The background of the cover is a photograph of traditional Romanian wooden carvings. On the left and right sides, there are large, stylized faces carved into wooden pillars. In the center, there is a wooden fence or gate with vertical slats and decorative finials. The overall color palette is warm, dominated by the reddish-brown tones of the wood.

ION GHINOIU

SĂRBĂTORI
ȘI
OBICEIURI
ROMÂNEȘTI

EDITURA

ELTON

ION GHINOIU

SĂRBĂTORI ȘI OBICEIURI ROMÂNEȘTI

Editor: Virginia Carianopol

ION GHINOIU

**SĂRBĂTORI
ȘI
OBICEIURI
ROMÂNEȘTI**

EDITURA ELION

București, 2003

Coperta: DAN STANCIU

SĂRBĂTORI
ȘI
ORICUM
ROMÂNIA

ISBN: 973-8362-07.5S

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

I

CALENDARUL POPULAR

CALENDARUL, INSTRUMENT DE MĂSURARE A TIMPULUI

Viața socială este exclusă fără existența calendarului, instrument de măsurare a timpului care pune de acord varietatea activităților umane cu fenomenele repetabile ale mediului terestru și cosmic. În raport cu condițiile climatice, cu latitudinea și longitudinea geografică, cu nivelul de dezvoltare materială și spirituală al societății, oamenii au inventat calendare lunare, solare și solar-lunare în care au marcat atât începutul și sfârșitul anului, cât și activitățile mai importante raportate la sărbătorile sezoniere. Ritmurile cosmice și terestre au fost grupate în opoziții ușor sesizabile: *miazănoaptea*, punctul cardinal care semnifica întunericul, frigul, iarna și moartea, forma o opoziție cu *miazăziua*, punctul cardinal care însemna lumina, căldura, vara; *răsăritul* Soarelui, imaginat ca moment al trezirii după somnul de peste noapte, forma o opoziție cu *apusul*, care marca sfârșitul zilei și începutul odihnei Soarelui. La mijlocul distanței dintre răsărit și apus se situa *puterea zilei* iar la mijlocul dintre apus și răsărit *puterea nopții*.

De-a lungul unui ciclu de 365 de zile (366 în anii bisecți) sunt patru zile unice: echinocțiul de primăvară și de toamnă, solstițiul de vară și de iarnă. Acestea sunt momente critice ale răsăritului și asfințitului de soare pentru călătoria lui aparentă în jurul Pământului. Punctele de unde apăsarea și dispăsarea Soarele de pe cer la echinocții și solstiții erau repere nu numai pentru aprecierea timpului diurn, ci și pentru calculul timpului anual și sezonar, motiv pentru care zilele de echinocțiu și de solstițiu se celebrau pretutindeni cu mare fast.

Timpul fizic, obiectiv, care curge fără oprire și fără întoarcere spre infinit, care nu lăsa nici-o amintire omului,

întrucât secunda era unică, a fost *îmblânzit* prin împărțirea lui în unități repetabile: zile, săptămâni, luni, anotimpuri, an. Fără ideea opririi simbolice a timpului și reluarea curgerii sale de la cap, fără transformarea timpului fizic, linear, în timp cultural, circular și repetabil, nu era posibilă în vremurile preistorice, inventarea calendarelor care au pus de acord activitatea umană cu fenomenele constante ale mediului terestru și cosmic. Ingeniozitatea și exactitatea – calendarelor, instrumente cu ajutorul cărora oamenii și-au pus de acord viața cotidiană cu marile ritmuri ale naturii, sunt, din neolitic până în vremurile recente, criterii imparțiale pentru aprecierea creativității istorice a societăților și comunităților umane. Ciclicitatea timpului calendaristic, mai ușor de sesizat ca ciclicitatea sărbătorilor și obiceiurilor familiale, este sugerată de repetabilitatea și durata unităților de măsurat timpul: cadranul rotund al ceasului solar, succesiunea zilelor și nopților, anotimpurilor.

Paralel cu *calendarul oficial*, recunoscut de stat și biserică, în România a supraviețuit, până la începutul secolului al XX-lea, un *calendar neoficial*, numit de etnologi *Calendar popular*. El a fost transmis prin canale folclorice obișnuite, realitate consemnată de proverbul românesc, astăzi cu înțeles peiorativ, *A face capul calendar*. Anotimpurile calendarului civil contemporan sunt marcate atât de solstiții și echinocții, cât și de importante sărbători: Crăciunul, Anul Nou, Boboteaza la solstițiu de iarnă; Mucenicii pe stil vechi, Buna Vestire pe stil nou la echinocțiul de primăvară; Eliseiul, Vartolomeu pe stil vechi, Sânzienele pe stil nou la solstițiul de iarnă; Sântămăria Mică, Ziua Crucii (Cârstovul Viilor) la echinocțiul de toamnă. Pe structura acestui calendar standard, se suprapun, în raport de bioritmurile plantelor și animalelor calendarele practice: agrar, pastoral, pomi-viticol și altele.

În structurile de profunzime ale spiritului uman, începutul anului agrar se leagă de germinarea semințelor la

debutul primăverii. Anul calendarului agrar avea două anotimpuri de bază: *vara agrară*, se desfășura între sărbătorile echinocțiului de primăvară (Mucenici, Buna Vestire) și sărbătorile echinocțiului de toamnă (Sântămăria Mică, Ziua Crucii), cu miezul la Sânziene, solstițiul de vară; *iarna agrară* între echinocțiul de toamnă și echinocțiul de primăvară, cu miezul la Crăciun, solstițiul de iarnă.

Calendarul pastoral cuprindea numai două anotimpuri: *vara pastorală* între Sf. Gheorghe (23 aprilie) și Sf. Dumitru (26 octombrie); *iarna pastorală* între Sf. Dumitru și Sf. Gheorghe. Miezul verii este marcat de Sf. Ilie (20 iulie), sfânt creștin care a preluat atribuțiile unui zeu preistoric al soarelui și focului, celebrat la nedeile sau Sântiliile ținute pe munți, în timp ce la miezul iernii pastorale tronează Sânpetru de Iarnă, divinitate năprasnică care împarte în noaptea de 15/16 ianuarie tainul (oi, vite, oameni etc.) lupilor pe un an întreg. Miezurile sezoanelor pastorale sunt marcate și de alte ciudate reprezentări mitice: Circovii de Vară (16–18 iulie) și, la șase luni depărtare, Circovii de Iarnă (15–17 ianuarie). Dar, într-un calendar cu două anotimpuri pastorale anul poate începe fie în prima zi a verii, la Sf. Gheorghe, după fătutul oilor, înțârcatul mieilor și urcarea turmelor la munte pentru vârat, fie în prima zi a iernii, la Sf. Dumitru, după coborârea turmelor, împerecherea (mârlitul) oilor. Turmele ciobanilor, sterile în timpul verii pastorale, sunt fertilizate la intrarea în iarnă, în timp ce holdele țăranilor sunt fertile vara și sterile iarna.

Calendarul viticol a fost structurat tot din două anotimpuri egale: vară fertilă, între Arezanul Viilor sau Trifonul Viilor (1 februarie), când seva dădea primele semne că se pune în mișcare până la Cârstovul Viilor (14 septembrie), ziua când începeau oltenii să-și culeagă viile; iarna viticolă, viața ascunsă a viței de vie în butoaie și pahare, între Cârstovul Viilor și Trifonul Viilor.

Precizia și eficiența Calendarului țăranului sunt asigurate de stabilitatea reperelor *cosmice* (echinocții, solstiții, faze lunare) și *terestre* (bioritmurile de reproducere al

animalelor, migrația păsărilor, înfrunzitul și desfrunzitul codrului etc.). Cele mai însemnate sărbători sunt suprapuse peste solstiții (*Crăciunul* la solstițiul de iarnă, *Sânzienele* sau *Drăgaica* la cel de vară) și echinocții (*Dochia* la echinocțiul de primăvară, *Maica Precesta* la cel de toamnă). Pe de altă parte, datele calendaristice ale zilelor dedicate plantelor, animalelor, păsărilor și reptilelor corespund cu momentele semnificative ale ciclurilor lor de reproducție: *Nunta Urzicilor* (joia din Săptămâna Patimilor sau, în alte zone, Duminica Floriilor) este ziua când înflorește cea mai folositoare buruiană pentru om, urzica, nemaifiind bună de mâncat; *Ziua Cucului* la Blagoveștenie sau Bunavestire (25 martie, în imediata apropiere a echinocțiului de primăvară) când începe cucul a cânta; *Sânzienele* (24 iunie, solstițiul de vară); *Ziua Șarpelui* (14 septembrie, în imediata apropiere a echinocțiului de toamnă) când șerpii se retrag în adăposturile lor subterane; *Năpustitul Berbecilor* la Vinerea Mare (14 octombrie) sau Arhanghelii (8 noiembrie); *Filipii de Toamnă* (mijlocul lunii noiembrie, la începutul postului Crăciunului), perioadă care marchează începutul împerecherii lupilor; *Stretenia* (2 februarie), perioadă hibernală când se crede că fată ursoaica iar ursul iese din bârlog să-și vadă umbra și altele. Când aceste tradiții locale, valabile pentru anumite condiții ecologice dar nepotrivite pentru altele, au fost publicate, în special prin almanahurile-calendare, fără să se precizeze locul sau zona de unde provin, a început regresul Calendarului popular, fiind numit, adesea cu ironie, *Calendarul Babelor*. Cu toate acestea, numeroase activități agrare, pastorale și casnice din satele României continuă să fie planificate după Calendar popular.

Spre deosebire de Calendarul bisericesc care dedică în totalitate zilele anului solar *Sfintei Treimi* (Tatălui, Fiului și Sfântului Duh), Fecioarei Maria și câtorva mii de personaje cu existență reală sau imaginară, canonizate și împărțite pe grade ierarhice și de Calendarul civil care este un simplu tabel al zilelor lucrătoare sau nelucrătoare, grupate

pe luni și săptămâni, Calendarul popular cuprinde informații practice, marcate de sărbători și obiceiuri, despre întreaga activitate ce se cerea efectuată pe sezoane, luni, săptămâni, zile și chiar momente ale zilei: aratul semănatul, formarea și desfacerea turmelor, urcarea sau coborârea oilor de la munte, zilele favorabile pentru culegerea plantelor de leac, pentru pețit și logodit, pentru pronosticuri meteorologice și climatice, pentru prinderea vrăjilor și descântecelor etc. În condițiile în care la sate erau puțini cunoscători ai slovelor, cine știa pe dinafară Calendarul popular, o adevărată enciclopedie de cunoștințe utile, era un foarte bun gospodar.

Fixând Nașterea Mântuitorului la solstițiul de iarnă (Crăciunul), iar Moartea și Învierea la echinocțiul de primăvară (Paștele), părinții Bisericii creștine au renunțat la modelul anterior, celebrarea Anului Nou la moartea și renașterea simultană a divinității adorate. Volumul de *Documente Etnografice* cuprinde informații referitoare la două modele de câștigare a nemuririi: *precreștin*, cu naștere și renaștere perpetuă, ale cărui rădăcini coboară în neoliticul agrar și ceramic, și *creștin*, cu naștere, moarte și viață veșnică în Rai, pentru credincioși, și în Iad, pentru păcătoși, cu certe rădăcini indo-europene (Epoca Bronzului și Epoca fierului) (I. Ghinoiu, 2001, p. 34-35)¹.

Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, când în Țările române au început să circule calendarele-almanahuri, în calendarul popular au pătruns elemente care au uniformizat, prin însăși publicarea lor, obiceiurile și practicile calendaristice. Almanahurile au influențat negativ Calendarul popular tot astfel cum avea să influențeze mijloacele mass-media folclorul în secolul al XX-lea. Ținând seama că până în anul 1918 au fost inventariate 450

¹ Pentru a ușura lectura, în text sunt citați numai autorii și anii când au fost publicate lucrările sau când s-au făcut anchetele de teren. Datele bibliografice complete se găsesc în lista bibliografică de la sfârșitul cărții.

de colecții de calendare-almanahuri cu un număr total de 2192 volume, se poate aprecia că publicarea și circulația lor a însemnat un strălucit act de cultură națională. La început, acestea erau niște manuscrise care cuprindeau tabele astronomice privind zilele, săptămânile, lunile, anotimpurile și sărbătorile religioase ale anului, eclipsele de lună și de soare, echinocțiile și solstițiile, fazele lunii, previziuni astronomice și meteorologice. Conținutul lor se diversifică apoi cu sfaturi practice legate de agricultură, creșterea animalelor, meșteșuguri și apoi cu legende, povestiri, zicători, anecdote (Georgeta Răduică, N. Răduică, 1918). Majoritatea calendarelor-almanahuri aveau caracter compozit, imprimat de scopul propus de autori: informare, educație, divertisment. Întrucât acestea erau adesea numite «populare», facem precizarea că termenul indică cui se adresau (poporului) și larga lor circulație în masele populare.

Calendarul popular este o creație de excepție a poporului transmisă din generație în generație prin canale folclorice obișnuite, fără să fi fost vreodată tipărit. Denumirea de Calendar popular exprimă o realitate etnografică și folclorică autentică; el este, într-adevăr, o creație anonimă, colectivă și orală. Ca instrument perfecționat de măsurare a timpului, Calendarul popular indica perioadele cele mai favorabile începutului activităților economice, delimita zilele lucrătoare de cele considerate nelucrătoare, preciza rangul sărbătorilor și le individualiza prin diferite obiceiuri și practici tradiționale de zilele fără sărbători. Asemănător celorlalte creații folclorice, el are numeroase variante, izvorâte din dorința agricultorilor, crescătorilor de animale, apicultorilor, viticultorilor etc. de a-și pune de acord activitatea cotidiană cu condițiile climatice determinate, la rândul lor, de latitudinea și amplitudinea geografică. De aceea, vorbind despre Calendarul popular avem în vedere imensitatea variantelor locale sau zonale exprimate de zicala populară: „Câte bordeie, atâtea obicei“.

Calendarul popular și Calendarul Bisericii creștine, având scopuri diferite – primul răspundea nevoilor practice presante, cel de-al doilea eșalonării ritualului creștin de-a lungul anului – au conviețuit peste un mileniu și jumătate. A fost un drum lung, cu influențe reciproce masive, pe parcursul căruia slujitorii bisericii au luptat prin toate mijloacele împotriva practicilor și credințelor transmise prin intermediul calendarului popular. Calendarul creștin s-a bazat pe observații și calcule astronomice exacte, ceea ce a făcut posibilă preluarea structurii sale numerice, a sistemului de corecție și a unităților de împărțire a timpului (zile, săptămâni, luni) de către Calendarul popular. Sărbătorile creștine din calendarul ortodox se referă la un număr mare de personaje care au avut o existență reală sau imaginară, canonizate și împărțite pe grade ierarhice (sfinți, apostoli, cuvioși, proroci, arhangheli, mucenici). Deși solar, Calendarul bisericesc cu 365 de zile anul comun și 366 de zile anul bisect, face evidente referiri la calendarul lunar: în calculul sărbătorilor pascale intră nu numai data echinocțiului de primăvară (fenomen astronomic solar), ci și data când astrul selenar ajunge la o anumită fază lunară; calendarul este împărțit în unități de măsură a timpului de origine solară (zilele) și lunară (săptămânile și lunile) etc. Prin repartizarea calendaristică a celor două evenimente fundamentale ale dogmei hristologice – nașterea *solară* (la solstițiul de iarnă) și moartea urmată de înviere *solară* (la echinocțiul de primăvară) și *lunară* (Sinodul ecumenic de la Niceea, ținut în anii 325, fixează Luna Plină) – s-a netezit calea adoptării creștinismului atât de adoratorii cultului solar, cât și de cei ai cultului lunar. Împăcând în egală măsură adoratorii divinității solare și pe adoratorii divinității lunare, creștinismul a reușit să devină o religie universală.

RĂDĂCINI ISTORICE

Dacă Calendarul și Panteonul popoarelor legate de Carpați și Dunărea de Jos ar fi fost scris în antichitate, acestea ar fi scos în evidență asemănările și deosebiriile dintre două mari civilizații ale timpului, una mediteraneană, *greco-romană*, care se exprima în piatră (temple, statui, cetăți) și alta carpatică, *geto-dacă*, care se exprima în lemn și pământ (cetăți, stâlpi, temple), în lut ars și aluat copt (figurine antro-po-, fito- și zoomorfe). Panteonul românesc este o lume mitică atipică în raport cu panteonul greco-roman, alcătuită din divinități puțin cunoscute la nivelul scrisului, dar foarte active la nivelul culturii orale. Mircea Eliade numește inspirat această realitatea mitică care supraviețuiește în sud-estul continentului european *creștinism cosmic*. Fără a fi erezie, creștinismul cosmic este o liturghie desfășurată atât sub bolta cerului cât și sub cupola bisericii, care cultivă înțelepciunea de a trăi în pace cu semenii și cu natura personificată din jur. Dumnezeu este aproape de oameni, participă la bucuriile și necazurile lor, îi ajută, îi pedepsește, stă mai mult cu ei pe Pământ decât cu sfinții în Cer. Din natura personificată și animată cu viață (aștrii, fenomenele atmosferice, plantele, viețuitoarele) românul și-a ales mamă, tată, frate, soră, soție postumă, prieteni etc. Unele reprezentări mitice, precum stelele de pe cer și brazii din pădure, se nasc, se căsătoresc și mor o dată cu nașterea, căsătoria și moartea oamenilor. La nașterea unui om apare pe Cer o stea, care-l însoțește ca un înger păzitor și dispare o dată cu el la moarte; răsare un brad care va fi tăiat și pus la căpătâiul mormântului ca soț sau soție postumă; copilul ursit nefavorabil de Ursitoare este închinat bradului, să-i asigure protecție magică; prin cântecele funerare sufletul mortului este sfătuit să se lege

pe drumul care-l duce în Lumea de dincolo frate cu lupul și soră cu vulpea sau vidra. Împreună cu natura înconjurătoare, credinciosul se sanctifică atât la Nașterea, Moartea și Învierea Mântuitorului, cât și a Moșului Crăciun, Babei Dochia, Călușului. Cultul Zeiței Mamă, Gaea, trebuie să fi fost foarte puternic de vreme ce românii o invocă și astăzi în cântecele funerare (*Cocoș Gaia a cântat / Sufletul i l-a luat...*), în blestemul *A te lua Gaia*, în jocurile de copii *De-a Mama Gaia*, în unele colinde etc.

Această *lume uitată*, care se legitimează, pentru prezent, prin arhetipurile descoperite de etnologi și, pentru trecut, prin vestigiile descoperite de arheologi, a fost numită de un cunoscut arheolog și antropolog american de origine lituaniană, Marija Gimbutas, *Civilizația Vechii Europe*, și definită ca o *entitate culturală cuprinsă între 6 500 – 3 500 î. H., axată pe o societate matriarhală, teocratică, pașnică, iubitoare și creatoare de artă care a precedat societățile indo-europenizate ...*; *Trebuie să recunoaștem realizările strămoșilor noștri „vechi europeni” așa cum au fost: constructori de temple, producători de ceramică, admirabil pictată, și de obiecte de cult* (Marija Gimbutas, 1988, p. 49-50). Cu argumente și informații interdisciplinare (antropologice, lingvistice, etnografice) autoarea demonstrează că într-un larg areal geografic axat, în principal, pe Carpați și bazinul inferior al fluviului Dunărea, s-a dezvoltat, anterior civilizației antice greco-romane și mitului biblic al *Creației Lumii de Zeul Tată*, un complex cultural și religios subordonat mitului *Creației Lumii de Zeița Mamă*. Contestată de unii, aprobată sau trecută sub tăcere de alții, Marija Gimbutas are meritul incontestabil de a face o breșă semnificativă în zidul care separă nefiresc civilizațiile antice legate de mare, de cele legate de uscat, de râuri, fluvii și alte ape continentale. Sindromul antichității greco-romane, *totul vine și pleacă de la grecii antici sau de la romanii civilizați care au cucerit Dacia locuită de barbari*, trebuie depășit prin despletirea, în lumina noilor descoperiri arheologice,

firului istoric de la cele două capete ale sale: din trecut, de unde materialul arheologic al Vechii Europe atestă în bazinul inferior al Dunării societăți agrare pașnice, lipsite de fortificații elaborate și arme de luptă, în care rolul principal îl jucau femeile, și din prezent, de unde materialul etnografic și folcloric, aflat oricând la îndemâna specialiștilor, își revendică autohtonía.

Arhetipurile Vechii Civilizații Europene, prezente în limba vorbită (zicale și proverbe, jurăminte și blesteme, descântece și vrăji), în cultura populară (sărbători, obiceiuri, acte rituale, practici magice), în gesturile și comportamentul oamenilor, pot fi ordonate după diferite criterii: geneză, domeniile care le-au conservat, vechime etc. Generalizând imensul material documentar până la limita admisă științific, operație indispensabilă pentru a cuprinde întreaga perspectivă a celor 10 000 de ani de cultură și civilizație carpato-dunăreană (mileniile 8 î. H. – 2 d. H.), istoria mitică de la Dunărea de Jos a fost împărțită în trei mari complexe spirituale: primul este dominat de Zeița Mamă neolitică (8000 î. H. – 2 500 î. H.); al doilea de Zeul Tată (2 500 î. H. – anul 0); al treilea de Fiul lui Dumnezeu, Iisus (anul 0 -). După un alt criteriu, modul în care și-au imaginat oamenii că arată divinitatea adorată, europenii au edificat două lumi materiale și spirituale inconfundabile: *una neolitică, geomorfă*, având ca model Oul, alta, *antropomorfă, Epocile Bronzului, Fierului și Creștinismului*, având ca model Omul. Dacă lumea antropomorfă este, în mare, cea pe care o cunoaștem, lumea geomorfă o cunoaștem indirect, prin proiecția în contemporaneitate a arhetipurilor Vechii Europe: oul și oala, lutul și aluatul, pânțele și gropa, divinitățile mumă (Muma Pădurii, Muma Caloianului, Muma Ploii, Maica Precesta). Un loc aparte îl ocupă zeița pasăre în dublă ipostază: dătătoare de viață, reprezentată de păsările de baltă (rața, barza, lebăda) și de cele răpitoare de viață, reprezentate de păsările prădătoare de zi (gaia, corboanca, vulturul) și de noapte (bufnița).

Argumentele paleogeografice atestă, fără nici un dubiu, că teritoriul intersectat de cursul inferior al fluviului

Dunărea și Carpații au oferit condiții excelente de supraviețuire, în primul rând hrană și adăpost. Dacă marile fluvii ale lumii, Nilul, Hindusul, Gangele și altele, au adăpostit mari civilizații, bazinul Dunării de Jos nu putea să facă excepție. Repartiția pe harta Europei a primelor culturi neolitice confirmă că Dunărea inferioară este leagănul primei sau Vechii Civilizații Europene. De pe Dunăre a pornit cultura Cârcea (sat în jud. Dolj) care s-a extins în Câmpia Olteniei și a trecut munții în Transilvania, până la Gura Baciului (jud. Cluj). Pe ambele maluri ale fluviului s-a dezvoltat, cu 7000 de ani în urmă, pe fondul altei culturi dunărene, Schela Cladovei, un adevărat imperiu civilizator, cultura Criș-Starêevo. Aceasta s-a extins pe Dunăre, în jos, în Oltenia și Muntenia, și pe Dunăre în sus, în Banat, apoi în Crișana și Transilvania, a trecut Carpații în Moldova, până dincolo de Prut alcătuind prima unitate culturală și etnică în spațiul în care istoria avea să consemneze, peste milenii, prezența geto-dacilor, strămoșii autohtoni ai românilor. Această cultură, Criș-Starêevo, spun arheologii pe baza materialului scos la lumina zilei de pe întreg teritoriul în care a fost atestată, a constituit baza dezvoltării vieții neolitice pe teritoriul României (C. Preda, 2000). Panteonul carpatic este alcătuit din reprezentări mitice transmise pe cale orală, în special prin *Calendarul popular* și *Cartea românească a morților* (Kahane Mariana, Georgescu-Stănculeanu Lucilia, 1988).

Cine nu a citit sau nu a auzit câte ceva despre *Cartea egipteană a morților*, ale cărei versete scrise pe papirus și băgate pe sub panglicile mumiilor sau scrise pe pereții mormintelor, a existat în Egiptul antic și astăzi nu mai există? Puțini știu însă că a existat și există o Carte românească a morților nescrisă, cu-texte de inițiere a sufletului pentru drumul mitic ce leagă lumea de aici de lumea de dincolo, cântată și astăzi în zeci de sate de un cor feminin în momente și locuri semnificative ale ceremonialului funerar! Mesajele ei, de mare vechime și tulburătoare frumusețe, sunt adresate *mortului* strigat pe nume (Ion, Vasile

etc.) sau printr-un nume tabu (Dalbu de Pribeag), *zeițelor destinului* (Zorilor), *soțului* sau *soției postume* (bradul, sulița, steagul de înmormântare), *substitutelor mortului* (stâlpul funerar), *adăposturilor postume* (sicriul, mormântul, cimitirul, pământul), *Zeitei morții* în ipostază de pasăre de pradă (gaia, corboaică) și antropomorfă (Zâna Bătrână, Moartea, Maica Precesta, Maica Irodia), *ghizilor providențiali* (lupul, vulpea, vidra), *vameșilor binevoitori*, *personajelor psihopompe* și, în final, *rudelor mortului* din lumea de dincolo. Ca dovadă a vechimii, în cântecele funerare (*Zori*, *Brad*, *Cântecul cel Mare*, *Cântec de priveghi*) din Cartea românească a morților nu apare Iadul, tărâm înfiorător atestat de istoria religiilor mult mai târziu. Sufletul omului, invizibil și intangibil, ține de sacru și, ca urmare, are și el acces în panteonul divin. Dacă românii și strămoșii lor carpatici au asimilat sacrului aștrii, vietățile, plantele etc., nu puteau să se lase pe ei înșiși în afara paradisului, reședința divinității adorate. Omul nu intră în panteon cu trupul, ci cu sufletul. În drum spre nemurire, sufletul lui vizitează mai multe panteonuri (adăposturi): casa copilului (placenta), trupul, casa, satul etc., în lumea de aici; sicriul, mormântul, cimitirul în lumea de dincolo. Vom prezenta, în încheiere, imaginea panteonului lumii de dincolo, așa cum apare în versetele din Cartea românească a morților.

Lumea de dincolo este împărăția sufletelor, sinonimă cu Raiul creștin. În raport cu punctele cardinale, aceasta se găsește spre soare-apune. După scaldă rituală și gătitul mortului acesta este orientat, cu picioarele înainte, pe direcția în care trebuie să meargă: est-vest. Oamenii vii privesc spre răsărit, oamenii morți spre apus. Pentru a nu rata calea cea bună, indicată de coborâșul Soarelui spre apus, morții se îngroapă întotdeauna după amiază. În aceeași direcție mergeau și sufletele după moarte în perioada Egiptului antic, Indiei vedice, Greciei antice etc. Orientarea pe orizontala est-vest este dublată de orientarea pe verticala sus-jos. După unele expresii populare, aceasta s-ar afla în al nouălea cer. Împărăția morților este, în raport cu Pământul, în Țara de Sus:

„... Că el astăzi pleacă
De la el de-acasă
Și de la vecini,
Din Țara cu doru,
Să-mi umble cu Domnu,
Din Țara de Jos
Trece în ha de Sus“ ...

(*Zorile din casă*, Ursătești, jud. Gorj).

În toate variantele cântecului de Zori, Lumea de dincolo este un tărâm liniștit, mirific, cu multe flori. În bocetul versificat din Moldova apar codrul și păsările codrului:

„Să mai zbori din pom în pom
Și să vii la noi de dor;
– Niculai, da un’te duci?
– Unde-s codrii plini de cuci
Și păsările cântătoare
Și-apoi ne-ntorcătoare!“

(*Pârâul Cârjei*, jud. Neamț).

Sintagmele *Dealul cu jocul*, *Câmp cu jocul*, *Horă mare*, *Mahalaua noastră*, *Casă mare*, *Stol de golumbei* redau starea generalizată de relaxare din Țara de Sus și viețuirea în cete. În Țara de Sus oamenii sunt grupați, ca și în Țara de Jos, pe familii și neamuri, pe sate și părți de sate (mahalale). Astfel, sarcina noului venit de a găsi adresele pentru transmiterea mesajelor de la cei vii este mult ușurată. Acolo și aici oamenii își au rude, prieteni, cunoscuți.

„... Ș-acolo la vale
Este o casă mare
Cu ușile la vale,
Ferești la soare.
Și acolo că este
Mahalaua noastră

Tineri și bătrâni
Și copilași mici,
Tot cete de fete,
Pâlcuri de neveste
Și de băieței,
Ș-or fi și de-ai mei
Și iar să le spui,
Anume la toți,
Că noi îi așteptăm
Tot la zile mari,
În ziua de Joimari,
Cu ulcele noi.
Cu haine spălate,
În lacrimi udate,
La soare uscate“ ...

(*Zorile din casă*, Topești, jud. Gorj).

Este un tărâm edenic, fără ierarhie socială. Oastea de acolo nu are steag, stegar, căpitan. Nefericiți sunt numai tinerii necăsătoriți, călugării, termen ofensator adresat pe pământ burlacilor, celor care își încheie viața fără să-și întemeieze o familie. Aceștia, *mărunței ca fluturii*, formează un grup aparte care, aruncând vina pe părinți, îi blestemă că nu i-au căsătorit. În Muntenia se spune frecvent despre părinții cărora le-a murit un flăcău sau o fată mare că *i-au căsătorit cu pământul*. Credința că sufletele morților sunt anunțate că le va sosi o nouă rudă prin trasul clopotelor, cântatul cu trâmbița de cei de aici este generală. De aceea, noii veniți sunt așteptați ca oaspeți dragi, *Cu mese întinse / Și făclii aprinse*. Principalul neajuns al Lumii de dincolo este de natură etică acolo lumea este fără dor și fără compasiune, stări sufletești lăsate povară rudelor de aici. Condiția pusă Dalbului de pribeag la primirea în lumea morților este uitarea cu desăvârșire a existenței pământene, a celor dragi. Credința în existența unei Lumi de dincolo este atestată la românii de pretutindenii.

Prin același fenomen al oralității s-a transmis și Calendarul popular. Reprezentările mitice sezoniere care îl populează sunt moștenite de la substratul autohton al Vechii Europe, trac și geto-dac, împrumutate și asimilate de la cultele greco-romane și orientale, dar și creații mitice relativ recente, românești și străromânești. Indiferent de origine, acestea s-au adaptat, uneori sau contopit cu creștinismul. După vârsta anului, mare zeu al omenirii, și a metamorfozelor lui calendaristice, sfinții sunt, de la 1 ianuarie la 31 decembrie, tineri (Anul Nou, Sânvăsâi, Dragobete, Năvalnic, Sântoader, Sângiorz), maturi (Sântilie, Sâmedru) și bătrâni (Moș Andrei, Moș Nicolae, Moș Ajun, Moș Crăciun, Anul Vechi). La rândul său, Marea Zeiță și metamorfozele ei calendaristice se împart, începând de la echinocliul de primăvară, în trei generații: zeițe fecioară (Sânziencele, Drăgaica, Lăzărițele, Ielele, Fata Pădurii), zeițe mumă (Maica Precesta, Maica Domnului, Muma Pământului, Muma Pădurii) și zeițe bătrâne (Sfânta Vineri, Varvara, Dochia). Ele își fac apariția, când și când, în peisajul spiritual contemporan: li se aduc ofrande, adesea sângeroase (porcul la Crăciun, mielul la Sângiorz, berbecul la Sâmedru), sunt respectate și temute precum sfinții în zilele de celebrare (Rusaliile, Călușul, Filipii, Ziua Ursului), invocate pentru rezolvarea unor probleme presante (Paparuda și Caloianul în verile secetoase, Maica Precesta, Sânicoadă pentru căsătoria fetelor, Sânvăsâi și Sântandrei pentru aflarea ursitei etc.). Zilele dedicate plantelor, animalelor, păsărilor și reptilelor corespund cu bioritmurile lor de reproducere: Nunta Urzicilor (joia din Săptămâna Patimilor sau, în alte zone, Duminica Floriilor) este ziua când înfloarește cea mai folositoare buruiană pentru om, urzica, nemaifiind bună de mâncat; Ziua Cucului la Blagoveștenie sau Bunavestire (25 martie, în imediata apropiere a echinocliului de primăvară) când începe cucul a cânta; Sânziencele sau Drăgaica (24 iunie, solstițiul de vară), ziua când înfloarește planta cu același nume, substituit fitomorf al zeiței agrare în

Panteonul românesc; Împuiatul Urșilor sau Macavei (1 august), ziua dedicată împerecherii urșilor în vederea reproducerii; Ziua Șarpelui (14 septembrie, în imediata apropiere a echinocțiului de toamnă) când reptilele se retrag în adăposturile subterane; Nunta Oilor sau Năpustitul Berbecilor la Vinerea Mare (14 octombrie) sau Arhanghelii (8 noiembrie) când se slobozesc berbecii în turma oilor pentru împerechere; Filipii de Toamnă (mijlocul lunii noiembrie), la începutul perioadei de împerechere a lupilor; Stretenia (2 februarie), când se crede că fată ursoaica iar ursul iese din bârlog să-și vadă umbra etc. Spre deosebire de Calendarul bisericesc care dedică toate zilele anului solar Sfintei Treimi (Tatălui, Fiului și Sfântului Duh), Fecioarei Maria și câtorva mii de personaje cu existență reală sau imaginară, canonizate și împărțite pe grade ierarhice, și de Calendarul civil care este un simplu tabel al zilelor lucrătoare sau nelucrătoare, grupate pe luni și săptămâni, Calendarul popular este deschis tuturor personificărilor naturii cu chip de om, pom, plantă, animal, pasăre, reptilă.

Panteonul carpatic, dovadă a vechimii lui, are legături nu numai cu cel greco-roman, decadent încă de la scrierea lui în antichitate, cu zei imorali, puși pe înșelătorii, trădări și incesturi, ci și cu panteonul Indiei antice, care a fascinat mari spirite românești (Eminescu, Brâncuși, Coșbuc, Eliade). Adesea, pe pământul carpatic zeii indieni se numesc și își îndeplinesc atribuțiile lor de acasă: zeul Universului Shiva, în colindul de Crăciun Siva, zeul pluviometric Rudra, în ceremonialul Paparudei, zeul morții lama, invocat în unele expresii românești (*a da lama* în păsări, în vite, cu sensul de moarte), zeul atmosferic Vayu în personificările românești ale aerului în mișcarea (vânt, viscol, vârtej, vijelie), sacrificiul vacii, mai rar al altui animal, atestat frecvent în Cartea românească a morților.

Structura sanctuarelor dacice și conceptele care au stat la baza edificării și funcționării lor drept calendare ar confirma afirmațiile unor scriitori antici referitoare la

preocupările astronomice ale dacilor. Evidența scurgerii timpului, marcarea zilelor pe piesele care compun sanctuarele și corecțiile realizate la încheierea unui anumit număr de ani erau efectuate, fără îndoială, de un mic număr de oameni inițiați în tainele astronomiei. Apartenența de castă a cunoștințelor astronomice și manipularea lor în scopuri sociale, speculându-se teama firească a oamenilor față de unele fenomene cosmice, cum ar fi de pildă eclipsele de soare, au dus, firesc, la sacralizarea calendarelor. Funcția de calendar a întregului complex de sanctuare de la Sarmisegetusa este confirmată de studiile arheologice și analizele matematice, ca și de ridicările topografice care au vădit orientările astronomice exacte ale pieselor componente. Identificarea direcțiilor de orientare a pietrelor în raport cu echinocțiile și solstițiile este încă un argument că dacii aveau vaste cunoștințe astronomice ce le permiteau să întocmească calendare precise (Teodorescu, Chiș, 1982, p. 54).

Imediat după cucerirea Daciei de către romani, coloniștii au impus, o dată cu administrația, calendarul imperial cu început de an la 1 ianuarie. Romanii au lichidat sau au prigonit tagma preotească a dacilor care era inițiată în probleme astronomice și calendaristice. Dominația lor în Dacia a fost suficient de lungă pentru ca autoritatea administrativă și militară să generalizeze calendarul oficial. Totuși, acesta trebuie să fi prezentat, mai ales în masele largi populare, elemente diferențiate față de calendarul standard al Romei. În mileniul întâi al erei noastre au avut loc prefaceri de referință pentru istoria și cultura românească: zămisirea poporului și a limbii române, asimilarea unor elemente culturale de la popoarele cu care autohtonii au venit în contact, adoptarea creștinismului, înlocuirea ritualului funerar de incinerare și revenirea la cel de înhumare etc. Cercetările din ultimele decenii, bazate pe noi descoperiri și determinări de materiale arheologice, exclud cu desăvârșire caracterizările făcute, uneori interesat, acestei perioade prin formulări nihiliste de genul: „vid istoric“,

„hiatus istoric“, „gol istoriografic“, „mileniu negru“, „enigmă istorică“ și altele. Problema acestui mileniu, care debutează cu hotărârea împăratului roman Domitius Aurelianus de a abandona Dacia, este de acum rezolvată cu ajutorul documentelor arheologice scoase la lumina zilei din solul fostei provincii romane care dezvăluie modul de viață, material și spiritual, al populației locale romanizate.

Calendarul popular, alături de alte creații de excepție ale culturii populare, are profunde semnificații pentru civilizația și cultura românească. El este un document prețios pentru teza istorică, deja demonstrată, a autohtoniei și permanenței poporului român pe teritoriul carpato-ponto-danubian.

SINCRETISM PĂGÂNO-CREȘTIN

Făcând un bilanț al sărbătorilor creștine și necreștine culese de etnografi și folcloriști la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Tudor Pamfile scria în anul 1914 despre „ștearsa față creștinească ce o au toate sărbătorile noastre, chiar și acelea al căror nume ni l-a dat biserica; însă ca datină și literatură orală, poporul a împrumutat de la biserică foarte puțin“ (Pamfile, 1914, p. 224). Imaginația populară a acționat mai puțin asupra evangheliilor, care erau complet străine de viața cotidiană. În schimb, biografiile sfinților, ascultate de popor la biserică sau citite de cunoscătorii slovelor, au fost trecute prin filtrul gândirii populare și transmise apoi pe cale orală. Expuse monoton în cărțile bisericești, pe același tipic, cu multe nume străine onomasticii românești, greu de memorat, cu minunile incredibile puse pe seama lor, aceste narațiuni au fost transformate într-un număr impresionant de povestioare. Poporul a schimbat, înainte de toate, numele unor personaje preluate din calendarul bisericii creștine: Sfântulețul, Baba Dochia, Ioan Fierbe-Piatră, Constandinu Puilor etc. Pe alții i-a retrogradat prin eliminarea atribuțiilor specifice ierarhiei creștine (sfânt, arhanghel, mucenic, martir), numindu-i ca pe oamenii de rând: Sava, Foca, Tudose. Considerând că meritele lor sunt mult prea mici pentru locul ocupat în calendar, poporul i-a făcut răspunzători de hrana animalelor și fiarelor sălbatice, de căsătoria fetelor, de înfrunzirea și desfrunzirea codrului și multe altele. Pentru cei vechi era greu de înțeles că același personaj putea să dea concomitent ploaie pentru recolte ca să-i împace pe agricultori, soare pentru coacerea strugurilor ca să-i împace pe viticultori, vânt pentru punerea în mișcare a morilor ca să-i împace pe morari etc. Ar fi

însemnat să avantajeze pe unii și să-i dezavantajeze pe alții. Iată de ce, pentru acele vremuri străvechi, o singură dorință sau un singur izvor de nădejde nu a fost suficient. Mai potrivită s-a dovedit credința în „sfinții“ (zeii) specializați, păstrați de memoria poporului. Compromisul a fost ușor de realizat: Calendarul popular a păstrat, în general, data de sărbătorire a sfinților creștini, dar le-a adăugat unele din atribuțiile zeilor păgâni. Astfel, Sântilie alungă pe diavol cu biciul de foe, Sânpetru de Iarnă și Sântandrei apără vietățile sălbatice, în special lupii, Maica Precesta și Varvara ajută fetele la măritat și femeile la naștere, Sânpetru de Vară ține cheile raiului, Sânnicoară sare în ajutorul pescarilor și a celor care călătoresc pe ape, salvându-i de la înec etc. Aceste atribuții erau însă în opoziție cu dogma creștină monoteistă și submina autoritatea lui Dumnezeu, care se vedea nevoit să-și împartă puterea cu sfinții, deveniți peste noapte niște semizei. În unele legende și tradiții populare sfinții (zeii) din calendarul popular se revoltă împotriva stăpânului, sprijină forțele malefice, întreprind acțiuni care nu pot fi stăvilite de forța Atotputernicului, precum Simion Stâlpnicul. Conform unor tradiții, Simion Stâlpnicul ar ține vânturile într-un butoi pentru a le da drumul când crede el de cuviință. Odată, supărat pe Dumnezeu, care i-a luat unicul copil, a legat vânturile spunând: „Mi-ai luat tu copilul, n-am să mai dau nici eu vânt la lume!“. Trimite Dumnezeu vorbă prin alți sfinți, dar răspunsul rămâne același: „Nu m-a ascultat pe mine când l-am rugat să nu-mi ia copilul, nu am să-l ascult nici eu!“. Pe pământ se înmulțiseră bolile, oamenii mureau pe capete „căci vântul e ca o scăldătoare, curăță totul“. Pentru a-l convinge să dea drumul vântului, Dumnezeu cere ajutor tuturor viețuitoarelor. Vine și rândul cocoșului să intervină pe lângă stăpânul vânturilor:

– De ce nu dai drumul vântului, Sfinte Simioane, căci uită-te ce rău e pe lume!

– Nu dau pentru că mi-a luat Dumnezeu copilul!

– Ce poznaș ești! Dar mie câți copii mi-a luat Dumnezeu? Ce ar mai fi să mă necăjesc și eu ca dumneata? Dacă moare unul, fac altul pe loc! și ia un pui și-i sucește gâtul.

Sfântul Simion se uită la cocoș, se luminează la față și îi răspunde:

– Ce bine zici, de nimeni n-am ascultat, dar pe tine am să te ascult.

Și a dat drumul la vânt. De șapte ani, cât a jălit el copilul, nu fusese vânt prin lume. De aceea când moare cineva se jelește șapte ani și apoi se uită. Dumnezeu l-a chemat la dânsul și i-a spus:

– Pentru că mi-ai făcut un așa bine, îți dau voie să ții 40 de găini și prin sat să umbli.

Și de atunci, spune tradiția, e cocoșul așa de voinic și de drag găinilor“ (Ghinoiu, 2000, p. 167).

Ca atare, diferența dintre Calendarul creștin și Calendarul popular este ușor de sesizat: primul este un instrument al religiei monoteiste creștine, al doilea o sinteză spirituală a credințelor politeiste păgâne.

Creștinismul a înlocuit unele din credințe păgâne recurgând la compromisuri și învoieli tacite. În Occident, cu toată înverșunarea cu care s-au manifestat slujitorii cultului creștin față de încercarea poporului de a păstra sărbătorile prestigioase anterioare, creștinii și păgânii au ajuns la numeroase înțelegeri privind zilele calendarului. Tertulian face cunoscut că, pe vremea lui, sărbătoarea iernii, Bruma, era respectată de cei mai mulți creștini, și că preoții tunau și fulgerau împotriva credincioșilor care țineau sărbătoarea Darurilor (1 ianuarie), sărbătoarea Matroanelor (1 martie), Saturnaliile, Sărbătoarea Părinților (22 februarie). Astfel de sărbători îi apropiau pe creștini și păgâni prin sensul lor omenesc și împăciuitoare. Ele nu pomeneau numele vreunui zeu roman și nici nu conțineau elemente potrivnice noii dogme, ci se refereau la două domenii neutre: obiceiurile de familie și obiceiurile calendaristice (Candrea, 1928, p. 113). Încercarea de împăcare și neutralizare a sărbătorilor

a eșuat însă o dată cu hotărârea luată de împăratul Teodosiu de a suprima în întregime calendarul public al Romei. Începând cu anul 383, acesta a fixat, prin ordonanță împărătească, numai câteva sărbători: Calendele lui Ianuar, duminicile, Paștele, ziua nașterii principelui și a urcării lui pe tron, aniversarea întemeierii Romei și a Constantinopolului. Efectul nu a fost însă cel așteptat. În această confruntare a credințelor vechi și noi „preoții se luptă din răsuputeri cu îndărătnicia poporului, dar în zadar. Și atunci, biserica, obosită de luptă, se văzu silită să cadă la învoială. Primi în noul calendar multe din sărbătorile pe care poporul stăruia să le păstreze din cultul străvechi, dar le botează altfel. A păstrat sărbătoarea, adică ziua în care se serba ceva din cultul păgân, dar alungă numele zeului căruia sărbătoarea îi era consacrată și îl înlocui cu un eveniment de esență creștină. În felul acesta, biserica adoptă tot ce se mai păstra în popor din cultul păgân“ (Candrea, 1928, p. 112). În noua strategie adoptată de biserică, două soluții au fost mai importante:

– Biserica a adoptat data sărbătoririi păgâne, dar a pus în locul acesteia o sărbătoare creștină. De pildă, în locul sărbătoririi Părinților, zi când părinții se adunau ca să cinstească moșii și strămoșii, a fost instalată o sărbătoare nou creată, și anume așezarea în scaun a Sf. Petru. Eșecul a fost total pentru că poporul, deși a adoptat noua denumire a sărbătoririi, a celebrat în continuare, vechea sărbătoare. Așa cum o să constatăm pe parcursul lucrării, majoritatea sărbătorilor din Calendarul popular care păstrează nume creștin au cu totul alt sens decât cel din Calendarul bisericesc. În unele situații rocada sărbătorilor păgâne cu cele creștine a fost ceva mai inspirată: în locul sărbătorii solstițiale a Soarelui, ziua nașterii lui „Sol Invictus“, celebrată la 25 decembrie, a fost introdusă Nașterea Domnului, denumită de carpato-dunăreni Crăciun. Un document sirian este semnificativ pentru acele vremuri de înlocuire a unui sistem religios politeist cu unul monoteist creștin: „Creștinii participau la sărbătorile și veseliile Soarelui.

Observând aceasta, părinții bisericii hotărâra să așeze în această zi nașterea Mântuitorului“ (Candrea, 1928, p. 114);

– În multe cazuri, biserica a adoptat nu numai data calendaristică a sărbătorii precreștine, ci și practicile efectuate cu acea ocazie. Astfel, la 25 aprilie, la Rogigalia, când se aduceau jertfe și se făceau rugăciuni pentru prosperitatea semănăturilor, preoții creștini ieșeau și ei în câmp pentru ocrotirea semănăturilor. Mai târziu, această sărbătoare a fost mutată de biserică în a cincia duminică după Paște, iar la români cu încă douăsprezece zile mai târziu, în sâmbăta Rusaliilor (Candrea, 1928, p. 124). În această categorie de adoptare creștină a obiceiurilor precreștine mai pot fi amintite celebrarea nașterii Sf. Ioan Botezătorul la solstițiul de vară, când poporul sărbătorea Sânzienele sau Drăgaica, reprezentări mitologice cert precreștine, apoi ziua Sf. Trifon, care e corespondentul românesc al Lupercaliilor romane etc.

Așa cum creștinismul a transformat la început templele păgâne în biserici prin simpla schimbare a denumirii, tot așa a schimbat mai târziu poporul sensul sărbătorilor și ceremoniilor. Atribuțiile zeilor mari le-a preluat Dumnezeu, în timp ce atribuțiile mai mici au fost rezervate divinităților păgâne protectoare ale câmpului, vitelor, caselor etc. Procesul completării Calendarului popular cu sfinți îmbrăcați în haine păgâne și cu zei îmbrăcați în haine creștine, ca și împărțirea atribuțiilor după rang, vârstă, tinere (sărbătorirea mai mult sau mai puțin fastuoasă) a fost de lungă durată și mult complicată de influențele spirituale primite de la popoarele învecinate sau mai îndepărtate. Din Calendarul bisericesc, suprapopulat cu sfinți și martiri, Calendarul popular a preluat numele acelor sărbători care coincideau, ca dată, cu manifestarea unor fenomene cosmice (echinocțiile și solstițiile) și terestre (momente importante din ciclul biologic al plantelor și animalelor, începutul sau sfârșitul unor activități productive).

Pentru tema dezbătută prezintă interes și modul concret în care biserica a reușit să acopere cu sfinți și sărbători

zilele anului. Înainte de creștinizare, în antichitatea decadentă, asistăm la o „eroizare“ a calendarului, prin înlocuirea divinităților locale, care luaseră locul marilor zei, dispăruți din amintirea poporului, cu eroi. În Grecia, adorarea acestor eroi a atins proporții nebănuite de mari datorită oracolului din Delfi. Pitia, consultată în situații critice, recomanda adorarea personajelor din istoria legendară, dar decreta și noi eroi, adică canoniza personaje reale sau contemporane a căror moarte a fost însoțită sau urmată de fapte extraordinare (Rahde, 1985, p. 138-143). Apropierea care se face în acest sens între oracolul din Delfi și Sfântul Scaun este justificată: „Apollon, reprezentat prin Pitia, crea zei și eroi după cum papa crea sfinți. Și unul și altul erau infailibili“ (Candrea, 1928, p. 115). În timpul dominației romanilor numărul eroilor crește, dar decretarea lor nu mai este făcută pe cale religioasă, ci de puterea civilă, prin votul senatului, pentru unul sau altul din candidații-eroi. Instaurarea creștinismului a impus, firește, curățirea calendarului de eroii păgâni și înlocuirea lor cu sfinți și martiri. Începe astfel un proces complex pentru canonizarea sfinților și înlocuirea zeilor și eroilor păgâni repartizați pe cele 365 de zile ale anului. Mulți dintre sfinții calendarului își au originea în religiile anterioare: în mozaism (Sf. Ilie, Sf. Elisei, Sf. Samson), în politeismul greco-roman (zeul comerțului la greci Hermes și Mercur la romani au devenit două personaje creștine, Sf. Hermes și Sf. Mercur), în budism (Budha-Botistava devine Sf. Ioasaf). Personajele întâlnite în paginile *Noului Testament* (Petru, Pavel, Matei, Luca, Ioan etc.), ca și unele persoane sanctificate (împăratul Constantin și mama sa au devenit Sf. împărați Constantin și Elena) au ocupat locuri de cinste în calendarul popular (Georgescu, 1975, p. 46-47). Nu o dată s-a abdicat de la criteriile de canonizare, fiind decretați sfinți personaje care n-au existat (Sf. Viar) sau care n-ar fi meritat o asemenea cinste (Sf. Eudochia devenită la noi Baba Dochia). Aceasta este situația sfinților recunoscuți de biserică. Calendarul popular are însă și personaje

care nu au nimic de-a face cu sfinții creștini: Rusaliile (zânele rele care pocesc oamenii), Joimărițele (personaje feminine supranaturale care pedepsesc fetele și femeile ce nu și-au tors cânepa până la Joimari), Sântoaderul (reprezentare mitologică hipomorfă care pedepsește fetele care se strâng în șezători sau ies în uliță în serile Săptămânii Caii lui Sântoader) etc. În afara acestora poporul a mai creat sfinți ce reprezintă zilele săptămânii (Sf. Duminică, Sf. Luni, Sf. Miercuri, Sf. Joi, Sf. Vineri, excepție făcând zilele de marți și sâmbătă, dedicate morților), lunile anului (Mărțișor, Prier, Brumar).

În Calendarul popular puterea era atribuită nu numai forțelor benefice, așa cum se petrec lucrurile în Calendarul bisericesc, ci și forțelor și personajelor malefice. Alți „sfinți” precum Baba Dochia, care aduce vreme urâtă la începutul lunii martie, Sf. Petru de Iarnă, care oferă lupilor hrană abundentă constând din animale și vieți omenești erau respectați mai mult decât alte personaje calendaristice. Credințele străvechi, anterioare creștinismului, și experiența practică unde binele și răul coexistă, și-au pus puternic amprenta asupra culturii populare românești, în special asupra obiceiurilor calendariatice. Timpul calendaristic este dominat de aceste forțe care își împart echitabil zilele, săptămânile, lunile și anotimpurile anului. Astfel, cele benefice patronează ziua (lunea, miercurea, joia, vineri, duminică) și vara, cele malefice devin puternice noaptea (marțea, sâmbăta) și iarna. Primele sunt simbolul luminii, al căldurii, vieții și fertilității, celelalte reprezintă întunericul, frigul, moartea și sterilitatea. Calul, în primul caz, lupul în al doilea, sunt animalele-totem care aveau în stăpânire timpurile „bune” și timpurile „rele” ale anului. Întrucât acest dualism al puterii va apărea frecvent în paginile cărții, o paranteză asupra originii lui se impune a fi făcută de la bun început. Într-o legendă cosmogonică care a circulat sub forma mai multor variante, protagoniștii binelui și răului, Dumnezeu și Dracul, se hotărăsc să zidească pământul pe oglinda nemărginită a apelor:

„Înainte de facerea lumii, când nu era nici pământ, nici soare, nici lună, nici stele ca acum, nu se vedea decât o apă nemărginit de mare pe care umblau, încoace și încolo, Dumnezeu și Dracul. Și Dracul îi zicea lui Dumnezeu, de câte ori vorbea cu dânsul, Fârtate, iar Dumnezeu îi zicea Nefârtate. Săturându-se de a tot umbla pe apă, fără a se putea odihni undeva, Dumnezeu se hotărâște să facă Pământul.

– Știi ce, măi Nefârtate?

– Ce este Fârtate?

– Du-te în fundul mării și adu-mi de acolo un pumn de sămânță de pământ, ca să facem un pătîșor unde să ne putem odihni. Dar nu uita că trebuie să rostești că îl aduci în numele meu, al Domnului.

Dracul se rezezi în fundul apelor, luă un pumn de pământ, dar nu în numele lui Dumnezeu, ci în numele lui. Ajungând însă la suprafață, văzu cu ciudă că nu are nimic, căci apa îi spălase tot pământul din pumn. Dumnezeu îl muștră că n-a făcut cum îi poruncise, iar Diavolul se băgă a doua oară în apă. Dar nici de data aceasta nu izbuti să aducă pământ, căci tot nu se înduplecase să rostească numele Domnului. Abia a treia oară, după ce era să se înece, văzând că nu poate să aducă pământ în numele lui, făcu cum îi poruncise Dumnezeu și putu aduce puțin lut sub unghii. Scoțându-l de acolo cu un pai, Dumnezeu face din acest lut o turțiță, o pune în palmă, suflă peste ea și capătă o bucată de pământ cât un pat.

– Acum avem pământ pe ce să ne culcăm la noapte, zice Domnul, și amândoi se întind să se odihnească. Diavolul, crezând că Dumnezeu a adormit, și vrând să rămâie singur pe pământ, îl apucă de un picior și începe să-l tragă în dreapta și în stînga, în sus și-n jos pe acel pătîșor, cu gând să-l arunce în apă și să-l înece. Dar cu cât îl trăgea, cu atât pământul se întindea mai mult și astfel crescuseră mereu până se făcu așa de mare cum îl vedem astăzi“ (Candrea, 1928, p. 59—60). Între mitul genezei din legenda noastră populară, unde pământul a fost creat de două

forțe, și relatarea biblică a creației, unde lumea a fost plămădită de o singură forță supremă, există o diferență de mari proporții impusă de o gândire religioasă diametral opusă: politeistă într-un caz, monoteistă în celălalt. Din lupta și colaborarea lor și a personajelor mitice subordonate rezultă, în final, unitatea anului calendaristic.

Originea acestei legende despre geneză I. A. Candrea o caută în cultura indiană și iraniană, adică în spațiul spiritual care a dat naștere la mai multe secte religioase. Una dintre acestea, secta bogomilică, a fost activă și în Balcani, influențând, probabil, și cultura populară românească (Candrea, 1928, p. 60-64). După Lucian Blaga, doar un strop de cuget îndrăzneț și liber a lipsit ca poporul român să transforme acest principiu dual vehiculat în Asia, Europa, America de Nord într-o învățătură despre ființa de natură atât divină, cât și demonică, despre Prundul din care au crescut cei doi frați, Fârtate și Nefârtate, care au făcut lumea: „Lumea și toate vietățile sunt un produs, în parte de colaborare, în parte de concurență între cei doi. Colaborarea apare desigur viciată și măcinată de intențiile lui Nefârtate. Totuși, puterile magice ale lui Fârtate, intențiile și faptele lui Nefârtate își pierd ascuțișul, întorcându-se spre bine. Colaborarea există și dă roade în fel și chip. Fârtate vrea să facă mereu binele. Nefârtatele aspiră, ambițios și pizmaș, să facă și el ceva, dar nu izbutește decât să îngâne în rău cele bune ale lui Fârtate“ (Blaga, 1972, p. 211). Ingenios și neastâmpărat, inventează, din joacă sau din întâmplare, din proprie inițiativă sau la sugestia Fratelui (Dumnezeu), lucrurile, plantele și animalele de pe pământ. Frate dintr-un început cu Dumnezeu, a contribuit la zidirea Pământului și facerea Lumii. Este puternic dar mai puțin inteligent ca Dumnezeu. Creațiile lui rămân neterminate, nu știe cum să le folosească sau le folosește în scopuri distructive: construiește casa fără ferestre și cară cu poala lumină în interior, inventează ciurul să care apa, se căznește să încalțe amândouă picioarele într-o singură ciubotă. Adesea, creațiile lui sunt preluate de Dumnezeu

care le găsește întrebuintarea cuvenită (oala, casa, ciubota) sau creează, luându-se la întrecere, animalele, plantele obiectele de pe pământ: el face capra, Dumnezeu oaia; construiește cârciuma, Dumnezeu Biserica; inventează tutunul și țuica, Dumnezeu tămâia și vinul. Obârșia celor mai importante ființe și lucruri de pe pământ este atribuită lui Nefântate, dar fiecare creație a lui are câte un cusur reparat de intervenția lui Fântate.

Făcând abstracție de caracterul amuzant al legendelor cosmogonice românești și cunoscuta fantezie a țăranului predispus să caracterizeze binele în opoziție cu răul, în probleme cu adevărat vitale, de pildă obținerea hranei, cele două forțe, indiferent de semnul pozitiv sau negativ pus în fața lor, erau respectate și celebrate în Calendarul popular la date semnificative ale activității umane.

NATURĂ ȘI CULTURĂ ÎN CALENDARUL POPULAR

Pentru descifrarea Calendarului popular am utilizat două „arhive“ neconvenționale: *cadrul natural*, cu cele două componente ale sale (telurică și cosmică) și *cultura populară*, în special obiceiurile și tradițiile calendaristice.

Elementele cadrului natural au suferit în ultimele două milenii schimbări nesemnificative. Ca urmare, pornind de la condițiile geografice așa cum se prezintă ele astăzi, putem să urmărim diacronic mijloacele și tehnicile prin care omul s-a pus de acord cu mediul înconjurător. Instrumentul de mediere între om și natură a fost, din totdeauna, calendarul, spectaculoasă descoperire a societății umane. Răsăriturile și asfințitul soarelui, succesiunea zilelor cu nopțile, a verilor cu iernile, a sezonelor ploioase cu cele secetoase etc. au rămas neschimbate de-a lungul secolelor care ne despart de moșii și strămoșii noștri. Cerul și podoabele lui (Soarele, Luna, stelele, constelațiile) aveau aceeași înfățișare și aceeași mișcare ciclică pe firmament, iar plantele și animalele aceleași cicluri biologice și de reproducție. Indiferent de reprezentările spirituale și simbolurile create în jurul fenomenelor terestre și cosmice, oamenii au fost constrânși să țină seama de ele la întocmirea calendarelor. Din acest motiv, datele oferite de geografie, astronomie și biologie sunt indispensabile pentru descifrarea calendarului autohton. Dacă principală funcție a calendarului a fost planificarea activităților economice de pe urma cărora oamenii își câștigau existența, putem efectua un raționament simplu: dacă cunoaștem ocupațiile străvechi, dependente de condițiile naturale, acestea ne pot

oferi elemente prețioase pentru reconstituirea Calendarului popular. Este vorba deci de ceea ce matematicienii numesc o regulă de trei simple: dacă cunoaștem ocupațiile străvechi dependente de ritmurile naturii, pe de o parte, obiceiurile și sărbătorile sezoniere, pe de altă parte, putem să aflăm necunoscuta care este în cazul de față Calendarul popular.

Documentele istorice și arheologice înfățișează caracterul complex al economiei geto-dacilor, care cultivau grâul, secara, meiul, plantele textile, creșteau vite mari, ovine, caprine, porcine. Calul ocupa un loc privilegiat în economia lor, întrucât era folosit nu numai la transport, ci și în tehnica de luptă. Dintre ocupațiile anexe ce le suplineau pe cele agrare și pastorale, documentele amintesc vânătoarea, pescuitul, albinăritul și diferite meșteșuguri (Vulpe, 1972, p. 74). În perioada romană economia a crescut în complexitate datorită extinderii plantațiilor viței de vie și a livezilor de pomi fructiferi, dezvoltării fără precedent a mineritului, apariției de noi meșteșuguri (Vulpe, 1972, p. 110). La părăsirea Daciei de către romani, mineritul, schimbul de produse (trocul) și negoțul au fost supuse unui declin spectaculos, în timp ce agricultura și creșterea animalelor devin tot mai dependente de capriciile naturii. Cu alte cuvinte, calendarul locuitorilor care au înfruntat vitregiile istoriei în Dacia post-romană trebuia adaptat pentru a răspunde unor noi necesități practice (agrare, pomi-viticole, pastorale, apicole) și rituale. Concordanța între reperele cosmice, terestre, biologice și sociale cu Calendarul popular va face însă obiectul unui capitol aparte.

Cele mai vechi calendare sunt opera atât a agricultorilor și păstorilor, cât și a preoților și astronomilor. Ca urmare, tehnica, știința și religia sunt profund implicate în calendarul nostru popular. Ideologia religioasă existentă în Dacia romană cuprindea numeroase elemente cosmopolite.

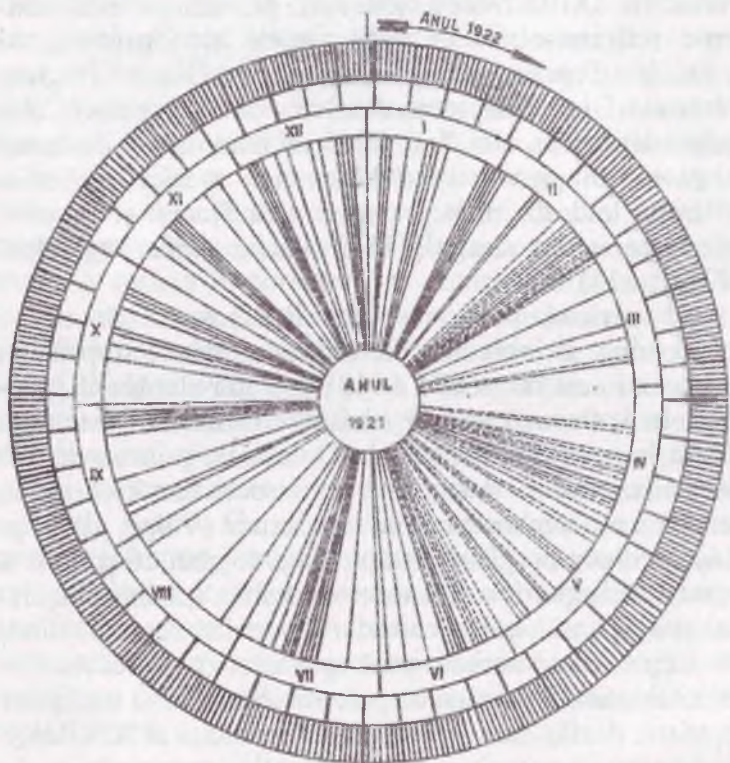

Divinitățile adorate erau de origine italică (Jupiter, Optimus Maximus, Iunona, Minerva, Mercur, Apolo, Diana, Venus, Marte, Liber - Libera, Silvanus, Hercule), după care urmează, în ordinea frecvenței lor, cele orientale aduse de soldați și negustori din Asia Mică, Siria, Egipt (Mithra, Cybele, Isis, Seraphis, Dollchenus), elene (cultul agrest al lui Dionysos) și altele. În inscripții apar însă și divinități specifice provinciei (Dacia, Terra Dacia, Genius Daciarum, Dii et Deae Daciarum), precum și vechi concepte religioase dacice sub numele și formele unor divinități romane (Diana Augusta, Diana Regina, Nemesis). Din fondul local, autohton, derivă și cultul Călăreților danubieni, ale căror figuri de marmură și de bronz se găsesc în provinciile dunărene, în special în Dacia. Călărețul trac, divinitate caracteristică Traciei și Moesiei Inferioare, a fost atestat și în provincia carpatică (Vulpe, 1972, p. 115).

În perioada postromană coexistau numeroase culte și zeități aduse de coloniști din diferite părți ale Imperiului Roman cu cele moștenite de la populația autohtonă geto-dacă. În vremea ocupației romane creștinismul este deja atestat la nord de Dunăre. În Dobrogea, prin numeroșii martiri pe care i-a dat în timpul persecuțiilor, credința în Hristos are o vechime cu mult mai mare (Vulpe, 1972, p. 116). În ciuda progreselor rapide ale dogmei creștine și a luptei sale împotriva elementelor păgâne, substratul spiritual și-a păstrat locul în calendarul popular, supraviețuind, sub forme foarte variate, până spre zilele noastre. Activitatea minuțioasă pentru culegerea obiceiurilor și tradițiilor populare, desfășurată de la mijlocul secolului al XIX-lea și până astăzi, a scos la iveală o bogăție impresionantă de fapte etnografice cu semnificație istorică.

La o primă vedere, sărbătorile și practicile tradiționale par a avea o repartiție haotică de-a lungul anului: unele se repetă, altele migrează din zona echinocțiilor în

zona solstițiilor; unele sunt diurne, altele nocturne; unele încep o dată cu lăsarea serii, altele cu ivirea zorilor; unele durează o zi, altele mai multe zile etc. Pentru a pune mai clar în evidență distribuția lor în raport cu datele calendarului civil, ele pot fi reprezentate grafic, așa cum am procedat în desenul din fig. 1, în care am marcat sărbătorile și practicile tradiționale cu dată fixă sau cu dată mobilă ale anului 1921:

În acest calendar popular apar și zile fără sărbători și obiceiuri tradiționale întrucât s-a evitat încărcarea lui cu practici minore, mai puțin semnificative pentru scurgerea anuală a timpului. Au fost excluse, de asemenea, credințele și interdicțiile impuse de planificarea muncii pe zilele săptămânii. Ar fi însemnat să repetăm de 52 de ori, câte săptămâni sunt într-un an, ce credințe se legau, spre exemplu, de ziua de luni, timpul propice începerii oricărei activități casnice (tors, dărăcit, năvădit, țesut, croit), mai ales a celor de durată, care nu puteau fi încheiate într-o singură zi (țesutul pânzei, cusutul sau brodatul iei femeiești și cămășii bărbatești). În acea zi erau interzise, în schimb, alte activități: negoțul, mai ales „datul pe datorie“, împrumutul bunurilor materiale. Ca personaj mitologic, Sf. Luni era invocată pentru sănătatea oamenilor și a animalelor, mai ales a aceloră născute în ziua de luni și botezate Lunilă, Lunaia. Omul născut luna era urât, dar foarte norocos etc. Concepția arhaică despre un timp neomogen și discontinuu din punct de vedere al succesului unei acțiuni a stat și la temelia calendarului popular care este, de fapt, o înșiruire de „timpuri bune și timpuri rele“, separate de sărbători. Orice sărbătoare calendaristică, mai ales acelea deschizătoare de an sau anotimp, prefăta o perioadă, fastă sau nefastă, de mai multe zile, săptămâni sau luni aflate sub influența sa (Pavelescu, 1945, p. 37). Ideea de neomogenitate a timpului, măsurat în zile și nopți, săptămâni, sezoane, ani, are la bază neomogenitatea și valoarea diferită pentru viața de pe pământ a unor fenomene astronomice, cum ar fi echinocțiile și solstițiile, fazele lunare, apariția și dispariția de pe firmament a unor stele și constelații etc.

II

REPERE PENTRU MĂSURAREA TIMPULUI LA ROMÂNI

DETERMINĂRI EMPIRICE ALE UNITĂȚILOR DE MĂSURAT TIMPUL

O observație timpurie, care nu necesita calcule matematice și instrumente astronomice perfecționate, a fost asocierea zilei cu durata strălucirii Soarelui și a nopții cu durata strălucirii Lunii. Ziua era simbolul luminii, al activităților productive, căldurii, fertilității și vieții; noaptea era simbolul întunericului, al frigului, somnului, sterilității și morții. În opoziție cu ziua, timp de manifestare a forțelor benefice, noaptea se considera că e patronată de forțele malefice, ostile intereselor și activităților omului. Limita între forțele diurne și cele nocturne opuse era formată din axa care unește două fenomene ușor sesizabile, răsăritul și apusul soarelui. La distanță egală între hotarele timpului diurn se afla miezul sau puterea zilei, în timp ce în perfectă simetrie se afla la polul opus miezul sau puterea nopții.

Răsăritul, asfințitul, miezul zilei și miezul nopții sunt repere fundamentale de orientare în timpul diurn și nocturn; fiecare a fost sau este considerat început de zi. Astfel, în unele societăți, care se orientau după calendare lunare, ziua începea la asfințitul soarelui, spre deosebire de omul contemporan care localizează începutul zilei la răsăritul soarelui. Miezul nopții a devenit începutul zilei oficiale, iar miezul zilei începutul zilei astronomice. Omul societății arhaice avea puțința să observe relativ ușor atât cea mai mică și cea mai mare zi, cât și cele două momente dintr-un an când ziua și noaptea sunt puse în cumpănă, devenind perfect egale. Urmând deci mărirea și micșorarea zilei de-a lungul unui an, oamenii au descoperit patru fenomene astronomice esențiale pentru organizarea calendarului: solstițiul de iarnă (ziua cea mai mică), echinocțiul de

primăvară (ziua egală cu noaptea), solstițiul de vară (ziua cea mai mare) și echinocțiul de toamnă (noaptea egală cu ziua).

Anul solar, asemănător zilei, a căpătat aceeași schemă de organizare a timpului: un anotimp când zilele sunt mai mari decât nopțile, stăpânit de forțele benefice, și un anotimp când nopțile domină ca durată zilele, patronat de forțele malefice. Vara și iarna sunt despărțite de hotarul timpului anual care se găsește pe axa echinocțiilor, în timp ce miezul verii și miezul iernii sunt unite de axa solstițiilor. Deși pe întreg anul forțele diurne și cele nocturne sunt, ca număr de zile și de nopți, într-un perfect echilibru, ele se domină alternativ câte o jumătate de an: între echinocțiul de primăvară și cel de toamnă ziua-lumină este mai mare, iar între echinocțiul de toamnă și echinocțiul de primăvară întunericul nopții devine mai puternic. Această succesiune a victoriilor forțelor diurne și nocturne, benefice și malefice, a fost transferată sezoanelor sau anotimpurilor de bază ale anului: vara și iarna. Primăvara și toamna sunt anotimpuri de trecere spre sezoanele de bază, iarna și vara. „Pragurile critice“ trecute de soare (răsăritul și apusul la echinocții și solstiții) au fost puse în legătură cu ritmicitatea fenomenelor terestre: succesiunea anotimpurilor (călduroase și friguroase, secetoase și ploioase), ciclurile biologice ale plantelor (încolțitul și germinatul semințelor, dezvoltarea plantelor, împânguirea și coacerea semințelor), animalelor și păsărilor (împerecherea, perioada de gestație, fătutul și creșterea puilor, hibernarea unor viețuitoare, migrația păsărilor etc.). Toate aceste manifestări terestre se desfășoară în ritmul echinocțiilor și al solstițiilor. De aceea, cunoașterea și marcarea calendaristică a echinocțiilor și solstițiilor cu sărbători importante echivala cu cunoașterea fenomenelor terestre de care depindea direct viața oamenilor. Dacă cunoașterea acestor fenomene cosmice a fost perfect posibilă pe cale empirică, prin observarea de-a lungul unui an a locului exact de unde răsare și apune soarele, precum și a punctului maxim atins

de acesta pe bolta cerească, se punea problema memorizării și transmiterii experienței acumulate. Soluția a fost simplă și eficientă: semnele materiale, ca de pildă stâlpii de piatră din calendarele dacice, au fost înlocuite cu sărbători amplasate, de-a lungul anului, cu o precizie uimitoare la echinocții și solstiții, considerate momente de răscruce nu numai pentru dramatica călătorie a Soarelui, ci și pentru viața oamenilor de pe pământ. Principalele sărbători calendaristice care coincid sau sunt la distanță de numai câteva zile față de echinocții și solstiții. Ele au devenit stâlpii Calendarului popular, împărțit la început în două, trei sau patru anotimpuri.

Din analiza informațiilor etnografice și din reprezentarea grafică a Calendarului popular (fig. 1) rezultă mai multe concentrări de sărbători care marchează începutul sau sfârșitul unor străvechi începuturi de an sau anotimpuri. Dacă excludem, pentru moment, sărbătorile cu dată mobilă, atunci celelalte sărbători cu dată fixă se grupează în preajma echinocțiilor și a solstițiilor din calendarul vechi iulian și din cel nou gregorian. Acestea erau punctele esențiale de reper ale agricultorilor, pomi-viticultorilor și apicultorilor. Întrucât creșterea oilor și a vitelor se desfășoară după alte ritmuri biologice decât cele vegetale, sărbătorile precumpănitor pastorale au fost deplasate cu o lună de zile mai târziu în raport cu echinocțiile și solstițiile. Sărbătorile sezoniere care închid sau deschid unitățile mai mari de măsurare a timpului calendaristic (anul, anotimpul), ca și sărbătorile amplasate la mijlocul anotimpurilor astronomice formează complexe de obiceiuri și practici tradiționale specifice înnoirii (nașterii) timpului calendaristic. Sărbătorile echinocțiale și solstițiale au avut șanse egale de a fi celebrate ca început de an, tot așa cum momentele astronomice ale timpului diurn (răsăritul și apusul soarelui, miezul zilei și miezul nopții) au fost sau sunt considerate și astăzi început de zi.

Sărbătorile cu dată mobilă, deși oscilează în preajma echinocțiului de primăvară, se extind în calendarul popular

pe 112 zile (între Moșii de Iarnă și Joia Nepomenită după Rusalii). În unii ani, sărbătorile mobile ajung și în luna iunie, deci în plină vară. Dintre grupările de sărbători mobile mai semnificative pentru calendarul popular sunt cele care se grupează la Lăsatul Secului, Paște și Rusalii. Calendarul popular cuprinde și un număr de sărbători, izolate sau grupate, care nu pot fi puse în directă legătură cu echinocțiile și solstițiile. Unele din ele aveau rol însemnat în ritmarea activității productive a omului și deci apariția lor în calendarul popular nu surprinde pe nimeni. Altora, în ciuda faptului că astăzi ne apar lipsite de orice semnificație astronomică sau practică (Filipii de Toamnă, Sântandrei, Sântoader ș.a.), li se acordă de tradiția populară o importanță deosebită. Aceste sărbători țin de un ritual calendaristic preroman și de un alt sistem de calculare a timpului.

Sărbătorile și obiceiurile populare lasă se să întrevadă străvechi începuturi de an și anotimpuri în lunile de vară și de toamnă. Deși ritualurile săvârșite cu aceste ocazii vor fi reconstituite pe baza informațiilor etnografice culese din satele românești, facem precizarea că și alte popoare ale lumii celebrau Anul Nou primăvara și vara (în august armenii, etiopienii și egiptenii; în iulie grecii) și toamna (în septembrie evreii; în noiembrie celtii). Datele calendaristice care indicau începutul erelor (momente fixe în timp, după care se începea, în diferite sisteme cronologice, numărarea continuă a anilor) se găsesc răspândite în toate anotimpurile, cu deosebire vara și toamna: era olimpiadelor la 1 iulie 776 î.e.n.; era fondării Romei în iulie 754 *ab urbe condita* sau, după alte surse la 1 martie 753; era seleucidă la 1 octombrie 312 î.e.n.; era orașului Tir la 19 octombrie 126 î.e.n.; era orașului Antiohia la 1 septembrie (după alte surse la 1 octombrie) 49 î.e.n.; era lui Dioclețian la 29 august 284 (începutul erelor politice); era ecleziastică din Antiohia la 29 august 5493; era evrească la 1 octombrie 3761; era bizantină la 1 septembrie 5509 (începutul erelor universale); era creștină la 25 decembrie

754 de la fondarea Romei, dată când se presupune că s-a născut Iisus; era Hegirei sau a refugiului lui Mahomed de la Mecca la Medina la 16 iulie 622 (începutul erelor religioase) (Ionașcu, Pall, p. 405-407). Începuturile arhaice ale anilor și anotimpurilor la romani nu au fost determinate de evenimente politice importante (de pildă, fondarea orașelor) sau din viața întemeietorilor noilor religii, ci de factorii economici subordonați, la rândul lor, factorilor cosmici și tereștri.

Omul a reușit să „îmblânzească“ simbolic timpul fizic, obiectiv, care curge la infinit, fără oprire și fără întoarcere, prin împărțirea lui în unități măsurabile și repetabile: zile, săptămâni, luni, anotimpuri, ani. Imaginea circulară a anului și împărțirea lui în intervale marcate de sărbători populare au avut la bază observațiile empirice asupra ritmurilor vegetale, animale, umane și astrale. În natură se întâlnesc, la orice pas, elemente care au o dezvoltare ciclică ușor sesizabilă. Unele cicluri au mărimea anului solar, altele încep la debutul sezoanelor agrare sau pastorale; unele coincid cu trecerea de la un stadiu la alt stadiu de dezvoltare al plantelor cultivate sau al animalelor domestice, altele indică începutul sau sfârșitul diferitelor activități economice. Dintr-o infinitate de repere oferite de natură, românii au ales pentru măsurarea și compartimentarea timpului pe cele care se potriveau mai bine cu ritmurile activității lor economice. În acest capitol vom face referiri la trei categorii de „orologii“: cosmice, biologice și sociale.

OROLOGIUL COSMIC

Cerul cu imensa sa familie de aștri a ajutat întotdeauna oamenii să se orienteze în timp și spațiu. El le-a oferit informații meteorologice și climatologice, le-a marcat începutul și sfârșitul activităților zilnice, sezonale și anuale. Reprezentările și cunoștințele de astronomie populară izvorâte din nevoi precise de orientare în timp și spațiu, de cronometrie alcătuiesc unul din cele mai interesante capitole ale „științei” populare. Cunoștințele de astronomie formau un sistem eficient de împărțire a timpului calendaristic, perfect adaptat vieții sociale.

Aștrii cerului au fost numiți în raport cu peisajul material și spiritual în care au trăit oamenii pe Pământ. Ei poartă numele unor *elemente din gospodăria țărănească și peisajul rural* (Casa cu Ogradă, Coliba, Fântâna din Răscruci, Fata cu Coromisla, Fata Mare din Horă, Groapa, Hora, Puțul, Puțul cu Igheab, Țarc, Toacă, Stâlp), de *diverse ocupații* (Lăutar, Văcar, Vizitiu, Porcar, Arcaș, Războinic), de *mijloace de transport* (Caru-Mare, Caru-Mic, Cobilița Ciobanului, Cale, Trăsură, Drumul Robilor), de *unelte agricole și meșteșugărești* (Burghiu, Coasă, Greblă, Plug, Plugușor, Rariță, Seceră, Sfredel, Sfredelul-Mare, Sfredelul Pământului, Spițelnicul Mare), de *pieșe din inventarul casnic* (Balanță, Cântar, Deșteptător), de *elemente cultice, biblice* (Mănăstire, Crucea Miezului Noptii, Crucea Mică, Crucea Fântatului, Crucea, Scaunul lui D-zeu, Maica Domnului, Fecioara, Fecioara Maria, Avram), de *eroi sau personaje din basme* (Caru Racului, Caru lui D-zeu, Comoară, Fata de Împărat cu Cobilița, Cei Trei Iezi, Împărat, Regina stelelor, Zmeu, Ucigă-1 Toaca, Zorilă), de *animale și păsări domestice* (Berbec, Bou, Câine, Cățel, Cloță, Cloșca cu pui, Dulău, Găină, Găinuță,

lezii, Porcii, Scroafă, Vieri), *animale și păsări sălbatice, pești, șerpi* (Corb, Căpîi, Hăita de Lupi, Iepuri, Lup, Lupărie, Mierla, Peștii, Rac, Scorpie, Sturz, Șarpe, Ursul Mare, Ursul Mic) (Pamfile, 1915, p. 162-192). Aceste stele și constelații nu erau cunoscute însă în toate satele noastre. Cu temei, I. Ionică aprecia că „societăți pastorale sau agricole se vor exprima în grupuri stelare deosebite de acelea ale unei societăți de navigatori maritimi, iar între primele două vor fi iarăși nuanțe deosebitoare“ (Ionică, 1944, p. 57).

Frânturi din istoria zbuciumată a românilor au fost proiectate de pe pământ pe Cer unde au fost scrise cu litere astrale. Astfel, pe Calea Lactee, numită Drumul Robilor, Calea lui Traian sau Drumul Oilor, ar fi fost duși la Roma dacii luați prizonieri; cei din clasa de jos au fost duși cu Carul Mare, în timp ce nobilii daci au călătorit în Carul Mic. După unele povestiri culese din sudul țării, ostaticii luați de turci se întorceau la vetrele lor orientându-se după Calea Robilor. În vremurile străvechi oamenii erau mai buni și cerul se afla mai aproape de pământ. Datorită fărâdelegilor omenеști cerul, lăcașul celor buni, s-a îndepărtat de pământ, lăcașul celor răi. Dorind să readucă ordinea cosmică inițială, omul a pornit la drum cu Carul Mare și cu Carul Mic și cu unelte ca secera, coasa, plugul, cu cloșca cu pui, cu văcarul, ciobanul. Pentru a-l împiedica, Dracul i-a pus în cale balaurul, șarpele, scorpiu, ursul. În lupta sa cu forțele diavolești, omul a vărsat gălețile cu lapte ale ciobanului, formându-se astfel Calea Lactee. Biruind, omul a creat în cer aceeași ambianță ca și pe pământ: elementele care au fost implicate în lupta sa cu Necuratul au rămas acolo pentru totdeauna sub formă de constelații (Teodorescu, 1982, p. 55).

Prin asemănare sau dând frâu liber imaginației, realitatea terestră a fost proiectată pe cer. Dacă una din constelații sau stele nu ar fi prezentat o cât de mică semnificație practică privind orientarea și aprecierea timpului nocturn, schimbarea anotimpurilor, începutul sau sfârșitul unei

activități economice etc. atunci cu siguranță că aceasta nu ar mai fi fost în mod expres nominalizată. Ar fi fost numită stea. Poporul ar fi procedat, probabil, la fel cum a procedat și cu flora spontană a României: plantele care au avut o semnificație pozitivă sau negativă (hrană pentru om și animale, leac în medicina și cosmetica populară, otravă) au fost diferențiate prin zeci și sute de denumiri; plantele fără nici un rol în viața rurală sunt numite cu un termen generic, buruieni.

Despre astronomia populară, capitol important al științei populare, se poate scrie, separat, o voluminoasă lucrare. Pentru structura calendarului popular și a obiceiurilor calendaristice un rol hotărâtor l-au avut însă observațiile empirice asupra celor mai cunoscuți aștri de către pământeni: Soarele, astrul zilei și Luna, astrul nopții.

SOARELE

Cu mici excepții, toate procesele mecanice, fizico-chimice și biologice desfășurate pe Terra, de la circulația aerului și a apei, până la formarea combustibililor și dezvoltarea formelor de viață, se desfășoară sub zodia atotcuprinzătoare a Soarelui. Plante, animale, oameni suntem laolaltă fiice și fii ai Soarelui. Viața în întregime, cu tot ce se naște, crește și se înmulțește, moare și putrezește depinde de soarele considerat de popor, până spre începutul secolului al XX-lea, sfânt, adevărat zeu la care, adesea, oamenii se închinau. Cultul Soarelui este atestat arheologic în spațiul carpato-ponto-danubian încă din neolitic. În epoca modernă și contemporană, cultura populară românească păstrează nenumărate reminiscențe de cult solar, ușor de identificat în plastica țărănească, folclor, obiceiuri și mitologie. „Toate merg după soare“, declarau bătrânii la anchetele etnografice și folclorice efectuate la începutul secolului nostru. Data tuturor sărbătorilor și obiceiurilor calendaristice a fost calculată în raport de soarele, aflat în

continuă mișcare *diurnă*, de la răsărit la apus, și *anuală*, de la solstițiu la echinocțiu.

În creațiile populare Soarele este antropomorfizat; se trezește dimineța și se odihnește noaptea, are trăsături fizice și calități umane etc. Redăm câteva informații de teren în care Soarele este copil, flăcău de însurat, om bătrân: „Soarele dimineța când se scoală e copil de șapte ani și cât umblă toată ziua și vede răutățile ce se fac pe lume, până seara capătă o barbă albă, până la brâu. Mă-sa îl scaldă în lapte dulce și iar se face copil“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 588). „Soarele e om. Acolo în mare are soție. Soarele e cu aripi de foc. Aripile lui sunt așa rotunde că vin laolaltă, de se pare rotund, dar în mijloc este om cu cruce în spate“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 27). „Soarele e flăcău; pe dânsul tare l-a vrut luna și ea tot se băga în sufletul lui și-l iubea. *Atunci Soarele i-a zis*: «Nu destul ard eu lumea? Dar încă dacă m-aș însura și aș avea copii, ce ar mai fi din oameni? Ar arde lumea cu totul, ar trebui să se prăpădească norodul»“ (Niculiță Voronca, 1903, p. 509). Soarele este supus nu numai întineririi și îmbătrânirii zilnice, ci și nașterii și morții anuale. El se naște la solstițiul de iarnă, când este mic ca și ziua, crește și devine suficient de puternic la echinocțiul de primăvară, când ziua este egală cu noaptea, ajunge în plenitudinea forțelor la solstițiul de vară, când ziua este cea mai mare din întreg anul. După solstițiul de vară puterea Soarelui și mărimea zilei scad neîncetat, ajung în poziție de echilibru la echinocțiul de toamnă și apoi sunt depășite de forțele întunericii și nopții, îmbătrânesc, mor și renasc la solstițiul de iarnă. Metamorfozele și vârstele Soarelui exprimate în termeni lumești (tinerețe, bătrânețe, naștere, moarte) sunt ritmurile fundamentale ale vieții pe pământ și punctele de reper ale Calendarului popular.

Înclinația erotică a Soarelui, relația incestuoasă cu sora sa, Luna, sunt teme frecvente în legendele, basmele și baladele românești. Uneori e bărbat însurat cu Luna, pe care o întâlnește numai în zilele când aceasta se „prime-

nește“ (nu apare pe firmament); alteori Soarele și Luna sunt frați, iar din căsătoria lor incestuoasă au rezultat stelele. Dar, de cele mai multe ori, incestul astral este evitat. Preocupat de ipostazele drumului mitic în riturile de trecere din eposul versificat, Vasile Crețu face o subtilă analiză a temei incestului solar-lunar, pornind de la frumoasa baladă românească *Soarele și Luna*. Feciorul nepământeian, călătorind prin rai și iad, cunoaște foarte bine urmările nefaste ale incestului. Cu toate acestea, el nu renunță la căsătoria cu sora sa. Precum în basme, Soarele împlinește toate dorințele Ilenei Cosânzene: pod de aramă peste Marea Neagră, o mănăstire dincolo de pod și o scara de fier până la cer. Neînduplecat de cuvintele Ilenei Cosânzene:

„Frate, frățioare,
Puternice soare,
Spune mie: Oare
Cine-a cunoscut,
Cine-a mai văzut,
Cine-a auzit,
Cine-a pomenit,
Să ia sor' pe frate
Și frate pe sor'?”

pornește hotărât spre cununie. Incestul și urmările lui sunt împiedicate însă de virtuala nevastă care sare în apă de pe pod și se metamorfozează într-o „mreană de mare cu solzi de zare“. Ulterior ea este numită Lună de moș Adam și este așezată pentru totdeauna pe bolta cerului, în așa fel încât să nu mai fie zărită și întâlnită de fratele păcătos (Crețu, 1980, p. 145). În cele mai multe variante ale baladei căsătoria incestuoasă dintre Soare și Lună este evitată de intervenția lui Dumnezeu: „Fără să știe de înrudirea lor, au vrut să se însoare, dar Dumnezeu i-a azvârlit pe fiecare în altă parte și ei se caută și acum cu dor, dar nu se pot întâlni“; „Soarele a cerut Luna în căsătorie de la Dumnezeu. Acesta

i-a promis-o, cu condiția să o prindă. Ca să nu se întâmple o astfel de nelegiuire, a pus pe unul să fugă ziua și pe altul noaptea. Iar pentru ca Luna să nu vadă frumusețea fratelui ei, și să se îndrăgostească, a orbit-o“; „Nouă ani a umblat Soarele după însurătoare și tot nu și-a găsit după potrivă. Atunci a zis către Lună: Soru-mio, eu o să te iau pe tine! Dar ea se puse pe fugă și, când el era la răsărit, ea era la apus și invers. Și frații de atunci nu s-au mai putut întâlni“ (Mușlea, Bârlea, 1970, p. 117—118) etc. Acest scurt popas folcloric a fost făcut cu scopul de a sublinia mentalitatea populară despre incest și omniprezența Soarelui în întreaga viață materială și spirituală a oamenilor. Alături de tema erotică și având ca protagonist același personaj, Soarele, se poate discuta tema cosmogonică, tema morții etc. Fără semnificația practică, vitală pentru oameni, soarele nu ar fi ajuns în centrul spiritualității românești. Din numeroasele efecte solare asupra Terrei reținem numai pe acelea care au un rol hotărâtor asupra structurii și funcționării Calendarului popular: succesiunea zilei cu noaptea și a verii cu iarna.

Ziua solară

Prima unitate de măsură a timpului oferită de cosmos pământeanului a fost ziua solară care, consecință directă a mișcării de rotație a Pământului în jurul axei sale, se împarte în zi-lumină și noapte. Aprecierea scurgerii timpului diurn, fără ajutorul ceasornicului, se făcea după poziția Soarelui pe bolta cerească: dimineață, faptul zilei, la ziuă, dis-de-dimineață pentru răsăritul soarelui sau imediat după răsăritul soarelui; prânzul mic, prânzișor pentru momentul când soarele se afla la a treia parte din urcuș; prânz, prânzul mare, improor, improor, năproor când soarele a străbătut jumătate din urcuș, pe la ora nouă sau zece; sub amiază reprezintă aproximativ ora 11; de amiază, în amiază, nămiază, prânz la cruce, în răscruce, în răscruce cerului pentru momentul când soarele își isprăvește

urcușul; chindie, cina mică, la toacă, la asfințit, soare-apune, scăpătatul soarelui pentru momentul apusului (Pamfile, 1915, p. 31-35).

După cum se poate constata, momentele zilei erau fixate prin observarea atentă a urcușului și coborâșului soarelui pe bolta cerească. Urcușul fiind greu, Soarele este ajutat de 12 boi, un cal, nouă cai, un bivol, un bivol și un cal, un leu slobod sau 77 de draci care sunt arși când Soarele ajunge la amiază. La coborâre, de la amiază până la asfințit, Soarele este transportat numai de 7 iepuri sau călătorește călare pe un leu împiedicat (Pamfile, 1915, p. 30). În unele zone etnografice ziua se împărțea numai în trei (dimineată, amiază și seară) sau patru părți (dimineata, amiază, după-amiază și seară). Noaptea se împărțea, de asemenea, în trei (seara, miezul nopții și dimineata) sau patru părți (seara, miezul nopții, cântatul cocoșilor și dimineata). În importante zone etnografice, precum Țara Moților, timpul diurn și nocturn era redat cu mai multă exactitate prin sporirea numărului de diviziuni: zoritul de ziuă, revărsatul de ziuă, s-a făcut ziuă, răsăritul soarelui, soarele de o suliță de deal, la prânzuț, prânzul bun sau amiază, trecut de amiază, la cina mică, sfințitul soarelui, amurgul serii (când se luptă ziua cu noaptea), la întunecat, cina (vara între orele 20 și 21), cina bună (între orele 21 și 22), miezul nopții, primul cântat al cocoșilor, al doilea cântat al cocoșilor (Frâncu, Candrea, 1888, p. 120-121).

Poporul continuă să considere începutul zilei la răsăritul Soarelui, nu la miezul nopții (timpul oficial, timpul civil) sau la miezul zilei (timpul astronomic). Popoarele care au adoptat calculul lunar al timpului, de pildă iudeii, socoteau începutul zilei imediat după apusul Soarelui. Fenomenul astronomic care i-a determinat pe oameni să aleagă seara ca început de zi trebuie să fi fost apariția fazei lunare numită Lună Nouă în direcția apusului imediat sau simultan cu sfințitul Soarelui. În această ștafetă a astrilor (în locul unde apune Soarele răsare Luna) își au originea și sărbătorile noastre cu ajun. Cele mai importante

sărbători sezoniere românești sunt prefațate de ajunuri, argument în sprijinul ipotezei existenței unui calendar lunar. Posibilitatea ca ziua să înceapă atât la răsăritul, cât și la apusul soarelui s-ar putea pune în legătură cu asemănarea dintre deformarea discului solar din cauza refracției luminii și a culorii roșii la apariția și dispariția lui de pe firmament sau de prioritatea câștigată de cultul solar față de cel lunar. Începutul zilei oficiale la miezul nopții este o tradiție romană prelungită până în vremurile noastre. Din cauza serviciului divin, pentru care preoții trebuiau să se pregătească de la miezul nopții înainte, s-a introdus obiceiul de a socoti începutul zilei la mijlocul nopții (Gheorghiu, 1936, p. 8). În schimb, astronomii numărau și măsurau zilele de la miezul zilei. Din anul 1925 au acceptat și aceștia ca ziua astronomică să înceapă, precum ziua civilă, la miezul nopții, după ora 24, notând acest moment cu zero (0).

Din punct de vedere practic, ziua solară are două miezuri (miezul zilei și miezul nopții) și două hotare (răsăritul și apusul). În credința populară miezurile timpului se considerau momente critice în derularea și împlinirea vieții omului: între căderea serii și miezul nopții se desfășura un timp enigmatic, circulat de numeroase reprezentări malefice. Miezul sau puterea nopții era momentul culminant când binele și răul se confruntau cu putere, victoria dintre ele nefiind încă decisă. Treptat, spațiul și timpul nocturn se purificau, iar forțele binelui atingeau puterea maximă la ivirea zorilor. De aceea, miezul nopții și răsăritul Soarelui erau momente diametral opuse pentru împlinirea sau anularea actelor magice. Miezul nopții și miezul zilei aveau însă și o valoare pozitivă: ele se considerau momente de odihnă pentru aștrii nemuritori, Soarele și Luna, dar și pentru oameni muritori de pe Pământ: „Soarele numai la amiază drept se odihnește, atâta cât ai clipi din ochi. Atâta e odihna lui și apoi cât e ziua și noaptea de mare tot merge și merge ... De aceea când e Soarele drept amiază, trebuie și omul atunci să se odihnească, e păcat să lucreze“ (Niculiță-Voronca, 1903, p.

338). Pentru miezul nopții, ca timp dedicat odihnei, nu mai trebuie aduse argumente suplimentare. Ziua solară, ca de altfel toate unitățile de măsurat timpul, este, în credințele, legendele și basmele românești, antropomorfizată. Zilele au fost la început oameni care mergeau pe pământ; „am nu mai umblă că sunt oamenii păcătoși“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. ...). Ele se împărțeau în bărbați (lunea, marțea și joia) și femei (miercurea, vinerea, sâmbăta și duminica). Adesea, zilele au devenit reprezentări mitice (Sf. Vineri, Sf. Duminică) sau au primit câte un sfânt-patron (Sântilie sau Sântion pentru marți, Maica Precesta pentru miercuri, Sf. Nicolae pentru joi, Sf. Lazăr pentru sâmbătă) (Niculiță-Voronca, 1903, p. 261).

Anotimpul

A doua unitate de măsură a timpului sugerată omului de către soare este anotimpul. Fenomenele astronomice după care se calculează anotimpurile sunt echinocțiile și solstițiile: *anotimpurile astronomice* debutează în zilele în care se înregistrează echinocțiile și solstițiile; *anotimpurile civile* încep în prima zi a lunii în care au loc echinocțiile (1 martie și 1 septembrie) și solstițiile (1 decembrie și 1 iunie). Ipoteza existenței numai a două anotimpuri (iarnă și vară) în calendarul vechi popular urmează a fi demonstrată în paginile următoare.

După Hasdeu cuvântul *anotimp* este un neologism asimilat mai întâi de românii transilvăneni din traducerea cuvântului german *Jahreszeit*. În lipsa unui cuvânt autohton mai apropiat ca sens de „sezon“, neologismul s-a răspândit foarte repede. În graiul vechi, susține savantul, anotimpurile se numeau *vremile anului* (Hasdeu, 1887, p. 55). Asemănător zilei solare, anul are și el două hotare ale timpului (echinocțiul de primăvară și cel de toamnă) și două miezuri ale timpului (miezul verii și miezul iernii). Spre deosebire de solstiții care sunt mai greu de identificat fără calcule și observații atente, întrucât mediul înconju-

rător nu prezintă nici o schimbare sensibilă față de timpul scurs anterior, echinocțiile înregistrează o adevărată rup-tură de nivel între ceea ce a fost și ceea ce urmează să fie.

Termenul de echinocțiu, care înseamnă noapte egală, trebuie să fie foarte vechi, probabil din vremurile când timpul se măsura prin numărarea nopților și nu a zilelor. Ținând seama de altitudinea și latitudinea medie la care se află teritoriul României, schimbările de mediu specifice echinocțiilor și solstițiilor din zonele mai sudice sunt înregistrate la noi cu o întârziere de aproximativ o lună de zile. Agricultorii și-au suprapus sărbătorile și practicile specifice peste datele exacte de manifestare a solstițiilor și echinocțiilor, în timp ce păstorii și-au fixat sărbătorile la aproximativ o lună distanță, când schimbările de mediu (temperaturi, vegetație) reușeau să reflecte mai pregnant schimbările astronomice. Astfel, echinocțiul de primăvară (21 martie) era serbat la Sângiorz (23 aprilie), solstițiul de vară (23 iunie) la Sântilie (20 iulie), echinocțiul de toamnă (23 septembrie) la Sâmedru (26 octombrie), solstițiul de iarnă (21 decembrie) la Sânpetru de Iarnă (16 ianuarie). Sărbătorile celebrate ca echinocții (Sângiorz și Sâmedru) erau în calendarul popular hotare ale timpului, iar cele solstițiale (Sântilie și Sânpetru de Iarnă) miezuri ale timpului.

La mijlocul verii, când se serbau Circovii de Vară (16-18 iulie), și la mijlocul iernii, când se serbau Circovii de Iarnă (16-18 ianuarie), nu era sesizabilă nici o schimbare în natură. Vara, în primul caz, iarna, în al doilea, erau în toi. Cum putea să accepte omul din popor că un lucru poate începe de la mijloc? Cu totul alta era situația la hotarele timpului calendaristic: la Sângiorz, după un anotimp mort pentru vegetație, codrul *este înfrunzit*, în timp ce la Sâmedru, după un anotimp bogat în vegetație, *este desfrunzit*. Se spunea în popor că între Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru există o prinsoare pe viață și pe moarte: dacă la 23 aprilie codrul nu va fi înfrunzit, Sf. Dumitru îi va lua viața Sf. Gheorghe și invers, dacă la 26 octombrie vor mai fi

frunze pe copaci, Sf. Gheorghe îl va omoară pe Sf. Dumitru. Deși sunt numiți sfinți, ei au atribuțiile unor zei care ajută codrul să înfrunzească sau să-și părăsească la timp frunzele.

Anotimpurile de trecere, primăvara și toamna, sunt relativ recente. Ele pregătesc intrarea în anotimpurile de bază, vara și iarna. Deși calendarul contemporan are o structură cuaternară (primăvară, vară, toamnă și iarnă), obiceiurile calendaristice aduc probe sigure pentru o structură binară (vară și iarnă). Între cele două unități solare de măsurat timpul, ziua și anotimpul, sunt asemănări evidente:

- încep cu fenomene solare vizibile: ziua cu răsăritul și apusul Soarelui, anotimpul cu echinocțiul de primăvară și cu cel de toamnă;

- exprimă opoziții între fenomene contrarii: zi – noapte, vară – iarnă;

- spre deosebire de cifrele lunare, care sunt impare, cifrele solare deduse din succesiunea zi – noapte și vară – iarnă sunt pare (doi sau multiplul lui doi, patru);

- atât ziua cât și anotimpul sunt, ca unități de măsurat timpul, împărțite după antica formulă, în trei: început, mijloc (miezul sau puterea zilei / nopții, verii / iernii) și sfârșit.

Anul solar

Unitatea de măsură de proveniență solară, superioară zilei și anotimpului, *anul tropic* cuprinde intervalul de timp între două treceri consecutive ale soarelui prin punctul vernal la echinocțiul de primăvară. Prin ruperea timpului în ani, care coincidea cu repetarea ciclurilor de fertilitate și sterilitate ale plantelor și animalelor, omul a dobândit o figură imaginară circulară, simbol al totalității temporale și al reînceperii, denumită *an* (lat. *annus*, „inel, cerc, ciclu“). Ca substitut al anului, cercul a fost apoi divizat după

parametrii repetabili: răsăritul și apusul soarelui la solstiții și echinocții, ciclul și fazele lunare dintr-un an solar etc.

Imaginea circulară a anului a devenit forma preferată a instrumentelor de măsurat timpul, în primul rând a calendarelor arhaice. Un astfel de calendar solar l-am descoperit în satul Sâmpetru Almașului (jud. Sălaj), cioplit pe una din bârnele exterioare ale altarului bisericii din lemn. Calendarul este compus din două cadrane zimțate așezate concentric, patru orificii puse în cruce pentru a indica punctele de orientare de bază (est, vest, nord și sud) și patru bare ornamentate cu motivul spiralei pentru a marca punctele cardinale intermediare (nord-est, sud-est, sud-vest și nord-vest). La construirea bisericii calendarul devenise, probabil, un simplu motiv ornamental, întrucât, atât creștăturile cadranelor exterior cât și cele ale cadranelor interior, nu corespund schemelor numerologice ale calendarului solar. Meșterul a respectat însă regulile de bază de vreme ce, transpus pe orizontală și orientat pe direcția nordului, poate servi și astăzi la orientarea mormintelor spre răsărit, indiferent de anotimp și condiții meteorologice. Un astfel de calendar solar era solicitat atât de activitatea practică, cât și de viața spirituală. Este suficient să amintim că ritualul funerar contemporan respectă orientarea mormintelor în direcția de răsărit a Soarelui. Totuși orientarea morților în raport cu răsăritul Soarelui este astăzi aproximativă, întrucât se ia în considerare o singură direcție, estul, punctul de unde răsare Soarele la echinocțiul de primăvară și la cel de toamnă. Răsăritul Soarelui se mută zilnic. Între punctul cardinal nord-estic (solstițiul de vară), trece prin est la echinocțiul de toamnă și se oprește cu înaintarea în sud-est (solstițiul de iarnă), când se încheie o jumătate de an. Pentru a se împlini un an, răsăritul soarelui „mătură” din nou drumul parcurs, în sens invers, trecând prin echinocțiul de primăvară spre solstițiul de vară. Deci, în orice zi a anului ar muri un om, acesta ar fi îngropat, ca și cum evenimentul s-ar fi petrecut la echinocțiul de primăvară sau la cel de toamnă care marchează punctul

estic din cimitirele contemporane. Dacă astăzi s-ar respecta până la capăt obiceiul ca morții să fie îngropați în direcția răsăritului, ar însemna ca mormintele să fie dispuse în evantai pe direcția NE-SE, asemănător degetelor răsfirate ale unei mâini. În unele cimitire vechi din Munții Apuseni, astăzi părăsite, se poate determina cu ajutorul busolei data aproximativă a deceselor fără să mai fie nevoie de alte documente (inscripțiile de pe cruci, actele de deces). Pentru a respecta cu strictețe ritualul funerar, strămoșii noștri trebuiau să orienteze gropile morților în raport cu punctul de răsărit al Soarelui din zilele când aveau loc înmormântările. Întrucât un număr variabil de zile dintr-un an soarele nu este observabil din cauza norilor, oamenii foloseau calendarul solar care cuprindea și elemente de orientare în spațiu.

Mărimea anului solar putea fi determinată cu ușurință pe cale empirică prin numărarea zilelor scurse între răsăritul soarelui din punctul situat în extremitatea nord-estică și din cea sud-estică. Dar durata exactă a anului tropic este exprimată nu de un număr întreg de zile, ci de un număr zecimal: 365 zile, 5 ore, 48 minute, 45 secunde, sau 365,242217 zile. Întrucât exprimarea datelor calendaristice trebuia efectuată prin numere întregi de zile, s-a adoptat un an civil sau an solar convențional de 365 de zile. Problema esențială a oricărui calendar a fost găsierea unei unități de timp convenționale, având un număr întreg de zile, ce poate varia cu o zi, în așa fel încât succesiunea lor să reproducă succesiunea anilor tropici (Teodorescu, Chis, 1982, p. 24).

Pentru a înțelege problemele sociologice care decurg din nesincronizarea anului tropic cu anul civil redăm, pe scurt, peripețiile calendarului roman care, în mare parte, îl folosim și astăzi. Primul calendar al romanilor a fost lunar. Lunile cuprindeau câte 27 sau 20 de zile și erau împărțite în trei părți: *calendele* (Luna Nouă), *nonele* (primul pătrar) și *idele* (Luna Plină). La început calendarul a avut numai 10 luni și 355 de zile. Pentru recuperarea întârzierii față de

anul solar, din doi în doi ani se adăuga o lună intercalată de douăzeci și două sau douăzeci și trei de zile. Această intercalare a zilelor era în sarcina pontifilor care, ținând seama că impozitele se strângeau anual, aceștia făceau abuzuri în calcularea și evidența timpului (Grimal, 1973, p. 571). Pentru a pune capăt acestei cumplite dezordini, Iulius Caesar, sfătuit de Sosigene, astronom din Alexandria, decretează anul tropic de 365 de zile și 6 ore. Atunci s-a hotărât ca, din patru ani civili consecutivi, trei să cuprindă 365 de zile și al patrulea 366 de zile. Lunile aveau câte 30 și 31 de zile alternativ, numai februarie era de 28 de zile în trei ani la rând și 29 de zile în anii bisecți. În timpul lui Iulius Caesar ziua complementară a fost adăugată între a 23-a și a 24-a a lunii februarie. Întrucât ziua a 24-a se numea *sexto calendas* (a șasea zi înainte de calendele lui Marte), ziua intercalată a primit numele de *bis sexto calendas*. Și astfel, din anul 46 î.H. sau 708 *ab urbe condita* și până astăzi avem anii bisecțili de 366 de zile. Regulile calendarului stabilite în timpul lui Caesar, așa-numita reformă iuliană a calendarului, au fost aplicate pentru prima dată în anul 709 de la fondarea Romei sau anul 45 î.H.

La sinodul ecumenic de la Niceea, ținut în anul 325 d.H., unde s-au analizat regulile calendarului stabilite în timpul lui Caesar, s-a hotărât ca din patru în patru ani consecutivi acela să fie bisecțil care se exprimă printr-un număr divizibil cu patru. Întrucât echinocțiul de primăvară cădea la 21 martie, sinodul a hotărât ca Paștele să fie sărbătorit în prima duminică care venea, după Luna Plină, ce cădea o dată cu echinocțiul de primăvară sau imediat după el. Deoarece echinocțiul nu putea să cadă în fiecare an la 21 martie, se înțelege, calculul pascal avea să fie eronat: durata exactă a anului tropic este de 365,242217 zile și nu de 365,25 zile cum 1-a considerat Sosigene. Diferența de 0,007783 dă o eroare de aproximativ 10 zile la 1257 de ani. În anul 1582, după 1257 de ani de la sinodul de la Niceea, echinocțiul de primăvară cădea la 11 martie și nu la 21

martie, dată luată greșit pentru calculul pascal (Tutuc, 1910, p. 60).

În anul 1582, papa Grigore al XII-lea s-a hotărât să repare greșala cu ajutorul lui Aloisius Lilius, Christophe Clavius și Egnatius Dante. Pentru ca echinocțiul de primăvară să cadă totdeauna la 21 martie, conform celor hotărâte la sinodul de la Niceea, s-au suprimat 10 zile din anul 1582, astfel ca ziua care urma după patru octombrie să devină 15 octombrie. Dorind ca să evite și pe viitor greșeala care considera anul tropic mai lung cu 0,007783 zile, s-a efectuat următorul raționament: dacă eroarea este de o zi la 128 de ani sau de trei zile la 384 de ani tropici, s-a decis să se suprimă trei ani bisectili în 400 de ani seculari, adică terminați cu două zerouri, la care numărul format din cifrele miilor și sutelor nu este divizibil cu patru. În stilul vechi (calendarul iulian) anii 1600, 1700, 1800 și 1900 sunt bisextili, în timp ce pe stilul nou (calendarul gregorian) este bisextil numai anul 1600, întrucât numărul 16, reprezentând secolele, este divizibil cu patru. Stilul nou este, fără îndoială, mai exact, dar nu exact. La 3300 de ani calendarul gregorian rămâne cu o zi în urmă, iar urmașii urmașilor noștri vor trebui să mai suprimă un an bisextil.

Că numărul de zile repartizat pe luni nu este egal s-a acceptat de popor cu mai multă ușurință: așa a fost dat ca martie să aibă 31 de zile, aprilie 30, mai 31 etc. Schimbarea numărului de zile ale anului (365 sau 366) și ale lunii februarie (28 sau 29) din patru în patru ani a reținut atenția poporului care a creat o povestioară despre sfinții care patronează zilele calendarului creștin:

„Odată Sf. Casian – cel ce-și are hramul la 29 februarie în anii bisecți – s-a dus la Dumnezeu și a început să se plângă Ziditorului că oamenii nu-l cinstesc și pe dânsul, cum cinstesc pe ceilalți sfinți. Dumnezeu îl întreabă însă:

– Ai făcut vreo faptă bună în lumea aceasta? Ceilalți sfinți au făcut și de aceea au câte o zi de ținare.

– Nesfârșindu-și încă vorba, iată că vine acolo Sf. Nicolae ud leoarcă.

– Sf. Nicolae, de ce ești ud?

– Uite de ce, răspunse sfântul. Din pricina vântului mare era gata, gata să se înece o corabie și, cum am văzut-o, m-am aruncat în apă și am scăpat-o de primejdie, iar pe oameni de la moarte. Atunci Dumnezeu se întoarse către Sf. Casian și zise:

– Auzi cum fac fapte bune cei ce au ținere? Fugi de aici și la fiecare patru ani să vii și tu o dată. Și de atunci luna februarie are câte 29 de zile la fiecare patru ani o dată“ (Pamfile, 1914, p. 172).

Statul român a adoptat noul calendar, gregorian, în anul 1919, când ziua de 1 aprilie a devenit 14 aprilie. Biserica ortodoxă română a renunțat la calendarul vechi, iulian, în anul 1924, când data de 1 octombrie a devenit 14 octombrie. Oamenii, în funcție de vârstă, sex, stare socială și știință de carte, au reacționat diferit. Reforma calendarului și-a atins scopul: înlăturarea erorii din calculul timpului calendaristic. În mediul rural mai pot fi întâlniți însă oameni care, la schimbarea condițiilor meteorologice și a anotimpurilor, fac referiri la calendarul iulian.

Pentru popor calendarul și obiceiurile calendaristice au fost un dat, ceva moștenit din generație în generație, iar reforma calendarului l-a pus în fața realității: calendarul este o convenție a oamenilor, iar sărbătorile, inclusiv sărbătoarea centrală a calendarului festiv creștin, Paștele, au fost tinute greșit. Opinia care circula înainte de înfăptuirea reformei calendarului conform căreia calendarul nu era un produs omenesc, ci o creație impusă pentru totdeauna de o ordine transcendentă și definitivă, a fost contrazisă de înșiși capii bisericii (Bernea, 1932, p. 200).

Ceea ce a interesat poporul la înfăptuirea reformei a fost nu atât schimbarea sărbătorilor cu 13 zile mai târziu, cât schimbarea planificării timpului pentru numeroase activități productive. Calendarele parțiale (agrare, pastoral, pomiviticol), altoite pe structura calendarului ortodox, au

devenit, peste noapte, neeficiente. Iată câteva reacții consemnate imediat după schimbarea calendarului: „Stilul vechi e ăl bun; pomii tot pe vechi înfrunzesc și înfloresc și pe nou nu vrea; cucu cântă pe vechi, da pe nou nu se aude“; „O fost Sf. Ilie (stil nou) și merele nu-s coapte, da pe-al nost o să hie“; „seamănă orz la Blagoveștenie pi nou, și îi vede că n-ai să mănânci pâne, că timpu merge tot pi vechi“; „Iaca mâne-i Sf. Ilie, d-ai mânca d-ta popușoi copt? Da nici harbuji nă-i vide la biserică“; „Toate șelea sunt mai cu dreptate pe stilul vechi. Uite noi avem o sărbătoare, Blagovește, și pe stilul nou nu cântă cucu, da pe stilul vechi cucu cântă. D-amu de unde știe cucu de cântă pe vechi? Al doilea, cucu cântă până la Sânzeni. Sânzeniile pe nou trec și el tot cântă, de cum vin Sânzeniile pă vechi el nu mai cântă mai mult. Și cucu aista e o pasăre și n-o învățat la școală și vezi ea înțelege. Vezi tăt se potrivește mai bine pă ăl vechi, da noi îl ținem și pe nou, că ce să-i faci: vraii nu vraii, / înhamă și hai!“ (Bernea, 1932, p. 201-202).

După aproximativ 80 de ani de la reforma calendarului, bătrânii continuă să raporteze calendarul nou la calendarul vechi: „Au trecut Babele, dar nu s-a făcut încă vreme bună. Trebuie să vină Babele pe vechi“; „A venit Sf. Dumitru și frunza copacilor n-a căzut. Vine acuși Sf. Dumitru pe vechi și o frunză nu vei mai vedea pe pomi“ (Fundulea, jud. Călărași, 1983). Deosebirea, argumentată științific, între ritmul (timpul) social și ritmul biologic a fost sesizată de popor și la schimbarea orei de iarnă cu ora de vară: „Mergem ca să prindem autobuzul după ceasul schimbat, dar animalelor le dăm de mâncare după ceasul vechi“ (Almasu Mare, jud. Caraș-Severin, 1980).

Sărbătorile mobile, mișcate de stabilirea Paștelui la diferite date calendaristice, au făcut imposibilă operația de adaptare a Calendarului popular la noul calendar gregorian. Cunoscând cifra de corecție a calendarului, oamenii puteau să pună de acord vechile sărbători populare care marcau începutul sau sfârșitul unor activități economice cu noul calendar prin adăugarea a 13 zile. Ar fi urmat ca

Pornirea Plugurilor în țarină să aibă loc pe data de 22 martie (9 martie în calendarul iulian), Formarea Turmei sau Alesul Oilor pe data de 5 mai (22 aprilie în calendarul iulian), Nunta Oilor pe data de 27 octombrie (14 octombrie în calendarul iulian) etc. Dar, acest calcul simplu era valabil, parțial, numai pentru sărbătorile fixe, specifice calendarului solar, nu și pentru sărbătorile mobile care sunt urme ale unui calendar lunar. De pildă, în anul 1921 Paștele a căzut pe data de 27 martie, pe stil vechi, și pe data de 18 aprilie, pe stil nou, deci la o distanță de 35 de zile. Asemănător Paștelui, toate celelalte sărbători mobile perechi din cele două calendare (iulian și gregorian) s-au aflat la o depărtare de 35 de zile, și nu de 13 zile. În anii următori distanța dintre sărbătorile mobile ale celor două calendare a fost mai mare sau mai mică, în funcție de calculul pascal. Diferențele dintre sărbătorile mobile erau atât de mari, iar calculul atât de complicat, încât poporul a încetat să mai stabilească corespondențe calendaristice între ele. În această situație s-au inventat alte sisteme de apreciere a timpului calendaristic care să înlocuiască vechile sărbători mobile sau s-au preluat sfaturile practice răspândite de almanahurile calendare. Treptat, agricultura și creșterea animalelor, practicate după Calendarul popular, au devenit activități economice dirijate de specialiști.

LUNA

Spre deosebire de Soare, care apare în fiecare zi a anului sub formă rotundă, deci cu aceeași înfățișare, Luna este un astru capricios, supus, asemenea omului, temporalității și morții. Tragedia Lunii (apariția și, după ce a ajuns la împlinire, la Luna Plină, dispariția ei în decursul unei luni lunare) este și tragedia omului al cărui început, nașterea, deschide perspectiva sfârșitului, momente biologice extreme separate de miezul sau puterea vieții. Soarele întinerește și îmbătrânește zilnic fără să „moară”; Luna se

„naște“ și „moare“ cu fiecare revoluție în jurul Pământului de 13 ori într-un an solar. După unele legende, „Luna e om; la început mititel ca și copilul și apoi îi tot cresc aripile, îi cresc împrejur până ce vin una și e rotund. Apoi începe iar a îmbătrâni și a se face tot mai mic, aripile i se taie, până ce rămâne ca degetul și iar se naște din nou“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 28). Prin procesul de repetare ce-l sugerează, Luna a îndeplinit condiția esențială a oricărui orologiu. Într-adevăr, prin cele patru faze diferite calitativ și prin forma schimbătoare de la noapte la noapte, Luna sugerează un veritabil proces de numărare, fiind numită chiar „mama pluralului“ (Durand, 1977, p. 355). De altfel, noaptea a căpătat adevărata substanță a timpului de la astrul lunar care crește, descrește și dispare în limite constante de timp. Fără astrul lunar, bezna nocturnă nu ar fi apărut în mentalitatea celor vechi simbol al timpului măsurat, probabil, pe nopți și nu pe zile (Eliade, 1949, p. 143). O dovadă incontestabilă că în calendarul nostru popular supraviețuiesc elemente specifice calendarelor lunare sunt cele aproximativ 17 sărbători nocturne și priveghiuri: 5 și 7 ianuarie; 19, 20, 26 și 27 februarie; 2, 13, 14, 15, 16, 22 și 31 martie; 21, 30 noiembrie; 25 și 31 decembrie.

Triada și trimorfismul lunar

Cifra trei care apare atât de frecvent în calendarul popular a fost obținută prin reducerea ciclului lunar de patru faze la trei: omiterea Lunii negre (nopțile fără lună) sau prin însumarea Lunii ascendente și a Lunii descendente într-o singură fază. Trimorfismul popular românesc (gruparea sărbătorilor în cicluri de câte trei zile, numărul obișnuit al ursitoarelor, numărul probelor de încercare a puterii și de inițiere din basme și legende) păstrează reminiscențe lunare. Este greu să dovedești că trinitatea (Tatăl, Fiul și Sfântul Duh) nu ar fi de esență lunară, de vreme ce divinitățile selenare se grupează aproape fără excepție în treimi. Combinația triadică dintre Artemis,

Selene și Hecate este un arhetip străvechi care apare, sub forme diferite, și în religiile monoteiste. Astfel, la mahomedani, Alah are, în interpretarea religiei populare, trei fiice: Al Hat, Al Uzza și Manat, ultima simbolizând timpul și destinul; în religia catolică populară apar trei sfinte Marii (Durand, 1977, p. 357). În calendarul popular românesc, așa-numitele triade, grupări de trei zile cu aceeași semnificație, au fost pe punctul de a deveni unitate de măsură a timpului. Unele triade au extensiune pe întreaga țară (Paștele, Crăciunul), altele au extensiune zonală (Circovii, Gadinele Martinii), unele, au aceeași denumire (Rusaliile, Bubatul), altele poartă denumiri diferite (Ropotinul, Todorusale și Joia Verde; Moșii de Toamnă, Sâmedru, Sf. Dumitru cel Nou). Luna, astrul cântat și îndrăgit de poeți și tineret, avea o semnificație malefică. Ea era prototipul femeii capricioase care patrona noaptea, iarna și frigul, spre deosebire de Soare care era bărbatul înțeleghător, patronul zilei, verii și al vieții. Poporul însuși recunoștea severitatea sporită a zilelor dedicate reprezentărilor mitice feminine: „într-o sărbătoare femeiască cum e Chirica, Marina, Cuvioasa Paraschiva ia să îndrăznești ceva și-i vedea! Da în sărbătorile bărbătești să lucrezi, nu-ți e nimic ... dar, femeia, încă Luna: ea câteva zile cât e plină luminează că se vede noaptea ca de la Soare și pe urmă iar se pișcă! Ia uită-te la Dochia! Amu-i ploaie, amu cald, amu vânt, amu iar timp frumos. Așa-i femeia“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 610).

Origine lunară au și ciclurile de zile derivate din multiplii lui trei, precum Zilele Babelor de la începutul lunii martie.

Săptămâna

Zilele săptămânii, care poartă numele unor aștri din sistemul nostru solar (Luna, Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn), și organizarea timpului calendaristic pe săptămâni de șapte zile au fost deduse din observațiile empirice

asupra satelitului natural al Pământului, care încheie o fază de evoluție în șapte zile și nouă ore. Foarte veche trebuie să fi fost și săptămâna de opt zile; în unele zone etnografice ale României cifra opt reda lungimea săptămânilor dedicate celor mai temute reprezentări mitice (Filipii, Sântoaderii, Rusaliile); figura antropomorfică modelată în mod obișnuit pe cei mai importanți colaci rituali reprezintă cifra opt. Cifra opt este însă aureolată și de simboluri universale: reprezintă numărul echilibrului cosmic; însumează principalele puncte cardinale (nord, sud, est și vest) cu cele intermediare (nord-est, nord-vest, sud-est și sud-vest); octogonul (reprezentarea geometrică a cifrei opt) mediază între pătrat și cerc, între pământ și cer; cifra opt apare foarte frecvent în cele mai vechi texte sacre șintoiste (Chevalier, Gherbrant, 1973, p. 37). Multă vreme romanii nu au cunoscut săptămâna de șapte zile; ei aveau un ciclu de opt zile numit *nundinae*, zile notate cu litere de la A la H.

Orice sfârșit de perioadă calendaristică (zi, săptămână, lună, anotimp, an) avea un caracter nefast. Această trăsătură este mai puțin evidentă la unitățile mici de timp, de pildă ziua și săptămâna, și mai clar exprimate la unitățile de timp superioare, cum ar fi luna, anotimpul și anul. Se pare, totuși, că ritualul sfârșitului și începutului de săptămână cuprindea și el trei zile: *sâmbăta*, al cărei caracter nefast era evidențiat de „cele trei ceasuri rele“, *duminica*, care celebra victoria binelui asupra forțelor malefice acumulate în săptămâna anterioară, și *lunea*, care marca începutul săptămânii sub auspiciile cele mai favorabile activităților umane. Treptat, timpul săptămânal se împlinea, se maturiza, joia fiind mijlocul sau puterea săptămânii, după care se degrada, condiție obligatorie pentru înnoirea lui. Se cuvine să precizăm în acest context că, o dată cu răspândirea creștinismului, prima zi a săptămânii, duminica romană, a devenit „ziua Domnului“, realitate păstrată de întreaga cronologie latină medievală. Cel care a fixat duminica (*dies domini*, *dominica*) început de săptă-

mână a fost Constantin cel Mare, în anul 321 d.H. La români și la celelalte popoare sud-est europene săptămâna începea, ca și astăzi, luna.

Calendarul popular ne oferă unele indicii conform cărora joia era o sărbătoare săptămânală celebrată precum duminică. În Maramureș nunțile se fac și astăzi, în unele sate, joia și nu duminică (Ghinoiu, 1980, p. 94). De altfel, în această vatră etnografică șezătorile, cu întreg arsenalul lor de practici precreștine erau interzise joi seara (așa cum aveau să fie interzise în alte zone, duminica seara). În Bucovina de nord, joia, „era slobodă pentru nunți“ și, în general, pentru dragoste: „Joia îi bine întotdeauna să te lai, să te piepteni, pentru dragoste; să scuturi, să grijești prin casă, că toți te iubesc; acea zi îi a dragostei. Joia îi jumătate bărbat și jumătate femeie. Și unii și alții o țin“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 896). Spre deosebire de duminică, joia depozitează numeroase practici precreștine: Joia Bulcelor, Joia Caloianului, Joia Neagră, Joia Paparudelor, Joia Verde, Joile Nepomenite, Joimari. Personajul mitologic românesc, Joimărița, care pedepsea cu asprime fetele și femeile leneșe sau care nu respectau anumite interdicții calendaristice de muncă, a primit numele acestei zile. În cadrul ritualului creștin din Săptămâna Mare surprindem un evident sincretism păgâno-creștin: tradiția incinerării morților, practică specifică dacilor, apare la Joimari sub forma unor ritualuri funerare și focuri sacrificiale simbolizând incinerarea, spre deosebire și în opoziție cu ritualul creștin de răstignire și înhumare din Vinerea Mare.

Luna calendaristică

Ca unitate de măsură a timpului calendaristic, Luna are lungimea (durata) timpului necesar satelitului natural al Pământului pentru a efectua o mișcare de revoluție în aproximativ 29,5 zile. Documentele atestă că la unele popoare vechi fiecare început de lună era marcat de apariția pe cer a Lunii Noi (Craielui Nou); persoane anume urmă-

reau cerul dinspre apus și, îndată ce apărea Luna sub forma unei seceri subțiri, se dădea de veste întregii comunități prin sunete de trâmbițe (Gheorghiu, 1936, p. 18). La iudei și babilonieni momentul apariției pe cer a Lunii Noi se anunța publicului de către preoți. Cu această ocazie se comunicau și zilele cu sărbători din luna respectivă. La romani prima zi a lunii se numea *calende*, cuvânt derivat de la verbul *calo-are*. (a chema, a convoca), de unde își trage obârșia și cuvântul *calendar*.

În calendarul civil contemporan, începuturile de lună sunt lipsite de orice semnificație astronomică întrucât nu sunt calculate în raport cu fazele de evoluție ale Lunii. După sensurile ce le dădea poporul diferitelor faze ale Lunii, s-ar părea că la Lună Nouă timpul era considerat nefast pentru activitatea umană: atunci se înnoia răul, se prindeau vrăjitoriile, sămânța semănată rămânea seacă, nu se puneau cloștile, nu se făceau nunțile (Niculiță-Voronca, 1903, p. 316). „Când se ivește Luna Nouă, spune o poveste publicată de Ion Pop Reteganul, umblă un duh necurat prin curțile mele și numai atunci are putere; de aceea în tot anul, 13 nopți dormim la vecini“ (Pop Reteganul, 1895, p. 106). De la Luna Nouă, numită și Lună Tânără sau Lună în două coarne (Pamfile, 1915, p. 68), fiecare om avea prilejul să-și încerce șansa, cerându-i ceva:

„Crai Nou, Crai Nou,
Sănătos m-ai găsit,
Sănătos să mă lași!
Fără nevestă m-ai găsit,
Cu nevestă să mă lași!“
„Lună Nouă, Luna Nouă,
Taie pâinea-n două:
Ție jumătate,
Mie sănătate!“

(Niculiță-Voronca, 1903, p. 70)

Asemenea formule recitative întâlnim și astăzi în folclorul copiilor. După o tradiție consemnată la sfârșitul

secolului al XIX-lea, românii bănăţeni numeau Duminică Tânără fiecare zi de duminică care urma sau corespundea cu faza Lunii Noi. În cele 13 „duminici tinere“ (într-un an solar sunt aproximativ 13 luni lunare) se efectuau practici magice de purificare, se sfinţea apa, se străpungeau urechile fetiţelor ca să poată purta cercei, fetele mari se pieptăneau şi îşi tăiau vârful părului pentru a creşte mai lung şi mai frumos, oamenii se tundeau şi îşi tăiau unghiile. Cositul fânului din pajişti începea tot la Lună Nouă, într-o zi lucrătoare (Mangiuca, 1882, p. 10).

Numărul lunilor anului este pus de popor în legătură cu naşterea misterioasă a 12 copii gemeni. Doi bătrâni, spune legenda, supăraţi că nu au avut la tinereţe copii, pleacă la drum lung cu gândul să-şi pună capăt zilelor. Un moşneag salvator, ieşindu-le în cale şi ascultându-le păsul, le-a dăruit o buruiană de făcut copii. Bătrânii se întorc acasă, beau ceaiul obţinut din buruiana de leac şi femeia naşte, nici mai mult, nici mai puţin, decât 12 băieţi. Lunile anului ar fi împrumutate numele acestor flăcăi (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 394). Tema naşterii misterioase apare în multe basme româneşti (Şăineanu, 1979, p. 237, 392, 398, 645), iar în unele legende, copiii născuţi de aceeaşi mamă devin, frecvent, nu întemeietori de timp (zi, săptămână, lună, anotimp, an), ci întemeietori de „ţări“ (legenda Vrâncioaei) şi de sate (legenda Chioajdelor). „Fraţii“ (lunile anului) sunt mai mici sau mai mari, mai slabi sau mai puternici: Februarie, deşi are mai puţine zile, este atât de puternic încât „crapă ouăle corbului“ pentru a ieşi puii din ele; Făurel (martie) spune că „dacă nu i-ar fi ruşine de fratele mai mare, de Faur (Februarie), ar degera viţelul în vacă, oala la foc şi copilul în pântecul mamei. Dar el e numai iute, nu are putere“ (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 752). Adesea între fraţi se iscă neînţelegere de pe urma căreia au de suferit şi oamenii. Martie, pentru a-i veni de hac Babei Dochia, împrumută una sau două zile friguroase de la Februarie. Întrucât Martie refuză să le dea înapoi, se iau la bătaie în zilele Babei Dochia: „când e vântul cel

mare, cu ger, atunci e bătaia lor, se prind, se sfarmă“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 751). Dintre toți frații, Martie este cel mai rău. Acesta este pus pe farse și glume usturătoare, este încrezut, aduce boli, seceră viețile oamenilor. Ce gândește poporul despre firea capricioasă a lui Martie reiese dintr-o povestioară bucovineană pe care o reproducem după Elena Niculiță-Voronca:

„Zice că a chemat odată Martie pe Prier (Aprilie) la banchet. Se duce Prier și se sfătuiește cu Mai, ce să facă: să se ducă sau să nu se ducă?

– Du-te, zise Mai, dar el e șugubăț, râde de oameni; tu când te-i duce să iei cu tine sania, căruța și luntrea, că altfel n-ai să ieși cu bine.

Se duce Prier. Il vede Martie și îl întreabă:

– De ce ai venit cu toate astea, frate?

– Apoi la gospodăria omului sunt toate bune.

Stă o zi, stă două, stă trei. Încearcă Martie cu omăt și viscol. Lui Prier nici nu-i pasă, că el are sanie. Dă o ploaie și se face glod. Prier are căruță. Rupe podurile, curg puhoaietele. Prier merge cu luntrea. Vede Martie că nu poate să-i facă nimica, îl cheamă și îl întreabă cine l-a învățat să vină așa pregătit. Prier n-are ce lucra și-i spune că Mai.

– Ei lasă, că-i voi da și lui vreo două brume ca să-i veștejesc florile lui cele falnice!

Și de atunci în Mai sunt întotdeauna brumi. că Martie i le dă în ciudă“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 753).

Anul calendaristic roman, care a fost, de fapt, baza de calcul a calendarului nostru popular și a calendarului civil contemporan avea următoarea structură:

Înainte de Caesar (355 de zile)

Ianuarius ... .. 29 zile

Februarius ... .. 28 zile

Martius..... 31 zile

Aprilis ..... 29 zile

Maius	31 zile
Iunius	29 zile
Quintilis	31 zile
Sextilis	29 zile
September	29 zile
October	31 zile
November	29 zile
December ...	29 zile

La fiecare an erau introduse alternativ 22 de zile după 23 februarie și 23 de zile după 24 februarie

După reforma iuliană (365 de zile)

Ianuarius	31 zile
Februarius ...	28 zile
Martius	31 zile
Aprilis	30 zile
Maius	31 zile
Iunius	30 zile
Iulius	31 zile
August	31 zile
September ...	30 zile
October	31 zile
November ...	30 zile
December ...	31 zile

În anul 46 d.H., numele lunii Quintilis este schimbat, în cinstea lui Iulius Caesar, în iulie, iar în anul 8 d.H., Sextilis devine Augustus, în cinstea împăratului Augustus

Ca dovadă că vechiul calendar roman începea primăvara este numele lunilor care indicau ordinea lor față de Anul Nou sărbătorit la 1 martie: Quintilis (luna a cincea), Sextilis (luna a șasea), september (luna a șaptea) ș.a.m.d.

Numele acestor luni au sens numai dacă încep să fie numărate de la 1 martie, nu de la 1 ianuarie.

Spre deosebire de anul civil și bisericesc, unde lunile au primit nume de zei (Ianus, Mars etc.) și figuri ilustre din istoria romanilor (Iulius Caesar, Augustus), lunile calendarului popular sunt legate de viața oamenilor de pe pământ. Iată câteva exemple înregistrate în zona Munților Apuseni: Cărintar, luna ianuarie, când se obișnuia să se facă în noaptea Anului nou calendarul meteorologic din foi de ceapă sau din coji de nucă; Făurar, luna februarie, când meșterii fierari făureau sau reparau uneltele agricole; Florar, luna mai, timpul florilor; Cireșar, luna iunie, timpul când se coc cireșele; Cuptor, luna iulie, timpul cel mai călduros din întreg anul; Brumărel sau Brumarul Mic, luna octombrie, cu apariția primelor brume; Brumar, luna noiembrie, timpul când cad brumele groase. Lunile anului aveau mai mult semnificații economice și meteorologice decât astronomice, adică erau cadre ale vremii și apoi cadre ale timpului. Așa-numitele calendare bătrânești aveau drept scop aflarea vremii în cursul anului, a regimului pluviometric, și nu de măsurare propriu-zisă a timpului. Cel mai cunoscut calendar „meteorologic” era făcut din foi de ceapă și cuprindea următoarele operații: se tăia o ceapă în două și se alegeau 12 foi, egale ca mărime; în ele se puna sare și apoi erau repartizate câte una pentru fiecare lună a anului; se lăsau în cameră, de obicei la fereastră, până dimineța, când bătrânii, apreciau, după cantitatea de apă strânsă în foile de ceapă, lunile ploioase și secetoase ale anului.

Anul lunar

Din adunarea zilelor celor 13 luni lunare oamenii au obținut o sumă egală cu ciclul de regenerare a plantelor perene și cu reproducerea anuală a animalelor și păsărilor. Se pare că la un astfel de calendar simplu au ajuns toate popoarele lumii vechi. Dar, marele avantaj de a calcula

zilele anului pornind de la însumarea fazelor lunare este pus în cumpănă de dezavantajul de a fi mai mic decât anul solar cu aproximativ 10 zile. Calendarul roman înainte de Caesar avea, de pildă, 355 de zile. Când doi astronomi ai antichității grecești, Meton și Euctenon, au găsit, în urma observațiilor făcute la solstiții, atât inegalitatea anotimpurilor, cât și corespondența între mișcările aparente ale Soarelui și Lunii, descoperirea lor a fost scrisă cu litere de aur în piețele publice. Ei au demonstrat că în 19 ani solari a câte 365,25 zile au loc 235 revoluții sinodice de lună, ceea ce înseamnă că numai după 19 ani solari fazele de Lună Nouă revin în aceleași zile ale anului. Intervalul de 19 ani a fost numit „ciclul Meton“ sau „Eneadeca-terida“ și conține 12 ani comuni de 12 luni și 7 ani compleți de câte 13 luni. Prima zi a anului era aceea a Lunii Noi care urmează imediat după solstițiul de vară (Teodorescu, Chiș, 1982, p. 64).

Existența unui calendar lunar pe teritoriul Daciei nu este exclusă. Credințele și practicile magice în care Luna este implicată în măsurarea timpului și calcularea sărbătorilor, în determinarea zilelor și a perioadelor favorabile sau nefavorabile unor activități practice (semănatul, recoltatul, tăierea lemnului pentru construcții etc.) sunt atât de numeroase încât, chiar dacă se exclud unele aluviuni spirituale primite din afară, etnologul inclină spre ipoteza existenței unui calendar lunar la populația dacică. Dacă ipoteza se confirmă, rămâne ca istoricii și arheologii să circumscrie perioada aproximativă când a fost adoptat anul solar pe care îl avem și astăzi. Din păcate, lipsa documentelor arheologice este, în acest caz, resimțită și mai puternic datorită unei situații obiective mai generale: imposibilitatea de a se decreta un calendar în exclusivitate lunar. Popoarele vechi au inventat un calendar lunar pentru că le-a fost mai ușor să constate *repetabilitatea*, principiu fundamental al oricărui calendar, observând astrul selenar. În aproximativ 30 de zile Luna își schimbă forma *ritmic*, noapte de noapte. Repetabilitatea și ritmicitatea o puteau

observa și la Soare, dar, perioadele de repetare ale răsăririlor, apusurilor, solstițiilor etc. erau fie prea mici (ziua solară), fie prea mari (anotimpul) pentru a ajunge la ideea „timpului-cerc“, a reprezentării primitive a calendarului. Deplasarea răsăritului Soarelui în decursul unui an era ușor de constatat, dar ziua-lumină nu putea fi luată în seamă în calendarul arhaic pentru că alt principiu al calendarului, *egalitatea* unităților de măsură a timpului, s-ar fi încălcat. Atunci, ca și astăzi, ziua-lumină la solstițiul de vară înregistrează o diferență notabilă față de ziua-lumină la solstițiul de iarnă. A trebuit să se însumeze ziua și noaptea într-o singură unitate considerată ca având media de 24 de ore în tot cursul anului sau de 12 ore numai ziua-lumină.

Problema existenței unui calendar lunar la daci l-a preocupat și pe Vasile Pârvan, care aduce un interesant argument lingvistic. Savantul spune că „*Luna* pentru *mensis* apare în Dacia încă înainte de anul 270, dovadă de întrebuințarea anului lunar, în locul anului solar, exclusiv obișnuit în restul imperiului. Faptul că apoi în stânga Dunării termenul *lună* s-a menținut statornic pentru *mensis*, spre deosebire nu numai de toate celelalte popoare romanice, dar chiar de dialectele române din dreapta Dunării, duce iarăși la o accentuare necesară a întemeierii definitive a poporului și limbii române pe teren dacoroman, în Dacia Traiană“ (Pârvan, 1911, p. 131).

OROLOGIUL BIOLOGIC

Valoare hotărâtoare pentru fixarea reperelor calendaristice au avut bioritmurile cu perioadă lungă de manifestare, cu intervale de ordinul zilelor, lunilor și anilor. Pentru ocupațiile tradiționale, bioritmurile cu perioadă scurtă, de ordinul secundelor și minutelor, nu au prezentat nici o semnificație practică. Activitățile legate de agricultură, creșterea animalelor, pomicultură, viticultură etc. puteau fi ritmate numai de bioritmurile umane, animale și vegetale cu durată suficient de mare pentru a fi sesizabile. Acestea sunt numite de specialiști *circadian* (ziua solară – perioada în care Pământul încheie o mișcare de rotație în jurul axei sale), *selenar* (de 29 zile, 12 ore, 44 minute și 2 secunde – durata revoluției sinodice), *faza lunară* (7 zile și 9 ore – perioada de timp între două faze lunare învecinate), *multicotidian nelunar* (bioritmuri mai mari sau mai mici de o lună lunară), *sezonier* (distanța dintre echinocții și solstiții), *anual* (365,242217 zile – durata mișcării de revoluție a Pământului în jurul Soarelui), *multianual* (viața sau veacul de om, de la naștere la moarte). Așa cum a procedat și cu reperele și orologiile cosmice, omul a folosit bioritmurile plantelor, animalelor și chiar ale propriului său organism pentru a măsura timpul. În descifrarea Calendarului popular un rol semnificativ îl are însă comportamentul păsărilor și animalelor.

PĂSĂRILE ȘI ANIMALELE

Sintetizând interesul extraordinar al oamenilor pentru animale, Remy Chauvin aprecia că instinctele lor ne-au fascinat dintotdeauna: fie că oamenii credeau că se

recunosc în ele, fie că găseau în aparentele aberații ale instinctului motive pentru a-și hrăni orgoliul de a fi om (Cociu M., Cociu Maria, 1982, p. 1). Interesul omului față de comportamentul animalelor este motivat obiectiv: el însuși s-a desprins din imensul arbore genealogic al animalelor și a rămas apoi legat de strămoșii săi mai îndepărtați sau mai apropiați prin una din componentele caracterului său bipolar (natură și cultură). Mult timp omul și-a împărțit adăpostul cu unele animale în peșterile și grottele preistorice, s-a hrănit și s-a îmbrăcat cu pieile și blănurile acestora, le-a folosit forța și iuțeala, le-a transformat în dușmani sau prieteni. Observarea de către oameni a comportamentului animalelor, care au continuat să rămână numai natură, deci cu instincte ascuțite de conservare, și folosirea lor în practica curentă nu ni se pare a fi magie. Instinctele animalelor ne sunt și astăzi de mare folos! Unul din procedeele vechi pentru alegerea locului de construcție a unei case sau de întemeiere a satului era culcușul ales de animale pe timpul nopții. Pe de altă parte, apărarea în cerc și construcția cetăților se pare că au la bază sistemul de apărare în cerc al animalelor sălbatice și de protejare a turmelor de oi de către câinii care le înconjoară în fugă când sunt amenințate de lupi (Ghinoiu, 1981, p. 36-37) etc. Comportamentul animalelor, privit ca „o succesiune de stări temporare, un flux continuu, dar nu uniform, de elemente legate unul de altul într-o anumită ordine, având deci o structură desfășurată în spațiu și timp“ (Cociu M., Cociu Maria, 1982, p. 25) a oferit oamenilor și unele repere pentru măsurarea timpului. Dintre păsările și animalele cu semnificație deosebită pentru măsurarea și cunoașterea timpului calendaristic vom analiza, în primul rând, pe acelea care au, conform tradiției populare, putere de prezicere: cucul și ursul. Amândouă apar și dispar la anumite date calendaristice: cucul prin migrația în alte ținuturi ale globului, ursul prin iernare în bârlog pe meleagurile noastre. Fără aceste schimbări de profunzime ale comportamentului, cucul și ursul nu ar fi prezentat vreo

semnificație calendaristică, adică nu ar fi oferit oamenilor momente de reper, de orientare în timp. Pentru a câștiga virtutea animalelor-oracol, ele trebuiau să sugereze, prin schimbarea comportamentului, că sunt supuse dispariției, adică temporalității și morții într-o anumită unitate de timp. Vom acorda, de asemenea, câteva pagini lupului, calului și ursului ale căror comportamente par să fi avut un rol hotărâtor în structura calendarului dacic, cocoșului pentru rolul său în prezicerea și măsurarea timpului diurn și berzei pentru măsurarea timpului anual.

Cucul

Dintre toate păsările care înfruntă rigorile iernii specifice climatului nostru temperat continental sau care poposesc aici numai pentru vărat, cucul ocupă în tradițiile populare un loc cu totul privilegiat. Nu există în ornitologia românească pasăre careia poporul să-i fi dedicat atâtea legende, povești, cântece și proverbe. Cucul nu este o pasăre cântătoare și nici nu încântă prin coloritul penelor sale. Ca înfățișare este un uliu în miniatură. Fiind o pasăre mică, aportul ei la distrugerea insectelor este neglijabil. Își depune ouăle prin cuiburile altor păsări, iar puii săi, mai robuști, își răstoarnă frații vitregi peste marginile cuibului pentru a profita de un surplus de hrană și a se dezvolta mai rapid. Cucul nu-și face cuib, nu-și clocește ouăle și nu-și hrănește puii. Fiind simbolul primăverii, al timpului frumos și dragostei pătimase, poporul îi iartă totul. În povestiri populare de o rară frumusețe, cucul apare antropomorfizat: argat, slugă, tâlhar, haiduc, părinte, soț, amant etc.

În unele povestiri cucul este o pasăre miraculoasă, cu pene de aur, metal prețios și strălucitor simbolizând Soarele. Aflând de infidelitatea soției, pornește în altă lume spunându-i acesteia să-l caute și să-l strige între Blagoveștenie și Sânziene. Recunoscându-și greșelile, soția îl caută în fiecare an între 25 martie și 24 iunie, zburând din crean-

gă în creangă și strigând neîncetat: Cucu! Cucu! (Pamfile, 1910, p. 107-108). În alte povestiri, Cucu și Ștefan sunt oameni, de obicei frați gemeni. Din diferite pricini aceștia sunt transformați în păsări. Cucu ajunge în rai, iar fratele rămas aici, Ștefan îl caută între Blagoveștenie și Sânziene, strigându-l pe nume (Pamfile, 1910, p. 110).

Același reper calendaristic este și în ipostaza hoțului și tâlharului de cai. Se spune că, pe când Sf. Petru avea o herghelie, un mare tâlhar, pe nume Cucu, îi fură caii. Nici cu puterea sa de sfânt, nici cu ajutorul celui Atotputernic nu găsește caii. Necăjit, Sf. Petru „blestemă pe Cucu să se prefacă în pasăre neagră, să fie cobe rea și singur să-și spuie numele, unde s-o afla. De atunci hoțul Cucu a rămas pasăre neagră și blestemată și când ți-a cânta în spate, pe casă ori în curte, moarte înseamnă; și el altceva nu mai zice, decât își strigă toată ziua numele prin pădure: Cucu, Cucu!“ (Pamfile, 1910, p. 145-146). Cu siguranță că această pasăre ar fi rămas necunoscută în folclorul românesc dacă prin comportamentul său, începutul și sfârșitul cântatului la date fixe, nu ar marca succesiunea a două fenomene astronomice: echinocțiul de primăvară și solstițiul de vară. „Și cucul, cum a sosit și i s-a dezlegat limba, îndată începe a cânta, și cântă neconținut de la Bunavestire (sărbătoare care este celebrată în imediata apropiere a echinocțiului de primăvară) și până la Sânziene sau până la Sânpetru... (sărbători celebrate în preajma solstițiului de vară) (Marian, 1901, p. 22-29). Conform tradiției, la Sânziene, cucu se îneacă cu orz și, nemaiputând cânta, se preface în uliu până în primăvara viitoare:

„Legea ta de cuc bălan,
Te-am plătit să-mi cânti un an;
Când a fost la Sânziene,
Tu ți-ai pus clobanțu-n pene!“

(Marian, 1883, p. 38).

Cântecul cucului, scurt și răsunător, însoțește trudi-
torii ogoarelor la semănat și arat, la întreținerea culturilor:

„Cucu de n-ar cânta,
Nici noi n-am mai ara;
Cucu de nu s-ar porni,
Nici noi n-am plugări“.

(Pamfile, 1910, p. 111)

Încetatul cântecului indică vremea cositului, întrucât acesta „părăsește țara și se duce, de îndată ce aude bătutul și fâșâitul coasei“ (Pamfile, 1910, p. 111). El este însă și un prevestitor al vremii: „Dacă cucu încetează de a mai cânta cu mult înainte de Sânziene, e semn că vara se purcede întâi cu căldură și apoi va fi secetoasă“ (Pamfile, 1910, p. 112). Iată numai câteva motive pentru care întreaga suflare a satului, „mic și mare, tânăr și bătrân așteaptă cu cea mai mare nerăbdare sosirea acestei zile și dimpreună cu dânsa și a cucului“ (Marian, 1883, p. 19). El este însă o sursă de inspirație melancolică în cântecele de dor și jale, iar în creațiile a căror temă este despărțirea a doi frați sau a doi soți amplifică sentimentul de înstrăinare și singurătate.

Cucul prevestește prin cântecul său nu numai venirea primăverii, ci și norocul omului pe acel an. Primul cântec al cucului era întâmpinat de țărani prin cuvinte care implo-
rau avuția, sănătatea, fericirea, norocul:

„Mulți ani buni cu sănătate
Și noroc să am la toate,
Să fiu orișicând voios
Fericit și bucoros!“

(Marian, 1883, p. 20)

La auzul primului cântec al cucului toți doreau să fie veseli, curat îmbrăcați, bine hrăniți și cu bani în buzunar. Supremul său simbol este scurgerea neîntreruptă a timpului și repetarea anuală a scenariului din ciclul vieții: nașterea

(primul cântat) și moartea (ultimul cântat). El are tainice legături cu viața omului. Locul de unde se aude prima dată cântecul (în spate, în față, în stânga, în dreapta) sau unde este așezat (pe o ramură uscată, pe o movilă, pe o grămadă de gunoi), repetabilitatea cântecului etc. reprezintă semne bune sau rele pentru om: noroc, sănătate, boală, moarte, căsătorie.

Barza

Din unele informații etnografice rezultă că o altă pasăre-oracol, barza, ducea și aducea cucul în spate peste mări și țări. Barza sosește o dată cu primăvara și este purtătoare, asemenea tuturor viețuitoarelor care dispăreau și apăreau brusc pentru perioade mai îndelungate de timp, de semne și simboluri privind: *vremea* „Dacă berzele pleacă din vreme, se zice că iarna va fi grea și lungă; dacă pleacă târziu, zic că iarna va fi scurtă și călduroasă“; *belșugul* „Dacă un om vede multe berze primăvara, va face multe care cu porumb“; *norocul* „Se crede că va fi mare noroc în casa pe care barza își face cuibul“; *ursita* „Când oamenii văd o singură barză, zic că rămân singuri, mai cu seamă fetele și băieții rămân necăsătoriți“; „Dacă cineva vede o barză dimineața sau seara până nu mănâncă, se zice că-l spurcă; și dacă a spurcat pe cineva dintr-o familie, se zice că are să moară unul din ei“; „Cine vede întâia oară primăvara o singură barză, zice că e semn de moarte“; *incendiul* „Dacă se aprinde undeva o casă, vestește oamenii prin tocănitul cu ciocul lor“ („Șezătoarea“, VIII, 1904, p. 51-55).

Dacă barza nu ar lipsi din peisajul rural pe timpul iernii, aceasta nu ar fi avut valoare calendaristică și meteorologică. Este o pasăre așteptată cu nerăbdare și primită ca un oaspete drag. În popor se spunea că drept răsplată pentru îngăduința oamenilor care îi permit să-și construiască cuibul pe case sau în apropierea caselor, aceasta le aduce un suprem sacrificiu: omorârea unuia

dintre pui. Migrația tipică a păsărilor, inclusiv a berzei, se declanșează și se desfășoară cu o exactitate extraordinară, aparent independent de fluctuațiile mediului geografic. Păsările migratoare „intră într-o stare de neliniște premigratoare în anumite momente calendaristice, indiferent de particularitățile condițiilor externe. Apariția neliniștii premigratoare și pornirea spre locurile de iernat a păsărilor din zonele temperate au loc la termene precise, cu mult înainte ca modificările de mediu să impună migrația“ (Lungu, 1968, p. 147-148).

Gaia

Există o pasăre migratoare care are o semnificație aparte pentru români, gaia. Aceasta este o răpitoare de zi reprezentată în România prin două specii: *gaia roșie* și *gaia brună*. Are statură robustă și aerodinamică, unghii (gheare) ascuțite și tăioase la cele patru degete, cioc puțin curbat și turtit lateral, penaj colorat care variază cu vârsta. Trăsăturile fizice și comportamentale ale găii au fost hotărâtoare pentru divinizarea ei: este misterioasă atât prin apariția și dispariția neașteptată din peisajul cotidian, datorită migrației (cuibărește în România și iernează în sud-vestul Asiei și nord-estul Africii), cât și prin ascensiunile ce le face în zbor până dispare în înaltul cerului; dintre răpitoare, este cea mai frumoasă și mai plăcută pasăre, aleasă de altfel ca model de Brâncuși pentru Măiestrele sale; prevestește (aduce) ploaia și, împreună cu aceasta, rodul și fertilitatea în verile secetoase și zilele caniculare; este puternică, crudă, rapace, invincibilă; și-a impus numele în memoria oamenilor prin propriul ei glas ga! ga!, când invocă ploaia în zilele caniculare ale verii. Este puțin probabil ca oamenii să o fi numit vreodată altfel decât se recomandă ea însăși oamenilor, gaia! Precum îngerii, gaia urmărește neîncetat omul, dându-i rotocoale pe deasupra capului. În Evul Mediu, ea a fost supranumită

Pasărea Turcului întrucât aceștia descopereau ascunzișurile băjenarilor observând zborul pe cer al găii. Expresiile populare : *A da de Gaia*, sinonimă cu *A da de Dracu*, sau *Vezi că te ia Gaia*, sperietoare pentru copiii neascultători, sunt cunoscute astăzi în toate zonele etnografice românești. Dintre jocurile vechi ale copiilor s-a păstrat și unul cu semnificație funerară, *De-a Gaia* (*De-a Mama Gaia*, *De-a Baba Gaia*, *Gaia și Cloșca*, *De-a Puia Gaia*).

Gaia, zeiță a Morții în ipostază de pasăre de pradă care scoate sufletul din trup la moartea oamenilor, este identificată cu zeița neolitică Gaea. Ca personificare a Morții cu chip de pasăre apare cu nume derivat sau amalgamat de la Gaia (Gaica, Gaiul, Gai, Cocoșel de Gai, Daiul, Cocoșgaia, Cocoșdaia, Cocoșdai) și cu nume ale unor păsări prădătoare (Corboanca și Vulturul). În toate variantele cântecelor funerare de Zori, aceste păsări fantastice, singurele care aud toaca bătută în cer la miezul nopții pentru a trezi, la rândul lor, cocoșii obișnuiți de pe pământ, sunt personificări ale Morții. În unele texte funerare din Cartea românească a morții zeița apare în ipostază antropomorfă, numită Moarte, și de zeiță pasăre, numită Gaia:

„...Strigă Moartea la fereastră

– Ia-mi ieși, Ană, pân-afară!

– Aș ieși, nu pot ieși

Că nu mă pot despărți

De drag soțiorul meu, / .... /

Ș-a strigat ș-a treia oară:

– Ia-mi ieși, Ană, pân-afară!

Ea afară a ieșit,

Pragul ușii l-a pășit,

Din picioare-a îmbrâncit,

La inimă s-a slăbit.

Cocoș Gaia a cântat,

Sufletul i l-a luat“[...]

(Bîrghiș, jud. Sibiu)

Cocoșul

Pentru a afla diferite momente ale zilei și nopții, oamenii observau Soarele și Luna, stelele și planetele. Din păcate aștrii nu pot fi observați întotdeauna din cauza timpului noros, iar aprecierea poziției lor pe bolta cerească este, fără alte instrumente de măsurat, aproximativă. Ca urmare, trebuia ales și un orologiu terestru, mai apropiat și mai ușor de observat care să indice diviziuni repetabile ale timpului diurn. Nu era nevoie de prea mare spirit de observație pentru a constata că animalele și păsările au un comportament diferit și repetabil în anumite momente ale zilei și nopții. În loc să-și bată capul pentru a crea o mașinărie de măsurat timpul, ceasornicul, omul a căutat mai întâi în natură organisme vii care să-l informeze despre scurgerea vremii. Din motive practice, acest orologiu natural era de dorit să fie cât mai aproape de locuința și gospodăria omului. Ca urmare, el trebuia căutat printre animalele și păsările domestice.

Cu mii de ani în urmă, popoare aflate în diferite colțuri ale lumii au ales același orologiu: cocoșul. De pildă, la romani, timpul nocturn era împărțit după prima, a doua și a treia cântare a cocoșului. Pliniu credea că „vegheatorii noștri nocturni, pe care natura i-a creat ca să trezească pe muritori la muncă și să le întrerupă somnul. Ei cunosc stelele și deosebesc pe zi câte trei ore prin cântarea lor. Se duc cu Soarele la culcuș și la a patra veghe iarăși cheamă la griji și la muncă. Ei nu suferă ca răsăritul Soarelui să ne afle nepregătiți: ziua ce vine o vestesc prin cântare, iar cântarea prin bătaia aripilor“ (Marian, 1883, p. 239). Nu numai în antichitate, dar și în evul mediu armatele de uscat purtau cu ele câte un cocoș pentru a le vesti schimbarea santinelelor pe timpul nopții. O funcție asemănătoare îndeplinea și cocoșul urcat cu câteva găini-neveste la stânele carpatice de către păstorii români.

Calitatea de a vesti zorile era considerată în antichitate de origine divină, cocoșul fiind amestecat în intimi-

tătile zeilor. Astfel, zeul Marte a pus un servitor al său, Alectryon, să stea de strajă la ușa în timp ce el o vizita pe zeița Venera. Gelosul zeu Vulcan, sfătuit de un zeu trădător, îi surprinde pe amanții neprevăzători. Drept pedeapsă, Marte l-a prefăcut pe Alectryon în cocoș, pentru a da de știre întotdeauna amanților când răsare Soarele. În lumea antică cocoșul a fost închinat diferitelor zeități – Apolo, Minerva, Mercur, Marte – dându-i-se semnificații diferite (vestitor al răsăritului Soarelui, priveghetor al somnului, simbol al luptei războinice).

Având darul de a cânta în preajma miezului nopții, moment de cumpănă, de confruntare a spiritelor bune cu cele rele, poporul l-a pus paznic la hotarul dintre forțele malefice și cele benefice. După cântatul lui, spiritele necurate își pierdeau puterea, se ascundeau pentru a intra din nou în acțiune în noaptea următoare. Cântecele cocoșului simboliza trecerea momentului critic și anunța victoria Soarelui și a luminii asupra nopții și întunericului. El anunța nu numai orele nopții, ci și curățirea spațiului nocturn de forțele ostile omului.

În basme, cocoșul este un personaj fantastic, cu forțe miraculoase: aduce bogății imense stăpânului, este sfătuitorul lui Făt-Frumos și o avertizează pe Ileana Cosânzeana de venirea Zmeului sau a lui Făt-Frumos. Atmosfera enigmatică creată în jurul cocoșului, datorită faptului că acesta cântă la miezul nopții și la hotarul timpului diurn (noapte – zi), a fost folosită în diferite practici magice (vrăji, descânțece). Astăzi continuă să joace rol ritual la înmormântare (cocoșul dat de pomana peste sicriu sau peste mormânt) și, uneori, în ceremonialul nunții (aducerea cocoșului fript la Masa mare simboliza apropierea zorilor, moment când invitații trebuiau să se ridice și să plece (Marian, 1883, p. 247). Cocoșul era și un prevestitor al timpului ploios sau secetos, al vremii geroase sau moi-noase, iar prin cântecele lui pe prag anunța sosirea musafirilor etc.

Deși ceasornicul a pătruns astăzi în casele din cele mai izolate cătune, oamenii continuă să se orienteze după cântecul cocoșilor. Aceștia indică cel puțin trei momente principale ale nopții: *miezul nopții* la primul cântat, *trei ore înainte de ziuă* la al doilea cântat și *crăpatul de ziuă*, când cântă mai des (apune Găinușa și apare Luceafărul de dimineață).

Alături de păsările migratoare - al căror comportament a oferit oamenilor repere calendaristice pentru a marca debutul primăverii (verii) sau al toamnei (iernii) în funcție de sosirea și plecarea acestora spre zonele de iernat (cucul, barza, cocorul, rândunica și altele) - păsărilor nemigratoare li s-au rezervat și lor zile pentru a marca în special trecerea de la iarnă la vară. Astfel, Dragobetele, sărbătoare ținută în funcție de zona etnografică, în una din zilele de la sfârșitul lunii februarie sau la începutul lunii martie, era considerat timpul împerecherii păsărilor care se strâng în stoluri, ciripesc și încep construirea cuiburilor. După legendă, Dragobetele este fiul Babei Dochia și reprezintă, în opoziție cu aceasta, principiul pozitiv, al înnoirii. Având unele din atribuțiile lui Cupidon / Eros, Dragobetele este purtătorul dragostei și bunei dispoziții pe meleagurile românești. Sfârșitul reproducerii păsărilor este marcat de momentul în care puii păsărilor de pădure încep să zboare, zi fixată de tradiție la 21 mai, la sărbătoarea intitulată popular Constantin Graur sau Constandinu Puilor. Celelalte zile de peste an în care apar diferite practici magice legate de prevenirea stricăciunilor aduse de păsările sălbatice recoltelor nu au semnificație calendaristică.

Lupul

Pentru performanța cucului de a anunța echinocțiul de primăvară prin „dezlegarea limbii” și solstițiului de vară prin „amuțirea glasului”, poporul i-a rezervat, drept recompensă, două zile: 25 martie și 24 iunie. Ce semnificație calendaristică trebuie să fi avut atunci lupul, pentru

care se „țineau“, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, peste 30 de zile dintr-un an! Zilele din calendarul popular în care apar practici dedicate lupului se grupează mai multe la un loc sau sunt despărțite prin diferite intervale de timp. Se observă, totuși, o concentrare evidentă a acestor zile în perioada de toamnă și de iarnă a anului: Sânpetru (29 iunie), Circovii Marinei (15-17 iulie), Martinul, Lupu (22 august), Teclele (24 septembrie), Berbecaii (26-28 septembrie), Osie (17 octombrie), Lucinul (18 octombrie), Sâmedru (26 octombrie), Ziua Lupului (13 noiembrie), Filipii de Toamnă (14-21 noiembrie), Filipul cel Șchiop (21 noiembrie), Sf. Andrei (30 noiembrie), Sânpetru de Iarnă (16 ianuarie), Tănase de Ciumă (18 ianuarie), Filipii de Iarnă (25-31 ianuarie), Stretenie (2 februarie), Martinii de Iarnă (1-3 februarie). În satele pastorale se adăugau, la aceste zile, și „joile rele“, numite „Joi Verzi“.

Pentru a desluși semnificația calendaristică a lupului, prezentăm câteva elemente din comportamentul său de reproducere care au servit oamenilor repere de orientare în timp. Împerecherea începe în a doua jumătate a lunii noiembrie și sfârșește la începutul lunii februarie. După lupta care se dă între masculi, femela alege un partener cu care se împerechează și crește apoi puii. Deși împerecherea lupilor dintr-un areal geografic se desfășoară pe parcursul a trei luni de zile, în cazul unui singur exemplar aceasta se realizează în 5-10 zile. Frecvența *maximă* a împerecherii se situează în preajma zilei de 1 februarie. După o perioadă de gestație de 62-63 de zile, lupoaicele fată în plină primăvară. Prin luna octombrie noua generație de lupi (cățeii de lup) se prind în haită cu părinții și participă la urmărirea și atacarea prăzii. Aceste haite familiale, la care se adaugă și lupii născuți cu un an înainte, se dezmembrează în timpul împerecherii (Cotta, Bodea, 1969, p. 209).

Revenind la materialul documentar oferit de etnografie, constatăm că în multe legende și povestiri populare Sf. Petru de Iarnă este considerat patronul lupilor, cel care,

noapte de noapte, le împarte prada. Sf. Petru devine foarte darnic cu lupul în noaptea de 30 noiembrie când sunt pedepsiți și proprietarii vitelor care nu au „ținut“ Filipii și joile de după Paște. Ce dușman mai mare puteau să aibă crescătorii de animale decât pe Sf. Petru de Iarnă care le trimite o fiară atât de cumplită în turme și cirezi.

Motivele pentru care dacii și-au ales ca totem lupul și nu un alt animal, de pildă pe cel mai puternic dintre ele, ursul, sunt lămurite, în parte, de bogatul material etnografic românesc. Locuitorii satelor de munte, cei care au de-a face cu lupul, spun că la vederea lui simți *că ți se ridică părul măciucă pe creștetul capului*, în vreme ce sperietoarea *fii cuminte că vine lupul* este obișnuită pentru copiii neascultători. Într-adevăr, la latitudinea geografică a României lupul este cea mai feroce fiară. Odată intrat într-un adăpost de vite sau într-o turmă de oi, el sfâșie prada la întâmplare pentru o haită întreagă. Pe unde trece lupul rămâne prăpăd! Se spune că lui îi place să vadă sângele curgând șiroaie. Ursul, care ia o oaie sau două și își vede de drum, este un mielușel pe lângă ferocitatea lupului. Toate animalele sălbatice, indiferent de mărimea, puterea și cruzimea lor în stare de sălbăticie, pot fi îmblânzite, dresate și aduse pentru a fi văzute sub cupola circului. Există o excepție, lupul care preferă să moară de foame sau în luptă pentru câștigarea prăzii, decât să renunțe la libertate pentru a trece prin cercul de foc, să sară la comandă sau să facă alte exhibiții ca să rădă și să se minuneze spectatorii. Această vietate, în egală măsură temută și îndrăgită, prototip al războinicului înăscut și model de demnitate, a fost personificată și aleasă totem de către strămoșii autohtoni ai românilor, geto-dacii. Ei au dorit, firește, să semene și să se comporte ca divinitatea lup, au invocat-o în luptă (vezi stindardul dacic) dar și în alte împrejurări, așa cum îl prezintă obiceiurile, mitologia, folclorul și arta populară românească.

În tradiția nordică lupii simbolizează moartea cosmică, întrucât ei devorează aștrii care măsoară timpul:

Luna și Soarele. La noi, despre ruda sa domestică, câinele, se spune că atunci când urlă noaptea prevestește moartea unei persoane.

În onomastica românească Filip continuă gr. Philippos, unul dintre cele mai vechi, frecvente și larg răspândite nume de persoană în Grecia Antică. La noi începe să apară ca antroponim din jurul anului 1550, dar numele este cu siguranță mai vechi (Ionescu C., 1975, p. 136). Sărbătoarea, căreia îi erau rezervate în calendarul popular mai multe zile, era dedicată unor personaje mitologice răspunzătoare de animalele sălbatice, în special de lupi. Perioada de sărbătorire a Filipilor era cuprinsă între 11 și 23 noiembrie, iar numărul zilelor grupate sub același nume varia, de la zonă la zonă, între 3 și 8. Dovadă a vechimii acestei sărbători este faptul că Filipii erau ținuti cu sfințenie de femeile căsătorite și văduve până la începutul sec. al XX-lea. Unele țineau un Filip (o zi: primul Filip), altele doi Filipi (două zile), altele trei sau mai mulți. Când își măritau fetele, mamele le dădeau, alături de zestre, și câte un Filip. Dacă avea mai multe fete, mama putea să rămână fără Filip (Fochi, 1976, p. 127). Ținând seama că Filipii de Toamnă marcau începutul unei lungi perioade calendaristice de împerechere și înmulțire a lupilor, moștenirea acestor zile numai pe linie maternă ar putea fi interpretată ca o străveche și tulburătoare solidaritate față de principiul general al fertilității. În perioada Filipilor de Toamnă și, în general, în perioada de înmulțire a lupilor, cea mai severă interdicție era scoaterea cărbunilor din casă pentru a nu fi găsiți de lupoalicele care-i caută cu înverșunare ca să se înmulțească: „când se împerechează lupii, ei zic că lupoalicele umblă prin curțile oamenilor spre a găsi un cărbune lepădat în gunoi, pe care dacă-l mănâncă rămân grele“; „apucând lupii cărbuni sau altceva, se prăsesc“; „dacă lupoalicele găsesc cărbuni în gunoi, se cățlesc“; „cu deosebire la Treisfetite și Stretenie, grija este așa de mare că se crede că în nopțile acestor zile nu e lupoaică să nu-i dea piciorul prin sat să fure cărbuni din gunoi, că dacă nu fură rămâne stearpă“ (Fochi, 1976, p. 127-

129). Suntem aici în prezența unor reprezentări spirituale de un rar arhaism: focul, simbolizat de cărbunii aruncați o dată cu cenușa și gunoiul din casă, este principiul masculin fără de care lupoaicele rămân sterile. Cel mai important și mai de temut Filip era Filipul cel Șchiop sau Filipul cel Mare care, în funcție de zonă, se serba la 11, 21 sau 30 noiembrie. Anticipăm că Ovidenia (21 noiembrie) și Sf. Andrei (30 noiembrie) cuprind urme sigure ale unui străvechi ritual de An nou. Desigur, și celelalte zile de peste an care cuprind practici legate de lupi au semnificația lor calendaristică. Ne oprim însă cu exemplificările numai la cele două categorii de sărbători simetrice: Filipii de Toamnă – Filipii de Iarnă și Sânpetru de Vară – Sânpetru de Iarnă.

După perioada de împerechere a lupilor, marcată clar de Filipii de Toamnă și Filipii de Iarnă, urmează, ținând seama că frecvența maximă a împerecherilor se situa în preajma zilei de 1 februarie, perioada de gestație de două luni. Ar însemna că în prima parte a lunii aprilie toți lupii sunt fătați. Puii sunt supravegheați apoi de părinți până spre toamnă, când, o dată cu intrarea în haită, se încheie ciclul de reproducție. Se pune întrebarea de ce lupului i s-au rezervat un număr impresionant de zile în calendarul popular, de ce principalele momente din ciclul său de reproducere sunt marcate de sărbători importante, de ce în jurul său s-au păstrat atâtea practici magice și credințe străvechi, de ce ocupă un loc atât de însemnat în folclorul românesc (basmе, legende, zicale)? Ferocitatea animalului și pagubele aduse în rândul animalelor domestice este una din explicații. Modul de construcție a adăposturilor pentru animale, sistemul de păstorit practicat de români, tehnicile arhaice de vânătoare și prindere a lupilor exprimă laolaltă hotărârea oamenilor de a lupta împotriva unui animal sălbatic cu mare areal de răspândire. Lupta era dusă nu numai cu bâta, ci și cu spiritul: interdicții legate de muncă în unele zile dedicate lupilor, încheștarea pieptenilor pentru scărmănat lâna, farmece, descântece etc.

Reluând informația lăsată de Strabon conform căreia dacii se numeau mai întâi *dăoi* și citând alte exemple în care *dăos* era numele frigian al lupului, iar *Dăous*-dava numele unui oraș în Moesia Inferior, Mircea Eliade este de părere că dacii se numeau ei înșiși „lupi“ sau cei care „sunt asemenea lupilor“. Existența unei confrerii războinice intitulată „dacii“ (lupii), de la care ar fi primit strămoșii noștri numele etnic, este foarte probabilă. Indiferent de „originea eponimului lor – epitet ritual al tineretului războinic sau poreclă a unui grup de imigranți victorioși – dacii erau desigur conștienți de raportul între lup și război: dovadă simbolismul stindardului lor“ (Eliade, 1980, p. 31).

Ținând seama de lipsa relativă de documente privind spiritualitatea dacilor, argumentele ce le poate oferi reprezentarea lupului în cultura populară devin și mai prețioase. Este de presupus că animalul-simbol de la care și-au luat dacii numele să fi pătruns în toate sferele spiritualității lor.

Omul vine din preexistență în existență prin naștere și pleacă din existență în postexistență prin moarte. Călătoria se desfășoară deci în lumea reală (viața propriu-zisă) și în sfera miticului (înainte de naștere și după moarte) și presupune parcurgerea a trei drumuri: preexistențial, existențial și postexistențial. „Frăția“ cu lupul începe din preexistență, viața intrauterină, când copiii care plâng înainte de a se naște se transformă în pricolici (fiară sălbatică, de obicei cu chip lup), și continuă după moarte, în postexistență, în lumea miticului, așa cum reiese din cântecul zorilor cântat la casa mortului:

„Și-ți va mai ieși
Lupul înainte,
Ca să te spăimânte,
Să nu te spăimânți.
Frate bun să-l prinzi,
Că lupul mai știe
Seama codrilor
Și-a potecilor.
Și el te va scoate

La un drum de plai,
La fecior de crai
Să te ducă-n rai,
C-acolo-i de trai
În dealul cu jocul
C-acolo ți-e locul
În câmp cu bujorul,
C-acolo ți-e dorul“.

(Pop, 1968, p. 84).

Revenind la semnificația calendaristică și la rolul său de reper în scurgerea timpului, conchidem:

- comportamentul lupului, păstrat în forme aproape neschimbate de-a lungul mileniilor și exprimat plastic în zicala populară „Lupul își schimbă părul, dar năravul ba“, cuprinde principiile fundamentale ale oricărui calendar: repetabilitatea și stabilitatea unităților de măsurat timpul;

- mitologia lupului este solidară cu nașterea, schimbarea și moartea tiranului, dar și cu vârstele și moartea omului. În informațiile etnografice lupul sau una din metamorfozele lui (vârcolacul sau pricoliciul) apare ca devorator unic al astrilor puși pe cer ca să măsoare timpul: Soarele și Luna;

- comportamentul de reproducere al lupilor împarte anul în două părți: iarna, de la constituirea haitei și formarea perechilor până la nașterea puilor, și vara, corespunzătoare creșterii puilor până la introducerea lor în haită. Suprapunerea unor sărbători populare de mare vechime peste momente precise ale ciclului de reproducție a lupului indică începutul Anului dacic în perioada octombrie-noiembrie.

Lupul ca forță benefică o consemnăm nu numai în „lumea morților“, unde fiara înfricoșătoare a pădurilor devine călăuză de nădejde a sufletelor, ci și în lumea celor vii, unde curăță și purifică spațiul înconjurător, alungând și sfâșiind dracii în ziua de Bobotează. Până nu demult, în

satele de pe Platforma Luncanilor (jud. Hunedoara), mamele dădeau copiilor primul lapte de la sân printr-o „gură de lup“, instrument ritual în formă de cerc confecționat dintr-o falcă și piele de lup. Alăptatul ritual se folosea și în cazul în care copilul se îmbolnăvea din imprudența mamei care „a umblat cu picioarele goale“ prin locurile pe unde a trecut lupul (Apolzan, 1983, p. 716). Această practică ne trimite la mitologia romană, unde Romulus și Remus au fost hrăniți de o lupoaică, la mitologia cretană, unde copiii născuți din iubirile tănuite ale zeilor erau îngrijiți de forțe ale naturii și hrăniți cu lapte de lup, cățea (ruda domestică a lupului), capră. Alăptarea copiilor prin „gură de lup“ poate fi interpretată ca un transfer simbolic al puterii și vitalității animalului invocat prin intermediul primului lapte supt, aliment sacramental și băutură a nemuririi în spiritualitatea daco-geților. În numeroase sate românești transferul vitalității unor animale sălbatice se efectua, până la începutul sec. al XX-lea, nu numai prin alăptarea simbolică, ci și prin schimbarea numelui copilului bolnav și acordarea altor nume, în general Lupu și Ursu, după alt ritual decât cel creștin, de către altă persoană decât preotul și în altă împrejurare decât biserica. Botezul avea menirea să recâștige sănătatea și vigoarea animalelor invocate.

Ursul

Ziua ursului a fost ținută de majoritatea popoarelor europene la aceeași dată: 2 februarie (Candrea, 1928, p. 108). Ursul a avut un rol calendaristic deosebit la populațiile nordice care l-au asimilat cu Luna (Durand, 1977, p. 391). Schimbarea anotimpurilor indicată de urs prin dispariție iarna și apariție bruscă primăvara a reprezentat probabil motivul pentru care acesta se numără printre animalele-oracol, de prevedere și orientare în timp. Românii i-au acordat, de la zonă la zonă, mai multe zile: Stretenie (2 februarie), Macovei (1 august) și Sâmbăta Ursului, serbată fie toamna, la Sf. Andrei, fie primăvara, în

Sâmbăta lui Lazăr, Martinii de Toamnă (12-14 noiembrie) și Martinii de Iarnă (1-3 februarie).

La latitudinea geografică a României ursul este un animal specific zonelor carpatice, cu păduri întinse și neumblate sau mai puțin umblate de om. Are nevoie de liniște, de stânci și arbori dărâmați pentru a-și construi bârlogul, de desigur pentru adăpost pe timpul zilei și o sursă de apă în apropiere. Ursul nu hibernează, așa cum se crede; iarna se retrage în bârlog, întrucât deplasarea lui când se așază zăpada în strat mai gros devine anevoioasă. Perioada de împerechere durează din aprilie până în iunie, iar durata gestației de 7-8 luni. Ursoaica fată în ianuarie-februarie, în condiții grele, când trebuie să se mulțumească cu propriile rezerve de hrana acumulate în corp toamna. Masculul intră mai târziu în bârlog; dacă iarna este blândă și toamna bogată în ghindă și jir, el poate renunța la adăpost. În schimb femela intră întotdeauna în bârlog pe care îl părăsește, în funcție de mersul vremii, în martie-aprilie. Dacă nu sunt deranjați, urșii își păstrează adăpostul mai mulți ani, în caz contrar, îl strică și își construiește altă casă (Cotta, Bodea, 1969, p. 199).

De ziua lui, la Stretenie, se spune că ursul iese din bârlog și își privește umbra. Dacă e soare și frumos, intră din nou în adăpost. Dacă e frig și cerul noros, începe să se plimbe prin pădure. De multe ori, el este asemuit cu omul: „Ursul își face căsuță ca omul și își aduce de toate; numai că nu are foc. În ziua aceea a lui, iarna, de Stretenie, iese din casă și de vede că-i frig, ger tare, vine înapoi și își sfarmă casa și începe a umbla așa prin pădure; dar de-i cald în ziua aceea, se bagă în colibă și șede, că are să fie frig, are să fie primăvară geroasă. Mă rog, cum știe el care e ziua lui și că are să fie frig? Așa-i de cuminte, dacă-i din om!” (Niculiță Voronca, 1903, p. 952). Într-o legendă biografică, se spune că se trage dintr-un om care era morar sau cioban într-un sat. Mai răspândită este însă credința că urșii se îndrăgostesc și trăiesc cu femei pe care le fură.

Sărbătorile ursului au fost, probabil, atât de importante în spiritualitatea strămoșilor noștri, încât nu au putut fi clintite de reformele calendaristice oficiale de corectare a timpului. Cele mai importante zilele ale ursului, 2 februarie și 1 august, împart anul în două părți (anotimpuri) perfect egale. Datorită faptului că anul tropic este exprimat printr-un număr zecimal de zile (calendarele operează cu numere întregi de zile) și în lipsa unor reforme oficiale de corectare a acestui ipotetic calendar, cele două sărbători au rămas în urmă față de echinocșii, repere stabile pentru calcularea timpului, cu aproximativ 40 de zile.

Invocarea ursului ca putere benefică la obiceiurile de naștere, când copilului de moș trebuia să i se dea „o linguriță de unsoare de urs ca acesta să poată rezista influenței ursitoarelor, care veghează la căpătâiul lui și îi țin viitorul“ (Frâncu, Candrea, 1888, p. 119), sau în Țara Hațegului unde moașa unge copilul cu untură de urs pentru că atunci „va fi om tare“ (Densușianu, 1915, p. 232), la obiceiurile de înmormântare unde apărea, la priveghi, și masca de urs, în obiceiurile de iarnă (colindul cu ursul, masca de urs), în mantica și medicina populară etc. sprijină ipoteza existenței unei străvechi zeități dacice „ascunsă“ în piele de urs, venerată de români până la începutul secolului al XX-lea. Lucia Apolzan ajunge la concluzia că mitologia ursului însumează trăsături a două zeități opuse: chthoniană și uraniană. Se poate observa că ursul, „ca divinitate de pădure și de munte, e legat în practicile tradiționale atât de aspecte chtonice (retragerea în grote în timpul iernii și revenirea o dată cu învierea naturii), cât și de aspecte astrale (cunoașterea semnelor cerești, atribuții uraniene). În credințe și practici sacralitatea ursului întruchipează caractere bivalente, chthonian și uranian, ca fenomene de sincretism provenind din străvechi mitologii“ (Apolzan, 1983, p. 711). În tradiția românească, Moș Martin este mai degrabă folositor decât dăunător omului: influențează în bine Ursitoarele la nașterea copilului; pruncii unși cu untură de urs de moașe cresc voinici și sănătoși; copilul bolnav de „sperietoare“

este vindecat dacă se afumă cu păr de urs; bărbații „călcați de urs“ primăvara nu-i mai doare spatele peste vară; sufletele oamenilor morți erau întâmpinate, în nopțile de priveghi, de fantastice spirite ascunse sub măștile de urs etc. Adesea, dinții moșului se purtau ca talisman. Conform legendelor populare, Moș Martin ar fi fost, în vremuri imemoriale, un om obișnuit: morar sau păstor în satul său. În unele povești deși este prezentat ca animal, are sentimente și preocupări umane: iubește o femeie pe care o fură și o duce la casa lui din pădure, este inteligent, își construiește adăpost pentru iarnă (bârlogul), prevestește vremea friguroasă sau călduroasă etc. Un singur lucru nu știe să facă: focul.

Calul

Animația și mișcarea rapidă a viețuitoarelor, începând cu colcăiala larvelor și până la goana cailor, erau imagini care întrețineau ideea scurgerii timpului, a plecării fără întoarcere și a morții. În antichitate, divinitatea călăuză a sufletelor și păzitoare a Infernului, Hecate, zeiță a lunii negre și a întunericului, era considerată de Hesiod patroană a cailor, în timp ce, mai târziu, vracii și-o imaginau iapă, cățea, lupoaică. În panteonul grec Hecate era confundată cu Artemis, „zeița cu câini“, în evul mediu occidental targa mortuară se numea „calul sf. Mihai“, iar sicriul, în orientul persan „cal de lemn“ (Durand, 1977, p. 92-93). Reținem deci simbolismul funerar al calului chthonian și înlocuirea sau confundarea, acestuia cu lupul sau cu ruda domestică a acestuia, câinele. Prezent în toate mitologiile antice, calul a fost asociat nu numai cu Luna și zeitățile infernale, ci și cu cultul universal al Soarelui: zeul indian Indra este figurat sub forma calului sau călărețului, ale căror iuțeală și rapiditate erau atributele esențiale pentru călătoria diurnă a Soarelui; zeița romană, de origine galică, Epoca proteja caii, măgarii și catării, motiv pentru care imaginea ei se păstra în firidele din pereții grajdurilor. Pentru celți, supra-

numiți „copii de iapă“ calul era un animal-totem, iar numele lor însemna, „Călăreți“.

Pe teritoriul României (Dobrogea, Oltenia, Transilvania) au fost descoperite 200 de monumente aparținând cultului Cavalerului trac, zeu venerat de populațiile trace din regiunea balcano-dunăreană în secolele 2-3 d.H. Cavalerul trac, reprezentat de un tânăr călăreț mergând la vânătoare, la pas sau în galop, ridică mâna dreaptă în semn de binecuvântare sau deține unele atribute cu caracter sacru. Scena în care Cavalerul trac apare singur sau însoțit și de alte divinități (Cybele, Dionysos, Hermes) este completată de un peisaj sacru compus dintr-un pom cu șarpele încolăcit și un altar. În regiunile dunărene aparținând Daciei, Moesiei, Dalmației au fost descoperite un număr mare de reliefuri sculptate, fără inscripții votive, aparținând geto-dacilor. Astfel de divinități, numite de arheologi Cavaleri danubieni, sunt reprezentate de o triadă alcătuită dintr-o zeiță încadrată de doi cavaleri care poartă în sulite balaurul dacic și calcă triumfători dușmanii sub copite. Despre cultul calului pe teritoriul vechii Dacii vorbesc și alte descoperiri arheologice (Pippidi, 1976).

Deși în calendarul popular calul și lupul domină fiecare câte o jumătate de an, amândoi exprimă, în esență, același simbol: timpul care zboară. Legătura calului cu Soarele și Luna este bine exprimată de mitologia românească, unde simbolismul chthonian și funerar evoluează spre cel uranian: Soarele este purtat pe cer de telegari voynici; calul atmosferic sau meteorologic poartă pe cerul înnorat un cunoscut personaj mitologic, Sântilie, care trăsnește cu biciul de foc diavolii; caii îi ajută pe Sântoader și Sânnicoară să întoarcă Soarele, hotărât să se refugieze pentru totdeauna de privirile oamenilor; purifică, prin goana lor, spațiul la Bobotează sau la Lăsatul Secului; Caii lui Sântoader instituie ordinea și echilibrul după perioada Cășlegilor, întrerupând șezătorile și întâlnirea fetelor cu băieții.

În Calendarul popular cultul cabalin apare exprimat direct (săptămâna de opt zile dedicată Cailor lui Sântoader, încurarea cailor la Bobotează sau Lăsatul Secului, Todorusale – zi când se întâlneau Caii lui Sântoader pentru a petrece cu Rusaliile, Paștele Cailor) și indirect, prin intermediul unor personaje calendaristice, zei sau semizei călări (Sântoader, Sângiorz, Sânnicoară) sau transportați de cai în care cerești (Sântilie). Cultul calului a fost în vremuri străvechi exclusiv animalier, după care s-a contopit cu sfinții purtați pe spate sau în car. Bogata mitologie a calului și implicarea lui în lumea astrilor și a zeilor – el însuși zeu, singur sau în asociere cu personajul mitologic purtat în spate sau în car, sunt legate, firește, de semnificațiile lui calendaristice. Astfel, săptămâna Cailor lui Sântoader deschide anul agrar, Sângiorzul deschide sezonul pastoral, Sântilie indică miezul verii pastorale, Sânnicoară și Sântoader păzesc Soarele la granițele de miazănoapte.

Implicarea Sântoaderului în ritualul Anului nou autohton este susținută de numeroase probe etnografice, folclorice, lingvistice. Astăzi Sântoaderul este celebrat în cea mai mare parte a țării sâmbăta din prima săptămână a postului de Paște. În unele sate din sudul țării sărbătoarea are date fixe de celebrare: 10, 14, 17 februarie, 9 martie (Fochi, 1976, p. 309). Practic, Sântoaderului îi erau rezervate și alte zile, numite Caii lui Sântoader, care începeau de marți, după Lăsatul Secului, și puteau fi, în funcție de zona etnografică, în număr variabil: 5, 7, 8, 9 sau 12. Nici unui sfânt păgân nu i s-au repartizat în calendarul popular atâtea zile! Herghelia lui Sântoader se compune din zeități mai mici (semizei) subordonate zeului cel mare sărbătorit în prima sâmbătă a postului. Aceste personaje mitologice erau imaginate fie ca niște cai năzdrăvani, fie ca niște flăcăi călări pe cai: „Sântoader are șapte până la doisprezece cai, care sunt feciori frumoși ce și-au părăsit drăguțele, doar că au cozi și copite de cai și fiecare din ei este încins cu lanțuri“ (Marian, 1899, p. 41). Deși data mobilă în care cădea Sântoaderul cel Mare putea fi între 8 februa-

rie și 14 martie, există argumente etnografice care susțin că data originară a sărbătorii era localizată, înainte de introducerea calendarului creștin, la echinocțiul de primăvară, deci în perioada calendaristică în care lumina și întunericul sunt puse în cumpănă. În acest sens, o informație extrem de interesantă a fost culeasă la sfârșitul secolului trecut din Banat: „Caii lui Sântoader sunt de două feluri, și anume albi și negri. Și caii cei albi prigonesc neîncetat pe cei negri și, ajungându-i, încep a-i mușca cu gurile și a-i bate cu copitele, și de regulă nu se lasă până ce nu-i înving“ (Marian, 1899, p. 42). Deducem din acest citat că este vorba de echinocțiul de primăvară și nu de cel de toamnă, întrucât caii albi (zilele) înving caii negri (noaptele). Poziția echinocțială a Sântoaderului îi conferă numeroase simboluri legate de scurgerea și înnoirea timpului calendaristic. Foarte interesantă este interpretarea dată de Octavian Buhociu *Colindului Toader Diaconu* în care eroul, Sântoaderul, renovează și creează timpul și lumea printr-un ritual complex la sfârșitul fiecărui an (Buhociu, 1979, p. 93).

Prin vechimea domesticirii, inteligența, frumusețea și eleganța trupului, calul ocupă un loc privilegiat în calendarul popular. Pentru a deveni primul sau al doilea animal într-o mitologie atât de bogată ca cea românească, reperele biologice, în special cele legate de reproducție, au atârnat greu în balanță. Cu excepția măgarului, la latitudinea geografică a României nu există alt mamifer al cărui ciclu de reproducție să se apropie atât de mult de durata anului tropic. Iapa are, de obicei, două sezoane de reproducție: de primăvară și de toamnă. În practică, iepele se montează și fată în sezonul de primăvară (martie – aprilie), iar cele care au rămas sterile în acest sezon se montează și fată în sezonul de toamnă. Fătutul are loc după o lungă perioadă de gestație, egală, în medie, cu 340 de zile (Dumitrescu și alții, 1976, p. 59). Dacă la această perioadă adăugăm zilele până la începerea unui nou ciclu de reproducție, ajungem la concluzia că acesta este aproximativ egal cu lungimea anului solar. Împerecherea și fătutul cailor indicau mo-

mente-cheie ale calendarului popular: sfârșitul iernii și debutul anului agrar (martie) și sezonului pastoral (aprilie).

În Cartea românească a morților calul este animalul psihopomp care duce sufletul mortului în Lumea de dincolo:

„Vai, mă Gheorghe, vai,
Scoală-te-n picioare,
Uită-te la vale,
Vezi ce s-a ivit
Un cal mohorât
Cu frâu-n picioare,
Cu tine să zboare
Cu dârlogii-n gură,
Ca să mi te fure“.

(*Calul mohorât*, Izverna, Mehedinți).

Caii lui Sântoader sunt o herghelie divină care purifică spațiul în prima săptămână din postul Paștelui. Fiecare zi a săptămâni Caii lui Sântoader este patronată și poartă numele unui cal: Marțea Sântoaderului, Joia Iepelor, Vinerea Sântoaderului ș.a.m.d. Cel mai periculos este conducătorul lor, Sântoaderul cel Mare sau Sântoaderul cel Șchiop, celebrat în Vinerea Sântoaderului. Ca înfățișare, Sântoaderii sunt feciori voinici, îmbrăcați în costume de sărbătoare. Pot fi deosebiți de ceilalți flăcăi după copitele din opinci și cozile de cal ascunse în cioareci. În săptămâna care le poartă numele, Caii lui Sântoader, aceștia intrau prin casele unde se țineau șezătorile, luau fetele la joc, zburau cu ele în înaltul cerului de unde le aruncau pe pământ, le loveau cu copitele.

De frică, nici o fată nu părăsea acum casa pentru a merge la șezătoare. Credința în Caii lui Sântoader, care pune capăt șezătorilor și petrecerilor nocturne din timpul iernii, răspundea unei necesități practice. Primăvara, când începeau muncile agricole, tinerii trebuiau să se odihnească în nopțile din ce în ce mai scurte. În Vinerea

Sântoaderului, înainte de răsăritul soarelui, fetele scoteau rădăcina Omanului, plantă cu numeroase utilizări în cosmetica și medicina populară, în vrăji și descânțece. Omanul, cunoscută și sub numele de Iarba Mare, era personificată și invocată în ziua de vineri după Lăsatul Secului de Paște să dea frumusețe și păr bogat fetelor și nevestelor. Dimineața, înainte de răsăritul soarelui, fetele scoteau rădăcina sau rizomul Omanului, cinsteau pământul în care a crescut cu sare și pâine și invocau Sântoaderul:

„Toadere, Sântoadere,
Dă cosiță fetelor
Cât cozile iepelor
sau
Toadere, Sântoadere,
Dă cosița iepelor,
Ca s-o poarte fetele,
Să crească lungă ca ața,
Moale ca mătasea!“

În Transilvania de sud, unde fetele culegeau pentru scaldă rituală frunze de popelnice, invocau această plantă ca pe o divinitate: *Popelnice, Popelnice, / Eu îți dau pită cu sare, / Tu să-mi dai cosiță mare!* Omanul sau Iarba Mare apăra casa de primejdii, oamenii și animalele de molime. De aceea, rizomul se păstra, peste an, agățat la grindă, purtat de bărbați legat la căciulă, de fete și neveste la maramă sau tulpă. Cu el se afumau copiii, locuința și anexele gospodărești. Tradiția a fost consemnată atât la sate, cât și la orașe. La începutul secolului XX pe străzi și în piețele bucureștene Omanul sau Iarba Mare se vindea, făcându-i-se reclamă ca la orice marfă: *Iarbă Mare de lăut și miros frumos!*

În arta populară motivul „cal“ apare în trei ipostaze: capul sau capul împreună cu gâtul, corpul calului în întregime și calul cu călărețul. Reprezentarea capului de cal avea aceleași semnificații apotropaice și puteri magice ca

și reprezentarea întregului corp. Capetele de cal cioplite apar la așa-numitele „fântâni cu cai“ (Oltenia), pe coada căucelor de băut apă (sudul țării), la frontoanele caselor (Dobrogea), la intrarea în bordeie (Romanăți), la grinzile transversale ale prispei (Moldova, Oltenia), la porțile maramureșene, la unele grinzi exterioare ale bisericilor din lemn (Moldova, Țara Românească și Transilvania), la la-
vițe, pe uneltele de muncă, pe lăzile de zestre și leagăne.

Țestele de cal descărnate se puneau pe gardurile grădinilor, în preajma adăposturilor de vite, între butucii de vie, la copacii bătrâni, unde se credea că se întâlnesc ielele, la izvoare. Acest fenomen, larg răspândit în sudul țării, a fost atribuit de etnologi unor tradiții celtice și, mai ales, cumane. În sprijinul ipotezei se poate aduce ca argument terminația „ui“ a multor toponime din Oltenia, pusă de lingviști pe seama cumanilor. Calul, în întregul său, apare modelat în lut (ceramica de Pisc și Pucheni) și, foarte frecvent, pe textilele cusute sau țesute. Funcția calendaristică a dansurilor rituale cabaline (călușarul muntenesc, călușerul transilvan, căiuții moldovenеști) va fi analizată în capitolele dedicate Anului nou sărbătorit primăvara.

INSECTELE ȘI REPTILELE

Insectele, sub formă adultă sau larvară, care iernează ascunzându-se în pământ, în scorburile și scoarța copacilor, au zilele fixate de tradiție la începutul anotimpului friguros, în septembrie, când „se închide pământul“, și la începutul anotimpului călduros, în martie, când „se deschide pământul“. Redăm, pe scurt, o povestioară populară, în care succesiunea celor două străvechi anotimpuri, iarna și vara, putea fi dedusă din comportamentul insectelor: Se spunea că omul avea mult de suferit de pe urma insectelor ce se adăpostesc prin pământ și în scorburile copacilor. Venind în ajutorul oamenilor, Dumnezeu a strâns toate aceste vietăți și le-a băgat într-o lăcră pe care

i-a dat-o lui Alexă s-o arunce în apa mării. Ajuns pe malul mării, Alexă a deschis, din curiozitate, lacra. Instantaneu, gândacii și insectele s-au răspândit pretutindeni: în apa mării, în nisip, pe ierburi, în copaci. „Și de atunci, susține tradiția, nu numai pământul, ci chiar și apa mării e plină de tot felul de jigănii, gânganii și gujuli. Iar pe Alexă, pentru că nu a ascultat și a deschis lacra, Dumnezeu l-a prefăcut în cocostârc, ca să le strângă înapoi“ (Pamfile, 1914, p. 51). Așa se face că aceste vietăți stau ascunse de la 14 septembrie (Ziua Crucii) în „lacra pământului“, adică în scorburii, sub coaja copacilor și în pământ până la 17 martie (Alexă), când ies din nou la lumina zilei pentru a necăji oamenii.

Numele și data calendaristică sunt preluate din calendarul bisericesc, dar atribuțiile „sfântului“ sunt laice. El este mai mare peste gândaci, lăcuste și omizi. Patronajul „sfînților“ peste unele vietăți, în cazul de față peste insecte, este incompatibil cu dogma monoteistă creștină. Acesta este un exemplu tipic în care credințele precreștine au fost îmbrăcate de popor în haină creștină. Despre Alexie se credea că „descuie pământul și-i dă căldură, de ies toate jigăniile dintr-însul, iar la 14 septembrie închide pământul“ (Marian, 1899, p. 194) sau el „dezgheață și deschide pământul pentru arătură, precum și pentru ieșirea tuturor jigăniilor, gânganiilor și gujuliilor care au petrecut peste iarnă în sânul Pământului“ (Marian, 1889, p. 194). Poporul nu-i spune sfânt, ci Alexă, Alexie, iar zilei când este sărbătorit, Alexii. Interesează mai puțin cine este patronul insectelor și trăsăturile sale de „sfânt“ creștin. Important pentru Calendarul popular este observarea ciclului biologic al insectelor care împarte anul în două anotimpuri simetrice: unul se deschide în imediata apropiere a echinocțiului de primăvară (Alexi, 17 martie), celălalt în preajma echinocțiului de toamnă (Ziua Crucii, 14 septembrie).

Poporul mai acordă o zi insectelor la 1 februarie, când este „ținut“ Trif cel Nebun sau Trifonul viermilor și lăcustelor (Mihalache, Rădulescu, 1909, p. 22-23). Trif

este, în Calendarul popular, patron al viței de vie, pomilor fructiferi, lupilor și insectelor dăunătoare (omizi, lăcuste, viermi, gândaci). Cultul bahic este întreținut, în unele localități din sudul României, de un spectaculos ceremonial, desfășurat dimineața în câmp, la plantațiile viței de vie, și după-amiaza în vatra satului, numit Arezanul Viilor sau Gurbanul Viilor. Conform tradițiilor populare, Trif Nebunul ar fi fost un tânăr necuviincios care, împins de nebunia și extazul bahic, ar fi speriat-o pe Maica Domnului în timp ce mergea la biserică, la 40 de zile de la nașterea Pruncului Iisus Hristos, pentru moliftă (Bucovina, Moldova) Acesta și-ar fi tăiat singur nasul. (Bucovina, Moldova).

De insecte se leagă o practică eficientă de prevedere a timpului calendaristic prin observarea, la 1 septembrie, a stadiului dezvoltării larvelor din mere și a viermilor din gogoșile de stejar. Această tehnică e, susține tradiția, ca și cum ai căuta în zodie: „Dacă viermele va fi zburat pe această vreme, e semn că anul va fi secetos, uscăcios. Dacă viermele va fi cu aripi, anul va fi potrivit în roade. Dacă aripile nu-i vor fi crescute încă, anul viitor va fi bogat în roade“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 394). În sudul României, în special în Oltenia, solstițiul de vară este anunțat nu numai de amuțitul cucului, ci și de apariția *licuricilor*, insecte din ordinul *Coleopternelor*. Ei apar în preajma solstițiului de vară și luminează noaptea de la apusul soarelui până dimineața, când începe cucul a cânta. După unele legende, ei ar fi fost rânduiți de Dumnezeu să ajute oamenii rătăciți să găsească calea cea bună prin pădure, după altele, ar fi ființe cerești coborâte ca iscoade pe pământ să vadă cum sunt respectați aștrii de pământeni.

Pentru reptile anul se încheie mai devreme, la Probejenie (6 august, Schimbarea la Față), când se „călătoresc“ berzele, iar șerpii, șopârlele și gușterii intră în pământ pentru hibernare. După alte informații, șerpii ar intra la adăpost o dată cu insectele, la 14 septembrie, dar nu înainte de a se aduna cu toții în aluniș pentru a face piatra scumpă (Pamfile, 1914, p. 52). De altfel, alunul este un arbust

(*Corylus avellana* L.) sacru, totem al șarpelui, prezent, prin florile, fructele, frunzele și tulpinile sale, în practicile legate de cultul morților (moșilor și strămoșilor) și de leuire a bolilor. Alunișurile, tufișurile de alun, sunt adăposturile preferate ale șerpilor, locuri unde aceștia se știu apărați de fulgere și trăsnete pe timpul verii. Acolo, de Ziua Crucii, se adună pentru împerechere, se încolăcesc unii cu alții, fac piatra nestemată din spuma care îi acoperă, după care se retrag în adăposturi pentru iernare. Ca orice divinitate, alunul numit și naș sau cumătru al șarpelui, apără, adăpostește, înmulțește și pedepsește supușii. Este suficient numai să atingi un șarpe cu o ramură verde de alun ca să-l omori sau să previi mușcătura acestuia! Alunul este în egală măsură arbore sacru al șarpelui și omului. El este invocat în descântecele de dragoste (*de scrisă* sau *pe ursită*), de mușcătură de șarpe, de Muma Pădurii, de Tartăcot, de Dalac, Blândă, Bubat și, uneori, chiar pentru câștigarea proceselor de judecată:

„– Bună ziua, Alun mare,

Domn mare!

Ce rudă ești cu .... ?

– Nimic.

– Nimic să se aleagă,

La judecătorie, în divan / ... /“

Bățul (nuiaua) de alun are, în practicile magice, putere fantastică: sprijinit de ușă apără casa de răuvoitori, ținut în mână orientează pașii omului spre comorile ascunse, încălecat de vrăjitoare o transportă cu viteza gândului. El este nelipsit din recuzita obiceiurilor calendaristice și familiale. Din bețele de alun se făceau colindele, bețe ornate cu care pițărâii (colindătorii) olteni scormoneau, în timpul colindatului, focul din vatră și loveau grinda tavanului. Cu ele se aprindeau în curte sau în cimitir, uneori chiar pe morminte, focurile rituale pentru încălzirea morților. Aceștia erau așteptați cu scaune în jurul mesei, cu ulcele cu apă sau cu vin și cu colac pe *gură* la

Măcinici sau la Joimari. Local, în Oltenia, la aceste focuri se credea că vin Trisfetitele să se spele, să mănânce și să se încălzească. Bățul de alun apare frecvent ca recuzită rituală în obiceiurile de nuntă (bățul înflorat al mirelui, bețele de alun făcute cadou de mire socrului mare în nunțile țigănești) de înmormântare (toiagul mortului, măsura mortului pentru construirea gropii sau sicriului; răbojul pe care se însemnează gălețile cu apă cărate 40 de zile de un copil pentru sufletul mortului). Ziua dedicată de Calendarul popular culegerii alunelor din pădure este Probejenia (6 august). Acum se culeg, după un ritual consacrat, alunele folosite ca leac pentru tămăduirea bolilor: dezbrăcarea de haine, plecăciunea și închinarea în fața arbustului. Sărbătoarea alunului, Schimbarea la Față (Probejenia) a Maicii Domnului, este dependentă de complexul cultural neolitic. Ea este opusă sărbătorii zeului focului și soarelui, Sântilie, care seacă alunele când tună și omoară șerpii când trăsnește (Ghinoiu, 2001, p. 3 - 4).

De la Ziua Crucii sau Cârstovul Viilor înainte, tradiția interzicea omorârea șarpelui „ce-ți iese în cale“. Dezmoțirea din lunga perioadă de letargie are loc după aproximativ o jumătate de an: 9 martie (Măcinici), 17 martie (Alexă) sau 25 martie (Blagoveștenie, Ziua Cucului). În Calendarul popular Ziua Șarpelui marchează data ieșirii șerpilor din adăposturile în care au hibernat între Ziua Crucii și Alexii. Pentru a-i câștiga bunăvoința pe timpul verii, șarpelui nu i se pronunță numele de ziua lui sau i se adresează folosind nume eufemistice (Domn, Curea, Cel care se Târăște), nu era omorât conform obiceiului și zicalei populare. În Ziua Șarpelui erau răsfățate și alte vietăți care se trezeau la viață în ziua de Alexii, după somnul de peste iarnă: broaștele erau numite Iepe, gângăniile Doamne sau Cucoane. Apariția și dispariția șerpilor în perioade marcate de două fenomene astronomice importante, echinocțiul de primăvară și cel de toamnă, nu au trecut neobservate de popor. Din contră, le-a precizat locul în calendar prin anume zile și practici tradiționale.

PLANTELE

Omul a obținut multe repere pentru orientarea în timpul calendaristic din observarea directă a stadiilor de dezvoltare ale plantelor. Ritmurile lor biologice au devenit nu numai repere pentru măsurarea timpului, ci și momente calendaristice semnificative, marcate de sărbători populare, pentru planificarea activităților productive. Era suficient ca săteanul să urmărească momentul de înfrunzire sau de înflorire a unor plante necultivate pentru a determina luna sau săptămâna favorabilă diferitelor activități. Acest program biologic al plantelor „care plasează an de an momentul înfloririi în limita câtorva zile este respectat chiar în condițiile în care particularitățile meteorologice ale sezonului respectiv se abat mult de la caracteristica medie a anilor precedenți” (Lungu, 1968, p. 121). Odată fixat Calendarul popular, pe el au înmugurit calendarele parțiale: agrar, pastoral, pomi-viticol, apicol etc. Dintre plantele necultivate care au o semnificație calendaristică deosebită pentru Calendarul popular amintim ghiocelul, brândușa, drăgaica sau sânziana.

Ghiocelul

Cel mai cunoscut simbol al primăverii este ghiocelul (*Galanthus nivalis* L). După legendă, el ar fi fost bărbat rămas, după moartea soției, cu opt copii. Recăsătorindu-se, copiii săi, patru băieți și patru fete, au fost alungați de mama vitregă. Necăjiți, aceștia se metamorfozează în opt specii diferite de flori. Tatăl văduv i-a căutat ce i-a căutat și, neaflând nimic de soarta lor, se transformă și el în floarea numită Ghiocel (Butură, 1979, p. 106).

Brândușa

Ghiocelul vestește sosirea anotimpului călduros, nu și încheierea sa. Pentru a marca deschiderea și închiderea

ciclului vegetal prin același fenomen natural, de pildă înflorirea unei plante, omul a asimilat sub aceeași denumire două specii diferite de plante: brândușa de primăvară (*Crocus heuffelions Herb*) și brândușa de toamnă (*Colchicum autumnale L.*). Singura asemănare dintre ele este culoarea liliachie a florilor: prima înflorește primăvara și vestește sfârșitul iernii, a doua înflorește la sfârșitul toamnei și vestește începutul iernii. Înflorirea brândușei de primăvară înainte chiar de topirea zăpezii este pusă pe seama răutății mamei vitrege a pământului care o scoate cu forța afară, așa cum o altă mumă, Baba Dochia, o trimite pe noru-sa în pădure să culeagă fragi copti la începutul lunii martie. În Bucovina circulă chiar zicala atribuită mamei vitrege: „Nu fi așa de rea ca maștera (mama vitregă) pământului, care a dat brândușa afară în luna lui martie“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 743). Numele brândușei a fost dat și unor colaci antropomorfi făcuți și dați de pomană, prin Banat, la Moșii de Mărțișor (Butură 1979, p. 47).

Brândușa de toamnă, numită în unele zone etnografice și Ceapa ciorii, este ultima plantă care înflorește prin poienile umede, marcând prin aceasta încheierea ciclului vegetal anual. Este interesantă distincția pe care o face poporul între brândușa de primăvară, ca floare a celor vii, și brândușa de toamnă, ca floare a celor morți. „Toamna când apar brândușile, acelea-s bucuria morților, florile morților. Întocmai cum noi ne bucurăm de brânduși primăvara când le vedem întâi, tot astfel se bucură morții de ele toamna. Brândușa de toamnă e păcat s-o rupi“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 743). Înflorirea brândușei de primăvară închide deci anotimpul friguros și deschide anotimpul călduros, al luminii, al fertilității vegetale, al vieții, în general. Brândușa de toamnă, din contră, închide anotimpul călduros și deschide anotimpul friguros, al întinericului, al sterilității vegetale și al morții. Determinativele lor, „de primăvară“ și de „toamnă“, indică sfârșitul și începutul celor două anotimpuri de bază ale anului: vara și iarna.

Un reper ușor sesizabil pentru a marca trecerea de la iarnă la vară și de la vară la iarnă a fost înfrunzirea și desfrunzirea copacilor. Responsabili pentru aceste schimbări spectaculoase ale peisajului sunt două importante personaje mitice: Sângiorzul și Sâmedrul. Primul înfrunzește codrul, al doilea, după șase luni, îl desfrunzește.

Sânziana sau Drăgaica

Orice unitate de măsură a timpului calendaristic a fost marcată în Calendarul popular prin două hotare (unul delimitează începutul, altul sfârșitul) și un miez. Pentru a marca miezul verii, poporul a ales ca repere biologice înflorirea sânzienelor (*Galium verum* L.) și a sânzienelor albe (*Galium mollugo* L.). Pentru semnificația sânzienelor în derularea timpului calendaristic, le-a acordat o zi în imediata apropiere a solstițiului de vară, la 24 iunie. Această sărbătoare este numită Sânziene în Oltenia, Banat, Transilvania și Moldova nordică și Drăgaică în Muntenia, Dobrogea și Moldova sudică. La această dată cucul încetează să mai cânte, iar prin pajiști înfloresc cele mai îndrăgite flori ale anotimpului, sânzienele albe și galbene, purtate la brâu, în sân sau în buzunar. În speranța că fetele își vor visa ursitul, florile erau puse în noaptea de sânziene sub pernă. Din observarea atentă a inflorescenței și tulpinii, oamenii apreciau dacă vremea era înaintată sau întârziată pentru diferite activități agrare sau pastorale, întrucât lucrările de întreținere a culturilor erau în toi, iar pajiștile de fân trebuiau cosite. Din cele 27 de zile prescrise de tradiție ca fiind favorabile recoltării diferitelor plante de leac, ziua de Sânziene era cea mai însemnată.

OROLOGIUL SOCIAL

Cronologia populară cuprinde scheme numerologice de origine lunară (trei, nouă – multiplul lui trei, șapte), solară (doi, patru – multiplul lui doi –, 360 și submultiplul său 60), solar-lunară (12 și 24). Anul, ca unitate cronologică de bază, are multipli și submultipli. Dacă submultiplii duodecimali (lunile anului) au fost cert folosiți în calendarele noastre arhaice, sunt indicii că multiplii decimali (deceniul, secolul și mileniul) nu au fost cunoscuți și utilizați. Hasdeu considera că multiplul anului la români a fost nouă, ipoteză argumentată cu exemple preluate din literatura populară orală:

„Umblă, frate, mândru Soare,
Umblă, frate, să se însoare
Nouă ani
Pe nouă cai ...“
(Balada *Soarele și Luna*)

„Orișicât m-am ostenit
Nouă ani
Pe nouă cai
Pe toți nouă i-am spetit ...“
(Balada *Ioviță*)

„Nouă ani să-i tot alungi
Și cu moartea să-i ajungi!“
(Balada *Mogoș vornicul*)

„A lipsit de-acasă nouă ani
Și s-a întors cu doi bani!“
(Proverb)

Drumul sufletului spre nemurire este marcat de momentele critice ale intrării și ieșirii din *Lumea de dincolo* (preexistența și postexistența) și din *Lumea de aici* (existența).

PREEXISTENȚA

Viață intrauterină a sufletului este deschisă de actul nupțial și închisă de nașterea copilului. Acesta este timpul fabulos parcurs de suflet de la celula ou la făptura om. Nunta este scenariul ritual prin care tinerii necăsătoriți pătrund din domeniul profan în cel divin și, după nuntă, devin oameni obișnuiți, gospodari ai satului. Această trecere pasageră de la profan la sacru dă putința omului să creeze el însuși om. La acest dar divin, întemeierea omului, fata și feciorul puteau să ajungă în timpul nunții prin acte de consacrare, *colăcăria* precreștină și *cununia* creștină, și prin inițierea sexuală după modelul unor cupluri divine (măr-brad, colac-bățul înflorat și altele). Fără ceremonia-lul nunții, procrearea, deci deschiderea unui nou ciclu vital, s-ar reduce la o împerechere obișnuită, comună viețuitoare-lor bisexuate, numită, adesea în Calendarul popular, după modelul uman, nuntă: *Nunta Oilor* (14 octombrie), ziua când oile se amestecă cu berbecii pentru reproducere, *Nunta Urzicilor*, ziua când înfloresc urzicile pentru a face sămânță și nu mai sunt bune de mâncat și altele. În satul arhaic nunta nu este spectacol, ci temei al vieții, începutul unui nou ciclu vital. Ciclul vital al *omului* este deschis de celula inițială *ou*, rezultată din contopirea rădăcinii pa-terne, spermatozoidul, cu rădăcina maternă, ovulul. Deși anii omului se numără de la naștere, viața lui este înmugu-rită pe ramura maternă cu nouă luni mai devreme, din momentul concepției și fecundației celulelor procreatoare.

Preexistența sau viața intrauterină este timpul schim-bărilor fulgerătoare în care ontogeneza repetă filogeneza. Placenta, numită de popor casa sau locul copilului, este un adăpost geomorf care îi asigură embrionului, și apoi fetu-sului și fătului protecție contra agresiunii germenilor infec-țioși și toxinelor, împotriva acțiunilor mecanice (lovitu-rilor), zgomotelor și luminii supărătoare etc. Cu adevărat miraculoase sunt însă primele 40 de zile când embrionul, după ce a trăit vremurile paleontologice ale strămoșilor grupați de biologi în nevertebrate și cordate (pești, amfibii,

reptile, păsări, mamifere), începe să semene cu chip de om. În luna a doua de viață intrauterină se dezvoltă rapid extremitatea cefalică și se modelează fața, capătă înfățișare de om. Este un timp misterios, al prefacerilor profunde desfășurate în intimitatea intrauterină. Dezvoltarea embrionului este fantastică în primele zile de existență volumul crește de 8 000 ori iar diametrul de aproximativ 20 ori. Omul ia ființă (se naște) printr-o explozie biologică așa cum Universul se naște dintr-o explozie cosmică (Big Bang-ul)! Acest timp de început se pare că a fost cunoscut înaintea oamenilor de știință prin sclipitoare intuiții, observații empirice și speculații metafizice de vreme ce această dimensiune astrală compartimenta întreaga viață socială și familială a omului tradițional îmbisericirea soților (prima ieșire, după nuntă, a tinerilor la biserică), durata de lăuzie, ieșirea din doliu, timpul care separa altădată nașterea de botez, durata dintre plecarea trupului (înhumarea) și plecarea sufletului (slobozitul apei). Dar, durata celor 40 de zile ritmează nu numai timpul uman (calendarul vieții omului), ci și timpul divin (calendarul ritual) 25 decembrie (Nașterea Domnului, Crăciunul) și 2 februarie (Întâmpinarea Maicii Domnului, ieșirea la Templu pentru moliftă) Învieirea Mântuitorului (Paștele) și Înălțarea Domnului durata principalelor posturi de peste an (Postul Crăciunului și, inițial, Postul Paștelui) și altele au durata celor 40 de zile. Evoluția și involuția stadială de aproximativ șase săptămâni pare a fi fost pe cale de a deveni unitate de măsură a timpului, un submultiplu al anului, așa cum funcționează ziua, săptămâna, luna. Se pot aduce argumente biblice precum durata potopului lui Noe. Dar, între o explicație care pornește de la o realitate materială, concretă și una care se bazează pe o poveste mitică este firesc să fie aleasă cea care poate fi dovedită cu argumente științifice.

EXISTENȚA

Unul dintre cei mai cunoscuți multipli ai anului, cu implicații hotărâtoare asupra civilizației și culturii umane,

a fost însă „viața de om“ împărțită, ca orice unitate de măsurat timpul, în trei: începutul, mijlocul sau puterea vieții și sfârșitul. Această triadă (două hotare și un miez al timpului) se poate exprima în termeni demografici (natalitatea, nupțialitatea și mortalitatea) și etnografici (nașterea, căsătoria și moartea). „Viața“ sau „veacul de om“ este o unitate de timp în cadrul căreia individul are posibilitatea perpetuării biologice în conformitate cu mesajul său genetic. Durata acestui timp este în raport direct cu momentul manifestării funcției de procreare și cu perioada de îngrijire a copiilor până la vârsta când aceștia sunt apti ei înșiși de reproducere. Omul, asemănător oricărei alte viețuitoare, își desfășoară viața între două limite biologice contradictorii: nașterea și moartea. Alături de existență și postexistență dimensiunea românească cuprindea și preexistența. Omul vine prin naștere, din preexistență și pleacă, prin moarte, din existență în postexistență. În perioada când devine apt pentru reproducere își schimbă statutul social și trece, prin căsătorie, din grupul flăcăilor și fetelor în rândul bărbaților și femeilor.

Existența pământească a fiecărui individ solicită deci escaladarea a trei piscuri obligatorii: nașterea, căsătoria și moartea. Pe planul conștiinței umane destinul biologic fiind echivalent cu destinul de muritor, atingerea și depășirea acestor vârfuri ale existenței a creat momente de criză, de mare tensiune sufletească. Nesiguranța plană nu numai asupra sorții individului care executa trecerea (noul născut, mirele și mireasa, muribundul), ci și asupra grupului în care acesta intra sau din care ieșea. De aceea, la fiecare naștere, căsătorie și moarte participa, direct sau indirect, întreaga obște (Ghinoiu, 1979, p. 33-38). Între ritologia calendaristică efectuată la pragurile de scurgere a timpului, obiceiurile din ciclul vieții (nașterea, căsătoria și moartea) sunt paralelisme evidente.

Nu ne propunem să discutăm valoarea pe zile și ani a „veacului de om“, unitate de măsură a timpului care nu se supune rigorilor matematicii. Oricum, raportată la timpul astronomic, se spune că „viața de om“ este o clipă între

două veșnicii: preexistența și postexistența. Ca unitate de măsură a timpului uman „viața de om“ cuprinde un segment suficient de lung pentru ca individul să ducă la îndeplinire funcția cea mai generală a vieții – reproducerea. În condițiile tradiționale durata unei vieți de om se exprima nu atât în număr de ani, cât în indicatori prin care se aprecia împlinirea sau neîmplinirea biologică și social culturală a vieții: căsătoria, nașterea, creșterea și educarea copiilor, inclusiv căsătoria acestora. Prin curgerea anilor, vârsta omului capătă semnificații sociale nuanțate. Vremea care curge neîncetat pentru om are momente de împlinire: „A sosit ceasul să meargă la casa lui“ (a se căsători), „a sosit ceasul morții“ sunt expresii populare care marchează pragul în scurgerea timpului individual, adică a „vieții de om“. Spre deosebire de longevitatea care se referă la raportul dintre natalitate și mortalitate, „viața de om“ se referă la timpul biotic uman. Factorul universal care determină în ultimă instanță durata variată a timpului biotic este reproducerea: de la sămânța la sămânță în lumea plantelor și de la pui la pui în lumea animalelor. Totuși, la om, copiii au nevoie de îngrijire și protecție din partea părinților. Astfel, viața de om este mai lungă decât timpul său biotic, cuprins între naștere și reproducere, cu perioada necesară creșterii, educării și căsătoriei copiilor. Spectaculoase mutații de priorități sunt generate de vârste; tineretul este preocupat de problemele iubirii și ale căsătoriei, oamenii căsătoriți de procrearea, creșterea și educarea copiilor, bătrânii de încheierea pozitivă a vieții. O ritologie specifică individualizează aceste priorități ale vârstelor în cadrul obiceiurilor din ciclul vieții. Pornind de la ipoteza că între obiceiurile populare grupate în cele două cicluri (familial și calendaristic) sunt paralelisme evidente, încercăm să pătrundem în mentalitatea populară privind viața și moartea, mai precis în ultimul său segment, bătrânețea și moartea. Din acest demers metodologic reținem câteva concluzii utile pentru descifrarea Calendarului popular.

Dorința nemuririi este universală și etern umană. A diferit, în funcție de epoci istorice și zone culturale, numai modul cum oamenii și-au imaginat că vor ajunge la ea. Pe meleagurile românești, alături de mijloacele perfect raționale utilizate de medicina populară în vederea prelungirii vieții, omul a încercat să obțină nemurirea prin mijloace magico-religioase: dacă nu în viață, după moarte. Pentru filtrul gândirii raționale acestea sunt probleme absurde, de domeniul imaginarului. Dar, dacă nu suntem de acord cu mijloacele folosite și dacă nu sperăm să obținem viața fără moarte și tinerețea fără bătrânețe, nu înseamnă că dorința prelungirii vieții prin menținerea sănătății nu supraviețuiește și în condițiile contemporane. Problema nemuririi, fiind legată de conștiința existenței, de conștiința de sine, este o trăsătură specific umană și își păstrează un loc legitim lângă alte dorințe fundamentale ale omenirii: conservarea, perpetuarea și împlinirea. Lupta omului pentru mijloacele de existență (hrană, locuință, îmbrăcăminte), pentru a se înmulți (de la concurența sexuală până la formele înaintate de organizare a familiei) și pentru împlinirea și prelungirea vieții sunt aspecte pe care se înalță toate culturile. Nevoile fundamentale ale omului nu sunt de valoare egală și deci dozarea manifestărilor legate de ele sunt, de-a lungul vieții, de asemenea inegale. „Hotărâtoare pentru existența omului, aprecia Traian Herseni, este satisfacerea nevoilor materiale, care se leagă de toate vârstele și de toate zilele, deci în primul rând nevoia de hrană. Sexualitatea este o nevoie a anumitor vârste, în anumite perioade, deci nu constituie o nevoie universală și presantă pentru existență. În sfârșit, nemurirea nici atât, preocupările în legătură cu ea pot lipsi complet, și totuși viața decurge și se perpetuează normal“ (Herseni, 1977, p. 124). Aceste priorități și nevoi umane acoperă nu numai viața de om cuprinsă între leagăn și mormânt, ci și timpul calendaristic cuprins între Anul Nou (nașterea timpului) și Anul Vechi (moartea timpului).

Perceperea și trăirea timpului fizic diferă însă în raport cu mai mulți factori, în special vârsta. Într-adevăr, ceea ce îi aparține omului în exclusivitate nu este timpul biotic, ci timpul psihic, subiectiv, bazat pe repere simbolice. Timpul subiectiv este generat de conștiința umană prin abstractizarea și generalizarea „ceasurilor” cosmice, terestre, biologice. Scurgerea timpului psihic poate fi normală în raport cu timpul fizic, comprimată sau dilatăată. Stările sufletești care determină, în general, perceperea timpului sub sau peste scurgerea lui „oficială” sunt foarte diverse: emoțiile puternice, plictiseala, frica, incertitudinea, starea de pericol, traumatismele fizice și psihice. Este citat exemplul parașutiștilor sportivi pentru care toate momentele de pregătire și executare a zborului se desfășoară, conform aprecierii subiecților, mai repede decât acele ceasornicului sau cronometrului. Mai mult, s-a constatat că pe măsură ce se apropie momentul propriu-zis al parașutării, subiecții au impresia că timpul li se reduce până aproape la jumătatea din valoarea lui „reală” (Popescu, 1981, p. 18). Situațiile de comprimare și dilatare a timpului sunt însă foarte frecvente și în ritmul vieții cotidiene. De câte ori când privim ceasul nu ne mirăm că timpul a trecut fie prea repede, fie prea încet! Capriciile timpului psihic erau însă cunoscute și înainte de inventarea ceasornicului și a calendarului, etaloane pentru corectarea trăirii subiective a timpului diurn, săptămânal, lunar etc.

Datorită unor mecanisme complicate desfășurate la nivelul timpului psihic conștient și inconștient scurgerea timpului astronomic și biotic este percepută variat chiar de același individ, dar la vârste diferite. Copilul dorește ca timpul să fie cât mai condensat, așteaptă cu nerăbdare tinerețea, maturitatea, împlinirea de fapt a vieții. Jocurile preferate sunt o copie a preocupărilor celor mari. Preferința copiilor pentru încălțăminte și hainele fraților mai mari seamănă cu o acțiune magică de la care se așteaptă împlinirea unei dorințe, tot așa cum indienii purtând blana unui animal în timpul dansului ritual credeau că le va aduce

noroc la vânătoare. Tinerii nu se tem de moarte sau se tem mai puțin decât bătrânii, întrucât pentru ei timpul este foarte diluat. Fenomenul morții, chiar dacă îl înțeleg ca o necesitate, este, în conștiința lor, prea îndepărtat.

Dintr-un grup compus atât din tineri, cât și din bătrâni, în fața riscului morții, de pildă un accident ce se poate produce peste una sau două secunde, reacțiile și manifestările de spaimă se produc contrar așteptărilor, direct proporțional cu vârsta. Tinerii nu acceptă moartea sau o amână datorită facultății subconștientului de a dilata timpul. Pentru bătrâni timpul curge, dimpotrivă, cu mare viteză: cele două secunde sunt comprimate încât aceștia reacționează ca și cum accidentul s-a și produs. Lăsând la o parte cazurile speciale de dereglare neuropsihică, manipularea timpului psihic de către oameni aflați la vârste diferite are consecințe sociale care, din păcate, sunt puțin cercetate de sociologi și psihologi.

Poporul a avut nu numai un calendar anual, al tuturor, care ritma activitatea oamenilor împărțiți pe categorii de vârstă și sexe, ci și un calendar individual al „vieții de om“ care, prin obiceiuri speciale, marca etape și momente precise privind socializarea noilor născuți, constituirea grupelor de puberi de sexe (însurățitul și înfărtățitul), intrarea în și frecventarea instituțiilor premaritale (ceata de feciori, șezătoarea, hora satului), căsătoria, nașterea, educarea și căsătoria copiilor, pregătirea materială și spirituală pentru moarte. Subunitățile calendarului „vieții de om“ sunt anii grupați în mai multe anotimpuri: copilăria, tinerețea, maturitatea, bătrânețea.

În cel mai optimist basm românesc *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, mentalitatea populară despre destinul de muritor al omului este exprimată fără echivoc: cine se naște trebuie să și moară. Basmul ne transportă în palatul unui împărat, care, ajuns la bătrânețe, își dorea un fecior. Peripeția începe când împărăteasa intră în „starea dorului“ pe căi neobișnuite. Din basm nu aflăm motivul pentru care copilul s-a pus pe plâns în pânțele

mamei, înainte de ceasul nașterii: pentru că nu accepta destinul de muritor sau pentru că venea pe lume pe căi nefirești? La promisiunea tatălui că îi va da tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte, copilul „tăcu și se născu“. Detaliile basmului nu ne mai interesează până la călătoria lui Făt-Frumos călare pe un cal zburător spre tărâmurile lipsite de moarte, peste împărățiile Gheonoaei și Scorpiei. Ajuns în țara tinereții veșnice, Făt-Frumos se căsătorește cu zâna cea mică, de la care primește permisiunea să strabată împrejurimile, cu o singură interdicție: Valea Plângerii. Eroul basmului încalcă interdicția și imediat îl apucă un dor nestăvilat de lumea de unde a plecat, de părinți. Se întoarce, dar este surprins că numai în câteva zile (atât de scurt i se păruse timpul peripeției sale cosmice) se schimbaseră locurile copilăriei, încât cu greu le-a mai recunoscut. Palatele părintești erau dărâmate, iar pe ele crescuseră buruieni. Pe nesimțite părul și barba i-au albit. Coborând în pivniță și ridicând capacul unui tron, aude un glas necunoscut: „Bine ai venit, că de mai întârzi ai, și eu mă prăpădeam“. Acesta era glasul morții care îi trase o palmă, de îl făcu imediat țărână.

În sprijinul explicării mentalității populare despre viață și moarte aducem și basmul *Roșu-împărat și Strigoaica*. Fiul cel mic al împăratului pleacă să se însoare într-o lume „unde nu este moarte și bătrânețe“. După ce trece peste mai multe tărâmurii, unde timpul avea altă scurgere decât cel obișnuit (Împărăția Vrăbiilor, Curtea de Aramă), și unde refuză să se însoare pentru că și acolo, într-o perspectivă foarte îndepărtată, moartea urma să-și facă apariția, eroul basmului ajunge la Coliba Vântului. Aici primește încuviințarea să călătorească peste toți munții de aur și argint, cu excepția unui mic teritoriu care cuprindea un deal cu dor și o vale cu jale. După mai multe sute de ani de tinerețe, eroul calcă interdicția și imediat îl cuprinde dorul de părinți. Nu se lasă convins că părinții și frații lui au murit de mult și se întoarce grăbit spre locurile copilăriei. Ajuns din nou în împărăția tatălui său, bătrânii

îi spun că ar fi fost odată un împărat din al cărui palat nu a mai rămas nici o urmă. Merge atunci la o cruce și, după ce sapă două zile, scoate la suprafață un sicriu în care stăteau ghemuite Bătrânețea și Moartea. Tânărul este cuprins îndată de bătrânețe și apoi de moarte.

Căutarea tărâmurilor unde nu se știe de moarte apare ca temă și în alte basme românești: *Glasul morții, Sfântul arhanghel și lemnarul* (Șăineanu, 1978, p. 251-253).

Exemplele la care ne-am referit conțin suficiente elemente pentru a desprinde ceea ce crede românul despre destinul de muritor al omului: în amândouă cazurile apar opoziții clar exprimate de tipul: *tinerețe - bătrânețe* și *viață - moarte*; chiar și în tărâmurile unde domnesc tinerețea fără bătrânețe și viața fără de moarte, scurgerea timpului continuă. Primul erou a petrecut pe tărâmul vieții fără de moarte câteva zile, iar celălalt câțiva ani; interdicțiile impuse și acceptate de eroii basmelor nu au putut fi respectate. Astfel, revenirea pe pământ, unde viața și moartea se succed, este inevitabilă. Moartea apare ca o dorință, cu nimic mai prejos decât dorința câștigării vieții fără de moarte; o dată întorși pe locurile natale eroii îmbătrânesc și mor instantaneu; bătrânețea și moartea sunt imaginate ca două personaje învecinate care așteptau cu nerăbdare întoarcerea fiilor rătăcitori; nici unul dintre eroi nu caută o altă alternativă, o încercare de adaptare sau de învingere a condițiilor neașteptate întâlnite la întoarcerea pe pământ; aceștia merg fără ezitare în întâmpinarea morții, a sicriului și a mormântului.

Încrucișarea termenilor tinerețe-moarte și bătrânețe-viață depășește limita firescului și este de înțeles de ce comunitățile arhaice românești când erau confruntate cu asemenea situații (moartea tinerilor înainte de împlinirea vieții: căsătoria, nașterea și creșterea copiilor), încercau să refacă echilibrul prin ritualuri suplimentare, cum ar fi, de pildă, „nunta mortului“. Fiecare om își poartă propriul calendar în suflet, pe chip, în dorințe, în rândul de a se îmbrăca, de a se comporta în societate etc. Este firesc să fie

așa, întrucât societatea este alcătuită din indivizi diferențiați biologic, în primul rând după vârstă și sex. Neomogenitatea biologică (copii, tineri, adulți, bătrâni) este una din trăsăturile fundamentale ale societății umane. Sunt obiceiuri în calendarul popular care se adresează tuturor vârstelor și sexelor. Foarte multe obiceiuri și practici tradiționale aveau o destinație precisă: copii, tineri, fete, flăcăi, fete „bătrâne“, feciori „tomnatici“, femei căsătorite, femei gravide, bărbați, bătrâni, agricultori, crescători de animale, apicultori etc.

Spre deosebire de omul contemporan care, adesea, încearcă să-și „ascundă vârstă“, membrii societății tradiționale își comunicau ei însuși etatea printr-un cod de semne. Prezența și cuvântul omului bătrân aveau greutate în familie, în sfatul obștii, în judecarea pricinilor, în educația nepoților și a strănepoților. Inevitabilul dezavantaj biologic era compensat prin asimilarea unor funcții sociale care reășezau generația vârstnică într-o poziție avantajoasă sau, în orice caz, de egalitate cu celelalte categorii de vârstă. Pe la începutul secolului al XX-lea omul se considera tânăr până spre 30 de ani, în puterea vârstei între 30 și 50 de ani și bătrân peste 50 de ani. Cumpăna între tinerețe și bătrânețe se aprecia ca fiind vârsta de 45 de ani. Limitele acestea de vârstă au un caracter dinamic, deoarece cresc paralel cu durata medie de viață.

În societatea tradițională, codul de semne care indica etatea, adică perioada de timp respectivă din calendarul vieții individuale, îl purta fiecare persoană și era exprimat atât prin îmbrăcăminte (piese specifice de port, culoare, ornamentică, croi, câmpuri ornamentale etc.), prin pieptănătura și podoabele capului (împletirea părului, purtatul cârpei, al broboadei sau basmalei; tunsoarea, purtatul chicii și a mustății), cât și prin comportamentul cotidian al individului (participarea la diferite activități economice, la șezători, la cetele de feciori și colindători, ierarhia strictă la hora satului și la repartizarea stranelor în biserică, efectuarea actelor rituale în cadrul ceremoniilor de naștere,

căsătorie și moarte etc.). Codul vârstei diferea de la zonă la zonă, uneori de la sat la sat, și cuprindea un număr infinit de semne. Prin același sistem ingenios al semnelor se comunicau obștii, cu discreție, și alte evenimente care ni se par astăzi de strictă intimitate: „pierderea fecioriei“ de către fete, intrarea în starea de sarcină a femeilor. Pentru diferențierea vârstei funcționează și astăzi, în unele zone etnografice, un cod al culorilor. Culoarea albă domină îmbrăcămintea primei părți a copilăriei. Treptat își fac apariția culorile care devin din ce în ce mai aprinse în preajma căsătoriei și care capătă mai multă sobrietate după căsătorie, paleta multicoloră reducându-se la cumpăna dintre tinerețe și bătrânețe la alternanța alb-negru (simbol arhaic al scurgerii timpului, al alternanței zilei cu noaptea, al tinereții cu bătrânețea, al vieții cu moartea) și stingându-se spre apusul vieții, din nou în alb. Este interesant că în unele zone etnografice de veche tradiție culoarea care simbolizează doliul este albă și nu neagră, cum suntem obișnuiți să generalizăm. Cromatica portului popular mucelean, pădurean, sibian etc. și a unor piese de port, de pildă traista maramureșeană, cârpa, basmaua exprimă solidar scurgerea timpului și împlinirea vieții. Un cod al petrecerii vieții umane este, alături de cromatică, ornamentica populară (simbolurile geometrice, fitomorfe, zoomorfe, antropomorfe, astrale). Întrebarea firească este dacă grija mărturisirii codificate a vârstei, semn al calendarului personal, avea sau nu rol în practica socială. Împărțirea rolurilor între generații și sexe era foarte strictă: participarea la muncă, asigurarea continuității biologice a familiei, educarea și transmiterea experienței către tânără generație erau obligații precis delimitate pe criteriul vârstei. Vârstele omului aveau obligații și drepturi, recunoscute de întreaga obște, care conduceau la sentimentul utilității sociale. Împărțirea rolurilor sociale pe vârste și sexe, pornind de la baza lor naturală (forță fizică, predispoziții înnăscute, sexualitate, maternitate etc.), a fost un criteriu plauzibil

pentru emanciparea graduală a individului și pentru a evita, în mare parte, conflictele dintre generații.

Ca orice unitate de măsurat timpul, „viața de om“ se desfășoară după un ritual a cărui funcție hotărâtoare era marcarea hotarelor (nașterea, moartea) și a miezului timpului uman (căsătoria). Dar, niciunde în cadrul obiceiurilor din ciclul vieții, vecinătatea dintre naștere și moarte nu apare atât de clar exprimată ca la priveghiul de înmormântare. În zonele unde priveghiul se desfășura după tiparele arhaice, cu ocazia fiecărei morți, se repeta un străvechi ritual de reînnoire a vieții, asemănător sărbătoririi revelionului de astăzi, când locul anului vechi este luat, tot prin intermediul unui ritual, de Anul Nou. Este oare forțată apropierea ce o facem între revelion și priveghi, între renovarea timpului calendaristic și renovarea simbolică a timpului biotic („viața de om“)? Se impune deci un scurt popas pentru discutarea și argumentarea acestui punct de vedere. Prin naștere omul vine cu o viață și cu o moarte, dar și cu șansa perpetuării prin reproducere. Mai devreme sau mai târziu, corpul său devine un tribut al naturii. Fără moarte, natura nu ar putea asigura perpetuarea vieții. Acest circuit obligatoriu al materiei în natură l-a intuit probabil și omul neolitic, de vreme ce își îngropa morții în poziție chircită, asemănător poziției fătului în pânțelele matern. Numeroase religii, de-a lungul și de-a latul pământului, au fost purtătoare ale concepției conform căreia moartea echivala cu o nouă naștere. Pe teren românesc, ceremonialul funerar lasă să se întrevadă această idee, mai ales în împrejurarea oferită de priveghiul de înmormântare, care se desfășura la casa mortului în nopțile ce separă momentul decesului de momentul înmormântării. Obiceiul, deși s-a restrâns mult ca arie de manifestare în secolele XIX și XX, mai poate fi întâlnit în unele zone din Transilvania și Banat (M-ții Apuseni, platforma Luncanilor, ținutul Pădurenilor). Participarea și buna dispoziție este aidoma ca la o nuntă. Copii, tineri, bătrâni, femei, bărbați, vecini, prieteni, simpli consăteni vin neinvitați, pentru că aici

interdicțiile de participare privind vârsta, sexul și statutul social sânt abolite. Priveghi cu jocuri se organizează, mai ales, la persoanele în vârstă care, așa cum spune o zicală populară, „Și-au trăit traiul / Și-au mâncat mălaiul“. Această expresie, care păstrează amintirea unei concepții arhaice despre viață, corespunde, parțial, cu anunțul morții unei persoane la romani: *Vixit* - a trăit! Spectacolul prilejuit de priveghi ajunge la paroxism în cazul bărbaților în vârstă. Explicația constă în puterea fertilizatoare potențială deținută de bărbatul în vârstă și deci în șansa sporită ce o are comunitatea ca un nou născut să-i ia locul. Descendența patrilineară și reședința patrilocală în căsătorie sunt explicații etnografice care întăresc constatările anterioare.

Priveghiul are loc în prezența mortului care, în M-ții Apuseni, este așezat pe colțul format de pereții fără geam și ușă. Această poziție îi asigură mortului o largă perspectivă a tot ce se petrece în cameră. În multe sate de pe Târnave, „camera curată“, este numită chiar „camera mortului“. În unele jocuri de priveghi mortul devine el însuși personaj, mișcările fiindu-i coordonate, prin diferite sisteme, de către participanți. Jocurile aduc în scenă întreaga viață cotidiană: ocupațiile locuitorilor, obiceiurile din ciclul vieții (nașterea, căsătoria, moartea), subiecte preluate din ritologia creștină, evenimente din viața satului etc. Acestea se desfășoară, în general, sub semnul ritmului, având un caracter repetitiv și stereotip. Multe din jocurile de priveghi prefigurează coregrafic sexualitatea (Moara, Morarii, Scoaterea untului), altele starea de graviditate. Aproape nu este joc de priveghi din care să lipsească „pedeapsa“ sărutului. Când murea cineva se petrecea mai cu foc decât la naștere sau căsătorie, pentru că priveghiul se făcea „ca o bucurie la casa omului care are mort în casă“ sau „Lumea râde de se cutremură casa. Râd și rudele mortului, și copiii lui, și toți“ (Conea, 1940, p. 430-431).

În ritualul priveghiului nu este vorba de absurdități sau de o mentalitate primitivă. Într-o problemă ca aceasta, persoana autorizată, psihanalistul, susține că „dragostea și

moartea nu se neagă, ci se îngemănează, se condiționează reciproc, în devenirea lumii organice. Intuită obscur de poeți, legătura dintre dragoste și moarte este mai mult decât o apropiere sugerată prin contrast; este o expresie a unei evoluții necesare vieții“ (Biberi, 1971, p. 188). Articularea necesară a sexualității cu moartea își găsește ecou în actul concret al dragostei. Prin săvârșirea dragostei se începe un nou ciclu vital, ciclul generației descendente, al înmuguririi germenului. Din momentul procreării rostul cosmic al individualității procreatoare este terminat. Raționamentul acesta este mai ușor de urmărit în lumea largă a viețuitoarelor: ființele unicelulare dispar o dată cu înmulțirea, majoritatea plantelor fanerogame își încheie ciclul vital după producerea semințelor, la anumite specii de insecte împerecherea coincide cu moartea partenerului mascul etc. Din punct de vedere strict biologic, supraviețuirea după pierderea capacității de procreare este inutilă. Pentru perpetuarea vieții, cele două fenomene opuse și contradictorii, nașterea și moartea trebuie să-și predea încontinuu ștafeta. Totuși, îndelungata obișnuință cu viața ne face mari greutăți când este vorba să ne despărțim de ea la maturitate și bătrânețe.

Priveghiul și revelionul se desfășoară, fără excepție, noaptea. Întunericul, care pe plan simbolic este asemuit cu haosul inițial, reprezintă cadrul propice săvârșirii marilor prefaceri: sfârșitul unei vieți și începutul altei vieți – în cazul priveghiului, sfârșitul unui an și începutul altui an – în cazul revelionului. În amândouă situațiile apar excesele, elemente specifice miturilor și riturilor înnoirii.

POSTEXISTENȚA

Paradoxul face ca în natură moartea să fie generatoare de viață. Nemurirea este incompatibilă cu supraviețuirea speciei și cu evoluția. „Dacă imortalitatea s-ar fi înscris între legile evoluției, aprecia un reputat genetician,

Pământul ar fi fost sufocat de o specie primitivă a cărei menire ar fi fost să ocupe toate spațiile libere“ (Maximilian, 1984, p. 127). Presupunând că tot ceea ce este viu ar fi nemuritor și menținându-se tendința nelimitată de înmulțire a viețuitoarelor, atunci Terra nu ar deveni o planetă luxuriantă, ci, la scurt timp, un pustiu după ce resursele datorate morții viețuitoarelor de-a lungul milioanelor și miliardelor de ani s-ar consuma rapid. Fără voia lor, oamenii dispar pentru a lăsa loc altor oameni. Dacă ar fi trăit toți indivizii speciei Homo, adică cei născuți de acum trei milioane până astăzi, planeta Pământ ar fi trebuit să adăpostească acum peste 80 de miliarde de oameni. Ar fi oare posibil?

Timpul se scurge fără întrerupere și fără puțința ca cineva să-l poată da înapoi sau înainte precum acele ceasornicului. Expresia populară *a sosi vremea* pentru ceva este ceea ce trebuie să se întâmple cu necesitate într-un anumit moment. Oamenii se supun tacit la moara de măcinat timpul. Nici nu au altă soluție pentru că *Vreme trece, vreme vine, / Toate-s vechi și nouă toate* spune poetul. Sunt însă evenimente familiale care se precipită sau, dimpotrivă, care întârzie să se producă, vin înainte sau după timpul sorocit, moartea tinerilor necăsătoriți, numiți *nenunțiți* sau *nelumiți*, depășirea vârstei optime la căsătoria fetelor *bătrâne* sau *stătute* și a feciorilor *bătrâni* sau *tomnatici* și altele. Pentru readucerea echilibrului și repararea erorii sociale sau cosmice oamenii au recurs la rit și mit, răspunzând, prin compensație, la nefiresc prin nefiresc. Practici ca *nunta mortului*, numită de specialiști *nunta postumă*, la decesul tânărului necăsătorit, *înmormântarea pumnului de țărână* adusă de pe locul morții omului departe de sat sau de țară, *căsătoria la salcie* a fetei rămasă necăsătorită etc. au avut un rol colosal pentru păstrarea ordinii firești prin „corectarea“ magică a ceasului de măsurat veacul de om

Neputința oamenilor de a înțelege și explica trecerea, prin moarte, din ființă în neființă a fost prima motivație a

riturilor și ritualurilor funerare care au ca fundament, aproape fără excepție, credința în nemurirea sufletului. Cele mai puțin sensibile la modificări și înnoiri sunt obiceiurile de înmormântare. Exemple, precum consemnarea de către etnografi a obiceiului contemporan de legare sau împiedicare a mortului și atestarea lui de către arheologi cu milenii în urmă, când se legau, la unele populații, picioarele mortului în unul sau două locuri, sunt mai frecvent întâlnite decât ne-am aștepta. Ritul și ritualul funerar privesc la dimensiunea istorică se supun, firește, evoluției neîntrerupte a spiritualității umane. Dar, modificările au fost lente și, când s-au produs, au fost favorizate de evenimente excepționale care au zguduit existența comunităților umane, cataclisme naturale de mari proporții, catastrofe social-istorice (războaie nimicitoare, epidemii etc.), asimilarea etnică și religioasă, dispariția unor popoare și civilizații întregi și altele.

Grija pentru desfășurarea întocmai a obiceiurilor la înmormântare și, uneori, pregătirile și cheltuielile făcute înainte, în timpul și după înmormântare, depășesc celelalte momente de răscruce din viața omului, nașterea și căsătoria, individul poate decide între a se căsători sau nu, a avea sau nu copii, dar niciodată între a muri sau nu muri vreodată. Dintre evenimentele pe care omul este dator să le treacă, moartea a fost și va rămâne încă mult timp învăluită în mister. Nimeni, cu excepția celor care au trăit experiența morții clinice, care, de fapt, nu este o moarte adevărată, nu poate să împărtășească din experiența universală a morții. Trecerea dintr-o formă de a fi, în altă formă de a fi, de sub stăpânirea legilor vieții, sub stăpânirea legilor morții a înspăimântat oamenii tuturor timpurilor. Pentru a liniști spiritele, oamenii de pe toate meridianele Pământului au găsit o explicație optimistă: moartea nu însemna o dispariție totală și definitivă a omului. Raționamentul este simplu, așa cum gândește când e treaz și visează când este adormit, trebuie să se manifeste, într-un fel sau altul, și când este mort. Mortul își schimbă adăpostul și domiciliul, precum

fata la căsătorie, cu condiția să fie pregătit pentru această mare trecere și să i se facă obiceiurile după toate canoanele. Acolo ar trebui să întâlnească rudele, prietenii și cunoștințele plecate înaintea lui și să-i aștepte pe cei lăsați în urmă. Dar, dacă rudele îi greșesc ceva în timpul ceremonialului funerar și dacă el însuși nu se pregătește cum se cuvine pentru plecare, atunci există riscul rătăcirii, el va fi plecat de aici și nu va ajunge niciodată acolo. Pericolul întoarcerii de unde a plecat vizează, în primul rând, rudele și pe cei apropiați, motiv pentru care aceștia respectă obiceiurile de înmormântare cu și mai mare strictețe.

Prima atitudine a omului primitiv față de un mort trebuie să fi fost încercarea de a-l trezi din somn, stare fiziologică confundată până recent, la popoarele primitive, cu moartea. Pentru indienii din America de Sud părăsirea trupului de către suflet pe timpul somnului devenea periculoasă întrucât acesta putea întâlni în cale diferite obstacole ce l-ar fi împiedicat să se mai întoarcă acasă. La Malaiezieni sufletul sub formă de pasăre putea fi ademenit (momit) cu boabe de orez. De pildă în jurul unei persoane leșinate, care a căzut dintr-un copac, se împrăștie orez ca la păsările din curte și se strigă *Pui, pui, suflete!* Gestul și cântul își dau mâna pentru readucerea în corp a sufletului hoinar. Acesta, părăsindu-și adăpostul, putea fi răpit de sufletele oamenilor morți mai de curând. Adesea, starea de oboseală și indispoziția manifestate la trezirea bruscă din somn erau puse pe seama luptelor cu sufletele întâlnite în acest scop la răscrucile drumurilor. De aceea, era interzisă scularea bruscă din somn a unei persoane sau, dacă aceasta devenea necesară, trebuia făcută treptat pentru ca sufletul să aibă timp să se întoarcă în adăpostul părăsit. În India, la Bombay, schimbarea înfățișării persoanei adormite, precum vopsirea feței sau desenarea mustașilor, se considera un fapt foarte grav, echivalent cu condamnarea magică la moarte, întrucât sufletul, la întoarcere, nu își mai recunoștea adăpostul (Frazer James Geoge, vol. II, 1980, p. 104). Umbra oamenilor proiectată pe pământ, imaginea corpului

reflectată în oglindă sau surprinsă pe pelicula fotografică, fenomene fizico-chimice înțelese astăzi și de copii, erau pentru mulți europeni ai secolului trecut substitutul sufletului sau al trupului și sufletului laolaltă. Părăsirea corpului de către suflet și, mai ales, riscul de a fi văzut (fotografia, imaginea din oglindă) și, uneori, măsurat cu sfoara (umbra corpului folosită la întemeierea caselor, bisericilor și a altor edificii importante) deveneau pericole de condamnare prin substituție la moarte.

Moartea a fost întotdeauna o temă prioritară de reflecție pentru om. Impactul diferitelor sisteme religioase asupra cultivării sentimentelor față de momentul morții și ceea ce urmează după el, a generat o diversitate de credințe care se pot grupa, provizoriu, astfel

- Religia de sorginte *neolitică*, cu credințe animiste, fetișiste și totemice, care presupunea existența spiritului divin, a vieții și a morții, în tot și în toate. Este cea mai optimistă viziune asupra vieții și a morții pe care a cunoscut-o omenirea

- *Iudaismul*, care a propovăduit învierea morților, punând accentul pe judecata de apoi pentru a răsplăti pe cei dreپți cu fericire și viață veșnică;

- *Budismul*, care promite încetarea suferinței, dobândirea beatitudinii prin *nirvana* la care se ajunge prin reîncarnări succesive;

- *Hinduismul*, care pune în relație *dharma* (pietatea religioasă) cu *moksa* (mântuirea) și preia din preceptele budismului aspirația spre nirvana;

- *Creștinismul*, care, indiferent de diferențele de dogmă și ritual dintre bisericile greco-ortodoxă, romano-catolică, protestantă și cultele neoprotestante, cultivă credința în nemurirea sufletului și viața de apoi și mântuirea în viața de aici;

- *Islamul*, care promite și el viața viitoare după moarte și raiul pentru credincioșii lui Alah.

În concluzie, timpul biotic uman a fost bine delimitat în perioade de vârstă cu ajutorul obiceiurilor din ciclul

familial. Între cele două extremități indicate de naștere, pentru început, și de moarte, pentru sfârșit, se desfășoară viața propriu-zisă a individului după o curbă ascendentă de creștere, maturizare (perioada formării cuplurilor familiale) și împlinire a vieții (nașterea, creșterea, educarea și căsătoria copiilor), după care urmează o curbă descendentă, de involuție și pierdere a vieții. Acest model, inspirat din scurgerea ciclică a vieții omului și a altor viețuitoare (plante și animale), a stat și la baza organizării timpului calendaristic. În concepția arhaică, anul era împărțit în perioade de început, de tinerețe, maturitate, bătrânețe și moarte, marcate de sărbători și obiceiuri calendaristice. Evenimentele care compuneau „viața de om” și cele care compuneau anul calendaristic erau ordonate și stăpânite de sărbătorile și obiceiurile celor două mari cicluri: familial și calendaristic. Singura mare deosebire consta în faptul că evenimentele care însoțeau viața omului se consumau în câteva decenii, iar cele care se petreceau anul, în 365 sau 366 de zile. Timpul era perceput de țăran ca un cadru spațial în care trebuia să se îplinească ceva; noțiunea de timp pur, golit de evenimente, era greu de conceput. Acesta (timpul) era nedeziplit de întâmplările petrecute, astfel că valoarea și, uneori, denumirea unităților temporale erau date de ceea ce trebuia efectuat într-un moment sau altul. Dar, cum ocupațiile principale ale poporului nostru, agricultura și creșterea animalelor, aveau ritmuri diferite, generate de bioritmurile plantelor și animalelor, se poate vorbi de un timp al agricultorului și un timp al crescătorului de animale, de un calendar agrar și un calendar pastoral. Alte activități rurale, de pildă pomicultura, viticultura, apicultura, pescuitul, industria casnică etc., se suprapuneau, în general, peste cadrele de timp fixate de agricultură și creșterea animalelor.

III

SĂRBĂTORILE SOLSTIȚIULUI DE IARNĂ

NAȘTEREA TIMPULUI CALENDARISTIC

ANUL, PRIMUL ZEU AL OMENIRII

Anul este o personificare a Soarelui numit la solstițiul de iarnă An Vechi, înainte de a muri la miezul nopții de Revelion, și, imediat după renaștere, An Nou. Sinonim cu marii zei ai omenirii, el se naște, crește, îmbătrânește și moare împreună cu timpul calendaristic pentru a renaște după 365 de zile, 366 în anii bisecți. Sfinții Calendarului popular sunt mai tineri sau mai bătrâni, după șansa avută de aceștia la împărțirea sărbătorilor: Sânvăsâi, celebrat în prima zi a anului, este un tânăr chefliu care stă călare pe butoi, iubește și petrece; Dragobete (24 februarie), fiul Dochiei, reprezintă zeul dragostei pe plaiurile carpatice; Sângiorzul (23 aprilie), Sântoaderul sunt tineri călări pe cai; Sântilie (20 iulie) și Sâmedru (26 octombrie) sunt maturi, după care urmează generația sfinților-moși, Moș Andrei (30 noiembrie), Moș Nicolae (6 decembrie), Moș Ajun (24 decembrie) și Moș Crăciun (25 decembrie).

Oricât de diferite ar părea vechile culturi ale lumii, acestea aveau în comun speranța de regenerare anuală sau sezonală a universului înconjurător. Anul este o personificare a Soarelui numit la solstițiul de iarnă An Vechi, înainte de miezul nopții de Revelion, și An Nou, după miezul nopții, sinonim cu Zeus, Saturn, Crăciun, Siva, Mitra, Iisus.

Marea divinitate se naște, crește, îmbătrânește și moare împreună cu timpul calendaristic pentru a renaște după 365 de zile, 366 în anii bisecți. Anul a fost imaginat ca un ciclu care avea un început și un sfârșit. La trecerea

de la ciclul vechi (anul vechi) la ciclul nou (anul nou) se desfășura un spectaculos ritual care urmărea, în esență, un singur scop: renovarea simbolică a lumii. Tăierea „săgeții” unidimensionale a timpului și obținerea unei figuri circulare numită *an* a devenit simbolul fundamental al stăpânirii timpului. Ceea ce i-a inspirat pe oameni să-și măsoare existența nu în zile înșirate la infinit, ci în perioade repetabile și egale ca număr de zile, adică în ani, au fost ritmurile cosmice (fazele Lunii, alternanța zilei cu noaptea, a solstițiilor cu echinocțiile) și terestre (succesiunea sezoanelor secetoase cu cele ploioase, a sezoanelor călduroase cu cele friguroase, ciclurile vegetale și animale divizate în perioade caracteristice prin fertilitate sau sterilitate, apariția și dispariția animalelor și păsărilor prin migrație sau hibernare etc.).

Înnoirea anului cuprindea ideea perfecțiunii începuturilor, a beatitudinii „vârstei de aur”, motiv pentru care oamenii tuturor timpurilor așteptau cu mare nerăbdare sosirea noului an. Dar, îndepărtarea de ziua care marca noul ciclu calendaristic însemna și pierderea treptată a perfecțiunii inițiale; acumularea zilelor aducea îmbătrânire, degenerare și pierdere (Eliade, 1978, p. 49). Timpul se naște anual, se maturizează în vremea coacerii recoltelor și apoi îmbătrânește și moare, condiție esențială pentru reînceperea unei noi perioade calendaristice. În unele legende populare, între vârsta timpului calendaristic (zilele de la 1 ianuarie la 31 decembrie) și vârsta sfinților, există o corespondență ușor sesizabilă. Sfinții repartizați pe zilele calendarului popular sunt tineri, maturi și bătrâni, în funcție de norocul avut de aceștia la împărțirea sărbătorilor, mai aproape sau mai departe de Anul Nou. Cei serbați în preajma Anului nou sunt tineri, cei serbați la finele anului sunt bătrâni. Astfel, Sfântul Vasile, pentru că

a avut șansa să fie sărbătorit în prima zi a anului, apare în legendele populare ca un tânăr chefliu care stă călare pe butoi, bea și mănâncă, petrece și iubește. Treptat, simultan cu scurgerea timpului, sfinții se maturizează, pentru ca spre sfârșitul anului să domine generația sfinților-moși: Moș Crăciun, Moș Ajun.

ANUL NOU CIVIL

Anul nou este creația repetată după fiecare perioadă de 365 sau 366 de zile. Teoretic, fiecare zi a anului-cerc putea să devină zi de început a anului. Data celei mai importante sărbători calendaristice nu era lăsată însă la voia întâmplării; aceasta se hotăra în funcție de sosirea echinocțiilor și a solstițiilor, de începutul sau sfârșitul ciclului vegetal sau de reproducție a unor animale domestice sau sălbatice.

În spațiul carpato-ponto-danubian se cunosc sau au fost depistate, până în prezent, trei începuturi de an: 1 ianuarie, 1 martie și 1 septembrie. Calendarul popular cuprindea însă și alte începuturi de an. Pentru a descoperi datele calendaristice vechi de celebrare a anului nou, se va elabora un important instrument de lucru, scenariul morții și renașterii timpului după 365 sau 366 de zile, la care se vor raporta apoi sărbătorile și obiceiurile calendaristice. Modelul (scenariul) presupune, printre altele: existența unei perioade în care să se desfășoare ritualul complex de înnoire a timpului; sacrificiul ritual al unui animal, substituit al divinității care moare și renaște anual; pregătirea unor mâncăruri rituale; stingerea și aprinderea rituală a focurilor; practici și manifestări orgiastice; jocuri cu măști; sărbători nocturne și priveghiuri; credința întoarcerii morților printre cei vii; egalitatea supușilor cu stăpânii; strigatul peste sat; practici de fertilizare a ogoarelor, vitelor și oamenilor; prevestiri și pronosticuri, jocuri de încercarea norocului; credința deschiderii cerului la miezul nopții de

An Nou; întocmirea calendarelor meteorologice; practici pentru alungarea spiritelor malefice și a morților la lăcașurile lor.

Ciclul morții și renașterii

Înnoirea timpului în Calendarul popular se desfășoară după un ritual care, pentru a fi împlinit, necesită mai multe „zile cosmogonice“. De pildă, moartea și renașterea Anului contemporan cuprinde un ciclu de 12 zile (25 decembrie - 6 ianuarie), intersectat la mijloc de momentul culminant al „tăierii“ timpului, la miezul nopții dintre Anul Vechi și Anul Nou. Acesta este un timp condensat, o reducere simbolică a anului solar de 12 luni. Un scenariu carnavalesc sugerând „familia“ anului solar, format din 12 luni, a fost consemnat în zona Bucovinei. Patru perechi de boi trăgeau un car frumos împodobit, în care se găseau cele 12 luni reprezentate prin tot atâtea persoane de diferite vârste: luna ianuarie (anul nou) era reprezentată printr-un copil, luna decembrie (anul vechi) printr-un moș ș.a.m.d. „În urma carului, o trenă carnavalească alcătuită din copii, curioși și gură cască, însoțesc carul, care umblă prin sat, în noaptea de Anul Nou. Alaiul carnavalesc se oprește la unele case ospitaliere. Anul Vechi improvizează, în versuri sau în proză (după îndemânarea celui ce-l reprezintă), un fel de dare de seamă asupra activității comunitare a satului: succesele și insuccesele în munca câmpului, în viața culturală a țării și chiar în viața internațională. Fiecare lună completează analitic, la modul ironic sau satiric, lipsurile. Iar Anul Nou încheie colindul, promițând pentru viitor un an și mai bun“ (Vulcănescu, 1985, p. 432).

Instabilitatea timpului care moare și renaște la infinit se reflectă în caracterul ambiguu al tuturor sărbătorilor. Orice sărbătoare sezonieră era un moment negativ care marca trepte importante ale timpului, trecător pentru oameni, animale și plante, dar și un moment de voioasă făgăduială a ordinii renăscute. În gândirea populară „orice

început, fie viață, an, treabă, drum, căsătorie, moarte, adică de trecere sau schimbare a unei stări în alta ... reprezintă o perioadă de criză, în care lupta dintre forțele răului și binelui este inevitabilă“ (Herseni, 1977, p. 261).

Scenariul sărbătorilor de Anul Nou cuprinde două părți simetrice: perioada dintre ajunul zilei de 25 decembrie și miezul nopții de Anul Nou, când spiritele malefice ale morților circulă printre cei vii, abundă practicile de pomenire a moșilor și strămoșilor, apar elemente ale unor străvechi practici orgiastice, și perioada dintre miezul nopții de Anul Nou și Bobotează, dedicată curățirii spațiului de forțele malefice, alungării morților, practicilor de divinație, propitiere și profilaxie. Împărțirea ciclului sărbătorilor de iarnă în două perioade (nefast - fast, vechi - nou) este mai puțin evidentă astăzi din cauza amestecului practicilor tradiționale provocat de mutarea spectaculoasă a nativității (Crăciunul) din ultima zi a ciclului (6 ianuarie) în prima zi a acestuia (25 decembrie).

Răspândirea creștinismului nu s-a realizat în forma sa pură; el a vehiculat numeroase practici precreștine pe care, fără să vrea și fără să știe, le poartă cu el. Fără creștinism multe credințe și superstiții nu ar fi ajuns până în secolul XXI în cele mai variate forme combinatorii păgâno-creștine. Acesta este unul din motivele pentru care disocierea practicilor creștine de cele păgâne, pe de o parte, a practicilor precreștine greco-romane și orientale de substratul autohton geto-dac, pe de altă parte, presupune un mare risc științific. Având în vedere amestecul practicilor rituale, ritologia specifică nașterii anuale a timpului va fi urmărită unitar, la nivelul întregului ciclu, fără împărțirea acestuia în cele două perioade amintite mai sus: nefastă și fastă.

Jertfe prin substituție ale divinității adorate

La popoarele preistorice schimbarea anului și, uneori, a anotimpurilor cerea sacrificii umane. Cu timpul, sacrificiile sângeroase au fost înlocuite cu sacrificiul ani-

malelor (porcul, mielul, berbecul), arborilor (stejarul, bradul) și plantelor cultivate (colacul, pâinea din făină de grâu).

Porcul

Prin ce filieră (greacă, romană, orientală) a ajuns porcul să fie sacrificat ritual în spațiul etnic românesc are mai puțină importanță. Semnificativ este faptul că urme extrem de vechi ale ritualului sunt păstrate de români la cea mai însemnată sărbătoare tradițională, Anul Nou. Ritualul tăierii porcului amintește de jertfele aduse în antichitate zeităților care apăreau și dispăreau, se nășteau și mureau în perioadele de înnoire a timpului calendaristic.

Tăierea porcilor avea loc într-o anumită zi, la Ignat (20 decembrie), și într-un anumit moment al zilei, de obicei în zori sau dimineața. Credința că porcul își visează moartea în noaptea de Ignat, prinderea și înjunghierea animalului, efectuarea diferitelor semne rituale pe corpul neînsuflețit, jumulirea părului pentru confecționarea bidinelelor, pârlirea sau jupuirea pielii pentru opinci, tăierea corpului în bucăți etc. ofereau suficiente momente pentru săvârșirea practicilor rituale menite să preîntâmpine stingerea „seminței” porcilor, să asigure sănătatea gazdei în noul an, să alunge spiritele rele, să prezică vremea pe o perioadă mai îndelungată de timp, să fertilizeze ogoarele pentru a obține roade bogate. De altfel, funcția rituală a sacrificiului este bine evidențiată de informațiile etnografice: „La tăiere nu trebuie să stea nimeni primprejur dintre cei care sunt miloși din fire, căci se crede că porcul moare cu mare greutate; carnea unui astfel de porc nu va fi bună. Pe porc să nu-l vaite nimeni” (Pamfile, 1914, p. 118) și altele.

Ignat este, se pare o divinitate solară care a preluat numele și data de celebrare a Sfântului Ignatie Teofanul (20 decembrie) din calendarul ortodox, sinonim cu Ignatul Porcilor. Sacrificiul sângeros al porcului și ritul funerar de incinerare (pârlitul porcului) în ziua de Ignat (Ignis = foc),

este o practică preistorică care supraviețuiește în ținuturile românești extracarpătice. Perechea lui feminină, Înătoarea, este de asemenea asociată cu focul și rugul funerar. Femeile care lucrează în ziua de Ignat sunt torturate și opărite cu apă clocotită, așa cum procedează și Joimărița la Joimari (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 93-95).

Stejarul

Stejarul sau tufanul este un arbore (*Quercus robur* L.) sacru din fam. *Fagaceae*, identificat în Panteonul românesc cu zeul Crăciun. Rădăcina indo-europeană *kark*, care a dat numele latinesc al stejarului *quercus*, pare a fi păstrată astăzi de numele Crăciun. Zeul fitomorf sacrificat la solștițiul de iarnă, numit butuc sau buturugă de Crăciun, era supus unui rit funerar de incinerare în noaptea de Crăciun (Oltenia, Muntenia, Transilvania). Vechii greci asociau stejarul cu Zeus, romanii cu Jupiter-Capitolinul, lituanienii cu zeul Perkunas, celții cu zeul Donar, vechii slavi cu Perun, românii cu Crăciun. La latitudinile medii ale emisferei nordice, stejarul îndeplinea trăsăturile fundamentale pentru un zeu: masivitatea arborelui, care poate atinge 40 de metri înălțime; rezistența la excesele climatului temperat-continental; longevitatea de sute ani; marcarea anotimpurilor vechi ale anului prin înfrunzire (vara), prin desfrunzire (iarna); utilizarea lemnului pentru construcția bisericilor și caselor de lemn, pentru confecționarea sicriului și altele. Arealul de altădată al stejarului depășește, ca extindere, substitutul fitomorf al zeului indo-european, bradul. Funcțiile mito-magice ale coniferelor (brad, molid, zadă, cer) din zonele muntoase sunt preluate, în zonele de câmpie, deal și podiș de foioase, în special de stejar. Precum bradul la altitudinile ridicate, el devine, la altitudinile joase adăpost postum (sicriul), substitut al mortului (cruce, stâlp funerar, steag de înmormântare sau sulită a mortului). Ca divinitate, stejarul este invocat în descântece de țeapă, epilepsie, Muma pădurii, de deochi:

„Se scula un român, mare, minunat,
Lua o securea mare, minunată,
Se duse într-o pădure mare, minunată,
Tăia un tufan mare, minunat,
Făcu nouă țândări mari, minunate,
Lua nouă străchini, străchinele,
Lua nouă linguri, lingurele
Și s-a suit pe bordei,
Puse masa să mănânce,
Chemă moroi, strigoi, strigoaicele,
Care cum veniră, plesniră;
Care cum gustară, crăpară“.

El era lemnul obișnuit pentru talpa (temelia) caselor și bisericilor din lemn, pentru confecționarea icoanelor de vatră și instrumentelor de cult. Stejarul trăsnit în timpul furtunilor de zeul indo-european al focului și Soarelui, Sântilie, devenea un loc sacru, împrejmuit cu gard. Lemnul dur al stejarului se folosea, împreună cu un lemn de esență moale, la aprinderea Focului Viu, iar butucul de stejar (zeul mort) ardea (rit funerar de incinerare) pe vatră la Crăciun (moartea și renașterea sezonieră a divinității solare). Sacralitatea lui este exprimată de credința populară conform căreia ar fi păcat să tai stejarul, mai ales pe cel din curțile bisericilor. Stejarul este arborele dăinuiri. În legende și toponimia românească el este frate sau substitut al marilor eroi: Stejarul din Borzești pentru voievodul Moldovei Ștefan cel Mare; Stejarul lui Mircea, pentru voievodul Țării Românești Mircea cel Bătrân; Gorunul lui Horea. Pădurile de stejar sau alte specii înrudite cu acesta (gorunul, cerul) poartă numele indo-european *dumbravă* (Evseev Ivan, 1997, p. 439-441).

Butucul de Crăciun este trupul neînsuflețit al zeului vegetației care moare și renaște printr-un rit funerar de incinerare la marile sărbători de înnoire a timpului calendaristic (Crăciun, Arezanul Viilor, Sâmedru). În Ajunul și ziua de Crăciun se ardea pe vatră, în zona Mehe-

dinți, lemn de cer (*Quercus ceris L.*) iar tăciunele nears se păstra ca leac pentru vindecarea bolilor. În zicalele și expresiile populare, actele rituale și practicile magice butucul are semnificație funerară: *a găsi pe cineva butuc* pentru omul mort fără lumânare; *a-l lega butuc* pentru omul legat și imobilizat ca un mort; la întocmirea arborilor genealogici butucul este numele strămoșului din care coboară spițele de neam; butucul roții carului în care se înfig spițele din lemn se numește și căpățână, termen care, la om și animale, înseamnă cap desprins de trup; în locul oamenilor morți departe de casă și de țară se înhuma în cimitirul satului un butuc din lemn îmbrăcat cu hainele mortului. Incinerarea Butucului la Crăciun, punerea ramurii verzi la stâlpii porților și caselor, grajdurilor și stânelor pentru a le apăra de forțele malefice la Sângiorz, Arminden, Ispas, Rusalii, precum și fertilizarea lanurilor de grâu cu sulul împodobit al războiului de țesut sunt reminiscențe ale unei străvechi civilizații ale lemnului ale cărei rădăcini coboară în neoliticul agrar și ceramic. Civilizația carpatică a lemnului, contemporană cu civilizația mediteraneană a pietrei din Grecia antică, este atestată astăzi la români de un adevărat Panteon forestier (Muma Pădurii, Fata Pădurii, Moșul Codrului, Omul Pădurii, Pădureana, Ciuma Pădurii etc.), de zilele Calendarului popular dedicate fiarelor pădurii, în special lupului și ursului, de creațiile folclorice, de arta și arhitectura lemnului, de obiceiurile închinării copilului la brad, de împărtășirea omului la pomi, de agățarea icoanelor în copaci, de credința în arborii sacri etc. (Ghinoiu I., 2001, p. 32)

Colacul din făină de grâu

Colacul este un *alter ego* al omului în obiceiurile din ciclul vieții și al divinității în obiceiurile din ciclul calendaristic. El este sinonim cu Pupăza, Turta, Azima și pâinea. Ciclul vegetal al grâului, deschis de sămânța semănată și închis de sămânța recoltată (seceratul), a fost asemuită de timpuriu cu lacunara formulă a vieții omului

nașterea, căsătoria și moartea. Conform gândirii magice, spiritul grâului locuiește în corpul plantei mamă până când aceasta face sămânță, se usucă și moare, după care se retrage în adăpostul impenetrabil al noii semințe devenind, prin germinații succesive, nemuritor. Grâul se naște (încolțește), crește și se înmulțește după care moare și renaște după ordinea naturală (sămânța semănată este asimilată ritului funerar) și după ordinea culturală (măcinatul, râșnitul, pisatul seminței și transformarea făinii în aliment sacru, pâinea sau colacul, și, în final, însuflețirea lui printr-un rit de incinerare, coacerea în cuptor, sub țest, pe vatră). Ciclul vegetal al plantei grâu (de la sămânța germinată la sămânța recoltată) este *lumea de aici*, a viilor, iar ciclul seminței (de la sămânța recoltată la sămânța semănată sau înhumată) este *lumea de dincolo*, a morților.

Pentru a deveni pâine sau colac, alimente sacre care poartă, adesea, nume de sfinți (Crăciun, Arhangheli, Sfinți, Sfințișori etc.) spiritul grâului trebuie eliberat prin spargerea casei locuite, prin înlăturarea tegumentului și zdrobirea violentă a bobului în particule minuscule în piuă, la râșniță sau moară. Între spartul bobului de grâu și măcinatul lui la moară, omul a parcurs un impresionant proces tehnologic și spiritual. Mișcarea circulară a pietrelor de moară este dedusă de tehnologi din mișcarea ritmică de du-te-vino a pisălogului în pua de pisat semințe, instalație primitivă a cărei străveche obârșie nu poate fi decât unul din reflexele înnăscute, actul sexual. Secerele cu dinți de piatră cu care oamenii mezoliticului din Orientul Apropiat recoltau și pisau semințele cerealelor sălbatice au un indiscutabil simbolism sexual. Asimilarea femeii cu fertilitatea gliei și a actului sexual cu muncile agricole (aratul cu plugul, semănatul cu parul) este, de altfel, o universală culturală. Moara are o valoare funerară bivalentă spargerea (moartea) adăpostului bobului de grâu și eliberarea spiritului său. Funcția de altar a pietrelor de moară a fost intuită de Brâncuși când le-a așezat sub formă de masă în monumentul comemorativ de la Târgu Jiu.

În lumea celor vechi nu există descoperire tehnologică mai importantă fără să lase urme în viața religioasă. De aceea, cele două invenții neolitice, pregătirea pâinii din *aluat* și a oalei din *lut*, se desfășoară după un plan tehnologic unitar generat de aceeași ideologie, nemurirea sufletului. Țărâna și făina amestecate cu apă devin una lut, cealaltă aluat. Din făină, trupul grâului eliberat de suflet, și din țărână femeia neolitică a modelat chipurile divinităților adorate. Dacă Dumnezeu a modelat din lut omul, femeia a modelat din lut oala și din aluat pâinea. Dumnezeu și-a însuflețit creația suflând viață asupra ei, omul a însuflețit chipurile din lut și aluat arzându-le în cuptor.

Între tehnica ceramică și cea a panificației sunt evidente paralelisme spirituale, eliberarea spiritului grâului din sămânță și a spiritului pământului din țărână prin distrugerea violentă a adăposturilor (tăiere, zdrobire, pisare, râșnire, măcinare) adăugarea elementului germinal, apa, pentru obținerea lutului și aluatului frământarea și dospirea materiei în prefacere, lutul și aluatul modelarea adăposturilor (chipurilor), oala și colacul care poartă, mai ales cele cu valoare rituală, nume de divinități creștine sau precreștine, însuflețirea adăposturilor prin ardere sau coacere în cuptor. Scoase din cuptor, oala și colacul sunt însuflețite și, ca urmare, pot fi jertfite, adică date de pomană oala la Moșii de Vară, la înmormântare, colacul, coliva la Mucenici, Crăciun etc.

Prin denumirea, forma, mărimea, ornamentele, tehnica și timpul de preparare, colacul substituie omul sau divinitatea căreia i-a fost menit (dedicat). El este o pereche a sufletului fără de care acesta nu se poate integra în existență (colacii la nașterea copilului, în primul rând colacul moașei), preexistență (colacii de nuntă, în special colacul miresei) și postexistență (colacii la înmormântare; la 40 de zile și la șapte ani după înmormântare; la Sâmbetele morților și la Moși), în comunitatea de credință (colacii nașilor), de sex (colacii la prinderea suratelor și fărtașilor), în ceata fetelor și feciorilor în vederea căsătoriei (colacul la

intrarea fetei în horă sau în joc). Colacii care substituie omul sunt legați de obiceiurile din ciclul familial, cei dedicați divinității sunt legați de calendarul popular și obiceiurile calendaristice. Aceștia sunt preparați și jertfiți la moartea și renașterea divinităților sezoniere și ori de câte ori sunt invocate să alunge bolile, să aducă ploile, să căsătorească fetele etc. În ceea ce privește realizarea plastică a modelărilor din aluat, specialiștii remarcă o continuă simplificare a calităților morfologice, forma rotundă luând locul unor forme mai complicate (antropomorfe, zoomorfe, fitomorfe), în timp ce motivele ornamentale realizate din aluat aplicat, răsucit, împletit, incizat au câștigat în varietate și expresivitate (Văduva, 19, p. 139).

La alte date calendaristice care au funcționat ca începuturi de an sau anotimp, se sacrificau, în general, ovine sau caprine: miei, iezi, oi, capre, berbeci. Sacrificiul ritual al animalelor, al păsărilor (curcanul), peștelui, plantelor și arborilor a fost un criteriu important pentru depistarea în cadrul calendarului popular a unor străvechi începuturi de an sau anotimp.

Întoarcerea spiritelor morților

Credința că la sărbătorile de iarnă morții reveneau simbolic printre cei vii ține de modul de gândire al omului preistoric conform căreia înaintea nașterii anului se anulează ordinea firească a lucrurilor, iar timpul și spațiul se degradează până la starea primitivă de haos. La sfârșitul unui ciclu și începutul altui ciclu calendaristic, aveau loc ritualuri care urmăreau, în esență, un singur scop: renovarea simbolică a lumii. Dar, lumea vremurilor mitice, creată de nemuritori, și care era imaginată ca un cosmos atemporal și inalterabil, a fost înlocuită cu alta, în care ființele sunt supuse legii devenirii, bătrâneții și morții. De aceea, aceasta trebuia renovată și consolidată periodic. Astfel, la sărbătorile de Anul Nou se presupunea că spiritele morților erau prezente pe pământ. Prin apariția lor

simbolică lumea era regenerată și sanctificată (Eliade, 1978, p. 40-41).

Prin Moldova, alimentele care încărcău „masa preotului“ sau „masa de ajun“ erau împărțite la vecini, la oamenii săraci. Grija cu care se aranjează „masa de ajun“ (turte înmuiate în apă cu zahăr și presărate cu miez de nucă pisat sau cu semințe pisate de cânepă, blide umplute cu bob făcăluit și prune fierte, colaci, vin roșu), pregătirea mesei „când cocoșul vestește miezul nopții, spre Ajun“ și împărțirea alimentelor pentru morți sunt elemente care țin mai mult de cultul moșilor și strămoșilor, așteptați să sosească la ospăț, decât de evenimentul creștin, celebrat atunci. Este de remarcat că, alături de turte și colaci, se pune pe masă și grâu fiert, îndulcit cu miere sau cu zahăr. Pomeni pentru morți se făceau în ajunul Crăciunului pretutindeni în țară. Ele aveau aceeași semnificație cu împărțirea darurilor la săraci cu ocazia altor sărbători de peste an, în special la Moși și la Sâmbetele Morților, când se ofereau vite, colaci, caș, fructe, vin, apă, haine, vase..., toate însoțite de câte o lumânare aprinsă. De darul oferit se credea că beneficiază sufletul mortului căruia i-a fost adresat: dacă i-a fost frig, haina oferită îl va încălzi; dacă i-a fost foame, colacul îl va sătura; dacă i-a fost sete, apa sau vinul i-o va potoli.

Bățul, semn distinctiv al oricărui drumeț, era considerat o unealtă necesară morților în călătoriile ce aveau să le facă în pământ (în unele zone ale țării se introduce și astăzi un băț sau toiag în groapă, cu prilejul înmormântării) sau pe pământ, când aceștia revin, în anumite momente ale anului, să-și viziteze rudele. Sunt surprinzătoare informațiile provenite din Oltenia, unde bețele colorate în alb-negru se dădeau pomană sau se înfîgeau în mormânt, lângă cruce, pentru a fi morților la îndemână în „noaptea de ajun“, când se credea că se deschid mormintele. Bețele, numite și „colindele“, se confecționau numai din lemn de alun, arbust a cărui semnificație magică o reîntâlnim și în alte obiceiuri populare, și se ornamentau printr-o tehnică

arhaică (afumare) cu romburi albe și negre, dispuse alternativ, simbolizând eterna opoziție dintre lumină și întuneric, dintre viață și moarte. Prin județul Gorj, bețele de alun se tăiau înainte de Ignat, se uscau până în seara zilei de ajun (23 decembrie), când se înflorau și se înfîgeau în morminte de către copii în dimineața zilei de ajun. Există mărturii potrivit cărora acest obicei era generalizat în Oltenia și în zonele de bufeni* din Banat (Pamfile, 1914, p. 206-209). Informațiile etnografice lasă să se întrevadă că morții erau așteptați în ziua de ajun, deci la începutul ciclului sărbătorilor de iarnă, și aveau să plece la lăcașele lor începând cu miezul nopții de Anul Nou, până la Bobotează.

Practicile legate de cultul morților (așteptarea morților cu mese întinse, pomeni date pentru anumite persoane moarte, oferirea bățului direct, prin înfigerea lui în mormânt, sau indirect, prin intermediul pomenii, purificarea mormintelor părăsite prin tămâiere etc.) se efectuau cu mare grijă pentru a câștiga, probabil, bunăvoința spiritelor morților prin nesfârșitele acte de divinație din perioada dintre Crăciun și Bobotează.

Curioasă schimbare de poziție față de spiritele morților! În cursul anului acestea erau temute și se lupta împotriva lor prin diferite practici magice la fiecare înmormântare și la diferite sărbători de peste an etc. La sărbătorile de iarnă, spiritele morților erau considerate inofensive, de vreme ce oamenii nu se mai temeau de ele. Din contră, li se cerea și ajutorul pentru rezolvarea unor probleme presante, în primul rând aflarea a ceea ce avea să se întâmple în noul an. Oamenii așteptau de la spiritele morților sfaturi, pronosticuri și prorociri pentru anul viitor, ajutor pentru rezolvarea unor probleme importante precum căsătoria fetelor, menținerea sănătății, pedepsirea dușmanilor, sporirea rodului și fertilității ogoarelor și turmelor. Contactul cu aceste forțe miraculoase, care se află pretutind

* Populație din Oltenia instalată în Banat în secolul al XVIII-lea.

deni și niciunde, se realiza prin farmece și descântece efectuate în anumite locuri și zile sau momente ale zilei, în special noaptea. Prin intermediul practicilor magice, morții erau implicați în rezolvarea a trei opoziții: vechi și nou, cunoscut (anul vechi) și necunoscut (anul nou), trecut și viitor. Prezentul care era ciclul sărbătorilor de renovare a anului se considera momentul cel mai potrivit pentru medierea între ceea ce se știe despre trecut și ceea ce se dorea să se afle despre viitor.

În zilele premergătoare Anului nou și, parțial, până la Bobotează, actele rituale erau în general de divinație. Se încerca să se afle, pe căi neobișnuite, invocând prin practici magice puterea spiritelor, ce va fi în anul care urma: cum va fi timpul prin întocmirea și „citirea“ calendarelor meteorologice (calendarul din foi de ceapă și calendarul din coji de nucă), dacă anul va fi bogat sau nu în roade, dacă oamenii vor fi sănătoși sau bolnavi, dacă va fi pace sau război, dacă fetele se vor căsători și cum va arăta soțul etc. etc.

Stingerea și aprinderea rituală a luminii și a focului

Deși aprinderea rituală a focurilor nu este legată numai de marcarea scurgerii sezonale și anuale a timpului, constatăm că majoritatea ocaziilor când au loc aceste spectaculoase ceremonii sunt concentrate la solstiții (Sânziene, sărbătorile de iarnă), echinocții (Blagoveștenie, Măcinici – sărbătoare populară care coincidea, până la reforma calendarului din anul 1924, cu echinocțiul de primăvară – Lăsatul Secului, Florii, Joimari, Paște – sărbători echinocțiale mișcate de sărbătoarea mobilă a Paștelui), la schimbarea anotimpurilor (Sângiorz, Sâmedru).

Aflându-se la jumătatea distanței dintre ecuator și polul nord (paralela de 45° latitudine nordică intersectează aproximativ centrul țării), România are ierni aspre, bine marcate climatic și meteorologic și veri când soarele nu

reuşeşte întotdeauna să coacă suficient recoltele din zonele carpatice şi subcarpatice. De aceea, semnificaţia calendaristică a focurilor rituale la latitudinea noastră geografică capătă mai mare greutate decât în zonele mediteraneene, tropicale şi subtropicale unde prin căldura şi insolaţia excesivă, soarele era considerat uneori distrugător al recoltelor. Locul soarelui în obiceiurile şi tradiţiile populare din zonele temperate, polare şi subpolare este luat în zonele tropicale, subtropicale şi, în parte, în zonele mediteraneene de către Lună. Persistenţa calendarelor lunare la unele popoare care trăiesc în zonele aride şi călduroase nu este străină de trăsăturile specifice ale climatului.

Aprinderea focurilor la solstiţii, echinocţii şi la marile schimbări ale anotimpurilor (iarnă – vară la Sângiorz, vară – iarnă la Sâmedru) sunt probe sigure că strămoşii noştri efectuau observaţii astronomice pentru ca să-şi fixeze, în raport de aştrii, principalele sărbători. Cât de neliniştiţi trebuie să fi fost oamenii când observau că, după ce Soarele urca zi de zi pe boltă, se oprea şi apoi cobora neîncetat dând pământului din ce în ce mai puţină căldură şi lumină! Punctul de răscruce al călătoriei soarelui este deci solstiţiul de vară, când are putere maximă de insolaţie, dar imediat de a doua zi forţele îi scad puţin câte puţin până la solstiţiul de iarnă. Deşi soarele părea slăbit la solstiţiul de iarnă (ziua şi insolaţia cea mai mică din întreg anul), optimismul, bucuria şi entuziasmul oamenilor se dezlănţuiau întrucât din această zi astrul începea să-şi recâştige puterile pierdute, dovedindu-şi astfel invincibilitatea. Focurile solstiţiale pot fi considerate încercări ale oamenilor de a ajuta soarele: să-l menţină la aceeaşi înălţime pe boltă la solstiţiul de vară şi să-l sprijine la urcuşul său pe cer la solstiţiul de iarnă. Nimic mai logic pentru mentalitatea arhaică decât aprinderea focurilor în momentele când căldura şi lumina marelui astru începeau să scadă sau să crească.

Până de curând muscelenii obişnuiau „să îngroape Anul Vechi“, pe dealuri, în jurul focului, iar în Oltenia co-

lindătorii să scarmene cu bețele în focul de pe vatră în timpul colindatului (Caraman, 1983, p. 256). Sărbătorile de iarnă ofereau numeroase prilejuri pentru aprinderea focurilor rituale: Crăciun, noaptea de Anul Nou, dimineața zilei de Anul Nou, Bobotează. Uneori se afumau vitele, alteori se sărea peste focuri. Probabil, numai frigul și condițiile meteorologice nefavorabile au decis ca unele focuri rituale de la solstițiul de iarnă să aibă loc în casă, unde se ardeau lemne (buturugi) netăiate cu securea, amplificând caracterul de sărbătoare familială și domestică, în contrast puternic cu focurile aprinse la solstițiul de vară, în afara locuințelor, în spații deschise, în general pe ridicături de pământ (dealuri, movile, munți).

Aprinderea focurilor presupunea însă și stingerea lor rituală. Stingerea luminilor la miezul nopții din pragul Anului nou însumează numeroase practici și credințe arhaice ce simbolizau la cei vechi haosul și moartea anului vechi, fără de care nu era posibilă nașterea anului nou.

Ospețe funerare

Pentru sărbătorirea revelionului oamenii secolului al XX-lea acordă o atenție deosebită pregătirii unor mese bogate, muzicii și altor mijloace de distracție. Se pare că spectacolul „Periniței“ (muzică, reguli de joc) și-ar avea originea în jocurile de la priveghiul de înmormântare. Acest microspectacol, comun ritualului de înmormântare al omului și ritualului de renovare al anului, este un aspect important al spiritualității arhaice românești. Excesele din noaptea de revelion sunt supraviețuiri ale unor străvechi ospețe rituale.

La babilonieni, iudei, romani, mexicani sărbătorile cu caracter carnavalesc și licențios marcau ziua fără rang și fără nume în care haosul, dezordinea și excesele erau tolerate. Astfel, la babilonieni, primul act al ceremoniei înnoirii anului întruchipa domnia haosului, a lui Tiamant, în timpul căreia toate valorile și regulile sociale erau abolite.

Practicile orgiastice experimentau, probabil, starea primordială nesupusă normelor și constrângerilor sociale. După Mircea Eliade, abandonarea normelor ar mima „dobândirea condiției semințelor care se descompun în pământ părăsindu-și forma pentru a da naștere unei plante noi“ (Eliade, 1949, p. 309). Între transformarea timpului consumat (trecut) și timpul regenerat (viitor) se imagina un moment cu valoare unică, care nu semăna nici cu ceea ce a fost mai înainte (anul vechi), și nici cu ceea ce va veni (anul nou). Aceasta este așteptata noapte de renovare a anului.

Colindatul

Colindatul nu este specific numai sărbătorilor de iarnă. El este un ceremonial complex, organizat de o ceată anume constituită, care transmite prin texte cântate sau strigate, numite colinde, și, uneori, prin măști, recuzită, dansuri, acte și gesturi rituale, formule magice vestea morții și renașterii divinității adorate, urări de sănătate, rod bogat, împlinirea dorințelor în noul an, în special căsătoria fetelor. Colindele vechi românești, care descriu moartea violentă a divinității cu chip de cerb, taur, leu, porc au elemente comune cu cântecele funerare de la moartea oamenilor. Ceata de feciori reprezintă enturajul în cadrul căruia divinitatea, adesea substituită de o mască (capră, turcă, cerb, brezaie etc.), se naște, se desfată și moare pentru a marca sfârșitul și începutul anului sau sezonului. Aceasta poate fi organizată pe criterii de sex (feminină sau masculină), de vârstă (copii, feciori, fete, oameni căsătoriți), sau compozite. Mărimea ei variază de la 2-3 colindători la câteva zeci. Unele cete, în special cele de feciori, sunt active atât la sărbătorile de Crăciun și Anul Nou, cât și la sărbătorile și obiceiuri de peste an unde au atribuții organizatorice, rituale și ceremoniale: organizează hora satului, ceremonialul Tânjaua (Plugarul sau Alegerea Craiului), strigatul peste sat etc. Cetele de feciori bine organizate sunt

ierarhizate, cu drepturi și obligații ale membrilor asumate, uneori, prin jurământ (Călușari, Goana Rusaliilor); acestea au un vătaf, ajutor de vătaf, casier etc. Adesea, cetele de colindători, însoțite sau nu de o mască care joacă rolul zeului supus morții și renașterii simbolice, poartă un steag (Drăgaica, Călușarii), capul împodobit al divinității sacrificate (Siva la Crăciun), alt substitut divin (Sorcova la Anul Nou), o recuzită rituală (plugul, buhaiul, bice, clopoței, tălângi etc.). Cetele, în special cele care poartă cu ele o mască, sunt însoțite de muzică interpretată la diferite instrumente. Textele colindelor pot fi cântate de membrii cetei (colindul feciorilor), aclamate (Plugușorul, Semănatul), strigate (Focul lui Sâmedru) sau se reduc la cuvinte care, datorită vechimii, și-au pierdut sensul. Colindatul se încheie cu primirea darului, uneori cu un joc la care participă și membrii gazdei, în special fata de măritat (Ghinoiu, 2001, p. 54 - 55).

Masca, substitut al Anului care moare și renaște

În concordanță deplină cu degenerarea timpului apar în ritualul de An nou, în special în ajun, mascații și jocurile cu măști. Deși fiecare tip de mască avea un rol și o semnificație proprie, s-a emis opinia conform căreia ele reprezentau spiritele moșilor și strămoșilor ce transmiteau, prin tot ceea ce se făcea (jocuri, gestică, dialog), principiul fertilității în noul an. Jocurile cu măști de Anul Nou nu sunt întotdeauna legate de moși și strămoși, ci de un fel de refulare a tensiunilor sufletești ascunse în tot timpul anului: „în spatele lor te ascunzi ca să poți face ceea ce nu poți face în cotidian. Jocurile cu măști sunt, la sfârșitul perioadei rituale sau ceremoniale, un fel de purificare, pregătindu-ne să intrăm mai liberi în perioada nouă care vine“ (M. Pop, 1980, p. 8).

Dacă ar fi să raportăm jocurile cu măști la atestările antice, atunci trebuie să pomenim vestitele cortegii închinat lui Dionysos. Cu ocazia sărbătorii Leneelor, când se

storcea și se punea mustul în butoaie, participanții care intrau în cortegiul lui Dionysos purtau măști de animale (cerb, oaie, capră), se îmbrăcau în piei, își ungeau fața cu drojdie de vin, foloseau pentru deghizări frunze și ramuri de viță de vie, iederă sau stejar. Unii mergeau călări pe măgari și sunau din clopoței, alții mergeau pe jos și jucau diferite scene comice, făcând glume licențioase, cântând din gură sau din diferite instrumente. Nucleul acestei procesiuni zgomotoase îl formau persoanele mascate. Petru Caraman susține că sărbătoarea Leneelor, în special purtarea măștilor, a trecut de timpuriu hotarele spațiului etnic grecesc, iar în timpul stăpânirii romane a fost intens vehiculată de legionari, mai ales în Imperiul roman de răsărit, cu deosebire la popoarele tracice. Obiceiul travestirii cu măști sau cu piei de animale, unul dintre cele mai caracteristice motive dionisiace, a devenit foarte popular în ținuturile romanizate datorită apropierii calendaristice a Leneelor de Calendele lui Ianuarie, pe de o parte, de elementele comune ale sărbătorii grecești cu Saturnaliile romane (contopite cu Calendele lui Ianuarie), pe de altă parte. Așa se explică că „în Imperiul de răsărit, această datină, în afară de data ei proprie – care în multe locuri s-a menținut – avea loc și la Anul Nou, ajungând să fie nedespărțită de sărbătoarea Calendelor lui Ianuarie“ (Caraman, 1931, p. 29).

Românii au păstrat până în zilele noastre obiceiul mascării în perioadele de renovare a timpului calendaristic: Anul Nou contemporan și alte străvechi începuturi de an. Pentru exemplificare alegem o mască bovină, Turca sau Borița. Turca este o zeiță preistorică care poartă numele feminin al taurului substituită de o ciudată mască zoomorfă îmbrăcată la Crăciun de un fecior al cetei de colindat. Turca se naște simbolic la solstițiul de iarnă (confecționarea și îmbrăcarea măștii), petrece și se desfătă împreună cu ceata de feciori în timpul colindatului, moare violent, prin lovire cu ciomagul, împușcare sau înecare și renaște. În raport cu membrii cetei de feciori, Turca acționează

independent, conform rangului său divin: nu se supune, asemenea celorlalți membrii ai cetei, ordinelor Vătafului, se amuză sperind femeile și copiii, mușcă cu ciocul asistenței curioși care se apropie de ea, face loc și apără membrii cetei în timpul colindatului, solicită plata (darul) atât cât consideră că i se cuvine, ocupă, la ospete, locul de cinste din capul mesei. Turcașul, feciorul care îmbrăca masca, nu are voie să vorbească și nu însoțește membrii cetei când merge la biserică și cu colindatul la preot. Înainte de a muri, Turca joacă solitar, în centrul satului, dansul său fără egal, numit Jocul cel Mare (Transilvania de sud).

Mască zoomorfă a cetei de feciori este compusă din cap, corp și un băț (picior) care o sprijină în pământ. Capul are două coarne de bovină împodobite cu panglici, bete, clopoței, flori artificiale, un bot nedefinit de animal (lup, cal, iepure, capră, pasăre) din lemn pe care purtătorul măștii îl deschide și îl închide, clămpănind ca o barză cu ajutorul unor sfori ascunse, și o barbă din piele de iepure ca de țap. Corpul Turcii este confecționat dintr-o față de masă, cusută ca un sac, pe care sunt prinse numeroase panglici și basmale colorate, smocuri din piele de iepure sau fulgi de pasăre și o coadă în spate. Trasă peste cap, masca Turcii lasă să i se vadă în partea de jos capătul bățului care o sprijină, cioplit ca un phalus, și gleznele feciorului care o îmbracă. Masca și poziția aplecată a celui care o poartă redau imaginea unui ciudat patruped. Obiceiul poate fi, văzut, în diferite forme de manifestare la sărbătorile de Crăciun din Transilvania centrală și de sud, Crișana și, izolat, în Banat.

Apariția mascașilor la priveghiul de înmormântare se înscrie în același ritual de renovare a timpului, a „vieții de om“. Iată cum descrie Victor Tufescu obiceiul observat la o înmormântare în satul Nereju, în anul 1938: „Cu oarecare bruschete pătrunsese în curte, desprinzându-se din bezna nopții fără lună, un grup destul de numeros de oameni mascați. Purtau măști reprezentând figuri omenești hidoase sau capete de animale sălbatice. Îmbrăcămintea multora

era improvizată din piei de animale. Unii aveau centuri de frunze în jurul șoldurilor. O muzică stridentă de clarinet și tobă însoțea această furtunoasă apariție. Maskații vorbeau cu glasuri schimbate, ascuțite. Legau între ei convorbiri pline de umor, necruțând pe nimeni din cei de față, nici chiar pe mort. Toată lumea izbucnea în hohote de râs. A-veam impresia că se desfășoară acolo scene menite într-adevăr să sperie spiritele“ (Tufescu, 1982, p. 197). Probabil că această atmosferă de descătușare a energiilor domnea în alaiul lui Dionysos, și, mai târziu, în banchetele și petrecerile Saturnaliilor.

Moartea simulată a turcii, masca și personajul principal al cetelor de colindători din Transilvania (Pamfile, 1914, p. 166) care în ziua de Anul Nou juca rolul lui Saturn, urmată de scenariul înmormântării și ospățul funerar sunt urme ale sacrificiului regelui Saturnaliilor practicat în sud-estul Europei cu 15 secole în urmă. Un martirologiu anonim din Moesia Inferior ne-a lăsat știri extrem de prețioase cu privire la alegerea și soarta regelui Saturnaliilor. Soldații romani din Durostorum (Moesia Inferior), serbând în fiecare an Saturnaliile, cu treizeci de zile înainte de sărbătoare trăgeau la sorți alegerea unui tânăr pe care apoi îl îmbrăcau în haine regești, simbolizându-l pe Saturn. Tânărul rege se plimba prin mulțime având toată libertatea să-și împlinească pasiunile și să guste orice plăcere, chiar dacă aceasta presupunea o faptă josnică sau rușinoasă. Veselia era însă scurtă, pentru că numai după o lună de zile, la sosirea sărbătorii lui Saturn, i se tăia gâtul pe altarul zeului. În anul 303 e.n. sorții taberei legionarilor din cetatea Durostorum au ales ca rege al Saturnaliilor un creștin, pe nume Dasius. El refuză să joace rolul de rege al Saturnaliilor și să-și petreacă în desfrâu ultimele zile ale vieții. Amenințările și argumentele comandantului său Bassus nu i-au schimbat hotărârea și, în consecință, Dasius a fost decapitat, după cum relatează martirologia creștină cu o minuțioasă precizie, „la Durostorum, de către soldatul Ion, vineri 20

noiembrie, în a douăzeci și patra zi a lunii, la ora a patra“ (Frazer, 1980, IV, p. 243; Candrea, 1928).

Informațiile etnografice sunt în deplină concordanță cu martirologiul creștin: feciorii noștri refuzau să se facă turcă din aceleași motive cu ale soldatului Dasius. Turca este împodobită precum regele plaiurilor noastre carpatice, cerbul: „Turca e cioplită și sculptată din lemn, întocmai ca un cap de cerb, având printre cornițe fel de fel de panglici și bentițe de mărgele și cu clopoței pe la ureche“ (Pamfile, 1914, p. 166), motiv pentru care masca este numită, prin unele zone, de pildă Hunedoara, cerb, cerbuț; i se acordă respect deosebit jucând în mijlocul horei și stând în capul mesei, la ospete, încadrată de câte două fete; asemănător lui Dasius, își cunoaște sfârșitul tragic: „În ziua Anului nou moare turca. Înainte de prânz se adună feciorii la gazdă, turcașul își îmbracă masca și pleacă la o încrucișare a ulițelor. Aici mai joacă o dată turca, dar feciorii nu mai cântă, căci turca e tristă. Jocul ei nu mai este așa de vioi și nu mai primește de la nimenea nimic, fiindcă simte că nu mai trăiește mult. După câțva timp, se apropie de turcă un fecior și o împușcă, fără nici o vorbă, cu o cartușă oarbă. Turca se zvârcolește de câteva ori, apoi cade la pământ. În momentul când a sunat împușcătura, mai vin doi feciori, unul îmbrăcat ca preot și celălalt ca preoteasă, ca și cum s-ar fi abătut pe aici întâmplător. Preotul când aude că e păgân, se codește să-l înmormânteze, dar la rugămintea celorlalți se învoiește totuși greu. Iar preoteasa văzând că nu e nime cine să bocească mortul, îngenunchează și-l bocește ea. Apoi îl așază pe o scară și după ce l-a sfințit preotul, pleacă convoiul spre casă. Ajunși la casa gazdei, îl îngroapă, ceea ce constă în aceea că masca de care s-a dezbrăcat turcașul în curte o așază iarăși în colțul odăii cu capul în jos până ce se gătește pomana. Și pomana se face la gazdă și decurge tot așa ca și ospățul, numai că acum fetele ospătează pe feciori și fruntea mesei e goală“ (Pamfile, 1914, p. 175-476).

Concludentă pentru apropierea dintre regele Saturnaliilor romane și turca românilor este și informația publicată de Tudor Pamfile: „În unele locuri, cum de exemplu în Porcești, lângă Turnu Roșu, în loc de turcă se face un moș cu secera în mână, întocmai cum se prezintă Saturn la cei vechi“ (Pamfile, 1914, p. 170). Jocul cu turca este un exemplu convingător că măștile, devenite astăzi un subiect de sociologie și psihologie socială, de istorie și filozofie a culturii, au avut semnificații precise în marcarea pragurilor timpului calendaristic (anual) și a timpului uman („veacul de om“). Ele ne dezvăluie momente din rituri străvechi ale fertilității, componente ale magiei imitative folosite în tehnica vânătorii sau pentru invocarea ploii, legătura venerată cu lumea strămoșilor transformată în cea temută a spiritelor, măștile au trecut apoi prin etapele succesive ale dansului ritual și ale spectacolului îmbrăcând nesfârșit de variate forme. Ideea fundamentală de transformare, de ascundere a purtătorului ei, de stabilire a unor relații subtile cu ființe de pe alte planuri a condus, în condiții sociale diferite, la o gamă întinsă de reprezentări plastice în care grotescul ca limită a urâtului este uneori impregnat de o undă de ironie, atât de specifică spiritului românesc.

Strigatul peste sat

În momentul trecerii de la Anul Vechi la Anul Nou apărea nevoia de a memoriza ceea ce s-a petrecut în perioada de timp care se încheia, pentru ca toți membrii obștii să pășească pragul cu gânduri bune și dorința de a depăși neîmplinirile. Statistica faptelor bune și a celor rele este ținută în timpul anului de feciorii satului și comunicată în împrejurarea numită de etnografi „strigatul peste sat“ care are loc, în funcție de zona etnografică, la diferite date calendaristice: Anul Nou, Lăsatul secului de Paște, Blagoveștenie, Joimari, sâmbăta Paștilor, Sângiorz, Sântoader, Lăsatul secului de Crăciun (Filipi). Aceste zile prefăteză,

așa cum vom avea prilejul să constatăm în paginile următoare, mai multe începuturi de an care au funcționat de-a lungul secolelor și mileniilor pe teritoriul carpato-ponto-danubian: Anul Nou civil, Anul Nou creștin, Anul Nou agrar, Anul Nou pastoral, Anul Nou precreștin.

„Strigatul peste sat“ era un obicei străvechi, pe care Romulus Vulcănescu îl consideră o instanță judecătorească“ formată din tineri necăsătoriți (Vulcănescu, 1970, p. 250-267). În noaptea stabilită de tradiția locală, tinerii învăluți de întuneric purtau un dialog, de cele mai multe ori versificat și împestrițat cu indecențe, cu scopul vădit de a scoate în evidență elementele negative ale celui vizat. Tema principală a strigătorilor amplasați pe dealuri, în copaci înalți, pe acoperișurile caselor etc. o constituia respectarea normelor tradiționale privitoare la căsătorie: fetele și flăcăii ieșiți la horă care evitau, din diferite motive, să se căsătorească, „tinerii însurăței“, care nu se acomodau cu viața de familie. Nu erau scutiți de judecată babele satului care se țineau numai de pețitorii, farmece și descânțece, bătrânii libidinoși, oficialitățile locale (primarul, jandarmul, popa) care se abăteau de la normele morale, bărbații care își lăsau nevestele, oamenii care se băteau, furau sau se certau etc. Acest dialog, documentat și purtat cu multă ironie, era ascultat de întreaga suflare a satului. El producea la unii râsul, la alții plânsul. În unele zone ale țării (Maramureș, Sălaj) „strigatul peste sat“ corespundea cu Anul Nou contemporan, în alte zone (Muntenia, Moldova, Țara Hațegului) marca alte începuturi de an sau de sezon. Indiferent la ce dată se practica, „strigatul peste sat“ se asocia, aproape fără excepție, cu alte elemente specifice reînnoirii timpului calendaristic: luminații și aprinderea focurilor, producerea zgomotelor pentru alungarea duhurilor și a spiritelor rele.

Sancțiunea tinerilor care amânau nejustificat perioada de pețit și flăcăit, ca și incitarea lor la căsătorie se efectua în Maramureș cu ajutorul „mascoidelor“, numite moș – babă, domn – doamnă, metehău – metehoaie etc.

„Mascoida“ avea mărimea unui copil de 10-12 ani și era confecționată, în general, dintr-un schelet de lemn îmbrăcat în haine vechi, la care se mai adăugau câlți de cânepă, păr de cal, piele de oaie, morcovi, sfeclă roșie, ceapă etc. Feciorii, ajutați de fete, confecționau mascoidele în preajma sărbătorilor de iarnă, având grijă să scoată în evidență chipul. Acestea erau agățate, în mare taină, în stâlpii de telegraf, în pomi, pe acoperișurile înalte din apropierea locuinței persoanei vizate (satul Desești). Adevăratul spectacol avea loc în dimineața zilei de Anul Nou sau de Bobotează când locuitorii satului ieșeau pe uliță și, împinși de curiozitate să vadă ce scrie în textul afișat, se întreceau care să coboare mai repede „mascoida“. În unele cazuri aceasta era agățată într-un loc atât de greu accesibil, încât nu se încumeta nimeni s-o dea jos, rămânând luni de zile, ca un blazon, în dreptul casei, până când intemperiiile o distrugau (Dăncuș, 1973, p. 489-495). Întrucât momentul desfășurării obiceiului (sărbătorile de iarnă) se considera deosebit de favorabil pentru împlinirea a tot ceea ce se punea la cale, mesajul transmis prin procedee plastice („mascoida“) și folclorice (textul care însoțea „mascoida“) avea un caracter educativ: căsătoria tinerilor și încheierea de noi familii.

Acte de propițiere

Sistemul felicitărilor, al urărilor într-un mulți ani, fericire și sănătate, belșug atât de frecvent în zilele ciclului sărbătorilor de Anul Nou, se încadrează în marea categorie a actelor de propițiere. Deși românii ne-au lăsat, conform documentelor lingvistice, datina colindatului, diferența dintre acest obicei, așa cum se prezintă el astăzi în sud-estul Europei, și cel roman, a devenit extrem de mare. Sunt suficiente argumente care susțin ipoteza că românii aveau un colindat foarte simplu, de fapt o urare directă, așa cum s-a păstrat la noi în finalul colindelor care, indiferent cui le sunt adresate (gospodarului, gospodinei, flăcăului, fetei de

măritat, tinerilor logodiți, însurățeilor, văduvelor, bătrânilor, sugarilor, păstorilor, agricultorilor, pescarilor, celor morți în anul care a trecut) se încheie cu o formulă asemănătoare: urări de sănătate, fericire etc. Unele colinde de copii au rămas însă la forma originală de urare directă. Astfel, în Oltenia, când micii colindători intrau în casă, aruncau paie sau gunoaie pe jos și urau:

„Atâția miei,
Atâția viței,
Atâția porci,
Atâția boi,
Atâtea oi,
Atâtea vaci“ etc.

(Caraman, 1983, p. 361).

Există argumente etnologice conform cărora urarea directă era considerată inițial o vrajă: transmiterea sănătății, prosperității, fericirii, anilor mulți etc. prin puterea și magia cuvântului. Urarea directă, dorință exteriorizată sub formă imperativă, se lega la omul primitiv de înclinarea acestuia „de a valorifica vorbirea, fenomen psihic ce-și are cauza în faptul că la el cuvântul nu e numai un semn abstract, ci se confundă cu obiectul însuși. De aici credința nemărginită în puterea cuvântului, care, numai fiind pronunțat, e în stare să provoace apariția obiectului sau faptului ce exprimă, credință care la națiunile exotice este una din bazele sufletești ale vieții sociale“ (Caraman, 1983, p. 361).

Pe parcursul secolelor și mileniilor, urarea directă a fost intens cultivată, de vreme ce astăzi o întâlnim la orice pas. Urările conțin dorințe pentru viitorul imediat: începutul unei zile, seri, nopți (bună dimineața, bună ziua, bună seara, noapte bună), despărțirea pentru o perioadă de timp (drum bun, mergi sănătos, la revedere – cu sensul reîntâlnirii după trecerea perioadei respective), începutul unei activități (succes, spor la treabă), marcarea unor momente

importante din ciclul vieții (nașterea, căsătoria) etc. Între urările care se fac la începutul unui an și pregătirea „mesei ursitoarelor” – cu intenția de a fi ursit favorabil noul născut – se pot stabili unele asemănări. Începutul celor două unități de măsură a timpului, anul și „viața de om”, erau cele mai favorabile momente pentru urare și ursire. Ceremonialul destinat să primească ursitoarele la căpătâiul noului născut, în camera unde acesta dormea sau la fereastră, este atestat de anchetele etnografice în toate provinciile românești. Deosebiri locale în ceea ce privește numărul ursitoarelor, locul de ursire, modalitatea de a lua cunoștință de cele ursite etc. nu schimbă cu nimic semnificația generală a obiceiului, care este o acțiune de divinație, menită să scruteze viitorul copilului și să-l influențeze pozitiv. Produsele puse de moașă pe masa ursitoarelor au valoare de urare magică diferențiată: sănătate, frumusețe, noroc, fecunditate etc. În sfârșit, facem precizarea că urarea și blestemul, formule imperative adresate unei persoane, se bazează pe aceleași mecanisme psihice. Dorințele exprimate sunt însă opuse: pozitive în primul caz, negative în al doilea.

Acte de profilaxie și purificare

Practicile de izgonire a spiritelor malefice se efectuau ocazional, ori de câte ori acestea își manifestau virulența (epidemii în rodul vitelor și oamenilor, invazii de insecte și lăcuste), și periodic, la începutul unui nou ciclu calendaristic (an, anotimp). Astfel, actele de profilaxie periodică concentrate în ciclul sărbătorilor de iarnă și la alte sărbători de peste an cuprindeau un întreg arsenal de practici arhaice: luminații, trecerea vitelor prin foc, sărirea peste foc, fumeгаții, arderea rășinei și a unor produse urât mirositoare, stropirea cu apă, scăldatul în râu, ungerea cu usturoi a ușilor, ferestrelor, vitelor și oamenilor, producerea zgomotelor cu ajutorul bicelor, tobelor, buciurilor, strigătelor etc. Alungarea spiritelor malefice cuibărite în

anotimpul friguros și, mai ales, la debutul ciclului de sărbători menite să înnoiască anul se efectua cu predilecție în perioada cuprinsă între Anul Nou și Bobotează. Zgomotele provocate de bice, buhai, tobe, tălângi, împușcături, ca și luminațiile și focurile din ajunul, noaptea și ziua de An nou sunt cunoscute, într-un fel sau altul, în întreaga țară. Reproducem aici numai câteva informații etnografice privind purificarea spațiului în ultima zi a ciclului calendaristic, Boboteaza.

Obiceiul „Ardeasca“, consemnat în Bucovina și M-ții Apuseni, consta în aprinderea unor focuri mari de către flăcăi și fete în dimineța zilei de Bobotează. După înconjurarea focului „din toate părțile, prindeau a juca în jurul lui. Iar când focul prindea a se potoli, atunci începea care dincotro a sări peste dânsul. Facerea focului acestuia, precum și jocul dimprejurul lui se numeau cu un termen popular «Ardeasca»“ (Marian, 1898, p. 211); sau „La Apăboteaza mai toți românii aprind paie sau frunze uscate și fac pară mare și, după ce se mai micesțe para, sar peste ea“ (Marian, 1898, p. 212). În aceeași zi se afumau carele, grajdurile, alimentele, oamenii și copiii bolnavi.

Pentru a face zgomote de care să se sperie forțele potrivnice, în Moldova se foloseau săcălușurile și puștile, iar în alte zone unde colindatul avea loc la Bobotează se utilizau, în același scop, instrumentele caracteristice obiceiului: bice, buhae, tălângi, clopoței. În practicile de alungare a spiritelor rele poporul l-a făcut părtaș și pe preot: „la Bobotează, când moaie preotul crucea în apă, toți dracii ies din ape și rătăcesc pe câmp, până ce trece sfințirea apelor. Și nimeni nu-i vede, afară de lupi, care se iau după dâșii și, unde-i ajung, acolo le și varsă mațele“; sau „atunci când se împușcă, în decursul sfințirii apei, din puști, precum și când strigă oamenii după sfințirea apei «chicale-sam», atunci Ucigă-l crucea fuge și se ascunde“ (Marian, 1898, p. 205). De altfel, credința că apele, curgătoare sau stătătoare, ... la Bobotează sfințite a fost atestată în toate regiunile țării. Acesta este și motivul pentru care la

Bobotează se stropesc cu apă grajdurile, vitele, uneltele, zestrea fetelor etc. În Muscel, oricât de frig ar fi fost, flăcăii se scăldau în râu, la izvor. Același obicei îl practicau și fetele în unele zone ale Transilvaniei (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 17).

Prin Moldova și Transilvania curățirea spațiului de forțele malefice ale iernii se efectua printr-un adevărat colind, numit „Chiraleisa“. La începutul secolului al XX-lea obiceiul se mai practica numai în unele zone ale Transilvaniei: „în ajunul sau în ziua de 6 ianuarie, grupuri de 4-5 băieți curați (caști) sau flăcăi îpconjurau casele, grajdurile, ocoalele, holdele, sunând din clopoței și tălângi, rostind versuri...

„Chiraleisa,
Spic de grâu,
Până-n brâu,
Roade bune,
Mană-n grâne!“

(Stoica, Bocșe , 1985, p. 130).

Colindătorii obiceiului purtau costumul tradițional al zonei respective, iar la căciuli puneau busuioc, brad, vâsc, cercei de tulpină de salcie, plante cu numeroase semnificații benefice. În procesul evoluției, obiceiul a câștigat, alături de funcția apotropaică inițială, și funcția fertilizatoare. În această ultimă zi a ciclului sărbătorilor de iarnă practicile de purificare și protecție împotriva unor presupuse forțe ostile îmbrăcau cele mai diverse forme: se aprindeau focuri printre pomi, peste care săreau toți membrii familiei; cu cărbunii stinși se însemnau „meșter-grinda“, ușa, fereastra; zestrea fetei de măritat, hainele de lucru și cele de sărbătoare, scoarțele, lăicerele erau scoase la vedere și stropite cu apă neîncepută, luată în zori de la fântână și altele (Stoica, Bocșe și colab., 1985, p. 75).

Încurarea sau gonirea cailor în satele din sudul țării, obicei atestat de Simion Fl. Marian și în Moldova, avea,

presupunem, același scop: curățirea văzduhului de forțele malefice lăsate în pace până în ultima zi a ciclului sărbătorilor de iarnă.

Spiritele morților, care și-au părăsit mormintele încă din ajunul Crăciunului și au circulat fără opreliște, fiind întâmpinate de cei vii cu mese încărcate cu mâncăruri și băuturi, devin potrivnice după miezul nopții de Anul Nou. De aceea, practicile amintite mai sus le sunt adresate și acestora.

Acte de divinație

În nici un alt moment al anului nu se efectuau atâtea farmece și descânțece ca în perioada sărbătorilor de iarnă, mai cu seamă în cele trei nopți de priveghi care prefațau Crăciunul, Anul Nou și Boboteaza. Noul an în care se intra era un timp necunoscut ce putea aduce bucurii sau nenorociri. Pentru a-l descifra, se dădeau sensuri, pozitive sau negative, comportamentului animalelor și păsărilor, felului cum arde focul în vatră și se înalță fumul, primei persoane pe care o întâlnea sau care ne intră în casă (băiat, fată, tânăr, bătrân), viselor etc. Când la aceste acțiuni magice participau mai multe persoane, în special fetele și flăcăii necăsătoriți, întrunirea devenea și petrecere, cunoscută, în funcție de zona etnografică, sub numele de Priveghi sau Vergel. Numele obiceiului vine de la vergel, nuia cu coajă verde, substituit divin care prevestește căsătoria fetelor și feciorilor în serile și nopțile marilor sărbători calendaristice. Vergelatorul sau Vestitorul de Anul Nou), bate cu unul sau două vergele, precum toaca de lemn la biserică, în marginea unui vas cu apă neînceptă după care scoate din apă obiectele prorocitoare (Ghinoiu, 1997, p. 214-215). În seara Anului Nou, la sunetul buciului sau al trâmbiței, se strâneau fetele și feciorii, tinerii și bătrânii la o gospodărie dinainte aleasă. După cinstirea oaspeților, vergelatorul așeza pe masă un ciubăr cu apă neînceptă în care participanții aruncau câte un semn (inel, cercel, bumb etc.),

bătea cu vergelele, bețișoare din lemn cu coaja verde, substitut al divinității, în marginea ciubărului, precum toaca la biserică, și recita un colind-urare de bună stare în noul an. Un băiat neprihănit, de zece-treisprezece ani, scotea din ciubăr primul obiect care, după ce era recunoscut de proprietarul său, Vestitorul de Anul Nou îi prorocea că norocul i-l va aduce, în anul care începe Sfântul Vasile, primul sfânt al anului. Operațiunea se repeta până se scoteau toate obiectele din apă și se terminau sfînșii aducători de noroc din Calendarul popular. Obiceiul, atestat sub diferite forme în Moldova, Bucovina, Transilvania, Banat, supraviețuiește astăzi în noaptea de Revelion sub forma jocurilor de noroc (cărți, zaruri, table, ruletă), a plăcintei cu surprize și altele.

Cele mai multe practici magice aveau ca scop aflarea ursitului și dacă se vor căsători fetele și flăcăii. Casa, vatra focului, ocolul vitelor, gardul, fântâna, răscrucea drumurilor, hotarele erau locurile obișnuite unde se efectuau nenumărate farmece și descântece. Aceeași mare diversitate o întâlnim și în ceea ce privește momentul desfășurării practicilor magice, participanții, scopul urmărit, instrumentarul folosit, pronunțarea descântecului și a vrăjii, vestimentația etc.

Previziuni meteorologice

Nelipsite din ritologia Anului nou erau actele rituale prin care aflau dacă ogoarele și vitele vor da rod, dacă timpul va fi ploios sau secetos, călduros sau friguros, dacă va fi pace sau război etc. În noaptea de Anul Nou, uneori la Crăciun sau Bobotează, se întocmeau calendarele meteorologice din coji de nucă sau foi de ceapă.

Jocurile de noroc practicate în noaptea de Anul Nou (gajuri, zaruri, cărți) au avut inițial o încărcătură magică, întrucât participanții interpretau șansa sau neșansa în raport cu norocul sau nenorocul pe care îl vor avea în noul an.

În nopțile ciclului sărbătorilor de iarnă bătrânii încercau să descifreze tainele cerului și să găsească în mișcarea astrilor sensuri pentru activitatea cotidiană. Credința că în nopțile sărbătorilor mari, de renovare a timpului calendaristic, se deschide cerul, moment favorabil când oamenii puteau cere să li se împlinească diferite dorințe pentru noul an, a fost consemnată în toate regiunile țării. La chestionarul lui N. Densușianu au fost înregistrate pe această temă, 111 răspunsuri, repartizate pe sărbătorile de iarnă astfel: 10 la Crăciun, 41 la Anul Nou și 60 la Bobotează. Numărul mai mic al practicilor consemnate la începutul ciclului îl explicăm prin vechea credință populară conform careia atunci se deschideau mormintele. Probabil că ciclul renovării timpului calendaristic debuta cu deschiderea mormintelor și se încheia cu deschiderea cerului. Amândouă situațiile erau favorabile aflării viitorului: spiritele morților și strigoii, în prima parte a ciclului, personajele celeste, în a doua parte a acestuia, erau solicitați, într-un fel sau altul, să dea răspunsuri despre ceea ce avea să se întâmple în noul an. În nopțile sărbătorilor de Anul Nou se spunea că vorbesc animalele, se aprind și ard comorile.

Îngropatul Crăciunului

Generația de sfinți-moși care apare la sfârșitul anului (Nicoară, Spiridon, Ajun, Crăciun) indica îmbătrânirea timpului și apropierea sfârșitului de an. Din informațiile etnografice și folclorice aflăm că acești „sfinți“ erau niște personaje curioase, cu trăsături bivalente: aveau forțe miraculoase, specifice zeilor și eroilor din basme, dar și calități și defecte, specifice oamenilor. Astfel, Crăciunul era imaginat ca o simplă persoană profană: „un om, bătrân“, „un păstor bătrân cu barba ca omătul“, „un uncheș bătrân cu barba albă“, „vecinul lui Moș Ajun“, „Fratele mai mic al lui Moș Ajun“, „omul care a tăiat mâinile Crăciunesei“ etc. Sub influența creștinismului, Crăciunul apare însă și ca figură apocrifă: „mai mare peste ciobanii din staulul unde

s-a născut Hristos“, „mai bătrân decât toți apostolii“, „născut mai înainte decât toți oamenii“, „soțul femeii care a moșit pe Maria“ etc. (vezi răspunsurile primite la Chestionarul lui Nicolae Densușianu tipărite, parțial, de A. Fochi, 1976, p. 203).

Determinativul „moș“, care însoțește de obicei numele Crăciun, face parte din fondul lingvistic autohton și are semnificații diferite: om bătrân, soț al moașei care ajută femeia la naștere și bunic care, în unele zone etnografice ale țării, moșea nepoții. Despre numele propriu „Crăciun“ s-a scris mult; specialiști din generații diferite au căutat să explice originea cuvântului prin latinescul *crastinum* derivat, la rândul-i, din latinescul clasic *cras* (mâine), din latinescul *calatio* (chemare, convocare), din slavul *Krasun* din cuvântul latin *creatio*, de la expresia latină *Quartum jejunium*, din albanezul *Kercum*, pătruns în limba română prin intermediul limbilor slave etc. (vezi, pentru detalii, Al. Rosetti, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, 1944, pp. 435-440; Gh. Mușu, 1982, pp. 21-48).

Insistând în căutarea originii latine, slave, albaneze și eliminând sau minimalizând posibilitatea originii autohtone a cuvântului și a personajului desemnat, problema a rămas, după un secol de dezbateri, nerezolvată. Impasul la care s-a ajuns i-a determinat pe cercetătorii contemporani să apeleze, printre altele, și la argumentele oferite de obiceiurile și mitologia românească. Astfel, într-un interesant studiu intitulat *Vestigii ale cultului solar: „Crăciunul“*, Gh. Mușu ajunge la concluzia că un termen atât de înrădăcinat în cultura românească a existat la nordul și sudul Dunării înainte de venirea romanilor și a rezistat operațiunii „de curățare“ a calendarului popular de către biserica creștină (1982, p. 27). Într-adevăr, Crăciunul are atribuțiile unui zeu solar, plasat, asemănător și altor zei solari (Saturn, Mithra) la solstițiul de iarnă. În schema generală a riturilor de renovare a timpului, zeul cel mai adorat trebuia să moară și să renască în mod spectaculos în perioada „crizei

cosmice“ (înălțimea minimă atinsă de soare pe cer, ziua cea mai mică din an). Orice cumpănă a anului putea fi depășită numai dacă se plătea tributul mitic al morții și învierii zeului sau a substitutului său (plantă, animal, om). Sacrificiul zeității în ipostază zoomorfă (porcul, masca saturnalică a turcii sau boriței) și fitomorfă (grâul sub forma covrigilor și colacilor de Crăciun) sunt probe convingătoare că românii au păstrat, până la începutul secolului al XX-lea, elementele esențiale ale scenariului antic de renovare a timpului. Cultura populară ne oferă elemente privind sacrificiul zeului în ipostaza sa antropomorfică, Crăciun. În sprijinul acestei afirmații aducem legendele nativității și obiceiul „îngroparea Crăciunului“.

Legende nativității ne introduc în atmosfera unei așezări agro-pastorale în care Moș Crăciun era un crescător de animale cu grajduri, coșare și târle pentru vite și un lucrător al ogorului de vreme ce avea și boi de muncă, unul din simbolurile arhaice ale agriculturii. La acest gospodar, om de frunte care, în unele legende, aștepta vizita unui împărat, sosește o femeie. Aceasta, simțind că i-a venit ceasul să nască, cere adăpost. Moș Crăciun o alungă sau, în alte variante, o trimite în grajdul sau coșarul vitelor. Atitudinea lui Moș Crăciun este în contradicție cu omenia recunoscută din satul tradițional românesc - caracterizat prin ospitalitate, prin respect pentru viața aflată încă în pânțece.

Refuzul găzduirii de către un om înstărit și, mai ales, de către un om bătrân echivala cu o fărădelege. Crăciuneasa, fără să-i spună bărbatului său, o ajută pe femeie să nască cu bine. Constatând cele petrecute, Moș Crăciun îi taie mâinile din coate. Despre semnificația mâinilor tăiate și înlocuirea lor cu altele strălucitoare din aur sau argint, de blestemul oilor și al cailor ca și de binecuvântarea boilor de către maica Domnuului nu discutăm în acest context. Recompensa primită de Crăciun pentru faptele sale este greu de explicat: după o simplă cerere de iertare, acesta devine „primul creștin“, „sfântul cel mai bătrân“. Lipsa bunei cuviințe a lui Crăciun și, mai

ales, ridicarea în rang până la omologarea lui cu Dumnezeu sunt argumente că acesta a fost considerat, înainte de apariția și răspândirea creștinismului, un zeu. El trebuie să fi fost atât de venerat, încât a supraviețuit, în confruntarea cu creștinismul, ca nume și simbol solar, în amplul sincretism al obiceiurilor de iarnă. Oricât de respectat, ar fi fost un zeu în societățile arhaice, înnoirea timpului solicita sacrificiul său. La unele popoare și etnii, la nașterea și moartea anului se sacrificau conducători de trib, conducători militari, copii, fecioare. În legendele cu Moș Crăciun degradarea treptată a calităților umane prevestea sfârșitul ritual al timpului.

Deși lipsesc unele elemente din scenariul morții și învierii zeului solar, Crăciun, s-a păstrat, în unele sate someșene, obiceiul numit „îngroparea Crăciunului“. Acesta a fost descris și interpretat ca ritual de An nou de către Virgil Medan (1978, p. 91-99). Pe data de 28 decembrie, în satul Niriș de la confluența Someșelor și în alte așezări vecine, se organiza de către ceata de flăcăi, o parodie a ceremonialului de înmormântare în cadrul căreia trebuia „îngropat Crăciun“. În dimineața acestei zile se strâneau la „casa jocului“ feciorii și lăutarii angajați pe întreaga perioadă a sărbătorilor. După jocul a două cunoscute dansuri feciorești locale, „Raru“ și „Desu“, se începeau pregătirile de înmormântare a divinității. Pe o scară de dimensiuni mai mici se întindea o cuvertură pe care se așeza apoi un fecior „care făcea pe Crăciunul mort“. Corpul „mortului“ se acoperea pentru a nu fi văzut de ceilalți asistenți la înmormântare. Feciorul cel mai bun de gură și mai înalt se masca în „popă“ fiind încadrat de „fătul“ care avea grijă să nu se stingă focul în „cădelniță“ și de „diacul“ sau „cantorul“ ce dădea răspunsuri la „ectenii“. În timp ce targa mortuară era purtată pe umăr de către șase feciori, unii participanți „cântau morțește“ (boceau) iar lăutarii cântau „ca la înmormântările adevărate cu ceterași“, făcute mai ales la tineri. Lăutarii inter-

pretau melodia versului de la prohodul românesc, obișnuit în părțile locului, pe un text adaptat momentului:

„Măi, Crăciune, mai, bătrâne,
Astăzi te-ngropăm pe tine.
Haideți toți, cu mic cu mare,
Să ducem Crăciunu-n vale,
Și să-l băgăm în produc,
Pe el să punem butuc.
O, Crăciune, o, bătrâne,
Du-te de la noi cu bine;
Meri pe apa Sâmbetei,
Și-napoi nu mai veni,
C-a veni altu Crăciun,
Și-a fi ca tine mai bun.“

Procesiunea se oprea din loc în loc pentru „odihna mortului“, cu care ocazie popa mai închina din oieșile cu băutură purtate de feciori și mai citea „din carte“ cuvinte fără noimă. Totul era făcut astfel încât să stârnească hazul și să râdă lumea. În această atmosferă de bună dispoziție se ajungea la „produc“, unde urma să fie aruncat Crăciun. După ce i se luau „iertările“ și „i se dezlegau păcatele“, mortul era aruncat de pe scară pe gheață. În acel moment Crăciun „învia“, se ridica pentru a fi văzut de toți cei care nu au știut cine a „făcut pe mortul“. Noul Crăciun se întorcea împreună cu feciorii la „casa de joc“ cântând melodii vesele de joc, fără nici o legătură cu ceremonialul funerar. Din băutura și colacii rămași de la petrecerea din noaptea precedentă, se făcea „comandarea Crăciunului“ (pomana mortului).

Pomana se transforma într-o petrecere în toată regula. Dar, cum petrecere tinerească cu joc fără fete nu se putea imagina, feciorii mergeau prin sat să-și aducă partenerile. Tradiția cerea ca feciorii să poarte un ștergar (prosop) lung, înnodat de câteva ori la un capăt. Dacă fetele opuneau rezistentă, și trebuie menționat că, în

mentalitatea locală, nu era frumos ca fetele să meargă la „îngropatul Crăciunului“ decât să fie duse „cumva peste voia lor“, feciorii puteau să le lovească peste spate, sau peste unde apucau. Petrecerea atingea forme dionisiace, de vreme ce beția constituia, în această noapte, un fapt obișnuit. În timpul anului, când cineva era văzut beat prin sat, se spunea despre el că a „îngropat Crăciunul“. Obștea admitea în unica zi de renovare a anului modul nepoliticos de aducere a fetelor la joc și petrecerea care se încheia cu beții de pomină.

Elementele profane din Calendarul popular, oricât de amestecate ar părea cu cele creștine, se disting cu claritate: Ajun și Crăciun nu sunt considerați sfinți de biserică, iar Sănnicoară are cu totul alte atribuții decât sfântul creștin Nicolae. În dogma creștină nu apare niciunde că sfinții de la sfârșitul anului sunt la vârsta senectuții și că unul dintre aceștia s-ar jertfi pentru renovarea timpului. Tema îngropării timpului consumat din care să încolțească apoi un nou an apare și în zonele extracarpătice. Obiceiul, numit aici „îngroparea anului“, se sărbătorea cu aceleași excese de mâncare, băutură și distracție în noaptea Anului nou. De altfel, în Țara Loviștei, bătrânii numesc și astăzi Revelionul cu o expresie de veche tradiție: „îngroparea anului“.

Îngropatul Anului Vechi

Revelionul nu este altceva decât un ceremonial funerar al antichității geto-dace ocazionat de moartea și renașterea simbolică a primului zeu al omenirii, Anul, și a timpului calendaristic cu care se confundă, în noaptea de 31 decembrie spre 1 ianuarie. Timpul obiectiv, care curge spre infinit, liniar și fără întoarcere, este *oprit*, după 365 de zile, și întors, precum ceasornicul, de la început. Întoarcerea simbolică a timpului în noaptea de Revelion a fost asimilată cu moartea divinității adorate, iar reluarea numărului zilelor cu nașterea acesteia.

Împreună cu divinitatea, timpul se naște anual, întinereste, se maturizează, îmbătrânește și moare pentru a renaște după alte 365 de zile. Ideea înnoiri timpului supraviețuiește în Calendarul popular unde *sfinții* sunt tineri, maturi și bătrâni, după șansa sau neșansa avută la împărțirea sărbătorilor. Cei sărbătoriți la începutul anului sunt tineri (Sânvăsâi, Dragobete, Sângiorz), la mijlocul anului maturi (Sântilie, Sântămăria), iar cei sărbătoriți la finele anului sunt, fără excepție, bătrâni (Moș Nicolae, Moș Ajun, Moș Crăciun). Excepțiile întăresc regula: Moș Alexă și Baba Dochia, celebrați primăvara, și-au păstrat locul avut într-un străvechi calendar, cu început de an în perioada echinocțiului de primăvară. Ciclul sărbătorilor de Anul Nou, care începe cu Ajunul Crăciunului și se încheie cu Ajunul Bobotezei și Boboteaza este un timp ritual împărțit simetric de Revelion: perioada dintre Crăciun și miezul nopții de Revelion și perioada cuprinsă între miezul nopții de Revelion și Bobotează.

În prima parte a ciclului timpul se degradează neîncetat: se mărește noaptea, sporește frigul și întunericul și, o dată cu acestea, spaima oamenilor că lumea merge spre pierzanie, că va veni momentul când Soarele va dispărea definitiv de pe cer. Sosește însă fenomenul astronomic spectaculos al solstițiului de iarnă când Soarele începe să urce pe bolta cerului și ziua să crească puțin câte puțin, *cu cât sare cocoșul de pe pragul casei sau cu cât se mișcă puiul în găoacea oului*. Prin infinite obiceiuri și credințe care exprimă, la început, teama, dezordinea și haosul iar după miezul nopții de Revelion optimismul, veselia, ordinea și echilibrul, oamenii culturalizează fenomenele naturale care se desfășoară independent de dorința și voința lor: sacrificiul ritual al porcului, reprezentare zoomorfă a spiritului grâului; prepararea alimentelor rituale din grâu (colaci, turte), și din carne de porc (piftie, cârnați); credința că se deschid mormintele și se întorc spiritele morților printre cei vii; abundența ospetelor și petrecerilor unde apar excese de mâncare, băutură, distracție, gesturi, cuvîn-

te și expresii licențioase, Perinița, supraviețuiri ale unor practici orgiastice; strigătul peste sat, bilanț nocturn, în auzul tuturor, pentru ceea ce a fost bun sau rău în anul care se încheie; activitatea cetelor de feciori care redau, printre altele, prin colinde și numeroase acte rituale, drama nașterii și morții anuale a divinității adorate; stingerea luminilor în noaptea de Revelion înfățișând întunericul și haosul desăvârșit provocat de moartea divinității; aprinderea luminilor care simbolizează nașterea divinității și, o dată cu aceasta, a timpului lumii înconjurătoare; credința deschiderii cerului, arderea comorilor și vorbitul animalelor; alungarea spiritelor malefice prin zgomote și încuratul cailor; Sorcova; Chiraleisa; încercarea norocului, aflarea ursitei, întocmirea calendarului, efectuarea observațiilor astronomice și meteorologice; împăcarea pricinilor și săvârșirea actelor de toleranță și îngăduință; începerea simbolică a lucrului și altele.

Boboteaza, încheierea ciclului sărbătorilor de Crăciun

Ultima zi a ciclului sărbătorilor de iarnă, Boboteaza, cuprinde motive specifice tuturor zilelor de renovare ale anului, inclusiv ospetele și manifestările orgiastice. Petrecerea zgomotoasă a femeilor căsătorite organizată în ziua și noaptea de Sântion (7 ianuarie, a doua zi după Bobotează) care păstrează amintirea manifestărilor specifice cultului zeului Dionisios este numită, în județele din sud-estul României (Buzău, Vrancea, Brăila, Tulcea și Constanța), Ziua Femeilor, Iordănitul sau Tontoroitul Femeilor. Nevestele se adunau în cete de 10-30 de persoane la o gazdă. Aduceau cu ele alimente (ouă, făină, carne) și, bineînțeles, băutură. După ce mâncau și beau din belșug, spunând că *se iordănesc* (sinonim pentru beție), cântau, jucau, chiuiau, ieșeau pe drum unde înșfăcau bărbații ieșiți întâmplător în calea lor, îi ridicau și îi duceau cu forța la râu sau la lac sub amenințarea că-i aruncă în apă. Aceștia se răscumpărau cu un dar, de obicei cu o vadră de

vin, unitate de măsură egală cu 10 litri. Dădeau ce li se cereau și scăpau. De altfel, nici nu aveau ce face! Se urcau pe o grapă trasă pe rând de alte femei, mergeau prin case și stropeau cu apă pe cei întâlniți, făceau tot felul de năzdrăvănii. Acum la Tontoroiul Femeilor cunoscutele norme de bună-cuviință ale satului tradițional erau abolite iar excesele de băutură și petreceri peste măsură tolerate. De altfel, femeile se considerau în această zi mai *tari* și cu mai multe drepturi decât noi, bărbații: lăsau toate obligațiile de soție și mamă în seama soacrelor și chiar a bărbaților, chefuiau și se distrau între ele fără să dea cuiva socoteală.

În unele sate ceata femeilor căsătorite primea în rândurile sale tinerele neveste, căsătorite în anul încheiat, printr-o ceremonie specială: acestea erau duse la râu și stropite cu apă. Elemente ale acestei petreceri de pomină sunt păstrate astăzi de femeile din comuna Pantelimon, din imediata apropiere a orașului București. Ca origine, ciudațul obicei este o supraviețuire a cultului dedicat zeului Dionisios, care, printre altele, se manifesta prin dansuri frenetice și extaz mistic inclusiv în cetățile antice de la Marea Neagră (Calatis, Histria, Tomis). De remarcat că în calendarul cetății Calatis, pe ruinele căruia s-a ridicat Mangalia de astăzi, o lună a anului era dedicată lui Dionisios zeu al vegetației, viței de vie și bețiilor rituale, dovadă că acesta făcea parte din panteonul local. Unii specialiști i-au găsit originea în lumea tracică (Epoca Fierului, Epoca Bronzului), alții, mai recent, sunt de părere că această divinitate vine din adâncurile religiilor micro-asiatice și egeene, din epoca neolitică. Indiferent de disputele legate de originea teritorială a zeului, un lucru este cert, cultul său, atât de răspândit în antichitate încât a tins să devină o religie universală cu care a avut serios de luptat creștinismul, supraviețuiește astăzi la români sub forma obiceiului Iordănitul femeilor (Ghinoiu, 2001, p. 91).

Totuși, practica specifică zilei de 6 ianuarie se leagă de alungarea spiritelor rele în lăcașurile lor subpământene, purificarea văzduhului prin zgomote, stropitul cu aghiazmă a vitelor, caselor, construcțiilor anexe, încurarea cailor.

Spiritele morților care au sălășluit printre cei vii în timpul celor 12 zile, ospătate și venerate pentru a le câștiga bună-voința în prorocirile și pronosticurile de Anul Nou, trebuiau alungate prin toate mijloacele posibile.

Apariția și răspândirea creștinismului a complicat și mai mult ceremonialul începutului de an. Scenariul ritualului de An nou a fost schițat, în principal, pe baza informațiilor etnografice și a unor surse documentare privind desfășurarea acestuia în lumea romană. Au fost introduse în scenariu și unele elemente grecești și orientale care se presupune că au influențat cultura populară a sud-estului Europei prin contact direct sau prin intermediul Imperiului Roman. Paralelismul făcut cu sărbătorile de iarnă romane, în special cu sărbătoarea Anului nou, se justifică dacă avem în vedere că acestea au existat și în Dacia romană. Cu siguranță că multe din elementele ritualului de renovare a timpului prezentate în paginile anterioare sunt „universale culturale“, specifice deci și geto-dacilor. A atribui originea sărbătorilor de iarnă „exclusiv unei moșteniri comune ce s-a răspândit dintr-un anumit centru în toată Europa și de aici în alte continente, în coloniile europene, este o greșeală. Nu trebuie uitată contribuția mare ce au adus-o neîndoios la transformarea acelor datini comune suprapunerea lor peste datinile și tradițiile specifice ale fiecărui popor, datini ce ofereau o mai mare sau mai mică analogie cu cele ce veneau din centrul comun“ (Caraman, 1931, p. 92-93). Cum însă probabilitatea ca dacii să-și fi serbat Anul Nou la 1 ianuarie este foarte mică, am considerat necesar să discutăm vestigiile autohtone privind regenerarea timpului calendaristic în alt context al lucrării.

ÎMPRUMUTURI MEDITERANEENE ȘI ORIENTALE LA SĂRBĂTORILE SOLSTIȚIULUI DE IARNĂ

Sărbătorile care se grupează în jurul Anului nou îmbină vechi practici păgâne greco-romane și orientale cu

practici creștine de dată mai recentă. În ciuda opoziției bisericii, elementele păgâne și creștine s-au amestecat neîncetat, „încât cele două componente, se vor influența reciproc, măbind în chipul acesta confuzia dintre ele spre disperarea clericilor și nedumerirea cercetătorilor“ (Caraman, 1931, p. 5). Se impune deci să aruncăm o privire asupra faptelor care au influențat ritualul complex al Anului nou contemporan, prezentat succint în paginile anterioare.

Saturnaliile romane

La romani ciclul sărbătorilor de iarnă era prefațat de Brumalia care, în Imperiul roman de răsărit, dura 24 de zile: începea la 25 noiembrie și se încheia la 17 decembrie. Foarte importantă este remarca etnologilor conform căreia sărbătorile legate de Brumalia au fost puternic influențate, la popoarele tracice, de Dionisiacele câmpenești celebrate la isprăvitul culesului viei și pregătirii vinului nou (Bârlea, 1981, I, p. 267-268).

După Brumalia, contaminată cu Dionisiacele câmpenești, urmau Saturnaliile, celebrate, la începutul mileniului întâi e.n., între 17 și 23 decembrie. Ținând tot de Saturnalii, zile dedicate zeului semănăturilor, Saturn, se mai sărbătorea în ziua a patra Opalia, când se efectuau diferite ceremonii în cinstea zeiței Ops, soția zeului Saturn și întruchiparea rodniciei pământului (Caraman, 1931, p. 18). Întrucât în obiceiurile românești de Anul Nou supraviețuiesc numeroase elemente saturnalice, descriem, pe scurt, fastuoasele Saturnalii romane:

- Se organizau petreceri care încercau să reactualizeze legendara domnie a zeului Saturn pe pământ, a vieții lipsite de griji. Ospetele copioase erau însoțite de jocuri și practici orgiastice.

- Se jertfea în mod obligatoriu porcul, a cărui carne se consuma cu predilecție la ospete și banchete.

- Se făceau daruri reciproce cu sens ritual, de jertfă: semințe pentru a invoca fertilitatea, bogăția și rodnicia pământului, păpuși din lut, marmură sau fildeș numite *sigilla*, precum și lumânări din ceară. Statuetele din lut, asemănătoare lumânărilor din ceară, au fost interpretate ca elemente aparținând cultului morților, ba chiar amintirea unor sacrificii umane făcute în vremuri mai vechi pe altarul zeului Saturn.

- Se practicaau jocuri de noroc cu zarul. Datina cerea ca jocul să se facă pe nuci, simbol al belșugului, și nu pe bani, cum avea să degenereze mai târziu.

- Sărbătorile se desfășurau sub semnul prieteniei și împăcării între oameni. În acele zile se punea capăt dușmăniilor, iar stăpânilor le era interzis să-și mai pedepsească slugile și sclavii. Mai mult decât atât, la Saturnalii stăpânii le ofereau sclavilor mâncare și băutură din belșug. La Saturnalii niciodată nu se începea război.

- Chefurile și banchetele acestor sărbători erau conduse de un bărbat neîntrecut în ale beției, căruia i se atribuiau libertăți depline. Persoana lui întruchipa desfrâul și clocotitoarea veselie a Saturnaliilor.

Ajunul, noaptea și cele trei zile ale Crăciunului cuprind numeroase elemente saturnalice: ospete îmbelșugate, de unde zicala românească „Crăciunul sătulului și Paștele fudulului”; tăierea porcilor la Ignat, dată apropiată de începerea Saturnaliilor romane; abundența darurilor, chiar dacă acestea sunt puse pe seama unui „moș” (Ajun, Crăciun); compasiunea pentru cei săraci, care erau „ome-niți” mai mult decât în oricare altă zi de peste an; identificarea principalei măști care apare în cetele de colindat (turca, capra, cerbul, brezaia) cu regele Saturnaliilor.

Larentalia și Compitalia

Larentalia era o sărbătoare în continuarea Saturnaliilor, dedicată morților. Dar între Larentalia și Calendele lui Ianuarie exista o sărbătoare și mai importantă dedicată,

de asemenea morților, Compitalia. Aceasta dura o zi, mai târziu trei zile, timp în care locuitorii își serbau cu mare cinste larii ocrotitori aflați pe la răspântii, unde li se ridicau altare sau mici temple. Dintre darurile care se aduceau acolo nu lipseau păpușile și mingile din lână, măștile antropomorfe și colacii. Unii dintre scriitorii antici erau de părere că aceste daruri reprezentau numai rămășițe dintr-o practică anterioară, când larilor li se aduceau jertfe umane, obicei care ar fi fost înlocuit, ulterior, cu imagini și obiecte simbolice. Pe altarul de la răspântii, loc de adunare a spiritelor, în special a spiritelor morților, se sacrifica ritual porcul. „Aici veneau la romani larii protectori ai mahalalelor respective și omul putea să intre în acel loc în relațiuni culturale; aici, crede în vremea noastră poporul, că e locul cel mai prielnic pentru vrăji și farmece, deoarece vrăjitoarea poate invoca la răspântie în chipul cel mai direct duhurile de care are nevoie în acțiunile ei magice și tot acest loc este foarte temut noaptea târziu – mai ales în anumite perioade ale anului – pentru primejdia ce amenință pe oameni, mai mult decât oriunde aiurea, de a se întâlni cu unele spirite răufăcătoare“ (Caraman, 1931, p. 19). O practică nelipsită la Compitalia era agățarea usturoiului pe la ușile caselor și în interiorul lor, obicei întâlnit și astăzi prin unele sate românești.

Practicile legate de cultul morților se concentrău în prima parte a ciclului, în special la Crăciun. Au fost deja amintite pomenile date în ajunul și în prima zi a Crăciunului, tămâierea mormintelor, credința că în ajunul Crăciunului se deschid mormintele pentru a ieși spiritele morților, lăsarea mesei încărcate cu alimente și băutură pentru ospățul morților, obiceiul de a înfige de către copiii din Oltenia bețe colorate în morminte. Credința că usturoiul are puteri nebănuite pentru îndepărtarea duhurilor și a spiritelor morților, care, la anumite sărbători calendaristice ale înnoirii timpului, părăsind mormintele și lumea lor subpământeană, deveneau foarte agresive, mai ales în momentele când urmau să se întoarcă la lăcașele lor, este con-

semnată în majoritatea culegerilor etnografice. Usturoiul, plantă și aliment cu funcții magice, căpăta adevărata sa valoare rituală la Anul Nou și la alte sărbători de răspântie ale timpului calendaristic (Sângiorz, Rusalii, Sântandrei), când trebuia anulată sau prevenită acțiunea malefică a spiritelor răufăcătoare.

Calendele lui Ianuarie

După o săptămână de la Saturnalii și în continuare directă a sărbătorilor morților, Compitalia și Larentalia, urma cea mai vestită sărbătoare în lumea romană, Calendele lui Ianuarie. Sărbătoarea era dedicată lui Ianus, zeul cu două fețe, una spre trecut și alta spre viitor, zeul luminii și deschizătorul anului. Elementele semnificative pentru scenariul general al înnoirii timpului se grupau pe zile astfel:

- Prima zi era încărcată cu diferite practici rituale și ceremoniale: trimiterea darurilor în ajunul sărbătorii, petrecere nocturnă cu jocuri, cântece și glume în așteptarea anului nou, deschiderea ușilor și ferestrelor la ivirea zorilor, împodobirea caselor, cu crengi verzi de laur (plantă care simboliza sănătatea), adresarea urărilor, începerea simbolică a lucrului (se deschideau simbolic tribunalele, senatul ținea o scurtă ședință, oamenii lucrau câte ceva), cu semnificație de *omen*, în sensul că activitățile începute acum se vor încheia favorabil în cursul anului.

- A doua zi era dedicată petrecerilor în cadrul restrâns al familiei. Se jucau zaruri și arșice, se consumau multe dulciuri, miere și preparate din miere; se făceau pronosticuri meteorologice.

- A treia zi era rezervată alergărilor de cai și se continuau ospetele.

- În ziua a patra entuziasmul și petrecerile scădeau treptat, iar în ziua a cincia se relua activitatea obișnuită.

Existența unor elemente din ritualul specific Calendelor lui Ianuarie la Crăciunul românesc se explică prin

faptul că o lungă perioadă de timp nașterea lui Iisus a fost considerată început de an. Până spre zilele noastre, Anul Nou se mai numea prin Banat și Transilvania „Crăciunul mic“. Dintre elementele reținute de Crăciun de la Calendele lui Ianuarie amintim semnificația de *omen* a tot ceea ce se întâmpla în ziua de Crăciun, prevederea vremii și efectuarea pronosticurilor privind rodnicia anului, practică continuată, de altfel, până la ieșirea din ciclul sărbătorilor de iarnă, practici magice pentru aflarea ursitei și frumoasa datină a colindatului.

Deși unele practici specifice Calendelor lui Ianuarie au migrat la sărbătorile învecinate (Crăciun, Bobotează), cele mai multe au rămas aici: urările de viață lungă și noroc; colindatul, al cărui mobil principal este uratul (Plugușorul din ajun, Semănatul, Sorcova și Vasilca din dimineața Anului nou); Priveghiul făcut cu mare petrecere și veselie; prorocirile și pronosticurile; vrăjile și farmecele; aflarea ursitei. Ciclul păgân al sărbătorilor romane de iarnă, al cărui nucleu îl constituiau Calendele lui Ianuarie, a devenit cu siguranță popular și în Dacia datorită intensei circulații a oamenilor: legionari în armata romană, negustori, funcționari. Romanizarea nu poate fi redusă numai la răspândirea limbii latine; etnogeneza cuprinde, printre altele, „și conținutul sufletesc aflător la baza acestui fenomen fiziologic care e graiul, adică: religia, felurite datini, superstiții, obiceiuri, felul de trai material și diferite ocupații cu tehnica lor specială ... sau mai pe scurt întregul tezaur etnofolcloric“ (Caraman, 1931, p. 30). Sărbătoarea legată de Calendele lui Ianuarie a fost foarte cunoscută în Dacia romană și nu poate fi pusă sub semnul îndoielii, de vreme ce aceasta se desfășura sub directa supraveghere a autorităților civile și militare, Anul Nou fiind sărbătorit în mod obligatoriu la aceeași dată în întregul imperiu. De altfel, numele Calendelor este păstrat, surprinzător, numai în sud-estul Europei, în denumirea celui mai specific element al ritualului de An nou contemporan, colindatul. Exemplul cel mai concludent al rezistenței tradițiilor romane în obiceiurile de iarnă românești este colindatul copiilor cu

sorcova în dimineața zilei de Anul Nou. Obiceiul roman de a se împărți ramuri verzi la Calendele lui Ianuarie și de a împodobi în zorii acestei zile ferestrele și ușile caselor cu crengi verzi de laur, simbol al sănătății, îl regăsim, cu unele modificări, în sorcova românească. Sorcova este, de fapt, un însemn ritual purtat de colindători, cu semnificații benefice, apotropaice. În secolul trecut sorcova era o ramură înverzită sau înmugurită, înlocuită mai târziu cu flori artificiale legate pe un bețișor cu panglică colorată sau cu „bete“ roșii ori policrome din lână. Astăzi, sorcova se confecționează numai din flori artificiale de hârtie colorată. Ramurile de măr, păr și trandafir, pentru a fi înverzite sau chiar înflorite la Anul Nou, se tăiau și se puneau în apă, la temperatura camerei, la date precise: 21 noiembrie (Ovidenie) sau 30 noiembrie (Sântandrei). Sorcova și urarea copiilor caracterizează un obicei și un peisaj de primăvară, nu de iarnă. Este și acesta un argument plauzibil că tradiția a fost mutată de romani, de la care au preluat și românii obiceiul, din primăvară, de acolo unde își aveau probabil locul și sărbătorile lui Saturn, zeul semănăturilor, în plină iarnă.

Imediat după Calendele lui Ianuarie urma Vota, sărbătoare celebrată de toți funcționarii și legionarii Imperiului roman în cinstea împăratului. Vota încheia ciclul sărbătorilor de iarnă ale romanilor compus din Brumalia, Saturnalia, Larentalia, Compitalia și Calendele lui Ianuarie. Datorită apropierei datelor calendaristice când erau celebrate și a semnificațiilor, adesea, asemănătoare, aceste sărbători s-au unit și au ajuns să se confunde unele cu altele. O concluzie foarte importantă ce trebuie reținută pentru recuperarea scenariului de an nou este apariția sărbătorilor dedicate morților înainte și nu după Calendele lui Ianuarie. Oamenii petreceau deci ultimele zile ale anului vechi cu morții și primele zile ale anului nou numai cu viii. Ritualul anului nou a câștigat în complexitate și prin asimilarea unor elemente din sărbătorile de mare popularitate în lumea antică: nașterea zeului iranian al Soarelui, Mithra, și Leneele grecești.

Nașterea zeului Mithra

Cultul zeului Mithra, adus de legionarii romani și captivii de război din Orientul Mijlociu, s-a extins rapid în spațiul european, realitate ce îl determină pe împăratul Aurelian să-l declare religie de stat la sfârșitul secolului III d. H. și să-i fixeze locul calendaristic între Saturnalii și Calendele lui Ianuarie, în imediata apropiere a solstițiului de iarnă, la 25 decembrie. Sărbătoarea de pe 25 decembrie a rezistat secolelor, numai că în locul nașterii lui Mithra biserica a impus nașterea lui Iisus.

Cu toată strădania bisericii de a înlătura practicile legate de nașterea zeului Mithra, poporul a continuat să efectueze unele ritualuri de cult solar: roata de foc care se dădea de-a dura pe dealuri în noaptea de Crăciun, obicei atestat pentru prima dată în Banat de către Simion Mangiuca; aprinderea focurilor în dimineața zilei de 25 decembrie; forma și ornamentica celor mai însemnați colaci de Crăciun care seamănă cu capul nimbat al zeului Mithra.

Leneele grecești

În ciclul sărbătorilor de iarnă romane se infiltrează nu numai ziua de naștere a zeului Mithra, numită *Natalis Solis Invicti*, ci și Leneele, sărbătorită de greci în Luna Teascurilor, când se storceau strugurii și se punea mustul (vinul) în butoaie. La templul lui Dionysos se făceau sacrificii, urmate de ospete publice, unde se bea din belșug must și vin nou. De acolo pornea procesiunea care străbătea orașul în cântări închinat zeului vinului și viței de vie. O caracteristică a acestor ceremonii, care aveau să influențeze și sărbătorile noastre de iarnă, era travestirea și mascarea participanților. Oamenii mascați, purtând piei de animale (capre, oi, cerbi), reprezentând satiri, pani, silenii și alte figuri mitologice, făceau zgomote infernale, sunau din clopoței, spuneau glume licențioase, executau gesturi

grotești. Unele elemente din ceremoniile organizate la Leneele grecești au fost preluate de către romani, pe care le-au răspândit și în alte părți ale imperiului. Astfel, la sărbătorile de iarnă se adaugă un element de mare spectacol, mascarea oamenilor, în primul rând cu piei de animale. Nu se poate preciza cu siguranță pe ce cale a pătruns obiceiul în ținuturile carpatice: direct (adus de greci sau prin intermediul tracilor balcanici) sau indirect (prin intermediul romanilor). Nu trebuie exclusă nici posibilitatea existenței obiceiului practicat de populația dacică la alte date calendaristice. Dar, mai important decât formularea de întrebări și răspunsuri pe această temă, este apariția, până în zilele noastre, în cadrul sărbătorilor de Anul Nou a mascaților prin piei de animale.

IV

SĂRBĂTORILE ȘI OBICEIURILE ECHINOCTIULUI DE PRIMĂVARĂ

TINEREȚEA TIMPULUI

ANUL RITUAL CREȘTIN

În structurile ființei umane începutul anului se leagă de intrarea în anotimpul călduros. De aceea, fără reforma calendarului roman din anul 153 î. H., majoritatea popoarelor lumii ar fi celebrat astăzi Anul Nou în cursul primăverii, nu la miezul iernii. Începutul anului la solstițiul de iarnă și subdiviziunea cuaternară a anului în anotimpuri astronomice și agricole nu au în structura sufletească un aspect realist. Ca dovadă, perioada cuprinsă între cele două solstiții și intersectată la mijloc de echinocțiul de primăvară cuprinde patru străvechi scenarii rituale de înnoire a timpului: Săptămâna patimilor și Săptămâna luminată (An ritual creștin); începutul lunii martie (An nou agrar); Săptămâna Nebunilor și Săptămâna Caii lui Sântoader care încadrează Lăsatul Secului; Sângiorzul (început de sezon pastoral).

Organizarea timpului calendaristic în funcție de Anul Nou sărbătorit la nașterea sau moartea zeilor a fost specifică cugetării din lumea veche: caldeeană, indiană, chineză, arabă, greacă, geto-dacă, romană. Teoria timpului ciclic, a anului-cerc, a marelui an, a anului perfect era însă în contradicție cu dogma creștină care considera că lumea a fost creată o singură dată și va avea un singur sfârșit. Gândirea mitică a renovării anuale a timpului nu a putut fi însă pe deplin înlăturată nici de creștinism, de vreme ce calendarul bisericesc indică sărbătorirea Anului nou alături de Tăierea împrejur și Sf. Vasile cel Mare pe data de 1 ianuarie, iar preoții fac, în această zi, urarea solemnă „La mulți ani“.

Fixând nașterea Domnului Iisus la solstițiul de iarnă, iar a morții și învierii Lui în raport cu echinocțiul de primăvară și faza lunară, creștinismul sugerează nu una, ci

două sărbători ale înnoirii timpului. Crăciunul solar și Paștele lunar (Învierea poate fi interpretată ca o a doua naștere) aveau darul să împace viitorii credincioși indiferent dacă aceștia celebrau Anul Nou la solstițiul de iarnă sau la echinocșiul de primăvară. Amândouă evenimentele creștine au fost suprapuse peste sărbători sezoniere precreștine de mare prestigiu dedicate cultului solar și cultului lunar.

Paștele este scenariul ritual de înnoire anuală a Lumii deschis de Duminica Floriilor, închis de Duminica Tomii și intersectat de noaptea Învierii Mântuitorului Iisus. Marea sărbătoare creștină se încadrează în modelul preistoric de renaștere simbolică a timpului și spațiului prin jertfa divinității adorate substituită de o efigie (statuie, steag, mască, totem), un om (conducător, oștean, fecioară, prizonier), un animal (berbec, țap, miel, cal, taur), pasăre sau ouă de pasăre, arbore, plante alimentare. Moartea și renașterea, celebrate de precreștini la aceeași dată, au fost dissociate de creștini care au fixat Nașterea Domnului la solstițiul de iarnă (Crăciunul), iar moartea la echinocșiul de primăvară și în raport cu faza lunară (Paștele). Deosebirea fundamentală între creștinism și alte dogme religioase constă în faptul că jertfa prin substituție a zeului precreștin a fost înlocuită cu jertfa Domnului Iisus săvârșită o singură dată pe Golgota, în numele tuturor oamenilor și reactualizată ritual, la aceeași dată și în fiecare an, de credincioși. Dar, adepții noii religii au receptat moartea urmată numai la trei zile de Învierea lui Iisus cu moartea și renașterea zeului detronat (Mithra, Crăciun), motiv pentru care au însoțit-o cu un scenariu ritual de înnoire a timpului asemănător, în multe privințe, cu cel de la solstițiul de iarnă. Timpul ritual de 14 zile, parte componentă a Ciclului pascal, se degradează neîncetat în Săptămâna Patimilor, când se deschid mormintele și se întorc spiritele morților la Joimari, iar Iisus este trădat, chinuit, umilit și omorât prin răstignire. După trei zile de haos și întunerici în care omenirea a rămas fără protecție divină, urmează miracolul

Învierii Domnului din noaptea de Paște și actele de purificare din Săptămâna Luminată care readuc echilibrul și armonia. Asemănător celorlalte scenarii de înnoire sezonieră sau anuală a timpului calendaristic (Anul Nou Civil, Anul Nou Agrar, Anul Nou Pastoral, Anul Nou Dacic și altele), la Paște se fac sacrificii violente (tăiatul mielului și, în unele zone, a purcelului, spartul ouălor), se prepară alimente rituale (pasca, colacii), se aprinde ritual lumina, se crede că se deschid mormintele și cerurile, că vorbesc animalele, ard comorile etc., etc.

Timpul renovării

Ziua în care Biserica creștină sărbătorește Învierea Domnului Iisus îndeplinea majoritatea condițiilor pentru a putea fi înțeleasă de popor ca moment de sfârșit și început de ciclu calendaristic. „Anul mic“ de 12 zile, reducția simbolică a anului mare de 12 luni, este prefațat de Duminica Floriilor și postfațat de Duminica Tomii. În prima săptămână, Săptămâna patimilor sau Săptămâna neagră, timpul se degradează neîncetat. Se presupune că acum morții revin printre cei vii, motiv pentru care abundă practicile de pomenire a moșilor și strămoșilor. Duminica Paștilor, sărbătoare centrală a calendarului festiv creștin, reprezenta în mentalitatea arhaică victoria binelui asupra răului, a vieții asupra morții; se credea că la acea dată timpul și spațiul se purifică, se deschide cerul, vorbesc animalele, ard și pot fi descoperite comorile.

În Săptămâna luminată, prima săptămână după Paște, alteori mai târziu, poporul ținea o zi când se credea că este sărbătorit Paștele de o lume îndepărtată, Blajinii (Marian, vol. III, 1901, p. 175 și urm.). Această sărbătoare, numită Paștele Mic, Paștele Blajinilor, Paștele Rahmanilor este o apariție enigmatică în Calendarul popular și cuprinde elemente greu de descifrat. Blajinii sunt reprezentări mitice ale oamenilor primordialii, ale moșilor și strămoșilor, celebrate primăvara, la Paștele Blajinilor, de

obicei în ziua de luni după Duminica Tomii, sinonimi cu Rocmanii (Rohmanii, Rugmanii). Ar fi de origine livrească, intrând în folclor din romanul popular de largă circulație în Evul mediu românesc, Alexandria. Trăiesc la hotarul dintre *lumea de aici* și *lumea de dincolo*, pe malurile Apei Sâmbetei, la vărsarea acesteia în Sorbul Pământului sau chiar sub pământ. Ei ar fi descendenți direcți ai lui Adam și Eva, ar fi luat parte la facerea lumii, ar sprijini Pământul etc. Ca înfățișare, blajinii sunt oameni de statură mică, umblă goi și au corpul acoperit cu păr. Bărbații se întâlnesc cu femeile numai o dată pe an, la Paștele Blajinilor, când se împerechează pentru a face copii. Băieții sunt crescuți de mame până când aceștia pot să meargă și să se hrănească singuri, după care trăiesc, în izolare și asceză, împreună cu bărbații. Sunt credincioși, buni la suflet, blânzi și înțelepți, incapabili de a face rău, duc o viață austeră, cu posturi severe. Ei nu știu însă să calculeze sărbătorile, în special Paștele, pe care îl sărbătoresc cu o întârziere de opt sau mai multe zile, când văd că sosesc pe Apa Sâmbetei cojile de ou roșu aruncate pe apă în vinerea sau sâmbăta din Săptămâna Patimilor. Când sosesc cojile de ou în țara lor îndepărtată, în general după o săptămână de opt zile, se serbează separat, *în lumea de aici* și *în lumea de acolo* Paștele Blajinilor sau Paștele Morților. Credincioșii depun ofrande pe morminte, bocesc morții, împart pomeni, fac libațiuni, se întind mese festive în cimitir, lângă biserică, sau în câmp, la iarbă verde. (Moldova, Bucovina, Dobrogea, Maramureș, Bistrița-Năsăud).

Sacrificii rituale

Indiferent de interpretările date de teologii creștini morții Domnului Iisus, evenimentul se încadrează, fără dificultate, în modelul universal al jertfelor umane directe sau prin substituție (animale, păsări), frecvente la sărbătorile sezoniere, mai ales la sărbătoarea Anului Nou. Creștinismul a înlocuit deci jertfa zeului păgân cu jertfa împli-

nită o singură dată, pe Golgota. Prin intermediul ritualului creștin aceasta este reactualizată an de an în preajma echi-noctiului de primăvară. Aerul, o pânză pe care este zugrăvită înmormântarea Mântuitorului Iisus, este scos în Vinerea Mare din altar și așezat pe un pedestal sau pe o masă în mijlocul Bisericii. Acest mormânt simbolic stă în Biserică până în ziua Învierii, când preoții duc, în zori, Aerul în altar (Marian, vol. III, 1901, p. 52).

Mielul

Tăierea mielului la Paște nu este altceva decât jertfa anuală a zeului din religiile precreștine. Sim. Fl. Marian vorbește însă și de sacrificiul purcelului, căruia i se pune o bucată de hrean în gură. Purcelul reprezintă întruchiparea unei străvechi zeități a grâului și a vegetației, iar jertfa lui pare mai logică să fie efectuată primăvara și nu iarna. Sacrificiul violent cel mai cunoscut la care participă toți credincioșii, este Spartul sau Ciocnitul ouălor.

Oul

Izvoare istorice și arheologice sigure atestă, cu multe secole î.H., obiceiul de a se face cadou ouă colorate la unele sărbători sezoniere, în primul rând la Anul Nou: în China, cu ocazia sărbătorii *Tsing-ming*, care cădea în aprilie, se obișnuia să se ofere în dar ouă colorate; la vechii perși, era obiceiul ca, la sărbătoarea primăverii, oamenii să-și dăruiască unul altuia ouă de diferite culori; la romani, tinerii vopseau ouăle în roșu și, pe lângă alte cadouri, și le trimiteau reciproc la sărbătoarea lui Ianus; la vechii slavi exista datina ca la sărbătoarea primăverii să se ofere în dar ouă roșii etc.

Oul este, alături de lut și aluat, arhetipuri ale genezei. Astfel, chinezii credeau că cerul împreună cu pământul sunt ca un ou de pasăre: cerul este învelișul pământului, precum coaja oului este învelișul gălbenușului. La rândul

lor, vechii perși credeau că cerul, pământul, apa și tot ce se găsește sub cer sunt închise ca într-un ou: cerul este deasupra și dedesubtul pământului, iar pământul este înăuntrul cerului, ca și gălbenușul în ou. Ei credeau că la începutul lumii se afla numai Dumnezeu, iar peste întregul spațiu al haosului domnea întunericul. La un moment dat a apărut un ou care a fost acoperit cu aripile întunericului și fecundat de către noapte. Din Oul fecundat au ieșit Soarele și Luna care s-au înălțat pe cer. Pământul fiind mai greu, s-a lăsat în jos. Credințe cosmogonice asemănătoare întâlnim și la alte popoare ale antichității: la fenicieni, din haosul primitiv apare un duh care se divide în cer și pământ, de unde răsar Soarele și Luna; la egipteni creația lumii începe cu formarea unui ou pe întinsul apelor. Țăranul român în prima jumătate a secolului XX credea că „pământul e în chipul unui ou; fundul oului este pământul, iar vârful e cerul; el stă pe ape“ (Candrea, 1928, p. 100).

Imaginea arhetipală care a stat la baza comparării universului cu oul își are originea în faptul că acest termen de comparație este generator de viață. Din el au înmugurit Pământul, Soarele, Luna, viața. Soarele însuși a fost comparat cu un pui. Lumina zilei și unii zei care simbolizează Soarele (la egipteni Ra, Amon-Ra) își au originea, de asemenea, în ou. Astfel, oul ca simbol al creației, al fertilității și al Soarelui, astru de care depinde viața pe pământ, a rămas până spre vremurile noastre simbolul reînvierii naturii, substitut al divinității sacrificate violent, prin spargere. Oul este un substitut al divinității primordiale, înfrumusețat (gătit) prin vopsire și încondeiere în Săptămâna Patimilor, jertfit și mâncat sacramental în ziua de Paște.

Izvoare istorice și arheologice certe atestă, cu multe secole înainte de Hristos, obiceiul de a se face cadou ouă colorate la marile sărbători sezoniere, în special la Anul Nou: la sărbătorile de primăvară, vechii perși își dăruiau ouă de diferite culori; tinerii romani își trimiteau ouă vopsite în roșu, împreună cu alte cadouri, la sărbătoarea zeului Ianus etc. Apariția frecventă a oului, în special a

oului colorat, în ceremoniile antice de înnoire a timpului se bazează pe concepțiile lor cosmogonice care comparau universul cu oul generator de viață. De pildă, chinezii credeau că Cerul și Pământul formează un uriaș ou de pasăre: Cerul ar fi învelișul Pământului, asemănător cojii de ou care învelește gălbenușul.

Treptat, obiceiurile preistorice legate de acest arhetip al genezei, oul, au fost preluate și de creștinism: oul, colorat și împodobit, este simbolul Mântuitorului, care părăsește mormântul și se întoarce la viață, precum puiul de găină ieșit din găoace. La început ouăle se vopseau cu plante în galben – culoarea Soarelui pe bolta Cerului, și în roșu – culoarea discului solar la răsărit și apus. Ulterior, ouăle au fost decorate cu chipul lui Hristos, cu figuri de îngeri, cu un miel, cu motive astrale, fitomorfe, zoomorfe, antropomorfe. După milenii de evoluție a credințelor și ideilor religioase, românii înroșesc și încondeiază ouăle primăvara, la sărbătoarea centrală a calendarului festiv creștin, Paștele. Înroșitul și încondeiatul ouălor, meșteșuguri populare de un rar rafinament artistic, se îmbină cu numeroase credințe și obiceiuri precreștine. Pentru a juca rolul de substitut ritual al personajului sacru, oul este ales la Miezul Păresimilor, ziua de miercuri din mijlocul Postului Mare, este gătit (colorat și încondeiat) în Săptămâna Patimilor, pentru a fi ucis, prin lovire violentă în cap (Ciocnitul ouălor) și mâncat sacramental în ziua de Paște. Prin acest scenariu ritual, cei vechi credeau că timpul și spațiul înconjurător moare și renaște anual, împreună cu divinitatea adorată. Bogata terminologie zonală a ouălor încondeiate reflectă tehnica încondeiatului (ouă închistrite, împistrite, picurate, pictate, împuiate) și instrumentele folosite (ouă încondeiate). Alte denumiri, precum ouă necăjite și ouă muncite, se referă la chinul ouălor în timpul complicatului proces de încondeiere: desenarea cu ceară încinsă, și introducerea lor de mai multe ori în apă fiartă. Obiceiurile și credințele legate de cojile acestora pot aduce frumusețe și sănătate, belșug și rod bogat, pot să lege sau

să îndepărteze oamenii, să grăbească căsătoria fetelor, să înmulțească vitele etc.

Obiceiurile calendaristice legate de colorarea și încondeierea ouălor, folosirea lor în practicile magice menite să aducă prosperitate turmelor și ogoarelor, fertilitate animalelor, vegetalelor și oamenilor, aruncarea cojilor de ouă pe apă pentru a anunța Blajinii de sosirea Paștelui etc., etc. sunt practici precreștine implicate în renovarea timpului și transmise până spre zilele noastre.

Pasca

Alimentele rituale erau, ca și la sărbătorile de iarnă, foarte variate. Am amintit deja mielul sau purcelul fript și colacii dați de pomană în Sâmbăta lui Lazăr sau în Duminica Floriilor, ouăle înroșite sau încondeiate. Cea mai însemnată coptură este pasca și colacul, preparate din făină de grâu. Caracterul ritual al păștii este subliniat de data prescrisă de tradiție când trebuia pregătită (în joia sau în sâmbăta Paștelui), de forma (rotundă sau dreptunghiulară) și ornamentele din aluat (pască cu sucituri, cu împletituri, cu zimți, simplă), de utilizarea lui în diferite practici magice (Marian, 1901, vol. III, p. 4-11). Alături de pască se făceau și alte copturi cu caracter ritual numite colaci, babe, moși sau moșnegi, prescuri, învârtite (Marian, 1901, vol. III, p. 10).

Deschiderea mormintelor și cerului

Joia din Săptămâna patimilor are diferite denumiri zonale: Joia Mare, Joimari, Joia Patimilor, Joia Neagră. O avalanșă de practici tradiționale sporesc importanța acestei zile. După credința locuitorilor din satele Munteniei și Olteniei, „morții vin în fiecare an în această zi la vechile lor locuințe, unde așteaptă până la Moși sau Sărbătoarea Moșilor, adică până sâmbăta înainte de Rusalii, sau Duminica Mare, când se fac apoi împărțeli de plecarea

sufletelor, adică când se dau colaci și oale de pomană și morții pleacă cu colacul și cu oala ce au căpătat-o“ (Marian, 1899, p. 270). Aceeași credință a fost consemnată și în alte zone ale țării, unde morții sunt așteptați, în general, în curte, li se pun mese cu apă și colaci pe ele, scaune pentru odihnă, li se aprind focuri pentru a se încălzi. Spiritele lor se pot așeza însă și în alte locuri, în special la streășina casei. Prin Banat locul lor era după ușă, unde li se pune un „măsael“ cu pânză albă pe el. Asemănător ajunului de Crăciun, mormintele sunt tămâiate, iar la ieșirea din cimitir morții sunt strigați: „Sculați, sculați / Și-acas haideți“ (Marian, 1899, p. 275). Atunci se deschideau nu numai mormintele, ci și cerul, raiul și iadul pentru a putea veni „sufletele acasă spre a petrece“ (Mangiuca, 1883, p. 137-138). Joimari este o zi prin excelență a morților, fiind numită în Bucovina chiar Ziua Morților. Prin Banat și Muntenia morților li se dădeau de pomană oale umplute cu apă sau cu vin, colaci, iar în zona Năsăudului se întindeau în cimitire mese cu diferite mâncăruri și băuturi (Marian, 1901, vol. II, p. 279).

Joimari este nu numai o mare sărbătoare a morților, ci și un important reper calendaristic pentru industria casnică. În Țara Românească, aceasta zi reprezenta „termenul cel de pe urmă până când au femeile și cu deosebire fetele să-și toarcă lănețele și mai ales cânepa. Cele care nu și-au cusut cămașă nouă pentru Paște, sunt pedepsite de Joimăriță“ (Marian, 1899, p. 267-268). În numeroase zone ale țării la Joimari trebuia încheiat și țesutul tortului, activitate care se desfășura în condiții optime numai la o anumită umiditate și temperatură. Acolo unde țesutul tortului se făcea și în anotimpul călduros, existau construcții speciale, semiîngropate, un fel de bordeie în care picioarele războiului de țesut erau bătute în pământ. Țesăturile din lână, în special dimiile, se făceau cu precădere tot în jumătatea friguroasă a anului, pentru a fi date apoi la pui și vâltoare în lunile călduroase. Fetele și femeile torceau, cu precădere, în perioada șezătorilor care începeau

pe la mijlocul toamnei și se încheiau la sfârșitul iernii și începutul primăverii, în săptămâna Caii lui Sântoader. În nopțile lungi de iarnă, bune pentru șezători, se lucra și se petrecea, torsul fiind o operație care nu te împiedică să povestești, să cânti, să glumești, să râzi. Țesutul, activitate casnică ce nu putea fi efectuată în șezători, se desfășura cu intensitate în Păresimi, după Lăsatul Secului, având ca termen final mijlocul Săptămânii negre, ziua de Joimari. Fetele mari, în special acelea care urmau să intre în horă la Paște, aveau să-și termine de cusut și iia sau cămașa nouă. Motivele ornamentale, cromatica, îmbinarea culorilor erau ținute în mare taină, fiecare casă devenind, după perioada deschisă a șezătorilor, un laborator individual de creație. Vrednicia, priceperea și bunul gust al fetelor de măritat aveau să fie apreciate de flăcăi și de mamele lor numai la hora satului, la deschiderea jocului întrerupt de-alungul postului. În funcție de zona etnografică, „scosul fetelor la horă” și înnoirea iilor aveau loc nu numai la Paște, ci și la alte sărbători calendaristice: Crăciun, Sântilie, Nedeie.

Înainte de a deveni personaj justițiar care descoperă și pedepsește fetele și femeile leneșe, Joimărița a fost o Zeiță a morții care supraveghea Focurile de Joimari. În imaginarul popular aceasta apare ca o femeie cu înfățișare hidoasă: cap uriaș cu părul lung și despletit, dinți lați și gura căscată. Este o babă zmeoaică, o stafie sau un duh necurat, un animal respingător. Locuința ei s-ar afla în păduri neatinse de topor și neumblate de picior de om, în păduri pustii sau în creierii unor munți înalți. Unelte de pedeapsă și tortură pe care le poartă cu sine sunt, în exclusivitate, legate de foc: căldărușe sau oală de lut cu foc sau jar, vâtrai etc. Joimărița vizitează Focurile de Joimari aprinse pentru fiecare mort în parte pe podeaua locuinței, în curte sau grădină, pe morminte sau lângă morminte și, pentru toți morții laolaltă, în cimitir sau în curtea bisericii. Treptat, din divinitate a morților, probabil legată de ritul funerar de incinerare a morților, specific populației autohtone înainte de apariția și generalizarea înhumării creștine,

devine un personaj justițiar, foarte temut, care controlează și pedepsește fetele și femeile leneșe, mai ales pe acelea care nu și-au terminat de tors până la Joimari cânepa, inul și lâna. Neiertătoare, Joimărița folosește mijloace cumplite de tortură: arderea degetelor și mâinilor fetelor și femeilor leneșe, pârlirea părului, unghiilor și degetelor, incendierea cânepii, câlților și fuioarelor netoerse etc. Uneori, aceasta pedepsește și flăcăii care, până la ziua ei, nu au reparat gardurile sau nu au îngrijit bine vitele pe timpul iernii. Vechimea și importanța Joimăriței în spiritualitatea românească sunt confirmate de apariția ei frecventă în folclorul, credințele, poveștile și zicalele populare culese din Oltenia, Muntenia, Banat, Dobrogea, Moldova, sudul Transilvaniei.

Strigatul peste sat

Paștele fiind asemuit cu un hotar care încheie o perioadă de timp și deschide altă perioadă, a devenit un moment de bilanț pentru tot ceea ce s-a făcut bine sau rău de-a lungul anului. Strigatul peste sat, care se desfășura seara înspre Joimari sau în seara sâmbetei Paștelui, era un obicei încă viu la începutul secolului al XX-lea în unele zone ale Transilvaniei. Scenariul de desfășurare este asemănător cu cel practicat în alte zone la Anul Nou și la Lăsatul Secului. O notă aparte făcea strigatul peste sat executat de un singur fecior ales pentru un an, numit Voevoda Țiganilor. Obiceiul, consemnat în zona Clujului, dă posibilitatea fiecărei fete sau fecior să comunice Voevodei Țiganilor abaterile ce le-a constatat de-a lungul Postului Mare. În sâmbăta Paștelui, după ce se însera bine, feciorii se strângeau în fața bisericii iar Voevoda se urca, în sunetele puternice produse de clopot și toacă, în vârful unui pom înalt. Ajuns în vârf, clopotele și toaca încetau, iar Voevoda începea să strige cu voce tare cele constatate: „Constantinu Nuțului s-a îmbătat la fâgădău (cârciumă) și și-a pierdut vreo haină în drum, a umblat la pețit în post sau

că nu știe a ara, a semăna, pământul i-a rămas nearat, vitele la timp nu le-a adăpat; sau că Feronica lui Tănasă nu știe urzi, a jucat ori a mâncat de dulce în post, a rămas cu cânepa netoarsă, umblă cu hainele destrăbălate, cu cămașa nespălată, are casa nemăturată, Paștele a ajuns-o cu grădina nelucrată, cu pocmolul (prispa) nespoit, cu casa nevăruită și altele multe de asemenea, pe care Voevoda le știa înșira de-a rostul și încă de multe ori se silea a le spune chiar în poezie“ (Marian, 1899, vol. II, p. 290). Se băteau din nou clopotele și toaca, după care Voevoda striga altă fată sau alt fecior. Era mare cinste pentru cel care scăpa nestrigat în seara sâmbetei Paștelui și mare supărare, mai ales pentru o fată, care s-a auzit de mai multe ori strigată.

Un alt obicei cu caracter justițiar pentru civilizația străveche a românilor transilvăneni a fost „Alegerea Craiului nou“, observat și descris de George Coșbuc. Pe la 1903, obiceiul era un fel de „strigat peste sat“ urmat de pedepsirea flăcăilor și, rareori, a bărbaților de curând căsătorii care se făceau vinovați de încălcarea normelor instituite de tradiție. Alegerea craiului nou, la echinocțiul de primăvară, precum consulii romani și conducătorii popoarelor arhaice, se făcea în vremea poetului: „... numai prin plaiurile românești ale Ardealului, în nord spre Maramureș și Bucovina, în ținutul Năsăudului și, la sud, în Țara Oltului, de către Muntenia... Eu am să descriu aici obiceiul așa cum se practică în nordul Ardealului, fiindcă mi se pare mai neamestecat cu alte obiceiuri care s-au alipit de el și fiindcă îl cunosc mai bine, căci l-am văzut de atâtea ori cu ochii mei“ (Coșbuc, 1986, p. 248).

„În zona etnografică a Năsăudului se alegeau, în ziua de Paște, doi crai. Întregul sat se aduna pe un loc larg, în sat sau în afara satului. Flăcăii ieșeau la mijloc și formau un nucleu compact în jurul căruia se adunau fetele în cerc. Flăcăii și fetele erau apoi împrejmuți de mai multe cercuri: al nevestelor, al bărbaților și, spre exterior, al bătrânilor, babelor și copiilor. Dacă erau neînțelegeri între flăcăi și nu cădeau de acord pe cine să aleagă crai, decizia

era luată de primul cerc, al fetelor. Dacă nici această instanță nu ajungea la un rezultat, intra în sfat cercul cel mai apropiat, al nevestelor și așa mai departe. Alegerea celor doi crai, cu intervenția altor cercuri de oameni, în caz de neînțelegere, era asemănătoare cu adunarea comițiilor în Roma. După alegerea craior, de regulă doi dintre flăcăii cu cele mai frumoase comportări sau, dacă alegerea se efectua mai târziu, doi flăcăi care au ieșit primii la arat, se numeau, de către aceștia patru „ajutători“. Ajutătorii puneau craii pe câte o grapă aduse anume și, ridicându-i cu grapă cu tot pe umeri, îi duceau la râul cel mai apropiat într-un alai vesel, cu chiote și strigăte: „Crai nou în țară“. Craii intrau în apă până la genunchi, stropeau mulțimea și încercau să tragă grapa în râu. Când reușeau, după o luptă aparentă cu flăcăii, să-și tragă grapa în apă, craii ieșeau din râu în veselia întregului sat. Pe mal craii erau așezați pe grapă și aduși la locul unde au fost aleși și unde se găsea un scaun numit „scaunul județului“. Poporul ridica pe brațe craii de trei ori strigând din nou „Crai nou în țară“ și apoi „îi așeză pe acel scaun înalt, și de acum au putere de crai un întreg an, până la Paștele viitor“. În acel moment, un flăcău urcat într-un copac înalt, striga tare și rar: „Crai nou în țara! / Grâu destul la vară!“. Începea apoi „bricelatul“: „Unul dintre crai judecă, iar celălalt execută pedeapsa. Rând pe rând vine la scaun câte unul și dă de gol pe cutare ori cutare flăcău – numai flăcăii sunt denunțați, dar îi poate denunța oricine – că are obiceiul să-și bată boii, că se ceartă cu părinții, că a amăgit pe cutare fată și cununia și-a lăsat-o, că are năravul să înjure, că umblă murdar îmbrăcat, că e nebăgător de seamă și rupe mereu câte ceva la car și la plug, că umblă prea mult sărind gardurile, că e răutăcios și gâlcevitor cu toată lumea. Și altele câte și câte. Craiul judecător ascultă, dă semn și cei patru ajutori prind pe acuzat, îl iau pe sus... și îl bat la tălpi cu niște lopățele, dându-i lovituri rânduite de crai. Al doilea crai, executorul, merge în fruntea alaiului, cu vinovatul, el observă dacă loviturile i se dau după număr, dacă nu-l lovesc prea cu

dușmănie (căci se întâmplă și asta, mai ales că vinovatul trebuie să fie desculț) și apoi se întoarce ca să ia pe altul în primire, fiindcă în vremea asta craiul judecător a rămas pe scaunul său și ascultă alte denunțuri... Nimeni dintre cei acuzați nu poate să se sustragă judecății; nimeni n-are voie să fie încăpățânat, să nu se supună «legilor apucate din bătrâni», căci atunci ar avea de furcă bietul cu satul întreg“ (Coșbuc, 1986, 250-251).

Desfășurarea obiceiului ne oferă, printre altele, numeroase argumente privind vechimea și autohtonitatea acestei practici. Data „Alegerii Craiului nou“ sprijină ipoteza conform căreia Anul Nou se sărbătorea primăvara, la echinocțiu, când era luată în calcul, probabil, și una din fazele lunare: Luna Nouă sau Craiul Nou.

Aprinderea focurilor rituale

Luminațiile făcute cu mănunchiuri din paie prinse în două bețe, ca în clește, și învărtite prin aer, și cu roata carului îmbrăcată în paie și dată de-a dura, în flăcări, pe deal sunt elemente specifice ale cultului solar ce însoțeau practica strigatului peste sat (Marian, 1899, vol. II, p. 287). Mobilul datinei era credința că astfel se putea influența pozitiv starea critică a Soarelui ajuns la echinocțiul de primăvară, când lumina și căldura propagate de el mai erau încă puse în cumpănă de forțele frigului și ale întinericului. Luminațiile nocturne, mai ales roata în flăcări rostogolită pe dealuri, erau considerate vrăji prin care oamenii încercau să ajute Soarele să depășească punctul echilibrului, al egalității zilei cu noaptea, și să urce cât mai sus pe bolta cerului.

În Săptămâna patimilor, mai cu seamă la Joimari, se aprindeau cele mai multe focuri rituale. Acestea au funcție funerară. Ritul funerar păgân și-a pus amprenta asupra evenimentelor petrecute în Săptămâna patimilor, devenind dominantă în două zile: joia și sâmbăta. Tradiția incinerării simbolice a morților în ziua de joi și a învierii în ziua de

sâmbătă este replica la ritualul creștin de înhumare simbolică vinerea și de înviere, tot după trei zile, duminica. Exemplele care se referă la ritualul păgân de incinerare din Joimari, independent de ritualul creștin de înhumare din Vinerea Mare, sunt atestate pe întreg teritoriul României și cuprind elemente deosebit de interesante pentru reconstituirea ceremonialelor de incinerare practicate, în parte, până la cumpăna anului 1000 (Zaharia, 1967, p. 117).

Explicația dată de bătrâni, conform căreia la aceste focuri vin morții să se încălzească, reflectă o secvență evoluată a obiceiului. Iată câteva exemple: „De Joimari se face foc în casă, pe podea, câte un foc pentru fiecare mort. Peste focuri dăm de pomană colaci” (Naideș, 1981); „De Joimari, cu trei ore înainte de a se lumina de ziuă, mergem la cimitir și aprindem focuri la morminte. Dăm de pomană copiilor colaci și alte alimente” (Lăpușnicu Mare, 1981); „Joi seara înainte de Paște se face un foc mare în curtea biserii. Joi dimineața, în fiecare casă se fac câte 4-10 luminiche (focuri mici) în curte, după câți morți are și se crede că vin morții și se încălzesc. Lemnele pentru foc se adună miercuri dimineața din tufe de alun uscat. Nu se taie, ci se rup cu mâna. Le adună copiii sau femeile bătrâne” (Fochi, 1976, p. 181-182) etc. Practica cea mai obișnuită este deci aprinderea focurilor după un scenariu ritual care se diferențiază de aprinderea focurilor rituale la alte date calendaristice: Măcinici, Lăsatul Secului, Sângiorz, Florii, Sânziene, Sâmedru. Focurile se aprind pentru fiecare mort plecat din gospodărie pe podeaua locuinței, în curte, în grădină, în cimitir lângă mormânt sau chiar peste mormânt și în curtea bisericii pentru toți morții îngropați în cimitir; peste focuri, adevărate ruguri funerare, se dă de pomană, așa cum se dă de pomană în cadrul ritualului de înhumare, peste sicriu sau peste groapă; lemnele și bozii pentru foc se adună într-un anumit moment al zilei și de anumite persoane; focul este ocolit ritual ca orice mormânt, cu apă sau tămâie.

Ramura de salcie

La începutul ciclului, în ajunul sau sâmbăta Floriilor, se efectua un ceremonial complex, structurat după modelul colindelor, dedicat unei zeități a vegetației numită Lazăr sau Lăzărică. Obiceiul a fost atestat numai în sudul țării: Muntenia și Dobrogea. Totuși, acesta este circumscris într-un areal sud-est european mai larg, ceea ce i-a determinat pe folcloriști să-l atașeze unui străvechi strat cultural tracoelen (Bîrlea, 1981, vol. I, p. 403).

Una dintre fete, participantă la ceremonial (de menționat că obiceiul era practicat numai de către fete), numită Lăzărița, se îmbrăca mireasă. Aceasta, împreună cu alte fete cu care formează o mică ceată, colindă în fața ferestrelor caselor, unde au fost primite. Lăzărița se plimbă cu pași domoli, înainte și înapoi, în cercul format de colindătoarele care povestesc, pe o melodie simplă, drama lui Lazăr sau Lăzărică: plecarea lui Lazăr de acasă cu oile, urcarea în copac pentru a da animalelor frunză, moartea neașteptată prin căderea din copac, căutarea și găsirea trupului neînsuflețit de către surioarele lui, aducerea acasă, scăldatul ritual în lapte dulce, îmbrăcarea mortului cu frunze de nuc, aruncarea scaldei mortului pe sub nuci. Un text dobrogean, probabil foarte vechi, completează scenariul ritual al morții și înmormântării cu învierea și prefacerea lui Lazăr în flori, moment culminant marcat, printr-o horă de veselie a colindătoarelor. Ovidiu Bîrlea este surprins de felul cum un text folcloric care nu beneficiază de nici o descriere etnografică redă un ritual atât de complex: moartea violentă, scaldă rituală, care aduce cu sine prosperitatea vegetației sau, și mai direct, învierea și transformarea eroului în vegetație luxuriantă și, în final, bucuria marcată de hora colindătoarelor. Originea obiceiului ar trebui căutată într-una din „forme de trace ale cinsirii lui Dionysos care avea loc la începutul primăverii, strâns înrudite cu cele din antichitatea greacă despre Adonis și Afrodita, Attis la frigieni, Osiris la egipteni etc.,

în care baza scenariului ritual era moartea violentă a zeului, bocirea zgomotoasă în grup, iar în final învierea lui concomitent cu eruperea vegetației, în bucuria generală a cortegiilor participante“ (Bîrlea, 1981, vol. I, p. 405).

După acest scenariu, tipic pentru renovarea timpului anual sau sezonal, urma sărbătoarea prepascală a Floriilor. Zeița romană a florilor, Flora, în cinstea căreia se organizau vestitele sărbători de primăvară, devenise foarte cunoscută în Dacia romană. Sărbătoarea oferă însă numeroase practici populare legate de cultul morților: pomeni, înfigerea ramurilor de salcie în morminte, amenajarea și curățirea mormintelor, acte de divinație în care se solicită ajutorul spiritelor morților. Ramurile de salcie, simboluri ale vegetației de primăvară, erau la loc de cinste: se duceau la biserică pentru a fi sfințite, se foloseau la farmece și descântece, căpătau valoare de medicament pentru vindecarea diferitelor boli, se păstrau pentru a opri prin mijloace magice grindinile și furtunile distrugătoare, pentru a fertiliza cu ele stupii și vitele etc.

Personajele Calendarului popular sunt însă oameni obișnuiți, agricultori sau crescători de animale, cu calități și defecte, cu părinți, frați, surori, soacre. Astfel, baba Dochia era mama lui Dragobete, Cap de Primăvară, căsătorit cu o fată ce mai avea un frate mai mic, pe nume Lazăr. Într-o sâmbătă Lazăr a plecat de dimineață cu caprele, lăsând-o pe maică-sa să facă plăcinte. Urcându-se într-un stejar să culeagă muguri, își aduce aminte de plăcinte. Se grăbește să coboare, cade și moare. Sora lui, nevasta lui Dragobete, îl caută până îl găsește și îl bocește până cade moartă lângă frate-său. Rudele și neamurile i-au găsit târziu, în ziua de Sântămărie, când iarba crescuse peste ei. „Se zice că de atunci ar fi rămas și jelitul la morți“. În felul acesta sora lui Lazăr scapă de traiul greu ce-l ducea cu soacră-sa, Baba Dochia („Șezătoarea“, 1904, p. 6).

Cele două zeități preistorice, Lazăr și Flora, provenite din straturi culturale diferite (tracic și roman), înrudite în ceea ce privește scopul final (renașterea

vegetației la începutul unui nou ciclu calendaristic), sunt celebrate în Calendarul popular în sâmbăta lui Lazăr și în Duminica Floriilor. Este adevărat că în *Evanghelia lui Luca* se vorbește de un anume Lazăr cel sărac, că fratele Martei și al Mariei, despre care se spune că a fost înviat de Iisus, se numea Lazăr, că după această minune, la intrarea în Ierusalim, locuitorii orașului l-au întâmpinat pe Iisus cu ramuri verzi. Dar, de la aceste date consemnate în Evanghelie și până la ritologia păgână expusă sumar în rândurile de mai sus este o distanță imensă.

Spiritul de îngăduință și toleranță

Asemănător sărbătorilor de Anul Nou, spiritul de împăcare între oameni, de iertare a pricinilor, de îngăduință față de cei din jur se manifesta puternic în „săptămâna luminată“. Buna înțelegere se manifestă cu ocazia vizitelor ce le făceau cei mici la cei mari: copiii la părinți, nepoții la moși, frații și surorile mai mici la frații și surorile mai mari, finii la nași, ginerii la socri, cuscarii la cuscari, cumetrii la cumetri. Aceeași atmosferă se prelungea și în relațiile extrafamiliale. Obiceiul consemnat în Bucovina, este o copie a zilei de libertate acordată de romani slugilor, servitorilor și sclavilor cu ocazia Saturnaliilor. În Banat, servitorilor și ciobanilor li se făceau și unele cadouri, în special miei. Libertate deplină se acorda animalelor: vitele pășteau prin holde, câinii erau sloboziți din lanț, vacile nu se mulgeau (Marian, 1901, p. 132-133).

Asemănător sărbătorilor de iarnă, activitățile din prima zi de Paște aveau semnificație de „omen“: „în ziua de Paște nu e bine să plătească omul datorii, dar nici să dea ceva împrumut, căci atunci tot anul va da, iar de luat sau căpătat nicicând nu va lua sau căpăta“; „cine doarme în ziua de Paște, acela va fi tot anul somnoros și leneș“ (Marian, 1901, p. 102). Deși nu se mai întocmeau calendare din foi de ceapă și coji de nucă, se faceau unele previziuni meteorologice pe perioade mai mici de timp: Dacă

plouă în ziua de Paște, tot timpul până la Rusalii va fi ploios, iar dacă bate grindina, atunci va fi mănos (Marian, 1901, p. 103).

Acte de purificare

Spre deosebire de ritualul renovării anului la sărbătorile de iarnă, când practicile de purificare abundau în cea de a doua parte a ciclului, între Anul Nou și Bobotează, această ordine nu mai poate fi urmărită în cadrul ciclului de sărbători concentrate în jurul Paștelui datorită credinței că morții se întorc la lăcașele lor mult mai târziu, la Moși, în sâmbăta Rusaliilor. Spiritele morților deveneau forțe malefice numai atunci când ele sălășuiau printre cei vii peste termenul fixat de cutumă, de pildă după ceremonialul de înmormântare, după Bobotează, după Rusalii etc. Practicile de purificare din Săptămâna patimilor și în Săptămâna luminată cuprindeau, printre altele, luminațiile (rostogolirea roții incendiate pe pantele dealurilor), fumegațiile, scăldatul și udatul cu apă.

Scăldatul era practicat mai ales de feciori și fete în dimineața zilei de Paști, când se sculau „până a nu răsări soarele, se duceau, unul câte unul, la un râu sau la o altă apă din apropiere și în râul sau în apa respectivă se scăldau astfel ca nimeni să nu-i vadă când, cum și unde s-au scăldat. Făcând aceasta cred nu numai că se curăță de toate bolile și răutățile, de toate aruncăturile, făcăturile și urâciunile, ci totodată și că vor fi peste tot anul scutiți de orice boală și că se vor face iuți, sprinteni, ușori, harnici, sănătoși și iubiți“ (Pamfile, 1916, p. 64). Udatul cu apă, atestat în Transilvania și Bucovina la începutul secolului al XX-lea, avea, pe lângă funcția purificatoare, și rol fertilizator. Adesea acesta se considera o vrajă care grăbea mărițișul fetelor. Obiceiul dura două zile: luni, după Paște, feciorii udat fetele și băieții fetițele, iar marți fetele udat feciorii și fetițele pe băieți. Udatul fetelor se făcea, dacă se putea, prin surprindere, cu apă neînceptută. Uneori erau

luate pe sus: „aşa îmbrăcate şi gătite, cum sunt, le duc până la o fântână, pârau, baltă sau şi la un eleşteu din apropiere şi acolo toarnă vreo două-trei cofe de apă pe dânsele, ori le cufundă cu haine cu tot înăuntru şi le udă. Iar după ce le botează astfel le dă drumul. Cu toate acestea, fata udată nu se supără, ci din contră, se bucură crezând că, întâmplându-i-se aceasta, în decursul anului de bună seamă se va mărita“ (Pamfile, 1916, p. 130).

JUNII BRAȘOVENI

Prin Junii Brașoveni se înțelege, de fapt, un complex de obiceiuri românești în care practicile precreștine și cele creștine s-au influențat reciproc pentru a reda, în esență, ideea universală a morții și nașterii anuale a timpului calendaristic. Într-o amplă monografie dedicată Junilor Brașoveni, Ion Mușlea își exprima convingerea că Junii Brașoveni sunt o reminiscență dintr-un ritual complex de inițiere a puberilor (1972, p. 91-92). Dar, materialul informativ foarte bogat prezentat de autor sprijină și, în același timp, contrazice această ipoteză. Fără să excludem polivalența obiceiurilor, motiv pentru care ne reținem de la o polemică științifică pe această temă, opinăm că e mai plauzibilă ipoteza conform căreia Junii Brașoveni au păstrat, până spre zilele noastre, elemente din scenariul ritual al Anului nou sărbătorit primăvara, la echinocțiul de primăvară. Din desfășurarea obiceiului – reguli precise de intrare și ieșire din ceata „junilor“, repartiția actelor rituale pe zile și momente ale zilei, efectuarea ceremoniilor în vatra și moșia așezării, interdicții de vârstă impuse participanților, alimente și mese rituale, dansuri (cățeaua, hora) și obiecte (surla, buzduganul) rituale, practici apotropaice, de virilitate și fertilitate și altele – reținem numai secvențele mai semnificative pentru împlinirea rituală a scenariului de renovare a timpului calendaristic.

Perioada de înnoire a timpului

La începutul secolului al XX-lea practicile rituale ocazionate de Junii Brașoveni se efectuau pe parcursul a zece zile: o zi la Blagoveștenie sau Ziua Cucului, o zi la Florii și o săptămână de opt zile (între Duminica Paștelui

și Duminica Tomii pe care o numim Săptămâna junilor, sau Paștele Blajinilor). Este un obicei echinocțial marcat de Blagoveștenie (25 martie), cea mai apropiată sărbătoare de data echinocțiului (21 martie), și de Paște (Duminica Floriilor și întreaga Săptămână a Junilor), calculat în funcție de data echinocțiului și de faza lunară. Junii Brașoveni debutează la o dată fixă, 25 martie, și se încheie la o dată mobilă, Duminica Tomii sau Paștele Blajinilor. Paștele poate pica, în mod teoretic, chiar în ziua echinocțiului, deci cu patru zile înainte de Blagoveștenie, sau în una din zilele dintre echinocțiu și Blagoveștenie. Dacă nu am accepta că Junii Brașoveni este un obicei precreștin, care se desfășura la echinocțiul de primăvară, am fi de acord cu absurditatea începerii unui fenomen la sfârșitul sau în timpul desfășurării lui. Este de presupus că opoziția poporului a fost atât de mare la încercarea bisericii de a desființa sau de a muta Junii Brașoveni de la echinocțiu la Paște, încât aceasta a fost nevoită să mențină obiceiul în schimbul fărâmițării lui la mai multe date și sărbători calendaristice.

Purificarea spațiului

Un element nelipsit din recuzita Junilor era un fel de trompetă cu șase găuri, numit surlă, cu ajutorul căreia se scoteau sunete stridente: „sunetul nu e prea muzical și seamănă mai mult a grohăit“, „scoate tonuri curioase“, „are un glas asurzitor și zgomotos“, „strică nu arareori armonia muzicii Junilor“ (Mușlea, 1972, p. 97). Surla era un obiect cu valoare cultică, la sunetul căruia bătrânii aduceau mulțumiri că au trăit să audă încă o dată „sfânta surlă“. Surlașul era un personaj important care mergea în fruntea tuturor alaiurilor. Asemănător instrumentelor de produs zgomote la sărbătorile de Anul Nou (bice, buhaie, tobe, clopote și clopoței), surla era folosită pentru alungarea, prin sunetele sale nemelodioase, spiritele și forțele malefice ale iernii. Apariția junilor călări în ziua de miercuri din

„săptămâna luminată“, când se chiuia și se trăgeau focuri de pistoale reprezenta, pentru multă lume, adevărata sărbătoare a junilor. Călăreții și caii, împodobiți cu ghirlande de flori, deveneau un fel de semizei de tipul Sântoaderilor, de a căror forță fantastică se speriau spiritele necurate. Călărirea cailor de către juni avea deci aceeași semnificație cu „încurarea cailor“ la Bobotează, Lăsatul Secului și Sântoader. Sunetele surlei, focurile pistoalelor, chiotele, goana cailor alcătuiau adevărate scene de vânătoare rituală a spiritelor iernii.

Mese rituale

A doua zi de Paște ceata junilor se împărțea în trei grupe pentru a merge, însoțită de lăutari, pe la cunoscuți și, mai ales, pe la casele cu fete mari. Cu acest prilej se strângeau ouă (aliment cu numeroase semnificații simbolice). Vizitele semănau întrucâtva cu colindele cetei de feciori la sărbătorile de iarnă: junii erau așteptați cu mesele încărcate cu colaci, băutură, ouă roșii; se făceau urări de sănătate și se juca câte o horă. Mesele din afara așezării și din grădina lui Țimăn, la care mâncau junii erau săpate în pământ: „această masă consta dintr-un șanț săpat în pământ, care cuprinde o bucată de loc de 3-5 m pătrați, în formă de elipsă, pe care se punea mâncarea. Astfel de mese pe care le-am pomenit acoperite cu iarbă și mușchi, se găsesc în grădina lui Țimăn, pe Coasta Prundului, Între Chetri și Sub Tâmpa“ (Mușlea, 1972, p. 50). Un aliment consumat în mod obligatoriu a treia zi de Paște la Coasta Prundului era plăcinta (cu griș sau brânză). Cu excepția mielului, nu s-au păstrat informații care să ateste tăieri de animale și păsări.

Moartea și renașterea simbolică a timpului

Pentru împlinirea ritualului de renovare a anului practicile menite să degradeze, în mod simbolic, ordinea obișnuită erau absolut necesare. Informații etnografice

amintesc de „oameni poznași ce făceau să râdă lumea“, de „măscăriciu junilor“, de „aruncarea în țol“ sau de „aruncarea în cergă“ a junilor în preziua sau în ziua morții și înmormântării vătafului (Mușlea, 1972, p. 55). Practica „Aruncării în țol“, care ar putea fi interpretată ca o moarte și renaștere instantanee, era o secvență importantă în desfășurarea și a altor obiceiuri românești: la Rusalii în jocul Călușari (Muntenia), la Anul Nou în obiceiurile legate de ceata feciorilor (Țara Oltului) etc.

Punctul culminant al Junilor Brașoveni îl reprezenta moartea, îngroparea și învierea vătafului. „Joi seara, după ce junii mâncau la armașul mic, avea loc aruncarea în țol: junii apucă țolul de colțuri și unul din ei e trântit în el, mai de voie, mai în silă, săltat și aruncat de trei ori în aer și prins din nou în țol. Astfel sunt aruncați toți junii“. În această seară „moare“ și vătaful, care este întins pe o scară, ca un mort adevărat, „după ce s-a pus pe ea mai întâi o cergă ca să nu-l roadă prea tare lemnul“. Scara este purtată pe umăr de patru „juni“ și se înscenează un ceremonial funerar: „doi din ei se maschează, unul ca popă, altul ca dascăl, câțiva bocesc în cântece pocite care imită bocetele autentice, așa precum rugăciunile popii și dascălului ocazional parodiază pe acelea ale bisericii. Unii din ei sună din tălângi de vaci. În cântece și bocete, cu alai mare, vătaful e dus astfel, mereu legat de scara purtată de către «juni», pe toate ulițele românești ale Scheilor pe unde s-a umblat luna după ouă roșii, cu opriri pe la cârciumi. Dacă plouă, îl țin sub streșini să pice pe el, zicând: «să-l înmoaie că a fost prea aspru». Către zorii zilei, îl duc în sfârșit la locul numit «Podu Dracului», unde după ce e silit să promită o cantitate de băutură, e lăsat, uneori, să lunece, tot legat de scară, până în fundul văii fără apă. Abia atuncea e dezlegat și «junii» se îndreaptă spre o cârciumă să bea ce a promis vătaful“ (Mușlea, 1972, p. 55-56). După învierea vătafului în zorii zilei de vineri și după ce junii beau băutura promisă, începea un joc ritual, numit „cățeaua“. La porunca unui june, tinerii se dezbrăcau până la brâu cu cea

mai mare iuțeață pentru a începe un joc comparat de Mușlea cu o sarabandă. Dintr-o descriere lăsată de Tudor Pamfile, deducem că jocul „cățeaua“ se organiza și la nunți, era practicat numai pe întineric și numai de către flăcăi: „cățeaua e un joc nu tocmai frumos, pe care îl fac la vedre sau la mesele mari flăcăii, cu prilejul nunților, seara când gazda nu-i pe acolo. Anume se stinge lampa și flăcăii încep să se bată cu căciulile, cu curelele peste ce apucă. Această joacă proastă, numită «cățeaua», nu se mai poate întâmpla dacă unul prevestește zicând: - «Măi a venit cățeaua de la moară»“. (Pamfile, 1907, p. 97). Întrucât jocul „cățeaua“, așa cum era executat de Junii Brașoveni, păstrează amintirea unor străvechi practici orgiastice, ar fi trebuit să se desfășoare în noaptea de joi spre vineri, la priveghiul de înmormântare al vătafului.

După învierea vătafului – substitut pentru noul an – și jocul „cățeaua“ spiritele se potolesc brusc: vinerea și sâmbăta erau zile de repaus, iar duminica se încheia obiceiul junilor printr-o horă a buzduganului.

Fertilizarea mediului înconjurător

Hora era dansul ritual al junilor, executat de fiecare dată când se arunca buzduganul: la Blagoveștenie, Florii, Paște, Duminica Tomii, în zilele din „săptămâna junilor“, cu excepția vinerii și sâmbetei. Buzduganul, aruncat cât mai sus de junii prinși în horă, avea o lungime de 30 cm și o greutate de aproximativ un kilogram. Forma veche a buzduganului amintește de phalusul purtat de mutul din ceata călușarilor, de capetele sculptate ale bâtelor vechi păstorești, de reprezentările phalice cioplite în lemn de pe Valea Bistriței etc. Buzduganul junilor era, după I. Mușlea, un semn distinctiv al șefilor lor, echivalent cu obiectele rituale purtate de conducătorii altor cete de feciori. „Cercețătorii de până acum n-au văzut însă în purtarea lui în mână decât un argument pentru originea militară a «junilor». Nici unul nu s-a întrebat însă ce rost are aruncarea lui în

aer, în mijlocul unei hore... Noi presupunem că aruncarea buzduganului în aer, care astăzi e privită ca ceva neînțeles și fără rost, trebuie să fi fost înainte o *întrecere voinicească a feciorilor*, o ocazie când ei își puteau arăta dibăcia și puterea“ (Mușlea, 1972, p. 89). Fără să excludem în totalitate cele două interpretări, una legată de originea militară și alta de întrecerea voinicească în cadrul unui ceremonial complex de inițiere, credem că Junii Brașoveni aveau, în primul rând, o semnificație calendaristică, de înnoire a timpului. De altfel, o parte din paralelisme obiceiuului junilor cu ceata de feciori de la sărbătorile de iarnă, a fost discutată de I. Mușlea. Aruncarea buzduganului din centrul cercului (imagine a soarelui) format de hora junilor descrie o axă verticală, un *axis mundi* care unește simbolic Microcosmosul uman nou creat cu marele cosmos. Dacă ar fi vorba, într-adevăr, de un dans războinic sau de o inițiere voinicească a tinerilor, atunci prilejul cel mai potrivit de manifestare a ceremonialului ar fi trebuit să fie oferit de un joc tumultuos, nu de hora caracterizată prin „liniște și grație, departe de zbuciumul celor care impun eforturi și mișcări vijelioase“ (Bîrlea, 1982, p. 71). Pe de altă parte, ca orice întrecere, aruncarea buzduganului trebuia să aibă criterii de apreciere a învingătorilor. Dacă prinderea buzduganului în mână putea fi un criteriu de apreciere a bărbăției, nu același lucru se putea spune de înălțimea aruncării, imposibil de apreciat cu exactitate în condițiile arhaice. Interpretarea cosmologică pe care o dăm obiceiului este în legătură cu data echinocțiului de primăvară când avea loc ceremonialul Junilor Brașoveni. La hotarul dintre iarnă și vară, Soarele se găsea într-o poziție critică: astrul putea să alunece înapoi spre iarnă sau să-și continue urcușul spre vară. Aruncarea buzduganului era deci un act magic, menit să ajute Soarele să depășească acest punct primejdios din drumul său anual pe bolta cerului.

ANUL NOU AGRAR

Anul Nou oficial (1 ianuarie) și Anul Nou ritual (Paștele) sunt sărbători lipsite de orice semnificație practică: primul este celebrată în plină iarnă, al doilea primăvara, târziu, după începerea activității agricole. Ciclurile de sărbători polarizate de Crăciun și Anul Nou, pe de o parte, de Paște, pe de altă parte, nu oferă repere calendaristice pentru activitatea productivă cum ar fi, de pildă, începerea aratului sau semănatului, formarea turmelor și a cirezilor, curățirea și stropirea pomilor, dezgroparea viței de vie, scoaterea stupilor de la iernat etc. Începuturile de an sau de sezoane agrare și pastorale sunt determinate de factorii cosmici și tereștri care se manifestă diferențiat în funcție de latitudine, longitudine, altitudine, climă, relief, nu de data marilor evenimente creștine. La latitudinea geografică a României începutul anului agrar precede, ca dată calendaristică, echinocțiul de primăvară, adică debutul primăverii astronomice. Dacă colindele din ciclul sărbătorilor de iarnă „îmbrățișează tot ceea ce atinge idealul de fericire al gospodarului și familiei sale, din toate punctele de vedere“ (Caraman, 1983, p. 352), atunci cea mai presantă dorință era asigurarea rodniciei ogoarelor. Colindele de astăzi, deși păstrează motive agrare, au făcut loc și altor aspecte ale vieții: creșterea vitelor, albinelor, căsătoria fetelor și flăcăilor și altele. Originea colindelor este, fără îndoială, agrară, iar transferul lor din primăvară în plină iarnă pare a fi lipsit de logică. Ceremoniile prin care se încerca să se aducă roade bogate și spor la vite trebuiau să deschidă anotimpul fertilității, primăvara. Ce rost aveau colindele cu motive agrare la Crăciun, când munca ogorului începea peste aproximativ două luni? Dacă în colinde motivele agrare sunt răspândite laolaltă cu

alte elemente privind viața și economia tradițională, *Plugușorul* este o practică prin excelență agricolă, care concentrează numai motive agrare, un adevărat scenariu al activităților ce aveau să fie făcute de gospodar primăvara și nu iarna pe omăt. Scenariul agrar a fost însă atestat la diferite popoare ale Europei nu numai iarna, ci și primăvara, de pildă în unele părți ale Germaniei (Caraman, 1983, p. 356). În concluzie, începerea Anului Nou primăvara a fost forma primitivă de celebrare a anului agrar.

Sărbătorile specifice începutului de An nou agrar sunt concentrate atât în luna martie, cât și la Lăsatul Secului care, în funcție de calculul pascal, poate să cadă între 1 februarie și 8 martie. Întrucât Lăsatul Secului, inclusiv sărbătorile și practicile populare atrase de acesta, este sărbătorit la date diferite, în funcție de Paște, suntem nevoiți ca același ritual de început de an agrar să-l analizăm separat: la data mobilă a Lăsatului de Sec și la data fixă, 9 martie sau Măcinici. Dacă am considera situația ideală, posibilă însă după un anumit număr de ani, a suprapunerii Lăsatului de Sec peste sărbătoarea fixă de la 9 martie, am sărăci foarte mult Calendarul popular, ceea ce nu este în intenția noastră.

Lăsatul Secului de Paște

Mișcându-și data an de an în zona calendaristică a sezonului agrar, Lăsatul Secului a asimilat numeroase practici specifice renovării sau schimbării timpului, reușind să alcătuiască un ciclu de sărbători format din două săptămâni: Săptămâna Nebunilor și Săptămâna Caii lui Sântoader. La mijlocul ciclului se situează noaptea Lăsatului de Sec celebrată ca un adevărat revelion. Ritualul de înnoire a timpului cuprinde, asemănător ciclului sărbătorilor de iarnă, o perioadă de îmbătrânire și degradare a timpului, evidențiată prin practici în care apar mascați și elemente orgiastice (Săptămâna Nebunilor), și o perioadă cu practici de purificare a spațiului, de recâștigare a armoniei și echilibrului (Săptămâna Caii lui Sântoader).

Săptămâna Nebunilor

Săptămâna Nebunilor se suprapune peste Săptămâna Albă (Săptămâna Brânzei) când „numai nebunii pornesc a se însura, numai proștii și urâții satelor abia acum dau zor ca să se căsătorească, pe când toți cei cuminiți, câți au avut de gând să se însoare în decursul cârnilegilor, s-au însurat deja cu mult mai înainte“ (Marian, 1898, vol. I, p. 256). Obiceiul consta în mascarea bărbaților cu haine femeiești pentru a merge prin șezători unde făceau „diferite nebunii și glume“. Ei luau fetele și nevestele la joc, improvizând diferite dansuri spre buna dispoziție a celor prezenți, cutreierau a doua zi satul pentru a face alte „nerozii, nebunii și glume“ (Marian, 1898, vol. II, p. 14-15).

O descriere detaliată a obiceiului a fost făcută de Ion Chelcea în anul 1939 pe care o redăm pe scurt. Autorul spune că tinerii se mascau în personajele unei nunți: mireasă, mire, popă, dascăl, nași, „cumnat de mână“, nuntași de rând. După ce se făceau „maimuși“ (se mascau), porneau doi câte doi pe ulițele satului cu „govia“ (mireasa) și mirele în frunte. Pe drum, mascații din alaiul nupțial se repezeau după copii, iar fetele și nevestele tinere erau „țucate“. Copiii, care urmăreau de la distanță această nuntă improvizată, dădeau în vileag, prin intermediul strigăturilor, despre a cui căsătorie era vorba: a oamenilor cărora le-a trecut vremea de însurat și măritat. Cununia avea loc, sub formă de parodie, la un pom în care se anina un clopot. De la pomul cununiei cortegiul se îndrepta spre râu, unde „tinerii căsătoriți“ se spălau pe mâini cu apă turnată dintr-o vadră. După acest moment ritual „maimușii“ mergeau pe la casele oamenilor, unde erau cinstiți cu rachiu, ca la ospetele adevărate. Rezistând peste secole piedicilor ridicate de biserică, grație laturii sale distractive și glumețe, obiceiul a păstrat elemente valoroase pentru reconstituirea scenariului de renovare a anului care începea primăvara. Funcția matrimonială a obiceiului pare a fi de dată mai recentă, dacă luăm în considerare informațiile din alte zone

ale țării, unde mascații vizitau șezătorile pentru a face tot felul de „glume și nărozii“, fără a fi invocată căsătoria. Să fie aceasta o urmă a vestitelor cortegii dedicate lui Dionysos?

Deși lipsesc informațiile etnografice care să ateste revenirea morților printre cei vii, element important în scenariul de renovare a timpului (anul nou oficial și Anul Nou ritual), abundă practicile de pomenire a moșilor și strămoșilor, a morților în general: Sâmbăta Părinților dinaintea Lăsatului de Sec, când se pomeneau morții care și-au aflat sfârșitul în împrejurări năprasnice și cei care n-au avut parte de lumina (Marian, 1898, vol. I, p. 259-260); Moșii de Iarnă, numiți și Moșii de Cârneli în Moldova și Bucovina, Moșii de Piftii în Oltenia și Muntenia, Sacrilegi și Sacrilegiu Mic în Banat care erau ținuti tot în sâmbăta (ajunul) Lăsatului de Sec, când se dădeau de pomană alimente, băuturi, vase de băut apă, piftii, diferite copturi („pupi“), fruct alb (brânză, lapte), plăcinte. Spre deosebire de alte zile dedicate morților, Moșii de Iarnă și Moșii de Toamnă, care cad sâmbăta înainte de Sâmedru, erau numiți de popor și Moșii cei Mari (Marian, 1898, vol. I, p. 260-263). O altă zi dedicată morților era Sâmbăta Sântoaderului, când se împărțea de obicei colivă.

Nu sunt probe etnografice că la Lăsatul Secului și în cele două săptămâni care îl încadrează s-ar fi făcut sacrificii rituale. În schimb, abundă alimentele rituale preparate în ajunul Lăsatului de Sec (ouă fierte, piftii, lapte, brânză) și în Sâmbăta Sântoaderului (colăcei numiți „cuci“, „brăduleți“ și mai ales coliva). Tradiția creștină conform căreia coliva a fost inventată de sfântul Toader este infirmată de izvoarele antice, care atestă termenul „colivă“, cu sensul ce-l poartă și astăzi, încă din timpul formării civilizației cretane (Buhociu, 1979, p. 74). Cultul creștin ortodox a preluat coliva din ritualul anterior precreștin, dându-i semnificații legate în special de pomenirea morților. Coliva – grâu fiert la care s-a adăugat mai târziu

miere sau zahăr, miez de nucă – a fost, probabil, forma arhaică de sacrificiu a unei zeități agrare. Modul de preparare extrem de simplu și importanța ce i se acordă în obiceiurile familiale și calendaristice sporesc rolul ritual al colivei chiar și în raport cu turtele și colacii.

Între strigatul peste sat din Transilvania la Anul Nou și la Paște (Joimari sau Sâmbăta Paștelui) și strigatul peste sat în Țara Românească practicat la Lăsatul Secului nu există deosebiri de esență. Scopul este același: comunicarea faptelor rele petrecute de-a lungul anului, într-un cadru nocturn și la o dată calendaristică precizată de tradiție, pentru ca cei vizați să intre în noul an purificați și cu șanse egale de împliniri ca și ceilalți membri ai obștei. Formula cu care se încheie strigatul peste sat în Maramureș: „Cele bune să se adune, cele rele să se spele“ este valabilă pentru multe zone românești unde a fost, atestat obiceiul.

Noaptea Revelion a Lăsatului de Sec

Elemente orgiastice pot fi socotite atât gesturile și cuvintele licențioase ale mascaților, cât și jocul și consumul excesiv de mâncare și băutură. Tot ce se face la Lăsatul Secului este din belșug: se joacă mult ca să crească cânepa, se mănâncă și se bea din abundență pentru a suplini astfel severitatea postului și altele. Foarte interesantă ni se pare informația bucovineană conform căreia veselia și petrecerea se încheia cu consumul ouălor de găină fierte sau coapte (Marian, 1898, vol. I, p. 265).

În Țara Românească petrecerea nocturnă avea loc duminica seara, în ziua Lăsatului de Sec. Petrecerea era familială: cei mici veneau la cei mari, copiii la părinți, finii la nași. Cei care veneau să facă Lăsatul Secului aduceau câte un plocon, sărutau mâna și cereau iertare și împăcare gazdei care era o rudă mai mare sau un naș. În Transilvania și Banat, petrecerea nocturnă purta, în funcție de zonă, nume diferite: *Alimori* (roată de foc), *La Zăpostit* (Lăsatul Secului), *Priveghi* (termen care desemnează orice

petrecere nocturnă a timpului), *Opaiț* (nume primit de la un străvechi instrument de iluminat), *Hodăițe* (nuia cu două crengi între care se îndeasă pai și tulei de porumb, cărora li se dă foc).

În forma sa arhaică, petrecerea era organizată sub cerul liber, la lumina focului, de obicei pe un deal sau o ridicătură, și prezenta mici variații calendaristice (sâmbătă seara înainte de Lăsatul Secului de carne, sâmbătă seara înainte de Lăsatul Secului de brânză, duminică seara înainte de începerea Săptămânii Albe, duminică seara înainte de începerea Lăsatului de Sec) (Marian, 1898, vol. I, p. 271). Privegheatul la Lăsatul Secului nu era mai prejos ca Revelionul contemporan: „La Zăpostitul de Paște sau la Lăsatul de Brânză se face în unul sau mai multe locuri foc, fiecare părtaș aducând partea sa de lemne, paie etc. Acest foc se numește «priveghi»“. Acolo cântă, strigă, joacă și urează sau chiuie poporul adunat din tineri și bătrâni (Marian, 1898, vol. I, p. 272). Priveghiul, numit și Priveghiul cel Mare (în cursul anului sunt mai multe priveghiuri, adică sărbători nocturne), i se dădea valoare de An nou. Dacă cineva lipsea de la Priveghi, era întrebat de participanți a doua zi „din ce cauză n-a fost aseară la priveghi, că Dumnezeu știe mai trăi-vom până la alt an“ (Marian, 1898, vol. I, p. 274).

Fiind situat între solstițiul de iarnă și echinocțiul de primăvară, Lăsatul Secului era un prilej de sărbătoare a victoriei luminii asupra întunericului. Explozia de bucurie se exprima în primul rând prin luminații și aprinderea focurilor. Pentru a reliefa mai bine atmosfera care domnea la Priveghiul cel Mare, reproducem câteva informații de teren: „tinerii iau din focul priveghiului tăciuni aprinși în mâini și-i întorc pe lângă sau în jurul corpului, formându-se din tăciune sau paie legate și aprinse pe tăciune un cerc de foc. La întoarcerea cercului se strigă: Alimori! Alimori!“; „În alte locuri fac din nuiele o roată, sau chiar iau o roată de car ori de plug, o învăluie cu paie legate, paie le aprind, și așa lasă roata de pe un deal pe coastă la vale, strigând și Alimori!“; „Hodăițele ... se aprind în deal,

purtându-le în mână și făcând cu ele tot felul de figuri, încât din sat apar ca focuri artificiale“ (Marian, 1898, vol. I, p. 272-274); „În ziua de Lăsatul Secului de Postul Paștelui, după ce a înserat bine, flăcării încep să facă iluminatii prin sat, leagă de cumpăna puțului câte o diho-niță de păcură, îi dau foc și apoi lasă găleata în puț, ca astfel diho-nița aprinsă să rămână suspendată în aer, unde se consumă“ (Marian, 1898, vol. I, p. 282). Practica confecționării unui om din paie și incendierea lui pe câmp liber (Marian 1898, vol. I, p. 274) este foarte veche; ea amintește vremurile când înnoirea timpului cerea sacrificii umane supuse apoi incinerării.

Asemănător nopții de Anul Nou, la Priveghiul Lăsaturii de Sec se efectuau diferite vrăji și farmece, mai ales pentru aflarea ursitei și grăbirea căsătoriei. Un interesant obicei era în Muntenia și la macedoromâni încercarea norocului copiilor în noul an prin baterea alviței (Marian, 1898, vol. I, p. 279-281).

Săptămâna Caii lui Sântoader

Partea a doua a ciclului, Săptămâna Caii lui Sântoader, cuprindea în special practici de purificare, de potolire a entuziasmului excesiv din perioada Cășlegilor, mai ales din Săptămâna Nebunilor și noaptea Lăsaturii de Sec. Fiind vorba de sfârșitul iernii și începutul primăverii, când pe oameni îi așteptau activități economice ce nu puteau fi amânate, viața trebuia să intre cât mai repede în normal. Ordinea era adusă cu ajutorul unui temut personaj mitic românesc, Sântoaderul. Prin practicile ce îi erau dedicate, domina săptămâna ce-i poartă de altfel numele. Prima și a doua zi a săptămânii, Lunea Curată și Marțea Vaselor, erau dedicate practicilor menite să preîntâmpine încălcarea interdicțiilor alimentare ale postului: consumarea anumitor alimente de post (în special borșul crud, negătit), înăcrirea lui după un anumit ritual care va intra în alimentația cotidiană, până la ieșirea din Păresimi, spălarea vaselor cu leșie, schimbarea vaselor de dulce cu cele de post.

Alungarea spiritului iernii

Curios este obiceiul consemnat numai în sudul țării, numit *jujeul*, *goana câinilor*, *vălărit*, *datul câinilor în târbacă* (Marian, 1898, p. 9). În satele unde se practica obiceiul, prima zi după Lăsatul Secului era dedicată în întregime chinurii și alungării câinilor prin mijloace violente: „Se fac cete de 10-20 de oameni, intră prin ogrăzi, scot câinii la drum sau îi înfundă prin strâmtori, unde cu o îndemnare de admirat pun mâna pe ei, îi apucă și le înțeleștează fâlcile, așa ca să nu mai poată mușca. [...] Deci câinele prins se pune în frânghie și se învârtește cât permite frânghia. După aceea trag doi inși de lemne și frânghia desucindu-se azvârle câinele amețit“; „Ziua aceasta este destinată mai mult pentru goana câinilor, în așa chip că, dacă ieși la marginea satului, sunt tot cete de câini și, cum văd vreun om, încep a urla; ei au o presimțire pentru această zi, și mai cu seamă câinii cei mai bătrâni, și din cauza aceasta în zorile acestei zile ies neprigoniți de nimeni la târcăviș, adică se retrag la câmp sau se ascund prin locuri anevoie de găsit“ (Marian, 1899, p. 112). Ipoteza conform căreia obiceiul ar reprezenta pedeapsa câinilor pentru neglijența lor de a nu fi anunțat invadatorii gali când s-au apropiat de Capitoliul roman, semnalul fiind dat de găștele sacre, este o poveste ca multe altele, ale curentului latinist. Explicația dată de bătrânii satului are în vedere nu istoria lumii antice, ci practica curentă: „ca să se facă mult mălai sau mei la vară“.

Pe baza unor argumente etnografice deducem că târbacul câinilor era un obicei specific renovării timpului. Lupul, ruda sălbatică a câinelui, după ce a domnit peste anotimpul friguros, timp în care românii îi atribuia zeci de zile pentru împlinirea unor practici, era alungat simbolic în luna februarie, după încheierea împerecherii. Frigul și întunericul, aflate sub zodia lupului, trebuiau înlocuite, prin ceremonii și ritualuri complexe (alungarea câinilor este numai un exemplu), cu căldura și lumina, aflate sub zodia calului. În credințele și legende românești, spre deosebire

de lup, care apărea ca un animal devorator al astrilor (eclipsele solare și lunare, nopțile când Luna nu apare pe cer), calul transporta carul solar și rânduia drumul Soarelui între solstițiul de iarnă și cel de vară. Sfinții anotimpului călduros implicați în scurgerea timpului erau, în interpretarea populară, calări pe cai: Sântoaderul, Sf. Gheorghe, St. Dumitru. Faptul că după ziua alungării câinilor, simbol domestic al lupilor, începea imediat Săptămâna Căii lui Sântoader, este încă un argument în favoarea ipotezei noastre.

Cucii

Ceremonialul „cucilor“ este încă o datină de primăvară cu valențe purificatoare atestată numai în sudul țării. Flăcăii și bărbații tineri acordau o importanță deosebită mascării în cucii. Dificultățile cele mai mari le ridica confecționarea glugii, „lucrată cu multă iscusință și făcută dintr-o bucată de sarică cusută în forma și mărimea unei traiste de cal, fiind acoperită pe deasupra cu hârtie albă sau colorată, peste care se fac ceva brodaturi cu diferite feluri de lănuiri. În dreptul nasului se pune un gât de tîgvă găurită ici și colea, iar în dreptul gurii și al ochilor se lasă câte o mică răsuflătoare. De ambele părți din dreptul urechilor se fixează în sus două coarne cam de un metru, peste care se pun alte 3-4 orizontal, formând astfel un fel de scară. Toate acestea iau numirea de «coarnele glugii» și sunt acoperite peste tot cu fulgi și pene, iar în vârf se pun 3-4 fulgi de cocoș sau vârf de trestie“ (Marian, 1898, p. 282). Îmbrăcați în fuste, cu gluga pe cap, cu un băț în mână și cu un clopot mare în spate, cucii alergau în prima dimineață după Lăsatul Secului, uneori în ziua Lăsatului de Sec, după copii, fete, femei, oameni pe care îi atingeau și adesea îi trânteau. Spre mijlocul zilei, luau în mână câte o nuia de care legau o opincă și urmau alte alergături și alte lovituri la spatele curioșilor. Seara, cucii se adunau și mergeau din casă în casă pentru a face câte o oră în curte. Așa se desfășura acest obicei pe la sfârșitul secolului al XIX-lea; fără prea mari schimbări poate fi întâlnit și astăzi în satele

Independența, Brănești jud. Călărași. Scenariul de desfășurare a obiceiului este însoțit de numeroase credințe: „Cel ce se face cuc trebuie să se facă de trei ori sau de nouă ori în nouă ani, căci altfel se crede că murind se va face diavol“. „Fulgii luați de la gluga cucului îi întrebuințează femeile ca să afume pe cei ce suferă de frică“; „Dacă omul sau oricine nu primesc vreo lovitură de la cuc în această zi, se zice că acela nu va fi sănătos peste an“ (Marian, 1898, p. 248). Cucul, străveche pasăre prevestitoare, atestată și la greci, era dublată de funcția purificatoare. Prin intermediul măștii, cucul alunga cu zgomotul clopotului spiritele rele, iar prin atingerea cu opinca sau prin arderea fulgilor din glugă gonea boala. Masca ar reprezenta, în totalitatea ei, scurgerea timpului sezonal (cucul) și a timpului diurn (cocoșul).

Scalda rituală

Vinerea Sântoaderului era dedicată culegerii rădăcinilor de iarbă mare sau oman pentru a fi pus în scalda fetelor. Scoaterea rădăcinilor se efectua după un întreg ritual care, uneori, se asemena cu ritualul culegerii mătrăgunei; terenul trebuia să fie curat, nescormonit de găini, iar în locul rădăcinii scoase se puneau sare, boabe de grâu, făină (Fochi, 1976, p. 312). În noaptea dinspre vineri spre sâmbătă în Muntenia și alte părți ale țării tot poporul, mic și mare, se spăla pe cap și trup cu apă în care se tocau rădăcini de iarbă mare. Unul din sensurile spălării rituale a părului în noaptea sau în dimineața zilei de Sântoader era cel de purificare: „În munții Apuseni fetele de la 14 ani în sus se spală în seara de Sântoader pe cap cu leșie din propivnic sau părlangină (iarbă cu miros plăcut pe care o poartă nevestele și fetele în sân și care miroase numai primăvara, până începe cucul a cânta) și iederă; iar după ce s-au spălat își desfac chica dinainte, care era trasă peste frunte, și, împreunând-o cu chica dindărăt, se piaptănă cu cărare. În semn că de aici înainte este fată mare de măritat“ (Marian, 1899, p. 65) Nu este vorba deci de o spălare obișnuită a părului, ci de una rituală, cu valențe purifica-

toare pentru întreg anul care începea și se sfârșea la echinocțiul de primăvară. Aceleași semnificații rituale trebuie să le fi avut tunsoarea bărbaților și tăierea unei șuvițe de păr de la fete. Părul, mai ales prin ondulația sa, simboliza fuga timpului, iar albirea și căderea lui temporalitatea și succesiunea vârstelor. Modificarea pieptănăturii la fete, ca de altfel și tăierea părului, exprima schimbarea, saltul peste pragul anului, dar și peste pragul vârstelor. Schimbarea pieptănăturii marca la fata din Apusenii împlinirea vârstei de 14 ani și introducerea ei în altă categorie de vârstă, a fetelor mari, cu alt statut în comunitățile sătești tradiționale.

În unele zone ale țării omanul era înlocuit cu o altă plantă îndrăgită de popor, popelnicul (*Asarum europaeum* L.). „Vineri dimineața mergeau fetele la pădure după frunza de popelnic; plecau nespălate și nemâncate. Trebuia mers de noapte, să n-o vadă găinile, că nu-i crește părul să-l facă chică. Se ducea fiecare unde știa că e popelnic în pădure; îl căuta sub zăpadă. Sâmbătă dimineața o fierbea și se spăla cu apa aia pe păr; se spălau toate femeile din casă, fete ori bătrâne. Când o culege din pădure se zice:

«Popelnice, Popelnice,
Eu ți dau pită și ouă,
Tu să-mi dai cosiță nouă».

Ducea o țără de pită și un ou, și le lăsa acolo de unde lua mâna aia de popelinc. Numai cinci-șase fire dacă găsea, uneori și cu trei fire venea, câteodată nu găsea că era zăpada mare“; „Când mergeam în pădure după popelnic, duceam o bucătură de pită cu sare și le lăsam sub tufa unde găseam frunza. Niciodată nu m-am pieptănat în săptămâna lui Sântoader fără să-mi spăl părul cu frunze de popelnic. Când luam frunza spuneam:

«Popelnice, popelnice,
Eu îți dau pită cu sare,
Tu să-mi dai cosiță mare!»

Pâinea și sarea sunt plata frunzei. Cum să tot iei și să nu dai? Nu se mai face dacă nu dai!“ (Apolzan, 1983, p. 703). Frunza de popelnic, asemănător rizomului de oman, avea valoare magică, cu calități neobișnuite. Culegerea frunzelor se efectua, în condiții speciale: fata pleca de acasă fără să se spele și să mănânce, înainte de ivirea zorilor, pronunța o formulă prin care se propunea un schimb simbolic între lumea vegetală și lumea umană, între popelnic și tânăra care-și dorea „cosița mare“, se făcea plata locului pe care a crescut planta cu produse alimentare prezente în numeroase practici rituale (oul, sarea, pâinea), urma apoi întoarcerea spre casă și spălătul ritual. În alte zone etnografice, de pildă în Muscel, fetele care scormoneau pământul pentru a găsi rizomi și rădăcini de oman invocau nu puterea plantei, ci a Sântoaderului:

„Toadere, Sântoadere,
Dă cosiță fetelor,
Cât e coada iepelor!“

Însurășitul și înfărtășitul

La data când era sărbătorit Sântoaderul se separau nu numai vârstele, ci, de cele mai multe ori, și sexele. Printr-un ritual complex, numit „prinsul Suratelor“ în Muscel, Argeș, Dâmbovița, „înfrățitul și însurășitul“ în unele zone ale Olteniei, „însoșirea“ în Țara Hațegului, „prinsul verilor și vărurilor“ în sudul Transilvaniei (Moise, 1981, p. 38), se realiza despărțirea copilăriei de tinerețe.

Însurășitul și înfărtășitul este un legământ juvenil legat până la moarte de puberi (șapte-paisprezece ani), pe alte criterii decât cele de rudenie (prietenie, sex, afinitate sufletească), la Sântoader dar și la alte sărbători, precum Moșii de Vară, Mătcălău, Răpotinul Țestelor. Ceremonia, care are o bogată sinonimie zonală (prinsul Verilor și Vărurilor, Datul de-a Verișoarele, Însoșirea, Mățușatul fetelor, Mătcălău și altele), se desfășoară cu sau fără martori, în câmp, la fântână, în cimitir, în casă, în jurul unui brad

împodobit, în grădină, în jurul unui pom care înflorește și rodește, pe grupe mici, de doi copii (două fete sau doi băieți), sau pe grupe mari, de 10-20 de copii, fete și băieți laolaltă. Legământul cuprinde mai multe momente rituale și ceremoniale: pronunțarea cu voce tare a jurământului, schimbul colacului și al altor obiecte cu valoare simbolică, de obicei o oală sau o strachină din lut, îmbrățișarea frățască, ospățul care constă în mâncarea alimentelor rituale (colaci, grâu fiert), joaca sau zbenguiala copiilor. Ceremonia se repetă, în unele zone etnografice, anual, la aceeași dată, până la intrarea în joc a fetelor și băieților. Persoanele legate veri, văruri, surate, frați de cruce etc. se întâlneau anual, după căsătorie, de obicei la sărbătoarea când s-au însurărit sau înfărtărit. După încheierea solemnă a legământului copii și apoi oamenii, tineri și bătrâni, își spun, până la moarte, surată, vere, fârtate, șoală (verișoară) și se comportă unul față de altul ca adevărați frați și surori: se sfătuiesc în cele mai intime și grele probleme ivite în viață, își împărtășesc tainele, nu se căsătoresc cu sora sau fratele suratei sau fârtatului, se ajută și se apără reciproc până la sacrificiul suprem etc. La moartea suratei sau fârtatului, sora sau fratele de legământ purta doliu și, local, împlinea un ritual de dezlegare, asemănător oamenilor lunatici (Ghinoiu, 2001, p. 96).

Încuratul cailor

În unele sate din sudul țării avea loc obiceiul alergării sau încurării cailor cu dublu rol: ritual și practic. Indiferent dacă se organizau întreceri între călăreții flăcăi sau caii erau lăsați singuri „să se încure“ în vatra sau moșia satului, gonirea cailor avea drept scop alungarea, în ultima zi a ciclului de înnoire a timpului calendaristic, a spiritelor rele cuibărite în timpul iernii. Obiceiul avea însă și un caracter practic: cu acest prilej obștea putea să aprecieze vrednicia feciorilor după modul cum au scos caii din iarnă. În societatea arhaică românească erau zile de examen atât pentru hărnicia fetelor, cât și a băieților.

După perioada carnavalului, dar mai ales după Săptămâna Nebunilor, când erau admise libertăți neîntâlnite în cursul anului, de pildă sărutatul fetelor și nevestelor pe ulițe de către „maimuși“, se impunea cu necesitate aducerea liniștii și orientarea tuturor energiilor spre activități cu caracter practic. Cine altul putea să facă adevărată ordine decât Sântoaderul cu caii săi? Aceștia instituiau un control sever asupra tineretului, mai ales asupra fetelor, cărora le interziceau ținerea șezătorilor. Lăsatul serii trebuia să prindă toate fetele acasă, iar întâlnirile cu băieții erau excluse. O frică de nedescris semănau aceste întruchipări cabaline serbate de popor cu mai mare sfințenie decât eroul călare, recunoscut de biserică, Sf. Gheorghe. Pedepsele erau foarte aspre: „... dacă vreo fată mare necinstește prin vreun lucru femeiesc nepotrivit ziua aceasta, atunci Sântoader trimite pe caii săi, care, prefăcuți în cei mai voinici și mai frumoși feciori, o pândesc și, sub pretext că vor s-o petreacă la joc, o răpesc ... Din cauza aceasta apoi nici o fată mare nu părăsește bucuroasă casa în ziua Sântoader“; (Marian, 1899, p. 38); „În decursul Sântoaderilor nu numai că nu e bine de a coase și de a toarce, dar nici măcar a-și petrece ori a merge în șezătoare nu este iertat, căci vin caii lui Sântoader și taie capul tuturor ce s-ar afla în șezătoare ori la altă petrecere“ (Marian, 1899, p. 44).

Ca sărbătoare echinocțială, moment-cheie în calculul timpului calendaristic și al sărbătorilor, Sântoaderul rânduiește nu numai Soarele, ci și distanța și locul sărbătorilor de primăvară: „de la Baba Dochia, cea mai strașnică dintre babe, sunt nouă zile până la Sântoader, și de la Sântoader sunt nouă zile până la Alexă și de la Alexă nouă zile până la Bunavestire“ (Marian, 1899, p. 36); „Sântoaderul vine întotdeauna înfocat și călduros ca un Făt-Frumos, iar Baba Dochia plouată și morocănoasă ca o babă“ (Marian, 1899, p. 34). În Țara Almajului se credea că Rusaliile, erau rupte din Sântoaderi. Atât săptămâna Rusaliilor cât și săptămâna Sântoaderilor țineau opt zile, iar personajele mitologice

(feminine în primul caz, masculine în al doilea) pedepseau oamenii într-un mod asemănător: „luatul din Sântoader“ sau „lovitul din Sântoader“ sădeau aceeași teamă ca „luatul din Rusalii“ (Petrovici, 1935, p. 43). Sunt unele indicii că jocul *Călușarilor* a fost transferat de la Sântoader, care era sărbătorit la echinocțiul de primăvară, la Rusalii.

Sântoaderul și Sângiorzul, deși se află la oarecare distanță calendaristică, prezintă unele asemănări: apar întotdeauna călări pe cai; Sântoaderul omoară, uneori, un șarpe năprasnic (Fochi, 1976, p. 316), scenă obișnuită pusă în iconografia creștină pe seama Sfântului Gheorghe; sunt cei mai venerați sfinți ai primăverii. Atâtea merite i se puneau în spatele lui Sântoader încât i s-a făcut loc și în bisericile creștine, unde apare, uneori, pictat călare pe cal și omorând balaurul în locul Sf. Gheorghe. Elena Niculiță-Voronca scria că însuși preotul mănăstirii Sucevița i-a spus că în pridvor, în partea dreaptă, este zugrăvit Sântoaderul călare pe cal omorând balaurul și scăpând fata împăratului (Niculiță-Voronca, 1903, p. 757).

DOCHIA

Sunt argumente convingătoare că locul obiceiurilor din cele două săptămâni care încadrează Lăsatul Secului era la echinocțiul de primăvară și numai calculul pascal le-a desprins de acolo și le-a mutat înainte de 21 martie. Dar, paralel cu acest ciclu de sărbători mobile, a funcționat ciclul de sărbători cu dată fixă, care începea la Dochia (1 martie) și se încheia în ziua echinocțiului de primăvară din calendarul iulian, la Măcinici (9 martie).

Ciclul începea la 1 martie, când biserica creștină sărbătorește pe mucenița Eudochia care, în grecește, înseamnă „binevoitoarea“. Din mineiul pe luna martie reiese că Eudochia, originară din Heliopolis, și-a petrecut tinerețea în desfrâu. A fost botezată de episcopul Teodot, s-a pocăit, iar pentru unele presupuse minuni și inspirația de a împărți o frumoasă avere la săraci a fost trecută printre sfinți. Dochia carpatică nu este, după atribuțiile sale în calendarul popular, un personaj creștin, ci unul precreștin, care a preluat de la Eudochia creștină numai numele și data de sărbătorire, 1 martie. Poporul nu-i spune sfântă sau muceniță, ci pur și simplu Dochia, o babă cloanță, urâtă, rea, care își pune nora la mari încercări, are un limbaj licențios etc. Considerând probabil, că ocupă un loc nemeritat în calendar, poporul i-a pus în spate nu numai 9 sau 12 cojoace, ci și zilele friguroase de la începutul lunii martie, ca și necazurile oamenilor pentru prelungirea iernii. Și totuși, Babei Dochia i se făcea o mare favoare: este sărbătorită la începutul sezonului învierii naturii, primăvara, alături de o întreagă generație de personaje calendaristice tinere (Sângiorz, Sântoader, Dragobete și altele). Pe baza informațiilor etnografice și folclorice se poate afirma că Dochia este o zeităte feminină sezonieră care moare și renaște

anual. Zilele urcuşului, echivalente cu numărul cojoacelor purtate în spate, formau ciclul de renovare rituală a timpului, iar moartea ei în ziua echinocţiului de primăvară (9 martie în calendarul iulian) simboliza moartea anului vechi şi renaşterea anului nou.

Legendele Dochiei ne introduc în atmosfera specifică a unui sat românesc cu economie pastorală. Nelipsitele tensiuni şi conflicte care domină relaţia noră-soacră în folclorul românesc sunt revalorizate cu ingeniozitate pentru redarea opoziţiei timp vechi – timp nou. Conform legendelor, la sfârşitul lunii februarie Baba Dochia îşi trimite nora la pădure să culeagă fragi. Tânăra nevastă primeşte ajutor de la un moş care o sfătuieşte să meargă într-o vâlcea apropiată să culeagă fragi copti, şi, când ajunge acasă, să-i ceară Dochiei brânză de capră. Văzând fragii copti, Dochia crede că a venit vara şi, ca urmare, poate să urce cu oile (caprele) la munte. Îmbracă totuşi 9 cojoace, în unele variante 12, şi porneşte la drum. Dar, cum pleacă de acasă, începe o ploaie care nu încetează 9 zile şi 9 nopţi. Îngreunându-i-se cojoacele în spate, Dochia le dezbracă unul câte unul, până rămâne în cămaşă (ie). În alte legende Dochia dezbracă cojoacele din cauza unei călduri toride. În a noua sau a douăsprezecea zi de urcuş, lăsându-se un ger puternic, baba şi caprele îngheaţă şi devin stane de piatră.

În alte legende, Dochia îşi trimite nora la râu să spele lâna: pe cea albă s-o facă neagră, iar pe cea neagră s-o facă albă. Nevasta trece proba cu ajutorul aceluiaşi moş. Ca să se convingă că a venit într-adevăr primăvara, Dochia o trimite şi în pădure ca să-i aducă fragi copti. Indiferent de variantă, Dochia moare îngheţată lângă oile sau caprele sale, iar trupurile lor, transformate în stane de piatră numite şi „oameni de piatră“, s-ar vedea în diferite locuri din Carpaţii Orientali şi Meridionali: Ceahlău, Vama Buzăului, Caraiman, Izvorul Râului Doamnei, Semenici (Fochi, 1976, p. 223-29). Pentru a o răpune pe Dochia, Martie împrumută câteva zile friguroase de la fratele său Februarie, zile pe care acesta refuză să i le mai dea înapoi. Din acest mo-

tiv, zilele friguroase din luna martie ar reprezenta disputa violentă pentru zilele împrumutate.

Probele cerute de Dochia și împlinite de nora sa cu ajutorul unor forțe miraculoase sunt nefirești pentru peisajul climatic românesc: coacerea fragilor și schimbarea iernii (lâna neagră) cu vara (lâna albă) la începutul lunii martie. Zilele urcușului, echivalente cu numărul cojoacelor, reprezintă durata ciclului de renovare a timpului, iar moartea Dochiei în ziua echinocțiului simbolizează moartea Anului vechi.

Dragobete, fiul Dochiei, zeu al dragostei pe plaiurile românești

Opoziția Dochiei (anul vechi) este nora sa, tot un personaj feminin care apare, în unele legende, este soția lui Dragobete, (Dragomir, Iovan) (Marian, 1899, p. 95-130). Dragobete, numit și Cap de Primăvară, era sărbătorit, în funcție de zona etnografică, în una din zilele de la sfârșitul lunii februarie și începutul lunii martie. După legendă, el este fiul Babei Dochia și reprezintă, în opoziție cu aceasta, principiul pozitiv. Dragobetele, purtătorul dragostei și al bunei dispoziții păstrează unele atribuții ale zeului dragostei, Cupidon. El este sărbătorit în ziua împerecherii păsărilor care se strâng în stoluri, ciripesc și încep să-și construiască cuiburile. De aceea, fetele și băieții așteptau cu nerăbdare și sărbătoreau Dragobetele pentru a fi și ei îndrăgostiți tot anul. În această zi, considerată, local, prima zi de primăvară, fetele și băieții se adunau în grupuri și ieșeau hăulind și chiuind în câmp, de unde adunau viorele și tămâioare. La Sânziene culegeau alte două flori, roji (un fel de trandafir sălbatic) și oglici (flori mici galbene), numite surioarele viorelelor și tămâioarelor, le făceau buchete și le slobozeau pe apă. Tradiția susține că împreunarea florilor surori, vitregite de natură să nu se întâlnească niciodată, echivala cu o faptă bună, reprezentând jumătate de sărindar („Șezătoarea“, XII, 1904).

Dragobete este un zeu tânăr al Panteonului autohton cu dată fixă de celebrare în același sat, dar variabilă de la zonă la zonă (24 și 28 februarie; 1 și 25 martie), patron al dragostei și buneii dispoziții pe plaiurile românești. În unele tradiții este numit Cap de Primăvară, Cap de Vară, fiu al Babei Dochia și cumnat cu eroul vegetațional Lăzărică. Dragobete este identificat cu Cupidon, zeul dragostei în mitologia romană, și cu Eros, zeul iubirii în mitologia greacă (Muntenia, Dobrogea, Oltenia, Transilvania). Se crede că la ziua lui păsările nemigratoare se strâng în stoluri, ciripesc, se împerechează și încep să-și construiască cuiburile. Păsările neîmperecheate în această zi rămâneau stinghere și fără pui până la Dragobetele din anul viitor. Asemănător păsărilor, fetele și băieții trebuiau să se întâlnească pentru a fi îndrăgostiți pe parcursul întregului an. Pretutindeni se auzea zicala: *Dragobetele sărută fetele!* Dacă timpul era favorabil, fetele și feciorii se adunau în cete și ieșeau la pădure hăulind și chiuind pentru a culege primele flori ale primăverii. Din zăpada netopită până la Dragobete fetele și nevestele tinere își făceau rezerve de apă cu care se spălau în anumite zile ale anului, pentru păstrarea frumuseții (Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Transilvania).

Dragostea curată a tinerilor, asociată de români cu ciripitul și împerecherea păsărilor de pădure, este pusă sub protecția unei îndrăgite reprezentări mitice, Dragobetele. El este identificat și cu o altă reprezentare mitică a Panteonului românesc, Năvalnicul, fecior frumos care ia mințile fetelor și nevestelor tinere, motiv pentru care a fost metamorfozat de Maica Domnului în planta de dragoste care îi poartă numele (o specie de ferigă). Celebrarea lui Dragobete este prefătată de o altă zi îndrăgită de tineri, Vlasie. Sfântul mucenic Vlasie (11 febr.) din calendarul ortodox a devenit în Calendarul popular protector al păsărilor de pădure și al femeilor gravide. De ziua lui s-ar întoarce păsările migratoare, li s-ar deschide ciocul și ar începe a cânta. Peste două săptămâni, la Dragobete, se strâng

în stoluri, ciripesc, se împerechează și încep să-și construiască cuiburile în care își vor crește puii. De frică să nu ciricăie ca păsările, nimeni nu lucra în ziua de Dragobete. Din păcate, această frumoasă zi a dragostei, născută pe pământ românesc, încă vie în satele oltenești, intim legată de ritmurile naturii (înfloritul florilor de primăvară, împerecherea păsărilor) se încearcă a fi înlocuită de Sf. Valentin, sărbătoare de import, apărută de câțiva ani pe trotuarele și piețele publice ale orașelor.

Zilele Babei Dochia

Moartea Dochiei în ziua de 9 martie se considera hotar între anotimpul friguros și cel călduros. Vremea în luna martie este însă foarte capricioasă, iar trecerea de la un anotimp la altul se realizează, de obicei, nu într-o singură zi, ci într-o perioadă mai mare de timp. Din acest motiv poporul a încercat să umple zilele friguroase care urmau după 9 martie cu așa numitele zile „împrumutate”: Ziua Struțului, Ziua Mierlei, Ziua Cocostârcului, Ziua Ciocârliei, Ziua Cucului, Ziua Rândunelelor, Ziua Omătului, Ziua Mieilor, Ziua Berzelor (Marian, 1899, p. 134). Zile împrumutate este o denumire generică a timpului schimbător, cu ninsoare, lapoviță și vânt care urmează după 9 martie. Acestea sunt dedicate păsărilor de pădure, în special celor migratoare (Ziua Berzei, Ziua Mierlei, Ziua Sturzului, Ziua Cucului), mieilor care se nasc în această perioadă a anului (Ziua Mieilor). Adesea, aceste zile primesc determinativul „zăpadă”: Zăpada berzelor, Zăpada Mieilor, Zăpada Rândunelelor etc. În raport cu condițiile meteorologice, numărul zilele împrumutate diferă de la an la an (Muntenia, Moldova, Bucovina). În unele zone ale țării se considera că, după încheierea Zilelor Babelor, ar urma alte nouă zile, Zilele Moșilor, ceva mai călduroase, între 10 și 17 martie (Alexi) sau până la Blagoveștenie, 25 martie.

Bunavestire sau Blagoveștenia este ziua când Biserica creștină prăznuiește vestea adusă Fecioarei Maria de Arhanghelul Gavril că va naște Fiul fără înaintași, Iisus Hristos. Sărbătoarea, situată în imediata apropiere a echinocțiului de primăvară, când sosesc rândunelele și începe cucul a cânta este numită în Calendarul popular și Ziua cucului. La Blagoveștenie se efectuau multe acte de purificare a spațiului, de alungare a șerpilor de pe lângă casă, a insectelor și omizilor din livezi: afumarea cu tămâie și cârpe arse a clădirilor, curților, oamenilor și vitelor (Transilvania, Banat); producerea zgomotelor de care să se sperie forțele malefice prin tragerea unui clopoțel legat de picior (Transilvania) sau lovirea fiarelor (Banat); aprinderea focurilor în grădini și livezi; scoaterea din lăzi a straielor și țesăturilor la aerisit. Fertilitatea în noul an era invocată prin stropitul rădăcinii prunilor cu țuică și amenințarea cu secarea pomilor fructiferi că vor fi tăiați dacă nu rodesc (Banat, Transilvania). În alte zone ziua de Blagoveștenie era însă considerată neprielnică pentru rodul păsărilor, animalelor și plantelor: nu se puneau cloștile sau se credea că din ouăle ouate în această zi nu ies pui; vacile nu se „goneau”; nu se semăna porumbul (Moldova, Bucovina). Blagoveștenia era un timp favorabil pentru aflarea norocului și rodului pomilor fructiferi, pentru previziuni meteorologice. Femeile strângeau apa provenită din neaua topită pentru a fi folosită în practicile de medicină și cosmetică populară. Importanța sărbătorii este subliniată de sacrificiul peștelui care se mănâncă, indiferent dacă ziua de 25 martie este de post sau de dulce.

Repartizarea celor 9 sau 12 zile „cosmogonice” ale Babei Dochia (1-9 sau 1-12 martie) pe persoanele de sex feminin dintr-o colectivitate (familie, vecinătate, serviciu) pentru a afla, pe principiul *Similia similibus*, cum le va fi firea de-a lungul anului este cunoscută sub numele de Pusul Babelor. Criteriul cel mai obișnuit pentru împărțirea zilelor este vârsta participantelor. Firea și sufletul persoa-

nei se aprecia în raport cu vremea din ziua aleasă: însorită sau întunecoasă, frumoasă sau urâtă (Muntenia).

Materialul etnografic prezentat conține o mare nedumerire: este Dochia o reprezentare mitică bipolară, asemănătoare zeului Ianus, sau cele două forțe ale naturii, iarna și vara, aflate în permanentă opoziție, îmbracă relația soacră-noră? În al doilea caz Baba Dochia ar reprezenta anotimpul vechi (anul vechi), iarna, în timp ce nora sa ar simboliza anotimpul nou, vara. O luptă nedecisă se dă între aceste forțe până la 9 sau 12 martie: când e frig, ger, viscol, învinge iarna; când e cald, soare, învinge vara. În final, după moartea Dochiei la 9 martie, vara iese triumfătoare. Într-adevăr, după echinocțiul de primăvară ziua crește neîncetat până la solstițiul de vară.

Dacă ar fi să dăm crezare ipotezei, acceptată de unii cercetători că geto-dacii au avut o zeităte feminină, mama bună a pământului și soția lui Zamolxis, al cărui nume s-a pierdut în vremuri, atunci Baba Dochia ar fi mama vitregă a pământului despre care se vorbește într-o legendă bucovineană. Asemănarea dintre mama vitregă a pământului și Dochia este evidentă: prima scoate brândușa afară în luna martie când e frig și vreme rea, spunându-i: „Du-te, du-te, afară, ce șezi, c-amu îi cald, e soare“, a doua își trimite nora în pădure după fragi sau la râu să spele lâna pe timp de iarnă. „Mama bună“ și „Mama rea“ reprezintă unul și același personaj mitologic, aflat la vârste diferite ale anului.

Spre deosebire de Moș Crăciun, Baba Dochia este o reprezentare mitică lunară, echinocțială și maternă. Determinativele de „moș“ și „babă“ precizează că cele două zeități au ajuns la bătrânețe, la pragul morții și al renașterii anuale. Prin intermediul riturilor și al ceremoniilor, acestea devin ceea ce au fost cu 365 de zile în urmă: copii și apoi tineri, maturi și din nou moș și babă. Schimbările sezoniere ale naturii (înfrunzitul și desfrunzitul copacilor, încolțitul și înfloritul plantelor, coacerea semințelor etc.) erau asemuite cu vârstele omului și puse pe seama unor zeități

care-și petreceau viața cu iuțea fulgerului în schimbul marelui avantaj al renașterii anuale. Plantele și animalele (natura în totalitatea ei) aveau patroni paterni (Sântoaderul, Lăzărelul, Sângiorzul, Sântilie, Sâmedru, Nicoară, Ajun, Crăciun) și materni (Drăgaicele sau Sânzienie, Maica Precesta, Paraschiva, Dochia). Cele două perechi de reprezentări mitice românești, una dominată de Zeița mamă, Dochia, și alta de zeul Tată, Crăciun deschideau anul solar (Crăciunul) și anul lunar (Dochia). În cel de al doilea caz, Dochia s-ar numi Drăgaică la împânguirea și coacerea grâului (24 iunie); Sântămărie la semănatul și încolțitul grâului (8 septembrie); Vinerea Mare la împerecherea oilor (14 octombrie); Stretenie la fătutul urșilor (2 februarie) ș.a.m.d. Există argumente plauzibile că Dochia și alte reprezentări mitice feminine ale Calendarului popular sunt de origine lunară. De altfel, scenariul ritual al renovării timpului la echinocțiul de primăvară dura 9 zile, cifră de origine lunară.

Mărțișorul, funie a anului

Mărțișorul, începea să fie purtat, după unele tradiții, nu la 1 martie, ci la apariția pe cer a Lunii Noi în timpul lunii martie. Numele oficial al lunii martie a influențat, în ultimele decenii, generalizarea denumirii sărbătorii care cade la 1 martie, Mărțișor, în defavoarea altor denumiri mai vechi, cum ar fi Dochia, Dragobete. Mărțișor se numește însă și cadoul făcut de 1 martie. În ceea ce privește modul de confecționare, mărțișorul ține de tradiția Dochiei. Acesta este făcut din două fire colorate și răsucite, simbolizând iarna și vara, de care se agăța o monedă de aur, argint sau din alt metal. După unele informații etnografice, în vechime șnurul se împletea din lână albă și neagră, fără să mai fie înnobilit cu monede sau, în condițiile contemporane, cu obiecte artizanale. Șnurul reprezenta „funia anului” care împletea zilele celor două anotimpuri de bază, iarna și vara. Toate tradițiile despre

Dochia întăresc ideea că românii au avut un an structurat pe eterna opoziție a contrariilor: lumină – întuneric, vară – iarnă, cald – frig, fertilitate – sterilitate, viață – moarte. În legende Dochiei sunt amintite, aproape fără excepție, vara și iarna. De altfel, simbolul anotimpului cald erau fragii care se coc vara și nu primăvara.

După tradiție, măștișorul se purta la mână și nu era un atribut sau un privilegiu exclusiv al fetelor și nevestelor. Acesta a fost un obiect ritual, care a devenit spre vremurile noastre obiect de podoabă purtat la gât sau în piept, fără să mai păstreze semnificația inițială. Unele informații etnografice susțin că momentul când măștișorul se purta legat la mână sau agățat la gât era decis de apariția pe cer a Lunii Noi, în cursul lunii martie (Fochi, 1976, p. 198). Alături de semnificația calendaristică amintită mai sus, măștișorul era făcut cadou și pentru asigurarea sănătății, belșugului și păstrarea frumuseții de-a lungul anului. Durata purtării măștișorului varia în funcție de zona etnografică: până la Măcinici (9 martie), Armindenii (1 mai), Florii sau până la înfloritul pomilor fructiferi, a viței de vie, a măceșilor, a trandafirilor.

MĂCINICII

Ziua de Măcinici păstrează urme rituale ale unui stră-vechi început de An agrar celebrat la echinocțiul de primăvară, 9 martie pe Stil vechi, hotar între iarnă și vară, între zilele aprige ale Dochiei și zilele călduroase ale Moșilor. În ziua de Măcinici s-au suprapus două sărbători de înnoire sezonieră a timpului: ultima zi a Babei Dochia când, conform tradiției, moare și se prefacă în stană de piatră, și prima zi a Moșilor, jertfiți și transformați în cenușă pe rugul funerar pentru dreapta lor credință. Obiceiurile din ziua de Măcinici formează un scenariu ritual specific Anului Nou: prepararea alimentelor rituale (Sfinți, Sfințișori, Bradoși); beția rituală atestată de tradiția populară, care susține că e bine să bei în această zi 40 sau 44 de pahare de vin; Deschiderea Mormintelor și porților Raiului; aprinderea Focurilor de Măcinici prin curți și grădini, în fața caselor și în câmp; purificarea oamenilor și vitelor prin stropirea lor cu apă sfințită; protecția magică a caselor și anexelor gospodărești prin înconjurarea lor cu cenușa provenită de la Focurile de Măcinici; Bătutul Pământului cu Maiurile pentru alungarea frigului și scoaterea căldurii; așteptarea spiritelor morților cu scaune și mese întinse la Focurile de Măcinici; observații și previziuni meteorologice; aflarea norocului în noul an prin preparare Turtei de Măcinici; credința că este un timp extrem de favorabil pentru prinderea vrăjilor și farmecelor; încheierea Sâmbrei Plugului; Retezatul Stupilor; tăierea primelor corzi de viță de vie și altele. Scenariul de înnoire a timpului agrar este completat cu acte rituale și obiceiuri efectuate în zilele cosmogonice care preced Măcinicii, Zilele Babei, sau care îi urmează, Zilele Moșilor. Sărbătoarea este cunoscută, sub diferite denumiri zonale, pretutindeni în România.

Măcinici se numesc și spiritele moșilor și strămoșilor celebrate în ziua de 9 martie, început de An agrar. Sărbătorearea din Calendarul popular corespunde, ca dată calendaristică și, parțial, ca semnificație, cu cei 40 de Sfinți Mucenici din calendarul bisericesc, jertfiți pentru credința lor în cetatea Sevastiei. Jertfele și sacrificiile umane săvârșite în vremurile preistorice în ziua Anului Nou sunt amintite astăzi de formele antropomorfe ale aluatului fiert sau copt în ziua de Măcinici și mâncat sacramental.

Figurile antropomorfe sau geomorfe (sacrificate în ziua de 9 martie, vechi început de An Agrar, preparate din aluat în formă de opt (8) sau cerc, fierte în apă îndulcită cu miere și cu adaos de miez de nucă, mâncate sacramental la Măcinici. Forma cifrei opt, reprezentare plastică a zeului indo-european antropomorf și a colăceilor, reprezentare a zeiței geomorfe neolitice, sunt supraviețuiri ale jertfelor umane, substitute divine în ceremoniile care marcau Anul Nou celebrat la echinocțiul de primăvară. Ca aliment ritual, Măcinicii, sinonimi cu Bradoșii și Sfinții, se împart și sunt mâncați în fiecare an în ziua de 9 martie (Muntenia).

Focurile echinocțiale

În ziua de 9 martie, ultima zi a Babei Dochia erau efectuate practici precreștine, specifice începutului de an nou: aprinderea focurilor, purificarea spațiului, pregătirea alimentelor rituale, efectuarea unor practici de pomenire a morților, începerea simbolică a celor mai importante activități economice, prevederea vremii și belșugului în noul an.

Datorită focurilor aprinse prin curți și grădini, satele din sudul țării se confundau în dimineața zilei de 9 martie cu niște nori de fum. Focurile care se aprindeau cu gunoaiele rezultate din curățirea terenului și anexelor gospodărești aveau, alături de caracterul ritual, și un rol practic. Când focul se întetea, membrii gospodăriei, în special tine-

rii, săreau peste flăcări în așa fel încât fumul să pătrundă printre haine. Obiceiul este consemnat și în Transilvania, unde „în ajunul zilei de 40 de sfinți se aprind grămezi de paie și căsenii sar unul după altul peste flăcări“ (Frâncu, Candrea, 1888, p. 129), sau în Banat, unde se zgândără și se bate cu botele în el pentru încălzirea mai rapidă a timpului (Marian, 1899, p. 170). Considerând că fumul rezultat de la aprinderea focurilor nu era suficient pentru alungarea șerpilor care ieșeau în această zi din ascunzișurile lor, se afumau cu o cârpă aprinsă cotloanele gospodăriei.

Acte rituale pentru alungarea frigului

Practica magică efectuată de copii în ziua de Măcinici pentru alungarea frigului și scoaterea căldurii din pământ, pentru sănătatea și norocul oamenilor se numea baterea pământului cu botele. În timp ce copiii loveau pământul cu bețele sau ciomegele, strigau:

„Intră frig și ieși căldură,
Să se facă vreme bună
Pe la noi pe bățătură!“

(Muntenia, Oltenia).

Pe arii relativ extinse se credea că pământul era bătut cu maiurile (un fel de ciocane uriașe din lemn), cu toiegele, măciucile sau botele de către Moși, spirite ale strămoșilor, identificate în Calendarul creștin ortodox cu cei 40 de Sfinți Mucenici din cetatea Sevastiei. În timp ce lovesc pământul, aceștia s-ar îndemna strigând în cor:

„Patruzeci de sfinți voinici,
Dați cu botele-n pământ,
Ca să tune (intre) frigul,
Să iasă căldura!“

(Moldova).

Adesea, se bătea cu botele și ciomegele și în focurile aprinse în curți și grădini în această zi (Banat). Uneltele cu care copiii sau Moșii bat pământul ca să scoată căldura și colțul ierbii sunt frecvent modelate din aluat și mâncate sacramental în ziua de 9 martie.

Jertfe antropomorfe

În toate zonele etnografice ale României era obiceiul ca de 9 martie să se facă diferite copturi în formă de om, albină, pasăre, colac. Forma preparatelor din aluat și numele lor (Măcinici, Sfinți, Brânduși, Bradoși, Moși de păresimi) au semnificații legate de începerea primăverii și a unui nou ciclu calendaristic. La nici o altă sărbătoare calendaristică nu abundă copturile antropomorfe ca la Măcinici. Acestea arătau, de cele mai multe ori, ca niște păpuși „cu cap, ochi, nas, gură, mâini și picioare făcute din făină de grâu și frământate în miere, cu miez pisat de nucă, sau niște figurine în formă de om“ (Marian, 1899, p. 162). În sudul țării, formele antropomorfe din aluat, asemănătoare cifrei opt, nu erau coapte, ci numai uscate și fierte în apa în care se adăugau zahăr și miez de nucă. Foarte interesantă și bogată în semnificații este ornamentarea unor copturi, în special a colacilor, cu cercuri mici, simbolul Soarelui ajuns în cursa sa anuală la echinocțiul de primăvară. Preparatele din aluat, indiferent de denumire, formă sau dacă erau sau nu sfințite în biserică, se dădeau întotdeauna de pomană și reprezentau spiritele grâului aduse sacrificiu unei zeități solare.

Ziua de 9 martie era o sărbătoare a morților, când li se împărțeau nu numai măcinici ci și fasole sleită, nuci, poame, alune. În unele sate din Muntenia se făcea un „bradoș mai mare, în formă de om, cu gură cu urechi și cu nas, dar orb, și-l numesc Uitata. Acesta se face întru pomenirea tuturor morților care în timpul anului ar fi fost uitați, adică nepomeniți. Acest colac, Uitata, este jucat de copii în jurul focului, ce se face în bătătură, apoi uns cu miere și mâncat“

(Marian, 1899, p. 166). Funcția funerară a zilei iese și mai bine în evidență în satele bucovinene, unde se făceau praznice cu care ocazie se da celor adunați pomană câte un colăcel, lumină aprinsă și un pahar cu băutură.

Beția rituală

Obiceiul de a bea 40 sau 44 de pahare de vin în ziua de 9 martie, început de An agrar, celebrat la echinocțiul de primăvară, este o reminiscență a sărbătorilor bahice ale antichității. Oamenii credeau că vinul băut la Măcinici se transformă de-a lungul anului în sânge și putere de muncă. Dacă cineva din satele în care se practica obiceiul nu putea bea atâtea pahare pline cu vin, trebuia să guste sau cel puțin să fie stropit cu vin. Numărul paharelor de vin băute ar corespunde cu numărul Sfinților Mucenici din Sevastia care poartă diferite nume zonale: Moși, Sfinți, Sfințișori, Măcinici și altele.

Pronosticuri climatice și meteorologice

Asemănător oricărui început de anotimp și de an, în ziua de 9 martie se făceau numeroase pronosticuri meteorologice ale noului an: „Dacă îngheață pământul spre ziua de 40 de sfinți, se zice că toamna nu vor fi brume, și oamenii pot semăna păpușoi cât de târziu, că tot se vor coace foarte bine; iar dacă nu îngheață apoi toamna pică bruma devreme și din cauza aceasta oamenii trebuie primăvara să semne cât de devreme”; „Cum va fi timpul în ziua de Măcinici, așa va fi toată primăvara“ (Marian, 1899, p. 154-156).

Credința că începutul simbolic al activităților economice la Anul Nou aduce spor și belșug era foarte puternică, de vreme ce în ziua de 9 martie era era scos plugul în țarină și se trăgea prima brazdă. Ieșirea cu plugul în moșie avea valoare de simbol, întrucât din acel moment începea anul agrar. Numeroase practici care vizau atât domeniul material, cât și domeniul spiritual aveau același țel: începerea

cu succes a anului agrar. Cu câteva zile înainte se ascuțeau și se îndreptau fiarele plugului, se verificau și se reparau celelalte părți ale plugului, se hrăneau bine animalele de tracțiune (boii), se încheiau înțelegeri între gospodari (tovărășie, simbrie) pentru a se ajuta la plug (se înjugau câte 4-6 boi la un plug de lemn), se aștepta momentul în deplină curățenie trupească și sufletească. În dimineața zilei de 9 martie, zi de muncă și de sărbătoare, abundau practicile cu rol purificator (afumarea cu tămâie și stropirea cu apă a boilor înjuगाți la plug și a gospodarului care ținea coarnea plugului în mâini) și fertilizator (aruncarea unui ou înaintea plugului de către gospodină) (Marian 1899, p. 171-179).

CALENDARUL ACTIVITĂȚILOR AGRARE

Pornind de la 9 martie, echinocțiul de primăvară în calendarul iulian, anul cuprindea două anotimpuri de bază, iarna și vara, separate prin hotare ale timpului. La hotarul dintre iarnă și vară începea anul agrar. Celălalt hotar, dintre vară și iarnă, se situa în perioada 8-14 septembrie, cu echinocțiul de toamnă, pe stil vechi, la 8 septembrie. Principalele practici populare de schimbare a anotimpului călduros cu cel friguros sunt concentrate la sărbătorile creștine denumite popular Sântămăria Mică, Sf. Ioan de Toamnă, Simion Stâlpnicul și Ziua Crucii. Redăm câteva informații etnografice care ilustrează funcția de hotar a acestor zile: la Sântămărie Mică e „ziua de hotar pentru vară“, oamenii trebuie să-și schimbe pălăria cu căciula (Pamfile, 1914, p. 36); apar primele brume; la Simion Stâlpnicul se fac observații meteorologice și pronosticuri privind roadele anului viitor (Pamfile, 1914, p. 44); la Ziua Crucii se închide pământul pentru insecte și reptile, „vorbesc florile și-și arată părerea lor de rău că se usucă. Acele plante care încă își mai păstrează viața se socotesc a fi necurate sau a fi menite altor scopuri decât nevoilor și desfătărilor omenești“, de pildă pentru hrana morților și a altor viețuitoare (Pamfile, 1914, p. 51-52); se călătoresc păsările, se culeg ultimele plante și fructe de leac (văzdoage, boz, micșunele, busuioc, mătrăgună, năvalnici, năjâtnică și altele), se bat nucii (Pamfile, 1914, p. 53-54).

Miezul verii se considera ziua de 12 iunie, la Cuviosul Onufrie Egipteanul. Data lui de celebrare era, în calendarul iulian, cea mai lungă zi din an și corespundea cu perioada de împârguire și coacere a grâului (Pamfile, 1910, p. 78). Miezul iernii cădea la 9 decembrie, la Zămislirea Sf. Ana, sărbătoare cunoscută în nordul țării sub numele de

Ana Zacetenia. De la această zi „Soarele se dă înapoi spre vară“, mărimdu-se ziua cu cât sare cocoșul de pe pragul casei (Pamfile, 1910, p. 181). Redăm, pe scurt, principalele activități agrare și obiceiurile populare legate de acestea:

Aratul

Pentru ca aratul să înceapă la 9 martie sau în preajma acestei date, de obicei într-o zi de luni care preceda sau urma Măcinicii, pregătirea uneltelor agricole, reparatul sau confectionarea altor unelte noi începea în luna februarie. De altfel, numele popular al acestei luni, Faur, vine de la meșterii făurari în fier care confectionau uneltele agricole. Pornirea plugurilor la timp era în atenția sfatului obștilor satești, întrucât cei care întârziu cu aratul și semănatul aveau să întârzie și cu recoltatul produselor și deci cu eliberarea terenurilor pentru pășunatul devălmaș.

Tânjaua de pe Mara

Un spectaculos ceremonial se organiza, în Transilvania, în cinstea gospodarului care a ieșit primul la arat și pentru invocarea fertilității și a roadelor bogate. Obiceiul, cunoscut sub diferite denumiri zonale (Tânjaua, Alegerea Craiului, Udătoriul, Udatul, Bricelatul, Trasul în Vale), avea loc în mijlocul sezonului muncilor de primăvară (arat, semănat), în ziua de Sângiorz sau a doua zi de Paște. Sfatul obștii, constituit din cei mai în vârstă locuitori, avea obligația să urmărească cu atenție mersul arăturilor de primăvară pentru a putea apoi să desemneze pe cel mai harnic gospodar. Deși alegerea sărbătoritului era făcută dintre cei care au ieșit primii la arat, se aveau în vedere și calitățile morale, precum cinstea, omenia. Sfatul bătrânilor anunța din timp gospodarul care urma să fie sărbătorit la Sângiorz de întreg satul. Descriem pe scurt, Tânjaua de pe râul Mara, obicei păstrat în satele Hărincești, Hoteni, Sat-Șugatag și alte localități din județele Maramureș și Bistrița Năsăud.

În dimineața zilei de 23 aprilie feciorii alergau din casă în casă pentru a uda cu apă fetele. Se udau însă și oamenii mai în vârstă, „să crească, să înflorească, să se spele de toate relele, să rămână curați și să fie iuți ca apa de munte primăvara“ (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 46). Pe la ora prânzului, la casa sărbătoritului erau aduse 12 juguri frumos împodobite cu flori și frunze de către feciorii satului, grupați doi câte doi la câte un jug. Pe drum, la aducerea jugurilor, se cântă și se striga:

„Jugurile le-am gătat
Doi câte doi ne-am adunat
Să cinstim cu adevărat
Cel mai harnic om din sat“.

Un reprezentant din sfatul bătrânilor se adresa gospodarului și mulțimii adunate la casa acestuia, aducând laudă vredniciei. Urarea se încheia cu versurile:

„Și la Mara ne-om îndrepta
Și cu apă ne-om uda
Să avem roade bogate
Și la noi și în alte sate
Să trăiești cu voie bună
Cu găzdoaia de-a-mpreună!“

Alaiul se îndrepta spre râu în următoarea ordine: în frunte sărbătoritul, așezat pe o teleguță frumos împodobită cu cergi și înconjurată de străji, flăcăi care îl păzesc să nu fugă; urma apoi sfatul bătrânilor, familia sărbătoritului și, în sfârșit, mulțimea venită la sărbătoare. În țarină și la râu erau duse, de asemenea, tânjalele prinse unele de altele și apoi legate de teleguță. Alergând cu jugurile în zig-zag, feciorii amenințau fetele de pe marginea drumului. În câmp alaiul înconjura țarina de trei ori în direcția mersului soarelui pe cer, se oprea apoi și se așeza sub formă de semicerc la capătul țarinilor, cu deschiderea spre soare.

Jugurile erau lăsate jos, oamenii își descopereau capetele, iar sărbătoritul se ridica în picioare. În acest moment solemn marele pogonici se adresa cu glas tare soarelui: „*Mândru Soare călător/ Apleacă-te pe ogor,/ Și-ncălzește semințele/ Să rodească holdele!*“. Alaiul cobora în albia râului Mara, unde sărbătoritul se uda pe față, în timp ce erau invocate fertilitatea, pacea:

„Mară, Mară, râu frumos,
În această mândră zi de Sângiorz
Spală toate relele
Și ne adă binele,
Pace-n lume
Roade bune
Bine-n țară
Grâu la vară!“.

Într-o liniște deplină se udau feciorii de la jug, pogonicii, familia sărbătoritului. Feciorii aduceau apoi fetele cu care vorbeau și se stropeau reciproc. După terminarea udatului, sărbătoritul mulțumea celor care l-au ales și adus cu tânjală, invitându-i acasă pentru a se ospăta. După ce se întorceau în sat cu cântece și voie bună, se desfăceau jugurile și tânjalele, pentru a fi duse la gospodăriile de unde au fost luate, după care urma petrecerea până seara târziu.

Indiferent de nume și de data la care se efectua obiceiul (Sângiorz, Paște), de modalitatea alegerii persoanei sau persoanelor care desemnează plugarul, fruntașul sau udătorul, de atribuțiile fiecărui fecior în alai etc., suntem în prezența unor practici străvechi, precreștine. Pentru a fi îngăduit de biserică, obiceiul trebuia „dezlegat“. Udătorul din Surdești și din alte sate învecinate trebuie să fie un om cu mulți copii, pentru că „numai așa anu a hi roditor și or hi bucate multe“ (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 51). În această zonă maramureșeană s-ar părea că în ziua de Sângiorz și o săptămână după aceea se instituiau anumite interdicții privind raporturile dintre tineri: feciorii nu aveau

voie să-și îmbrățișeze partenerele cu care jucau, le era strict interzis să-și viziteze iubitele seara. Udătorul, fiind ales ca mediator între obște și forțele naturii, devenea etalon pentru tot ce avea să aducă anul ce urma: „dacă era omu mai blând, amu n-or hi vremuri grele; dacă omu era mai ciudat, apoi în acele vremuri grele or veni“ (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 52). Credința tuturor era că fără alegerea udătorului anul ar fi lipsit de roade.

Semănatul

Semănatul era legat nu atât de o anumită dată calendaristică, cât de încadrarea acestei importante activități agrare într-o anumită fază de creștere sau descreștere a lunii: „Roadele care se fac în pământ, precum sunt cartofii, să fie semănate la Lună Veche, adică atunci când e luna plină, iar cele ce se fac deasupra pământului, cum sunt cerealele, la Lună Nouă“ (Pamfile, 1913, p. 59). „Luna de pe cer are un rol asupra seminței ce se aruncă în pământ și asupra creșterii și rodirii. De aceea, sămânța tare (secara, grâul, porumbul) s-o semeni la pământ uscat, când luna este în creștere; altfel dai mâna cu sărăcia. Pe cele moi (în, cânepă, ovăz) în pământ moale, când Luna e în descreștere“ (Pamfile, 1915, p. 83); „Luna dă colțul grâului“ iar „Soarele crește și coace bobul“ (Bocșe, 1977, p. 266). Aceste informații cuprind elemente de cult lunar rămase, probabil, după renunțarea la un calendar lunar. Întrucât în mentalitatea arhaică între înhumarea morților și punerea semințelor în pământ se stabileau relații directe, de analogie, scopul fiind germinația și continuarea vieții, înmormântarea și, în unele zone, semănatul se făceau luând în considerare faza de urcare sau de coborâre a Soarelui pe boltă. Înmormântările se fac și astăzi numai după-amiază, ca mortul să prindă faza de odihnă a soarelui, cu șanse mici de reîntoarcere. Din contră, pentru semănat, vremea cea mai bună era până la amiază (Pamfile, 1913, p. 59).

Experiența repetată, cu reușitele și neîmplinirile ei, a ajutat omul să-și fixeze, în funcție de condițiile geografice locale, repere diverse care să-i indice momentele cele mai potrivite pentru semănatul plantelor: porumbul se seamănă „începând de la Bunavestire și ține până la Armindenii sau Ispas“ (Pamfile, 1913, p. 71); semănatul grâului de toamnă se face „între Sântămării“ (15 august - 8 septembrie), de unde și zicătoarea „toamna să semeni în praf, iar primăvara în noroi“, ceea ce ar însemna ca semănăturile de grâu, secară, orz să se facă de timpuriu (Garofild, 1943, p. 74); prin Banat, timpul cel mai potrivit pentru semănat fasolea era Armindenul (Pamfile, 1913, p. 187); în Bucovina, bobul se semăna până la Sângiorz (Pamfile, 1913, p. 188); usturoiul de toamnă se semăna la Sântandrei; cânepa se semăna la sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai (Rizescu-Brănești, 1944, p. 58); ziua pentru semănat castreței era, în Banat, Armindenul (Pamfile, 1913, p. 165); la o sută de zile de la Crăciun se semăna bostanul, iar când încep broaștele să cânte se seamănă busuiocul (Ștefanucă, 1937, IV, p. 68); meiul se semăna când înfloreau porumbul etc. etc.

Zecile de date pentru semănatul culturilor agricole – indicate de sărbătorile calendaristice, de înfloritul plantelor sălbatice, al arborilor și arbuștilor, de sosirea unor păsări migratoare, de cântatul păsărilor și insectelor – țineau seama de condițiile locale ale climei și solului, de altitudinea și latitudinea geografică, de soiurile plantelor. Până la începutul secolului al XX-lea Calendarul popular a fost, de fapt, singurul tratat de agronomie al țaranului român.

Întreținerea culturilor

Ocupațiile principale ale omului în luna iunie erau întreținerea culturilor (prășitul porumbului, plivitul grâului de buruieni) și cositul fânului și al trifoiului. Recoltele ajunse în luna iunie, oricât de promițătoare ar fi, sunt numai în stare de făgăduință; orice furtună, vijelie puternică,

ploaie torențială și, mai ales, grindină și piatră pot să devasteze numai în câteva minute lanurile în pârgă, rodul viței de vie și al livezilor. În luna mai, după o astfel de împotrivire a naturii, omul putea să are din nou holdele distruse și să le semene cu porumb în speranța că acesta se va coace până la prima brumă a toamnei. În luna iunie orice eveniment meteorologic ieșit din comun compromițea recolta; după munca zadarnică, perspectiva foametei era foarte apropiată. În această lună, când se ducea un adevărat război între forțele malefice și cele benefice ale naturii, omul nu avea de unde ști de partea cui va fi victoria. Din precauție și spirit de prevedere, avea să imagineze și să țină numeroase sărbători atât pentru forțele distrugătoare, cât și pentru forțele prielnice: Vanghelistul Ioan, Ghermanul, Vartolomei, Aliseiu, Iuda, Postul Sânpietrului, Sânpetru, Procopie, Circovii Marinei, Ilie Pălie, Pantelimon sau Pintilie Călătorul, la care se adaugă unele sărbători populare cu dată mobilă cuprinse între Lăsatul Secului și Rusalii. Unele reprezentări mitice se țineau nu numai pentru a feri holdele de grindină, piatră, trăsnete, ci și pentru a fertiliza lanurile, să bage bob grâului (Aliseiu sau Elisei) (Pamfile, 1910, p. 78) sau să se coacă cerealele păioase semănate primăvara (Pricopul) (Pamfile, 1910, 165). Dacă în primele luni de vegetație a plantelor (mai-iunie) precipitațiile sunt suficiente, în România fiind înregistrat în aceste luni așa-numitul vârf de primăvară al precipitațiilor, în partea a doua a verii (iulie-august) își fac frecvent apariția secetele. Alte sărbători, alte obiceiuri (Caloianul, Paparuda, ceremonii și procesiuni populare) completau peisajul spiritual al agriculturului.

Paparuda, zeiță pluviometrică

Paparuda este o zeiță pluviometrică invocată de o ceată, de obicei feminină, să dezlege ploile în ziua ce-i poartă numele. Ea este identificată cu marele zeu indian Rudra și a fost atestată în întreg spațiul geografic în care arheologii au scos la iveală urmele civilizației trace. Are

înfățișare antropomorfă: *sfântă înaltă și subțire; zeiță, care diriguiește ploile, care sparge sau urnește norii; femeie care umblă cu ploile* etc. Paparuda are numeroase denumiri zonale: Păpăluga, Papaluga, Păpăruga, Bărbăruță, Peperuie, Dodoloaie, Dodoluță, Mămăruță, Mătăhulă și altele.

Rolul zeiței este jucat de o persoană pură (o fetiță sau o fată nemăritată, un băiat neprihănit, un flăcău) și, uneori, de o femeie gravidă. Paparuda își îmbracă odăjdiile divine, frunze de boz, brusture, mai rar frunze și tulpini ale altor plante, la o fântână sau pe malul unei ape (râu, pârâu, lac, iaz). Bozul, (*Sambucus ebulus* L.) este o plantă din familia *Caprifoliaceae*, cu miros neplăcut, flori albe și fructe negre, substitut fitomorf al zeiței care dezleagă ploile în ceremonialul Paparudei. Ea vindecă mușcătura de șarpe și alungă fulgerele pe timp de furtună. Tulpinile verzi sunt, în ceremonialul Paparudei, odăjdii sacre îmbrăcate de persoana care joacă rolul zeiței pluviometrice, în timp ce cu ramurile uscate, adunate de copii, femei curate sau iertate se aprindeau mici ruguri funerare în zilele de Măcinici, Lăsatul Secului și Joimari în curți sau pe mormintele din cimitir. Sub influența creștinismului bozul a devenit, dintr-un substitut divin, o plantă malefică, numită și Poama Dracului. La rădăcina lui, în pământ, s-ar ascunde dracul, iar în aer, printre tulpini, drăcoaica. În unele credințe populare bozul este o personificare feminină măritată cu socul, divinitate masculină. Cel care arunca tulpini de boz în locurile unde creștea socul primea de la acesta, drept recunoștință, sfaturi bune. Fructele, recoltate toamna târziu, erau folosite pentru colorarea firelor și fibrelor textile, a vinurilor din struguri, florile, adunate în timpul înfloririi, frunzele și tulpinile culese la Ziua Crucii (14 septembrie) pentru vindecarea rănilor vitelor, în special cele provocate de mușcătura de șarpe și lecuirea bolilor. Când era recoltat, bozul era invocat și respectat ca o divinitate: *Bună dimineața, Bozule! Eu te cinstesc cu pâine și sare și cu nouă mătănii, iar tu să mă cinstești cu sănătatea vitei mele* sǎ

nu-i stea viermii în rană cât nu stau popii, primarii și dregătorii în Rai. (Ghinoiu, 2001, p. 25-26).

Local, capul se împodobește cu flori sau coronițe din flori. Izolat, poartă în mână o cruce din lemn. Ceata Paparudei colindă satul de la un capăt la altul, intră prin curțile oamenilor, vizitează fântânile. Paparuda, personaj sacru care se naște și moare, apare și dispare anual lângă o apă, este așteptată pe ulițe și cu vasele pline cu apă. Inițial, Paparuda a avut dată fixă de celebrare, probabil la echinocțiul de primăvară. Ulterior, sub presiunea creștinismului, a fost împinsă în a treia joi după Paște, numită în Calendarul popular și Joia Paparudei. În vremurile recente a devenit un obicei ocazional, practicat vara, la apariția secetelor. Deghizarea în zeiță fitomorfă (îmbrăcarea costumului vegetal) a persoanelor diferite ca sex și vârstă, de multe ori pentru câștig (țigarii), schimbarea unei sărbători fixe cu una mobilă și apoi întâmplătoare (la apariția secetelor), preluarea, în Transilvania, a numelui altor obiceiuri și ceremonii agrare (Burduhoasă, Mătăhulă) sunt elemente atipice care exprimă disoluția credinței în puterea Paparudei de a dezlega ploile.

Ceremonialul de invocare a divinității pluviometrice să dezlege ploile cuprinde trei secvențe importante:

– *nașterea*: alcătuirea cetei sau alaiului Paparudei din persoane pure, de obicei fetițe și fete nemăritate; alegerea persoanei care va juca rolul personajului sacru, Paparuda; confecționarea măștii sau costumului vegetal din frunze de boz, brusture sau din alte plante; îmbrăcarea Paparudei pe trupul gol sau peste haine cu costumul vegetal, și, uneori, împodobirea ei cu flori sau coronițe din flori;

– *desfătarea zeiței*: pornirea alaiului alcătuit din Paparudă și ceata sa divină pe ulițele satului pentru a vizita fântânile și gospodăriile oamenilor; dansul executat de Paparudă pe o melodie simplă, cântată și ritmată de participanți prin bătaia palmelor; udarea Paparudei cu apă, uneori cu apă amestecată cu lapte, zer, semințe; udarea cu apă a alaiului Paparudei: primirea darului (alimente, bani, vase

de lemn). În unele zone membrii cetei sunt sau stropesc ei înșiși persoanele colindate. Paparuda, în admirația asistenței, sare, joacă, bate din palme, pocnește din degete, udă pe cei întâlniți, se scutură de apă pentru a imita ploaia. Textul cântat invocă, prin formule poetice, ploaia și, uneori, efectul practic așteptat (roadele bogate) și eficiența apotropaică a ploilor, urări de sănătate și referiri la darurile ce la va primi de la gazdă:

„Paparudă, Rudă,
Ia ieși de ne udă,
Cu gălețile
În toate părțile,
Cu urcioarele,
Toate ogoarele
Paparuda lor
Bate la obor
Paparuda noastră
Bate la fereastră.
Să scoatem cheile,
Să scornim ploile,
Crească-ți grânele
Ca prăjinile;
Crească-ți oarzele
Ca rogoazele;
Crească-ți meiurile
Ca bordeiurile.
Unde dai cu sapa
Să crească ca apa
Unde dai cu plugu
Să crească ca untu;
Oile lănoase
Vacile lăptoase,
Stăpânii să trăiască
Să le stăpânească!“

(Orezu, jud. Ilfov);

– *moartea și ritul funerar*: după încheierea colindatului urmează dezbrăcarea (moartea) măștii vegetale, de

obicei pe același loc unde a fost îmbrăcată (râu, pârâu, lac, fântână); depunerea în apă a veșmintelor vegetale, substituit divin; petrecerea cu cântece de Paparudă a *mortului* dus de apa curgătoare; scaldă rituală a membrilor cetei; împărțirea darurilor strânse de un însoțitor al Paparudei (ouă, slănină, mălai, bani) și, uneori, masa rituală (ospățul funerar). Obiceiul Paparudei a fost atestat în diferite stadii de evoluție în toate zonele etnografice românești. La apariția secetelor în sudul și estul României, obiceiul este practicat și astăzi. (Ghinoiu, 1997, p 146-147).

Caloianul

Spre deosebire de Paparudă, Caloianul este o păpușă confectionată din lut, cârpe, paie sau crenguțe de lemn îmbrăcată cu hăinuțe din cârpe. Acesta este o efigie a Marii Zeițe neolitice ale cărei atribuții au fost preluate de zeii specializați să aducă ploaia (Moașa Ploii, Mama Caloiana, Maica Călătoarea, Maica Domnului, Zâna, Scaloiana), să oprească ploaia (Seceta, Mama Secetei, Tatăl Soarelui, Sfântul Soare, Sântilie) sau de soli trimiși la divinitatea adorată să dezlege sau să lege ploile (Caloianul, Scaloianul). Moartea și renașterea anuală a naturii, aducerea sau oprirea ploilor se face, conform modelului universal, prin diferite rituri funerare preistorice: abandonarea *cadavrului* sau aruncarea acestuia într-un loc dosnic; sfărâmarea (ciopârțirea) și împrăștierea prin holdele semănate; imersiunea lui într-o apă curgătoare, lac, fântână; înhumarea; incinerarea. De cele mai multe Caloianul este supus la două sau mai multe rituri funerare: înhumarea, deshumarea, ciopârțirea, părăsirea, depunerea cadavrului pe apă. Data fixă a ceremoniei, de obicei în a treia săptămână după Paște, a devenit în vremurile recente, o practică ocazională, efectuată primăvara sau vara în perioada secetelor sau ploilor prelungite.

Scenariul ritual începe, de regulă, într-o zi de marți, cu confectionarea unei păpuși din lut sau din alte materiale și înmormântarea acesteia. Ritul funerar se continuă după

trei zile, joia, cu dezgroparea Caloianului, reînhumarea, ciopârțirea, abandonarea pe pământ sau pe apă (scufundarea sau depunerea lui pe o scândură în apă, aruncarea în fântână) și ospățul funerar. Când Caloianul este purtătorul mesajului către marea divinitate să lege sau să dezlege ploile, el este inițiat, precum mortul la înmormântare, prin texte rituale cântate:

„ Caloiene, Ene,
Du-te în Cer și cere:
Să deschidă porțile,
Să sloboade ploile,
Să curgă ca gârlele;
Caloiene, Ene,
Cum ne curg lacrimile,
Să curgă și ploile,
Zilele și nopțile,
Să umple șanțurile,
Să crească legumele,
Și toate ierburile
/ ... /“.

Ceremonialul funerar reconstituit după informația etnografică și textul folcloric, cuprinde mai multe secvențe rituale:

– *formarea cetei* din fetețe și fete nemăritate, cu rare apariții de femei măritate, de obicei gravide;

– *nașterea* (confecționarea) Caloianului din lut, cârpe, paie, crenguțe îmbrăcate în cârpe;

– *moartea năprasnică* a solului (băiat, fetiță); găsirea trupului, după căutări îndelungate; stropitul cu apă (scalda rituală), gătitul cu flori, ouă roșii sau cu coji de ouă roșii; așezarea lui în sicriu sau întins pe o scândură;

– *înmormântarea Caloianului* după un scenariu identic cu înmormântarea tinerilor necăsătoriți (cu preot și das căl, cu steag sau stâlp funerar, cu bocete și multe lacrimi

într-un loc secret (la crucile și răscrucile drumurilor, la hotare, în holdele de grâu, pe malul unei ape etc.);

– *dezgroparea* (învierea) după trei zile;

– *scufundarea Caloianului* în apă, aruncarea în fântână, așezarea pe o scândură să plutească pe apa curgătoare;

– *ospățul funerar* cu mâncare și băutură, care se încheie, uneori, cu hora Caloianului, petrecere la care puteau fi invitați și băieții. Când apar mesageri perechi, Caloian și Caloiana sau Mama Ploii și Tatăl Soarelui, aceștia sunt trimiși la divinitate printr-un rit funerar (înhumare sau scufundare în apă) cu mesaje diferite: *Ea* să aducă, *El* să oprească ploile pe pământ. Obiceiul a fost atestat în diferite stadii de evoluție, pretutindeni în România. (Ghinoiu, 2001, p. 35-36).

Recoltatul

Recoltatul plantelor de cultură se încadrează și mai puțin decât semănatul în rândul activităților agrare cu dată fixă. Astfel, pentru soiurile de grâu existente la începutul secolului al XX-lea și ținând seama de diferențele parametrilor climatici și meteorologici înregistrați în diferite regiuni, recoltatul grâului începea la sfârșitul lunii iunie și se încheia, în zonele răcoroase, în luna august. Seceratul păioaselor (secara, grâul, orzul) prilejuia efectuarea unor obiceiuri de mare spectacol, cunoscut de specialiști sub numele de Cununa Grâului. Aceasta este un colac împletit din ultimele spice în care se retrace spiritul grâului din planta care se usucă și moare. Spiritul grâului străbate, precum sufletul omului, trei lumi: *preexistența*, de la sămânța semănată la sămânța încolțită; *existența*, de la sămânța încolțită la sămânța recoltată; *postexistența*, de la sămânța recoltată la sămânța semănată sau de la sămânța recoltată și măcinată la aluat și pâinea sacră. Viața plantei grâu și viața ființei om sunt cosite de Moarte cu aceeași unealtă preistorică, secera, și cu aceeași unealtă medievală,

coasa. Oamenii încercau să se asigure, la moartea (seceratul) grâului, că rodul nu se va pierde prin două tehnici magice: lăsarea unui mănunchi de spice netăiate pe ogor numite Barba Pământului, Barba lui Dumnezeu, Barba Popii, Iepurele (în ținuturile extracarpătice) și prin tăierea ultimelor spice și păstrarea lor sub formă de mănunchi, snop sau împletitură din spice de grâu numită Cununa Grâului, Buzdugan, Pěană (în ținuturile intracarpătice). Cununa Grâului, împletită din spice și împodobită cu flori într-un ceremonial cu același nume, era un simbol al fertilității și rodului bogat care se păstra, precum icoana, ca un obiect sacru, de mare valoare. La vremea semănatului boabele scuturate din Cunună erau amestecate cu cele care urmau a fi semănate, Cununa era îngropată sub brazda plugului, așezată la Crăciun peste colacul dat feciorilor colindători, împodobește steagul de nuntă sau era așezată pe fruntea tinerilor la căsătorie (Transilvania, Banat) (Ghinoiu, 2001, p. 60-61).

Cele mai multe practici agrare și, în același timp, cele mai bogate în simboluri se concentrau la începutul și la sfârșitul recoltatului. Așa cum apreciază Maria Bocșe „grâul, plantă cultivată de milenii pe teritoriul țării noastre, nu implică numai rituri pentru obținerea lui, ci este investit și cu valori simbolice, benefice, care se resimt în toate compartimentele culturii spirituale românești” (Bocșe, 1977, p. 275). De la sămânța semănată până la sămânța recoltată, iar de aici până la transformarea ei în pâine, grâul este prezent în toate obiceiurile calendaristice și însoțește zi de zi viața omului, inclusiv în momentele sale de răscruce: nașterea, căsătoria și moartea. Nu există plantă, în afară de grâu, și nici aliment, în afară de pâine, să adune în jur atâtea obiceiuri și tradiții populare.

CALENDARUL CULEGERII PLANTELOR DE LEAC

Perioada de recoltare a plantelor cultivate la încheierea ciclului lor vegetal (coacerea semințelor) varia, de la an la an, cu câteva zile, în funcție de condițiile meteorologice, de data semănatului și alți factori locali. Spre deosebire de acestea, plantele de leac, încărcate cu diferite semnificații magice, se culegeau după un calendar exact, cu zile și momente ale zilei fixate riguros de tradiție. Zilele în care se considera că plantele de leac aveau calități tămăduitoare maxime se situau la sărbătorile de hotar ale timpului (echinocțiile de primăvară și de toamnă) și, mai ales, la sărbătoarea care marca solstițiul de vară, Sânzienele. Astfel, zilele marcate de sărbători, când se culegeau și anumite plante de leac și tinctoriale se aflau în perioada echinocțiului de primăvară (Săptămâna Căii lui Sântoader, Florii, Joimari, Sângiorz, Sângiorzul Vacilor), în preajma solstițiului de vară (Todorusale, Ispas, Sânziene, Circovii de Vară, Ilie Pălie, Foca) și la echinocțiul de toamnă (Sântămărie Mare, Sântămărie Mică, Ziua Crucii). Unele plante de leac se culegeau și la miezul verii (Circovii de Vară).

Tradiția preciza nu numai zilele favorabile pentru culegerea plantelor folosite în medicina și cosmetica populară, ci și momentele zilei (noaptea, dimineața în zori, la răsăritul soarelui). Erau neeficiente plantele culese la Rusalii sau în preajma Rusaliilor întrucât, susține tradiția, „erau pișcate de Iele“. Culesul plantelor era un adevărat ritual care se desfășura în anumite condiții de timp și de loc (terenuri curate, neumblate de animale, păsări și oameni, unde nu se aud câinii lătrând). Persoanele care le rupeau trebuiau să fie curate trupește și sufletește, să spună anumite cuvinte, să aibă o anumită ținută vestimentară (îmbră-

cate, dezbrăcate până la brâu sau de tot, cu capul desco-perit), să răsplătească pământul pe care a crescut floarea ruptă sau smulsă cu pâine, sare, semințe etc.

Pentru a surprinde obiceiurile legate de culegerea plantelor de leac am efectuat o anchetă de teren în satul Runcu, jud. Gorj, în vara anului 1968. Întrucât, la acea dată, ritualul culegerii plantelor de leac era un secret profesional, mi-a trebuit mult timp pentru a câștiga încrederea a două informatoare ca să accepte să le însoțesc în noaptea de Sânziene. Am plecat din sat pe la ora trei noaptea, spunându-mi-se că deja este târziu. Până la pajiștile înflorite, pe undeva în zona Sohodolului, nu s-a scos nici un cuvânt; fusesem prevenit, de la bun început, că nu trebuie să ne latre câinii. Mi-am dat seama că motivul pentru care eram dus „pe mutește“ făcea parte din însuși ritualul culegerii plantelor de leac. Înainte de ivirea zorilor am ajuns într-o imensă pajiște, adevărat laborator farmaceutic al naturii. Dintr-o traistă au fost scoase o năframă și o oală nouă de lut. Una dintre bătrâne a început să tragă năframa pe deasupra florilor în timp ce spunea cuvinte neinteligibile. Când năframa se uda de rouă, era stoarsă în oala de lut. Cu această licoare astringentă își mențineau femeile prospețimea tenului, prin ungerea feței în dimineața sărbătorilor. Bătrânele au început apoi să culeagă plante de leac (pentru dureri de mâini și de picioare, pentru bube, pentru dureri de dinți, pentru umflături, pentru mușcătură de șarpe, pentru fertilitate sau sterilitate etc., etc.) și pentru diferite practici magice (de dragoste, pentru spor în muncă, pentru vise urâte și altele). De la unele plante se recoltau florile, de la altele frunzele, tulpinile, bulbii sau rizomii. În momentul culegerii plantelor se pronunțau câteva cuvinte în șoaptă, de pildă cele adresate unei plante de dragoste, Întorcă-toarea:

„Întorcătoare, întorcătoare,
Cum te învârți tu după Soare,
Soarele după tine,
Toți băieții după mine!“

În drum spre casă însoțitoarele mele mi-au arătat de câteva ori locurile unde „s-au tăvălit fete și femei tinere, ca să fie dragăstoase tot timpul anului“. Ne-am întors cu o recoltă bogată, deși mi s-a spus că cele mai multe plante folosite la vindecarea bolilor se găseau în partea muntoasă a satului. Planul nostru de a urca în al doilea an pe cheile Sohodolului, în zona de munte, a rămas, din nefericire, neîmplinit, întrucât una din informatoare, Maria Arbagic, a decedat între timp. Această experiență de neuitat ne-a permis să formulăm câteva concluzii calendaristice.

Practicile de medicină populară aveau o șansă în plus de a se împlini cu plante culese la Sânziene întrucât sărbătoarea își are locul în mijlocul verii, la solstițiul de vară. Puterea ciclului vegetativ la 45° latitudine nordică o reprezintă, fără îndoială, ziua de 24 iunie (Sânziene), care cade în imediata apropiere a solstițiului de vară. Fiind ziua cea mai lungă și cu insolația cea mai puternică din întreg anul, în natură se produc fenomene biologice spectaculoase: înfloresc, se pânguiesc și se coc recoltele și plantele, în general. Deși se poate vorbi de o putere obiectivă a timpului în ziua de Sânziene (Drăgaică), poporul invoca atunci și o putere magică, supranaturală. Despre avantajele culegerii unor plante de leac la Sânziene era convins și Tudor Pamfile, care scria: „Vremea aceasta, de la Sânzieni, este cea a maturității pentru tot soiul de ierburi și flori. E firesc, dară, ca gospodinele românce să se îngrijească acum spre a aduna toate acele buruieni și flori, ale căror proprietăți binefăcătoare asupra sănătății zdruncinate sunt cunoscute. Căci cine ar putea să nege marele folos pe care îl aduceau poporului, lipsit de asistență medicală, acele cunoștințe empirice ale medicinei populare, pe care le-a dovedit ca bune practica atâtor veacuri“ (Bocșe, 1977, p. 275).

Să urmărim acum și latura de suprasolicitare magică a calităților plantelor, nu numai prin recoltarea lor în puterea anului (solstițiul de vară), ci și în puterea nopții. În mentalitatea magico-religioasă, timpul de trecere, fie că este vorba de scurgerea timpului uman (nașterea, căsătoria,

moartea), fie de scurgerea timpului calendaristic (diurn, săptămânal, lunar, sezonul, anual), reprezintă un moment de criză. De pildă, conform unor credințe arhaice românești, între căderea serii și miezul nopții se desfășoară un timp enigmatic, populat de numeroase forțe malefice. Miezul nopții, numit și puterea nopții, era momentul critic când forțele și deci șansele de victorie ale binelui și răului erau puse în cumpănă. Unii practicieni ai medicinei populare credeau că în acest moment de adânci prefaceri pot transforma forțele malefice, a căror putere era atunci maximă în „leac“ sau putere de vindecare a bolilor prin însuși ritualul culegerii plantelor la miezul sau puterea nopții. Treptat, spațiul nocturn se purifică, forțele binelui ies învingătoare, fiind în plenitudinea lor la ivirea zorilor. De altfel, acest moment au dorit informatoarele mele să-l surprindă.

Culegerea plantelor de leac noaptea, oricum înainte de răsăritul soarelui, este o operație incomodă, care nu ar fi fost efectuată de nici un inițiat în medicina populară dacă nu ar fi așteptat de la această acțiune anumite avantaje, reale sau imaginare. Introducând în calcul un alt element important al schimbărilor, luna, s-ar părea că unele avantaje „reale“ ar fi fost posibil de obținut. În mentalitatea celor vechi, luna împărtășea același destin tragic ca și omul, animalele și plantele; aceasta se naște, crește, se împlinește, descrește și apoi dispare. Ciclul biologic al plantelor de leac era deci numai o reducere microscopică a fluctuațiilor lunare. Activitatea practică a oamenilor pune adesea de acord fazele lunare și fazele vegetative: în satele Olteniei castraveții se semănau în perioada de Lună Nouă, iar în numeroase zone copacii pentru construcția caselor se tăiau numai noaptea, pe Lună Plină. Acestea sunt argumente pentru susținerea ipotezei existenței pe meleagurile carpato-dunărene a unui străvechi calendar lunar.

Practicile magice la care se recurgea adesea pentru vindecarea bolnavilor (înhumarea terapeutică, trecutul prin căluș, desfăcutul și desfăcătura, pe întors, de pocitură etc.)

se asociau cu practicile pozitive de medicină populară, inclusiv cu folosirea plantelor de leac. Se știe că poporul român a cunoscut și a găsit leacuri vegetale pentru 120 de boli (Butură, 1979). Medicina populară rămâne însă un domeniu al culturii noastre arhaice față de care avem datorii nu atât din punct de vedere al găsirii rețetelor de vindecare a diferitelor boli, ci în ceea ce privește recuperarea unor valoroase elemente ale spiritualității românești transmise peste secole împreună cu preocuparea vitală a oamenilor: lupta împotriva bolilor (Eliade, 1980). Redăm, succint, ritualul culegerii unor plante de leac:

Avrămeasa este o personificare a ramurilor florifere ale unei plante veninoase numită, local, veninariță (*Gratiola officinalis* L.) din familia *Scrophulariaceae*, care asigură, împreună cu pelinul, usturoiul, odoleanul, leușteanul și cârstăneasă, protecție magică împotriva lelelor. Cei luați de Iele, Cele sfinte, Rusalii, Zburător erau scăldați cu Avrămească și cârstăneasă. Aceste reprezentări mitice erau invocate în descântecul și tratamentul de bube dulci (eczemă infecțioasă la copii):

„De Avrămeasă,
Cârstăneasă
Toate bubele chemară
La biserică plecară
Pe cele dulci nu le chemară“
/ .../ (Oltenia).

Mătrăguna este în Panteonul românesc personificarea unei plante miraculoase folosită din antichitate până astăzi de medicina empirică, numită, zonal, Cireașa Lupului, Marea Doamnă, Împărăteasa, Împărăteasa Ierburilor. Ca reprezentare mitică, aceasta este invocată pentru dragoste, căsătorie, bogăție, fericire sau, dimpotrivă, să despartă dragostele, să semene ură, dușmănie, sărăcie, moarte. Culegerea și utilizarea ei se desfășoară după un ritual strict: descântătoarea mergea, în deplină curățenie

trupească și sufletească, în pădure, departe de sat, acolo unde *nu se aud cocoșii cântând și pisicile mionând*, căutau mătrăguna, o fixa cu privirea și o însemna cu fir roșu. Femeia revenea în sat și așteapta timpul favorabil, de obicei o zi de marți, când mergea singură sau însoțită de persoanele care aveau nevoie de ajutorul mătrăgunei (de obicei, fetele nemăritate, nevestele lipsite de dragostea bărbaților). La Mătrăguna însemnată mergeau înainte de ivirea zorilor, pe tăcute și pe nemâncate. O salutau cu respect: *Bună dimineața Doamnă Mare*, se dezbrăcau, se despleteau, făceau mătăanii, o ocoleau. Cuplurile feminine se îmbrățișau, se mângâiau, mimau actul sexual în timp ce descântătoarea o roagă cu blândețe:

„Mătrăgună, Doamnă bună,
Nu te iau de bolunzit,
Ci te iau de îndrăgostit;
Nu te iau să bolunzești,
Ci te iau de îndrăgit.“

Altul era descântecul pentru fetele nejucate de feciori, pentru învrăjbire între oameni. Când i se solicita să căsătorească tinerii, se simula veselia și buna dispoziție, când era luată pentru vrăji de urât și despărțit, se mima supărarea și cearta. Se scotea apoi din pământ, se răsplătea locul în care a crescut cu pâine, sare, ban de argint, miere, vin. Se întorceau apoi în sat cu aceeași discreție cu care au plecat: nu priveau înapoi, nu spuneau lucruri urâte, evitau întâlnirea cu alte persoane. Acasă se pregăteau din frunzele, tulpina sau rădăcinile ei leacuri pentru reumatism, umflături, friguri, tuse, se planta în grădină, la un loc curat, se păstra ca ceva sacru, la loc de cinste, la grindă sau la icoană.

Buhaiul este o personificare a unei plante mici (*Listera ovata*) din fam. *Orchidaceae* care crește prin păduri și pășuni umede. Rizomul scos din pământ este măcinat și pus în tărâțele vacilor pentru a se goni. În ținuturile Neam-

țului buhaiul pus în scaldă era invocat de fete să le facă plăcute și să se căsătorească cât mai curând.

Breiul sau *Buruiana* câinească este o personificare a unei plante ierboase (*Mercurialis perennis* L.) din fam. *Euphorbiaceae* cu flori verzui și miros neplăcut care crește prin păduri umbroase și poieni utilizată în medicina și cosmetica populară. În Oltenia rizomul lung al plantei era pus de fete în scaldă pentru creșterea părului. În Vinerea Omanului mamele fetelor plecau, la scăpătatul soarelui, pe mutește (dacă era necesar se înțelegeau numai prin semne), în căutarea Breiului. Când îl descopereau, puneau pâine și sare de-asupra lui, ofrandă pentru Muma care l-a născut, și îl smulgeau cu toată forța. Rădăcina (rizomul) de Brei, care se spune că într-un an crește un metru, era dusă acasă și pusă în apă. După scaldă rituală fetele și nevestele tinere se fereau *să le vadă Soarele*.

Cicoarea este o personificare a unei plante care crește prin fânețe, locuri virane, și pe marginea drumurilor (*Cichorium intybus* L.) din fam. *Copositae* cu multiple întrebuințări în medicina populară și invocată în farmece de fetele necăsătorite să pună pe jar inima peșitorilor. Este îndrăgită în special de tinere care o pun sub căpătâi, împreună cu cămașa celui dorit, să le spună în vis ursita sau se afumau, se spălau cu floare de Cicoare să le scape *de urât* și de farmecele vrăjitoarelor:

„Frunzuliță trei cicori,
Fusăi la trei vrăjitori,
Toate trei mi-au spus că mor!
Numai una ocheșică,
Aia-mi spusă să n-am frică“

Într-o frumoasă legendă transilvăneană *Cicoarea* este zâna florilor care se spăla cu rouă înainte de răsărirea soarelui pentru a nu fi văzută de nimeni. Fiind zărită într-o dimineață de Soare, acesta s-a îndrăgostit de ea și a trimis

doi luceferi s-o pețească. Zâna pământească îi refuză spunându-le că:

„Soare, soțior,
E tot călător,
Ziua peste sate,
Noaptea peste ape!“

Supărat, astrul zilei o transformă în floare de Cicoare:

„Lăsa-ți-mi-o în pace,
Că mi-o voi preface
Floare de cicoare
Cu ochii după Soare,
Când oi răsări,
Ea s-o-înveseli!
Când oi asfinți,
Ea s-a ofili;
Când oi scăpăta
Ea s-a aduna“.

De atunci se spune că cicoarea stă tot cu ochii după Soare: florile ei se strâng seara, la apus, și se desfac dimineața, la răsărit, până toamna târziu.

Ciocul berzei este o plantă meliferă (*Delphinium consolida* L.) cu flori albastre, în formă de cioc de barză sau de cocor, invocată în descântatul femeilor care nu aveau copii, sinonimă cu buruiană de făcut copii sau sculătoarea. Ceaiul din Ciocul berzei are calități afrodisiace (Oltenia).

Floarea dragostei este o personificare a unei plante numită, local, dragoste (*Sedum fabaria* L.) din fam. *Crasulaceae*, cu frunze în formă de lance și flori roz-purpurii care crește pe lângă pâraiele din zonele înalte, protectoare a casei și locuitorilor ei de dușmani. Planta se aducea din locurile unde crește și se răsădea într-un colț ferit și curat al grădinii. Pentru a afla dacă tinerii îndrăgostiți se vor

căsători, se răsădeau, alăturat, două fire de Floarea dragostei: unul pentru fată, altul pentru fecior. Plantele, crescând, urmau să prezică, prin apropierea sau îndepărtarea tulpinilor, dacă se căsătoresc sau nu tinerii cărora le-au fost menite.

Frăsinelul e o personificare a unei plante (*Dictamnus albus L.*) din fam. *Rutaceae* cu flori albe sau trandafirii și miros balsamic, penetrant, care crește prin locuri aride, pe lângă păduri și tufișuri invocată să alunge Ielele și relele produse de acestea. Întrucât uleiul degajat în zilele toride și liniștite ale verii se aprindea, înconjurând-o cu o aureolă luminoasă, *Frăsinelul* se numește și *floarea focului*. În Banat, în noaptea de Todorusale, când se credea că Ielele rupeau vârful *Frăsinelului*, lăsând-l fără leac și fără miros, cei *hăluți* sau *luați din Iele* (ologiți), bolnavii de epilepsie se culcau în locurile unde creștea miraculoasa plantă. În Oltenia bolnavii *luați de Iele* sau de *Șoimane*, bolnavi de epilepsie erau urcați în căruțe și duși, în ajunul Sf. Gheorghe, Sânzienelor sau Ispasului, la locurile unde creștea *Frăsinelul*. Acolo erau culcați, în ordinea în care au sosit, se puneau ofrande (pâine, sare, o strachină cu legume) și un vas plin cu apă la rădăcina plantelor culese. Dimineața, după unele semne lăsate de *Frăsinel* la vasul cu apă, se prorocea soarta bolnavului. Este consemnat și obiceiul punerii mesei încărcată cu daruri (colac, rachiu, vase de lut, tămâie) și invocarea *Frăsinelului* să schimbe hotărârea ursitoarei cu nume eufemistic Cinteza Dobrița (Frumoasa Cinteza):

„Cinteza, Dobrița
Sus s-a înălțat
Pe munte s-a lăcat,
Unde au picat,
Piatra au crăpat,
Așa crape ochii cui te-a fermecat
/.../ Frăsinet albeț,
Frăsinet de mult preț

Sari în casă,
Sari pe masă,
Sari în cupa cea aleasă,
Fă pe (cutare) sănătoasă!

sau

Sari în paharul frumos
Și fă pe (cutare) sănătos!“

(Banat, Oltenia)

Gonitoare e un nume generic al unor specii de plante din familiile *Primulaceae* (*Anagallis arvensis* L.), *Orchidaceae* (*Orchis morio* L.), *Orobanchaceae* (*Orobanche ramosa* L.) folosite în medicina empirică și în vrăjile de fertilizare a vitelor și femeilor sterile. Unele prin formă, altele prin substanțele active pe care conțin, stimulau funcțiile sexuale. Vitelor li se administrau în nutreț iar femeilor în scalde (Oltenia).

Iarba (fierului) fiarelor: este personificarea unei plante fictive invocată de răufăcători să înmoaie fierul și să deschidă lacătele de fier. Ea ar crește pe terenuri greu accesibile, de obicei în locuri bântuite vreme îndelungată de foc. Noaptea strălucește ca soarele (ca aurul, ca lumânarea aprinsă) iar peste zi e veșnic înrouată, dispare, intră în pământ. Dimineata, când răsare soarele picură sânge din ea, lasă pete roșii pe pământ. După o legendă culeasă din zona Oraviței, Iarba fiarelor are trăsături umane: *Ea are cap, ca și omul și e vie, umblă, frunză n-are, numai niște aripi din umere, coadă și picioare; e de culoare gălbuie. Rădăcina n-are. Pe piatră își lasă o țără de rădăcină și merge mai departe. Dacă e aruncată în apă cade la fund, ca omul, sau, dacă plutește ca celelalte plante, merge împotriva curentului. Este descoperită prin diferite vicleșuguri: se trage prin iarbă o sfoară pe care sunt legate lacăte de fier. Când se descuie lacătele înseamnă că acestea s-au atins de Iarba fiarelor; se împiedică calul cu lanț și lacăt de fier. Când se despiedică calul, se culege planta care l-a despiedicat; se încuie cu lacăt, într-o colivie, puiul de arici. Aricioaica,*

care cunoaște Iarba fiarelor, vine cu ea în gură și, după ce descuie lacătul, i se ia planta din gură; este descoperită cu ajutorul și al altor animale (dihorul) și păsări (ciocănitoarea, grangurul) etc. O știu și rândunelele care o aduc cu ciocul în cuib să le apere puii. Vitele care o mănâncă se umflă și mor. În schimb, oamenii care intră în posesia ei capătă puteri miraculoase: deschid lacătele, nu sunt atinși de săgeți și gloanțe, înțeleg limba animalelor și plantelor etc. Ar fi avut-o viteji și haiduci vestiți (Tunsul, Marcul, Pinteza Viteazul, Fulga) și hoții mari. Ca plantă autentică, Iarba fiarelor (*Cynanchum vincetoxicum* L.) din fam. *Asclepiadaceae* crește prin livezi, păduri, tufărișuri locuri pietroase și este folosită în medicina populară pentru vindecarea tăieturilor, vătămurilor, durerilor de picioare, în descântecele de sperietoare. Planta trebuie culeasă noaptea, în ajunul unor mari sărbători calendaristice (Sf. Gheorghe, Ovidenie, Sânziene).

Iarba lui Tatin (tătăneasă) este o personificare a unei apreciate plante de leac (*Symphytum officinale* L.) invocată în special pentru vindecarea rănilor, arsurilor, reumatismului, luxațiilor și fracturilor. Alături de usturoi, pelin, avrămească, cărstenească și alte plante, asigură protecție magică împotriva lelelor, Strigoilor. Ielele, resemnate de puterea lor se tânguiesc:

„Dacă n-ar fi lăsat Dumnezeu
Leuștean și Odolean,
Avrămească și Tătăneasă
Ar fi lume toată a noastră“.

Săparea ei se face după un ritual străvechi, pe parcursul a două zile: descoperirea și însemnarea locului unde crește marți seara și săparea, după trei zile, vinerea dimineața. Femeia inițiată în medicina populară mergea pe nemâncate și în deplină curățenie trupească și sufletească, făcea 15 mătânii în fața plantei și i se adresa cu respect:

„Doamnă, iarba lui Tatin,
Nu te iau pe stricat,
Ci te iau pe tomnit,
Să strângi carne la carne,
Os la os,
Să le faci cum au fost!“.

Femeia descântătoare informează planta, vorbind cu aceasta, pentru cine și de ce o scoate din pământ, o fierbe, o amestecă cu făină de orz și tratează fractura, ca un chirurg, la care adaugă un descântec de scrântitură.

Rodul pământului este o personificare a unei plante veninoase (*Arum maculatum* L.) din fam. *Araceae* care indică oamenilor vremea și roadele holdelor. Când are frunza verde în *cuptor* (iulie) și *guștar* (August), planta anunță rod bogat în anul următor, în *florar* (mai) și *cireșar* (iunie). La Trifon (1 februarie), patronul și protectorul său, i se pune cenușă la rădăcină iar la Sânziene era cules și pus printre plantele înflorite, gata să rodească. Folosit cu atenție, Rodul pământului era considerat un leac extrem de eficient pentru vindecarea unor bolii (Oltenia)

Sulfina este o plantă meliferă (*Melilotus officinalis* L.) invocată în descântecelor de dragoste în special în cele de aflare a ursitei. Este utilizată în medicina populară, în vopsitul textilelor cu culori vegetale, la fabricarea săpunului de casă (îi dau culoare și miros plăcut), pentru îndepărtarea molilor. Sulfina de leac se recoltează în zorii sărbătorilor de Sânziene sau de Circovii Marinei.

CALENDARUL APICOL

Abundența plantelor melifere și arealul lor de răspândire din zona luncilor, bălților Dunării și culmile înșorite ale Carpaților, ca și succesiunea perioadelor de înflorire de mai bine de o jumătate de an au alcătuit un biotop excelent dezvoltării albinăritului. Clima temperată și adăpostul natural oferit de scorburile copacilor au stimulat și mai mult hărnicia instinctuală a albinelor pentru strângerea depozitelor de hrană. Din aceste depozite și-au însușit și oamenii produsele apicole, la început prin culesul din natură, prin bărcuit și apoi prin domesticirea și creșterea albinelor. Până la fabricarea zahărului din sfeclă, mierea era un produs alimentar folosit curent în hrana locuitorilor de la sate, târguri și orașe. Pe de altă parte, ceara de albine oferea, până la iluminatul cu petrol sau electric, lumina cea mai plăcută în comparație cu feștila, care ardea în diferite uleiuri și grăsimi vegetale și animale. În fine, nu există alt produs natural cu atâtea utilizări în medicina populară care să poată fi comparat cu mierea și celelalte produse apicole.

Vechimea albinăritului, valoarea nutritivă și medicală a mierii, utilizarea cerii la iluminat aveau să sensibilizeze și să lase urme în întreaga spiritualitate românească. Numeroase creații folclorice și etnografice (basmе, legende, ghicitori, proverbe, credințe, obiceiuri din ciclul vieții și calendaristic) cuprind referințe despre cea mai folositoare insectă pentru om. Este semnificativ faptul că harnica și iscoditoarea albină apare în cele mai arhaice creații populare, legendele cosmogonice, unde, alături de înțeleptul arici, participă la actul cosmogonic. Pentru a implica o insectă la crearea pământului, la formarea dealurilor și munților înseamnă că rolul ei în viața poporului nu

era de neglijat. De altfel, albină a fost luată drept model pentru vrednicie, curăţenie, organizare şi planificare a muncii.

Existenţa unui calendar apicol, perfect adaptat condiţiilor climatice şi floristice, este un argument semnificativ pentru vechimea albinăritului la Carpaţi şi Dunărea de Jos.

Pregătirea stupilor pentru vărat

Anul apicol începe primăvara, în imediata apropiere a echinocţiului, când erau scoşi stupii (coşniţele sau ştiubele) de la iernat. În funcţie de latitudinea şi altitudinea geografică, de primăvăratul mai timpuriu sau mai târziu, stupii se scoteau la vărat la date diferite: Măcinici (9 martie), Alexii (17 martie) sau Bunavestire (25 martie). În Bucovina această importantă operaţie se efectua numai într-o zi, de joi din perioada de creştere a lunii (Marian, 1903, p. 148), reminiscenţă evidentă dintr-un străvechi calendar lunar. Urdinişul stupilor se deschidea apoi treptat, în raport cu mersul vremii şi înflorirea plantelor melifere. Ritualul începutului de an apicol cuprindea elemente etnografice de mare vechime: „când scot albinele din casă sau de unde s-au iernat, la aer proaspăt pentru vară, le petrec peste un foc viu care se face de regulă prin frecarea a două lemne uscate de brad şi care se aşază la intrarea în prisacă (Marian, 1903, p. 149); purificarea stupilor prin stropirea lor cu apă sfinţită (agheasmă) sau prin afumarea cu tămâie, efectuarea unor practici pentru fertilitatea stupilor şi ferirea lor de „furţişag“, de „luarea manei“ etc.

Roitul

Un alt moment calendaristic, variabil în funcţie de condiţiile meteorologice şi de perioada de desprimăvărare, este roitul stupilor, localizat de popor între Duminica Mare şi Sânpetru sau, dacă iarna se prelungea în primăvară, între Sânpetru şi Sântilie. Adevăraţii prisăcari, cunoscând peri-

oada aproximativă de roire a albinelor, ascultau în fiecare seară „țâțâitul“ mătcii care urma să plece cu roiul său a doua zi. Pregăteau coșnițele sau știubeiele, le ungeau cu florile cele mai căutate de albine, evitau să mănânce usturoi și ceapă, păstrau o deplină curățenie trupească și vestimentară. Se spunea că era bine să prindă roiul numai un om „curat, un bărbat bătrân, blând și bun la inimă“ sau că „nu numai cel ce mănâncă usturoi și ceapă, ci chiar și oamenii cei bolnavi și nervoși, precum și cei răi la inimă nu e bine să se apropie de dânsule, căci se zice că nici pe aceștia nu-i suferă. Ba se zice că acestea cunosc și caracterul omului, precum și pe cel mânios și pe cel blând și bun la inimă. Iar dintre animale nu suferă mai ales pe cai, ci, din contră, cum intră vreun cal în prisacă, toate albinele îl mușcă“ (Marian, 1903, p. 164). Roitul este „nunta albinelor“, când matca iese pentru prima și ultima dată din stup înconjurată de „poporul“ său, „bărbați și femei“, albine și trântori. În razele soarelui din preajma solstițiului de vară, matca se împerechează cu unul din armata de trântori care se războiesc în jurul ei. După jocul ritual al roiului în fața stupului-mamă, zborul nupțial se îndepărtează căutând un loc cât mai potrivit pentru fixare. Roirea, cu funcția ei principală, fertilizarea mătcii, este punctul culminant în scurgerea timpului apicol și indică miezul verii. Presupunând că s-a găsit un loc favorabil pentru instalarea noii familii de albine, stupul se pregătește pentru iernat, adunând cu intensitate rezerve de miere.

Recoltatul mierii

Operația numită în popor retezatul sau tunsul stupilor, era fixată de tradiție, în raport de zonă, la Sântilie (20 iulie), Macovei (1 august) și Schimbarea la Față sau Probejenie (6 august). Ziua, aleasă de obicei joia, se împărțea în două: recoltatul mierii dimineăta și ospățul după-amiază. Retezatul stupilor era, în Moldova și Bucovina, o adevărată sărbătoare a recoltei, când rudele, vecinii și prietenii

gustau fagurii cu miere și beau ținică îndulcită cu miere. Masa festivă, încărcată cu alimente rituale menite să aducă prosperitate prisăcii, se transforma într-o frumoasă petrecere cu cântec și joc care dura până seara târziu sau chiar până a doua zi.

Albinăritul de pădure

Întrucât roitul stupilor avea loc în plin sezon agricol, când prașila și secerișul erau în toi, multe familii de albine se pierdeau; roiurile nesupravegheate își găseau adăpost prin scorburile copacilor din păduri, semisălbăticipându-se. Pădurile noastre erau pline de astfel de stupi descoperiți întâmplător de tăietorii de lemne, de culegătorii fructelor de pădure sau de așa-numiții bărcuitori, pentru care culegerea mierii și a roiurilor de albine de prin scorburile devenise o adevărată ocupație. Cel care descoperea întâmplător sau prin diferite tehnici arhaice stupul ținea secret locul până toamna, când venea și tăia scorburile, afuma albinele și culegea mierea. Mărimea acestor stupi semisălbăticiți era variabilă, ajungând, în funcție de mărimea scorburii și vârsta roitului, la zeci de litri de miere. Vânătoarea albinelor cu scopul prinderii roiului sau a culegerii mierii s-a practicat cu unelte speciale (topoare, fierăstraie, substanțe fumigene, cuțite, vase de transport, corn de bărcuit) până spre mijlocul secolului nostru (Butură, 1978, p. 245). Cunoșcători subtili ai comportamentului albinelor, oamenii au imaginat sisteme ingenioase pentru descoperirea roiurilor: urmărirea zborului albinelor, momeala cu miere, însemnarea cu făină a albinelor așezate pe florile târzii de toamnă, plantarea prin poieni a dovlecilor care să înflorească spre toamnă etc. Meseria de bărcuitor cerea multă ingeniozitate, cunoașterea a comportamentului albinelor, răbdare și, desigur, mult umblat prin păduri. Uneori bărcuitorii mergeau zile întregi fără să găsească nici un roi, în timp ce alții culegeau mierea de la 20-30 de stupi într-o

singură toamnă (Onișor, 1945, p. 98-102; Maier, 1984, p. 34-37).

Alături de perioadele amintite de recoltat mierea (vara de la stupii prisăcii, toamna de la stupii gășiți prin scorburi), aceasta se mai scotea și înainte de băgatul stupilor la iernat, când prisăcarii distrugeau o parte din familiile de albine, sau în alte perioade ale sezonului apicol pentru a obține o miere specială, cu calități medicale deosebite. Cunoștințele populare privind produsele apicole folosite în stare pură sau amestecate cu alte leacuri (plante, băuturi) sunt uimitoare; „doftoroaiele“ noastre cunoșteau efectele diferite ce le avea mierea recoltată de la stupul-mată, stupul-roi și stupul-paroi (a doua generație de albine roite într-o singură vară). Leacul era, deci, nu numai în funcție de vârsta albinelor, ci și de perioada de recoltare a mierii.

Pregătirea stupilor pentru iernat

Credința generală la români era că în jurul datei de 14 septembrie, Ziua Crucii, insectele încep să se ascundă, să se adăpostească de frigul iernii. Din această zi, care se situa în preajma echinocțiului de toamnă (calendarul iulian) prisăcarii băgau stupii în bordeie, temnice sau zemnice special amenajate. De acum începea iernatul ce dura aproximativ șase luni, timp în care albinele consumau din rezerva de miere adunată în timpul văratului. Albinăritul se subordona unor ritmuri cosmice (succesiunea anotimpurilor astronomice, evoluția anuală a temperaturilor) și biologice (ciclul de dezvoltare a plantelor melifere, împerecherea mătci și depunerea ouălor) fundamentale. Și într-un caz și într-altul, anul solar este divizat în două anotimpuri: vară de la 17 martie (Alexii) până la 14 septembrie (Ziua Crucii), corespunzător perioadei fertile, și iarnă de la 14 septembrie până la 17 martie, corespunzător perioadei sterile a stupului. Întrucât albinăritul este strâns legat de flora meliferă, anul apicol are aceeași structură cu anul agricol: două anotimpuri de bază (iarnă și vară), sepa-

rate prin două hotare care corespund, aproximativ, cu echinocțiul de primăvară și echinocțiul de toamnă.

Pe meleagurile noastre albina este cea mai sensibilă insectă la schimbarea vremii. Urmărind cu atenție comportamentul albinelor în perioadele de schimbare a vremii, prisăcarii au obținut date meteorologice foarte utile pentru prevederea timpului: „Dacă albinele se grăbesc dis-de-diminează să culeagă miere și nu zboară departe, ci îndată se întorc, e semn de ploaie“; „Dacă huiesc albinele ziua și noaptea la prisacă, însemnează că timpul frumos se va schimba în posomorât, ploios și furtunos“; „Dacă albinele se îndepărtează puțin de stup sau intră cu grămada înăuntru mai înainte de a se însera, aceasta anunță furtună și ploaie“; „Când albinele se fac rele, când năvălesc la om și-l mușcă, e semn că vremea se va strica, va ploua“; „Când albinele vin cu grămada de pe câmp și altele nu mai pleacă, e semn că ploaia e gata“; „Când albinele astupă toamna urdinișul (intrarea albinelor în stup) e semn că iarna va fi grea și timpurie“; „Trântorii când umblă pe dinaintea stupului, e semn de ploaie“ (Marian, 1903, p. 188).

CALENDARUL POMI-VITICOL

Cu mici deosebiri, calendarul pomi-viticol are aceeași structură cu calendarul agrar. Activitatea în livezi se începe în luna martie, la Măcinici, când se curățau și se văruiau pomii, se aprindeau focuri pentru a preveni pierderile provocate de înghețurile și brumele târzii. Aprinderea focului în grădini în perioada echinocțiului de primăvară era însă un act ritual polifuncțional: de purificare, de fertilitate, de preîntâmpinare magică a stricăciunilor provocate de insecte și alți dăunători. După aproximativ două săptămâni, la Blagoveștenie, se dezgropa vița de vie (Ionescu, 1869, p. 248) și, tot atunci, „când cântă răchițaii“, se altoiau pomii (Scurtu, 1942, p. 158).

Culesul roadelor pomicole era precedat de practici magice, de pildă „dezlegarea mâncării merelor, perelor perjelor“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 792). Datele variau însă în raport cu altitudinea și latitudinea geografică a satelor: la Sânpetru, Sântilie, Probejenie sau Schimbarea la Față. În Moldova, dezlegarea consumării strugurilor sau a poamelor, care avea loc la Probejenie, se considera o mare sărbătoare. Acum se făcea colivă din struguri (boabe curățate de pe ciorchini) sau când strugurii se mâncau struguri drept pomană a morților (Pamfile, 1914, p. 4). Cam în aceeași perioadă, la Sântămărie, se tocmeau și pândarii la vii (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 83).

Cea mai mare sărbătoare în calendarul viticol era însă toamna, la Ziua Crucii, când se începea culesul strugurilor. În zonele viticole din Oltenia de est și Muntenia de vest, ziua aceasta se numea Cârstov sau Cârstovul Viilor și, adesea, era însoțită de petreceri (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 85).

Omul și pomul

Între om și pom sunt tainice legături. Pomul putea înlocui și adăposti în anumite contexte rituale și ceremo-

niale omul, îi putea deveni frate, soră, soție. Relațiile spirituale care se țin între om și pom. sunt specifice civilizației lemnului. Din punct de vedere simbolic, pomul nu se confundă cu bradul: unul aparține pădurii de foioase, altul pădurii de conifere; unul exprimă ideea nemuririi prin moarte și renaștere perpetuă (înfrunzitul și desfrunzitul codrului), al doilea prin cetina în permanență verde; primul este simbolul veacului de om, al doilea veacului de veci. Dacă pomul care înflorește și rodește anual, în special mărul, domină obiceiurile de la naștere și căsătorie, bradul devine prioritar în obiceiurile de înmormântare. Diferențierea simbolică dintre pom și brad a fost generată nu numai de ciclurile lor vegetale, înfrunzitul și desfrunzitul pomului și persistența cetinii bradului, ci și de forma coroanei, frunzelor, fructelor asociate de om cu masculinitatea și virilitatea (bradul), cu feminitatea și fertilitatea (mărul). Deși apariția pomului (mărului) este precumpănitoare în obiceiurile legate de viață iar a bradului de moarte, cele două simboluri ale nemuririi apar, de cele mai multe ori, asociate în obiceiurile și ceremoniile populare. Omul și pomul, în special bradul, se supun vectorului verticalității. Pomul, arborele cosmic, în general, se umanizează și devine simbol de necontestat al microcosmosului vertical, omul. Prin rădăcinile înfipite adânc în inima pământului și cu ramurile avântate în înaltul cerului, bradul are toate atribuțiile cosmicității. El oferă cuib tuturor viețuitoarelor: șerpilor la rădăcină, păsărilor în vârf, oamenilor în casa din lemn. Sicriul, casa mortului, este numit în cântecele de Zori *lemn*. Casa românească de veche tradiție este construită din lemn, la fel leagănul copilului și stâlpul, crucea la morminte. Locurile sacre ale Voievoziilor români, Ștefan cel Mare și Mircea cel Bătrân, dar și Craiul munților Apuseni, Avram Iancu, se găsesc în arbori seculari, de obicei în stejari.

Dintre numeroasele specii de pomi fructiferi cultivați în țara noastră, mărul a oferit omului cele mai multe repere calendaristice. De pildă, înfloritul mărului marca limita maximă de timp când se mai putea semăna porumbul. De altfel, mărul este puternic implicat în obiceiurile din ciclul calendaristic și din ciclul familial: prin satele Munteniei, ramura de măr pusă în apă, la geam, într-o anumită zi a

lunii decembrie înflorea până la Anul Nou, când era folosită de copii ca sorcovă; apariția frecventă, în colinde, mai ales în refrenul „florile dalbe, flori de măr”; obiceiul consemnat în Banat, Oltenia, Muntenia de a arunca prima scaldă a noului născut la rădăcina unui pom, în special măr, „care înflorește și rodește”, practică ce poate fi interpretată ca o vrajă pentru sănătatea copilului, pentru menținerea fertilității lăuzei; obiceiul muscelean de a despica o ramură de măr deasupra fântânei când se prindeau fetele surate (verișoare) la Sâmbăta Rusaliilor; ramura de măr dată pe apă în Oltenia în cadrul ceremonialului complex de „slobozire a apei pentru morți”; „pomul” dat de pomană în sudul și estul țării în cadrul ceremonialului de înmormântare, care constă într-o ramură de măr, uneori de prun, împodobită cu fructe, colaci, covrigi, lumânări, hârtie colorată și altele. Frecvența apariției mărului în obiceiurile din ciclul vieții, în special la cele de înmormântare, ar indica că acesta a fost asimilat ca substitut al individului sau ca echivalent simbolic al omului în lumea vegetală. Cea mai mare frecvență o are mărul în obiceiurile de nuntă, unde apare ca simbol al feminității. Împreună cu bradul, mărul formează cuplul divin, model exemplar pentru mire și mireasă. În ceremonialul nupțial apare în diferite ipostaze pom (arbore), poamă (fruct), floare, creangă. El este idealul de frumusețe și termen de comparație pentru fata de măritat care are *obrazii și sânii ca merele, fața dalbă ca florile de măr* etc. Mărul a căpătat, de-a lungul timpului, și un înțeles peiorativ. Expresia *Ce poamă ești!* se adresează, de obicei, persoanei feminine căreia îi place peste măsură dragostea. Alături de măr, pot apărea și alte substitute feminoide, precum cununa, colacul găurit, strachina, talerul miresei și altele.

Omul și bradul

Bradul este un conifer (*Abies alba* Mill.) din fam. *Pinaceae*, care a devenit un *alter ego* în ceremoniile calendaristice și familiale (nașterea, căsătoria și moartea). În

unele zone etnografice (Avrig, jud. Sibiu) la nașterea unui copil se sădea și perechea lui fitomorfa, bradul, care urma să fie jertfit violent, prin tăiere, la moartea fratelui său. Adesea, la obiceiurile de naștere, bradul era implorat de părinți să le adopte pruncul, să-i asigure protecție magică, mai ales atunci când aveau indicii că a fost ursit nefavorabil de Ursitoare:

„Brade, mării Brad,
Nu te mânia,
Nu te înfiora
Rogu-mă Brad ți
Să-l primești pe Ion
Făt să-ți fi
Făt iubit
Rupt din tine
Și cât trăiești
Să-l ocrotești“.

Bradul de nuntă este substitut al masculinității și simbol falic, sinonim cu steagul de nuntă și bățul înflorat. În vorbirea curentă, bradul este simbol al fecioriei și virilității; feciorul de însurat este *voinic ca bradul, înalt ca bradul*. Dacă prin forma coroanei, cetinii și fructului (conurile de brad) bradul este simbol falic, prin modul de împodobire el devine un expresiv simbol nupțial. În mod obișnuit, vârful străpunge un măr sau o gutuie, cotorul o pâine sau un colac găurit. În Vâlcea ramurile îndoite în sus și legate la vârf formează trei sfere, străpunse de axul viriloid al tulpinei. Bradul de nuntă este gătit și împodobit ca mirele, respectat și venerat de nuntași, păzit și jucat în fruntea horelor și alaiurilor nupțiale de cel mai falnic flăcăui, are orații speciale, numite *Vorbele Bradului, Cântecul Bradului*, un dans ritual, numit *Hora Bradului*. Prin înfățișare și, mai ales, prin modul cum este jucat, el exprimă bărbăția, hotărârea și virilitatea viitorului soț. Obiceiul bradului la nuntă formează un areal compact în sudul

României (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul Moldovei). În Transilvania și Banat a fost înlocuit cu steagul de nuntă iar în Bucovina și Moldova de nord cu bățul înflorat.

Bradul la înmormântare este soț sau soție postumă a tânărului, fată sau băiat, mort înainte de a se căsători. În zonele de câmpie, fără păduri de conifere, locul bradului este luat de un pom fructifer, cel mai adesea de un măr sau un prun. Funcția nupțială a bradului este evidențiată atât de descrierea etnografică a obiceiului, cât și de textele rituale cântate în anumite momente ceremoniale (înainte de a fi tăiat din pădure, la intrarea lui în sat, în timpul împodobirii de către fete, în drum, spre cimitir, în timpul plantării la căpătâiul mortului, lângă cruce). După informațiile etnografice mai vechi, bradul de înmormântare era adus de șapte feciori care plecau dis-de-diminează în pădure cântând melodii de jale. Într-o informație înregistrată în satul Runcu, jud. Gorj sunt însă amintiți doi flăcăi: *Se leagă doi flăcăi la cap cu câte o năframă, își scot căciula și pleacă. Se duc rude la pădure, după brad. În drum n-au voie să vorbească. Mănâncă înainte de a începe să doboare bradul.* Acolo, alegeau un brad tânăr astfel încât să poată fi tăiat din tot atâtea lovituri de topor câți feciori făceau parte din ceată, îngenuncheau înainte de a-l sacrifica. Bradul tăiat era coborât în sat pe umerii feciorilor, întotdeauna cu vârful înainte. Împodobirea lui ca un steag de nuntă, cu inelul mortului și batista înflorată (chischineul), cu flori, panglici și clopoței etc., nu lasă nici-un dubiu asupra funcționalității lui rituale și ceremoniale: soț sau soție postumă a mortului. Bradului îi sunt adresate, precum mortului, emoționante cântece rituale la coborârea din pădure, de la intrarea în sat până la casa *mirelui* sau *miresei*; pe drum, după pornirea cortegiului funerar spre cimitir; la apropierea mortului de cimitir; în timpul înălțării și fixării bradului (suliței, steagului) la căpătâiul mortului. (Obiceiul de a pune brad la înmormântarea unei fete sau fecior necăsătorit, uneori și la moartea altor oameni, a fost atestat pe întreg spațiul locuit de români).

Vița de vie

După tradițiile populare, vița de vie ar fi fost regină peste împărăția florilor. Pentru a produce struguri din care oamenii să facă vin ca să se înveselească la petreceri, să-l folosească ca împărțășanie și leac pentru tămăduirea bolilor, renunță la împărăție și la frumusețea florilor pentru a deveni butuc de vie. Într-adevăr, floarea viței de vie, nu încântă nici prin culoare și nici prin forma petalelor! Are în schimb un miros nemaîntâlnit, miroase a păcat înainte de deveni strugure și vin.

Calendarul viticol este instrumentul de planificare a activităților viticole obținut din suprapunerea sărbătorilor și obiceiurilor peste momente semnificative ale ciclului vegetal al viței de vie și ale fermentării mustului în butoaie. Ciclul vegetal al viței de vie, lung de aproximativ o jumătate de an, începe la sfârșitul lunii ianuarie și începutul lunii februarie și este marcat de sărbători și obiceiuri dedicate ursului, viței de vie și pomilor fructiferi: Martinii de Iarnă, Arezanul Viilor, Târcolitul Viei, Ziua Ursului, Ziua Omizilor, Trif Nebunul și altele. După aproximativ două luni de zile, în preajma echinocțiului de primăvară, se dezgroapă vița de vie și i se taie corzile, la Sântămărie (15 august) se angajează pândarii și se „leagă“ magic ciocul păsărilor pentru a nu prăda strugurii, la Schimbarea la Față sau Probejenie (6 august) se gusta poama nouă iar la Ziua Crucii sau Cârstovul Viilor (14 septembrie pe Stil vechi) se începea culesul strugurilor și se băteau nucii plantați la vie.

Ciclul fermentării și limpezirii vinului în butoaie este viața ascunsă a viței de vie care continuă să trăiască și „dincolo“, după uscatul și căzutul frunzelor la încheierea ciclului său vegetal. Băutura fermentată, vinul, alunga starea mohorâtă a omului și realiza, prin bețiile rituale, legătura mistică între participanții alaiurilor cu zeul trac Dionysos. Vinul este și astăzi o băutură rituală consumată obligatoriu în nopțile de Revelion, Iordănitul Femeilor,

Sântion, Îngropatul Crăciunului, Măcinici. Obiceiul de a bea 40 sau 44 de pahare de vin în ziua de 9 martie, început de An agrar, celebrat la echinocțiul de primăvară este o reminiscență a sărbătorilor bahice ale antichității. Oamenii credeau că vinul băut la Măcinici se transformă de-a lungul anului în sânge și putere de muncă. Dacă cineva din satele în care se practica obiceiul nu putea bea atâtea pahare pline cu vin, trebuia să guste sau cel puțin să fie stropit cu vin. Numărul paharelor de vin băute ar corespunde cu numărul Sfinților Mucenici din Sevastia care poartă diferite nume zonale: Moși, Sfinți, Sfințișori, Măcinici și altele (Moldova, Muntenia). Vinul a fost unul din darurile importante făcute de Dumnezeu omului: „De mult, prin toate pâraiele și prin toate fântânile era vin, nu apă. Dar oamenii s-au fost răi. Dumnezeu s-a mâniat pe ei și le-a luat vinul; a lăsat atâta vin și atâta pâine cât să aibă cu ce sluji preotul la liturghie“ (Bucovina).

Tema neputinței împăratului de a distruge vița de vie a făcut subiectul unei interesante povești românești, pe care o reproducem pe scurt: se spune că un împărat, a văzut „că atâtea pricini și nevoi dintre oamenii lui nu se pot curma decât cu stârpirea viței de vie, care dă vinul cel tulburător la minte“. A poruncit deci ca oamenii îndată să scoată din pământ „copăcelul acela blestemat“, ca nici un fir de leac să nu se mai găsească. „Împăratul a murit și altul s-a ridicat în scaun, și apoi alții, unul după altul, viind și stăpânind norodul acela de oameni, care slăbea tot mai mult. Odată un crai din țara aceea plecă în codrii după sălbăticiuni. Și-mpușcă, și-mpușcă, până când dă de un urs. S-a luat după el și l-a gonit, până a ajuns la un schit. Acolo trăia un călugăr bătrân-bătrân, de când tata Noe. Cum aude gălăgia, iese din chilie. Văzând ursul și pe cei ce-l fugăreau, se dezbracă de haina călugărească, își suflecă mânecile, iese înaintea namilei, îl prinde de urechi, că începuse să tremure ca un pui de iepure. S-a minunat împăratul și l-a întrebat cum de-a îndrăznit să pună mâna pe urs și de unde are atâta putere în trup? Acesta i-a arătat chi-

lia și i-a spus că de mâncat nu mai poate mânca, că i s-au tocît toți dinții până la rădăcină, dar are o tufa dătătoare de putere, care face struguri la vreme de toamnă. Prisosul îl strânge și-l pune în pod, de are tot anul. Împăratul s-a uitat la tufa și vede că nu-i altceva, fără numai un butuc de vie. Când a venit la vale, a dat poruncă tare: de astăzi înainte tufa de vie să aibă slobozenie să crească peste tot cuprinsul împărăției, împărtășindu-se orișicine din darurile ei, dar numai atât, ca să fie voinic de-a apuca și ține ursul de ureche“ (Butură, 1979, p. 250).

Ciclul vegetal al viței de vie, lung de aproximativ o jumătate de an solar, cu început la pornirea sevei (plânsul viței de vie) și încheiat la căzutul frunzelor, corespunde structurii unui calendar împărțit numai în două anotimpuri. Din punct de vedere etnologic, valoare calendaristică are, în primul rând, produsul viței de vie, vinul, un adevărat simbol al vieții ascunse, al tinereții biruitoare care continuă viața viței de vie și după încheierea ciclului său vegetal. Această băutură fermentată, cu simbolurile sale de „apă vie“ și „licoare a tinereții“ a generat un supersimbol al viței de vie „de arbore al vieții“ (Durand, 1977, p. 324). Vinul roșu, „sângele recreat de către teasc“, nu era greu de interpretat de către cei vechi ca semn al victoriei asupra scurgerii neîntrerupte a timpului. Bețiile rituale, cu rolul lor de a crea o legătură mistică între participanți și de a învinge starea mohorâtă a omului, constituiau sarea și piperul pentru practicile oregiastice specifice renovării timpului calendaristic. Beția și somnul generat de aceasta accentuau degenerarea timpului până la starea de haos din care avea să se ivească o nouă creație, Anul Nou. Nu se cunoaște în ce perioadă a anului aveau loc bețiile rituale pe vremea dacică. Se presupune că acestea ajunseseră la un stadiu înaintat dacă a fost nevoie de o intervenție reformatoare (stârpierea viței de vie) în vremea lui Burebista. Logic, ar fi trebuit ca acestea să se fi desfășurat toamna, după fermentarea mustului. Păstrarea îndelungată a vinului, de pildă pentru un eventual început de an primăvara, era greu de realizat

întrucât vasele de lemn și ceramica dacică trebuiau adaptate acestui scop. Hotărârea stârpirii viței de vie pe teritoriul Daciei se pare că nu a dat rezultate de lungă durată. Până la dezastrele aduse viței indigene de filoxeră, în România existau soiuri foarte bine adaptate la condițiile de sol și climă, ceea ce indică cultivarea neîntreruptă a „arborului vieții”. Cu siguranță că soiurile autohtone de mare productivitate au rezultat din domesticirea unor specii sălbatice, din care o fosilă supraviețuiește sub forma unei liane, pe grindul Rosetti din Delta Dunării. Dacă vița de vie ar fi fost distrusă cu adevărat în Dacia, poetul Ovidiu, exilat la Tomis, n-ar fi putut aduce ca argument înghețarea vinului în amfore, când se plângea de iernile aspre de la Pontul Euxin:

„Și-n vas îngheață vinul
De-l scoți în bolovani, păstrând figura oalei
Și-n loc de-a soarbe spuma, mănânci bucăți de vin“.

Trif sau Trif Nebunul, reprezentare mitică în Panteonul românesc, identificat cu zeul trac Dyonisios și cu zeul roman Bachus, a preluat numele Sfântului Mucenic Trifon și data acestuia de celebrare (1 februarie) din calendarul creștin. În Calendarul popular ziua lui de celebrare, 1 februarie, indică atât perioada fătutului urșilor, cât și primele semne că seva se pune în mișcare în butucii viței de vie și în tulpinile pomilor fructiferi. Există, într-adevăr, o tainică legătură între vița de vie, licoarea acesteia, vinul, și ursul din pădure, exprimată de zicala referitoare la vinul bun: *Vinul puterea ursului*. În Calendarul popular primele trei zile ale lunii februarie sunt dedicate Martinilor de Iarnă (1-3 februarie). Mica ceată divină este condusă de Martinul cel Mare, celebrat pe 2 februarie, zi numită Stretenia sau Ziua Ursului. Cu o zi înainte, pe 1 februarie este celebrat Trifonul Viilor și Anul Nou Pomi-viticol.

La începutul lunii februarie, când seva dă primele semne că se pune în mișcare în butucii viței de vie și în

tulpinile pomilor fructiferi, se desfășoară, în mai multe sate din sudul României, un ceremonial bahic de origine tracică, numit Arezanul sau Gurbanul Viilor. În ziua de 1 februarie, bărbații mergeau la plantațiile de viță de vie, de obicei cu săniile trase de cai împodobiți cu coarde de viță de vie. Înainte de a pleca din sat, strigau cu tărie: *Hai să mergem la Gurbanu!*, chemare identică cu cea de la Focul lui Sâmedru (25/26 octombrie), Anul Nou pastoral. Ajunși în câmp, fiecare proprietar își tăia, de la vița sa, câteva corzi cu care se încingea peste piept, își făcea cununiță pe cap și cingătoare la brâu. Dezgropa sticla sau plosca cu vin îngropată toamna, efectua diferite practici magice menite să aducă rod bogat, să apere via de dăunători și strugurii de păsări (grauri) și apoi mergea la petrecerea comună, în jurul focului aprins pe o înălțime. Acolo se mânca, se bea, se juca în jurul flăcărilor, se sărea peste foc, se stropea vin peste jărăgaiul încins. Seara, bărbații se întorceau în sat, cu făclii aprinse în mână, și continuau petrecerea pe grupe de familii. Jertfa incinerată erau coardele uscate al viței tăiate cu un an înainte și produsul acesteia, vinul, aruncat în foc. Este posibil ca în vechime să se fi jertfit cu această ocazie o oaie sau un berbec, așa cum îi atestă și numele local al obiceiului, Gurban, care înseamnă sacrificiul unui animal întreg și împărțit participanților.

ANUL NOU PASTORAL

Spre deosebire de Anul Nou agrar, care începea în preajma echinocțiului de primăvară, când pe ogoare se semănau și germinau semințele iar în livezi și podgorii seva arborilor și butucilor de vie se punea în mișcare, Anul Nou pastoral începea cu o lună mai târziu, la Sângiorz, când ovinele și caprinele dădeau randament economic maxim. După perioada de împerechere (toamna) și cea de gestație (iarna), puii majorității animalelor domestice sunt fătați primăvara. Prinzând sezonul cald și cu hrană abundentă, noua generație de animale intră fortificată în sezonul friguros. Domesticirea și creșterea animalelor în adăposturi care protejau puii împotriva intemperiilor a modificat de-a lungul timpului ciclul și ritmul de reproducție. Cu toate acestea, sunt animale domestice, de pildă oaia și capra, care au păstrat, ca și rudele lor sălbatice (căprioara, capra sălbatică), ciclul primitiv de reproducție început toamna.

În țara noastră împerecherea oilor și caprelor începe în preajma Sâmedrului, la 14 octombrie. Deși această dată putea să cadă în orice zi a săptămânii, poporul o numea Vinerea Mare. În unele zone etnografice sărbătoarea este numită după activitatea practică fixată de tradiție în această zi: Năpustirea Berbecilor, Nunta Arieșilor sau Nunta Oilor. După o perioadă de gestație de aproximativ 21 de săptămâni, mieii și iezii sunt fătați în luna martie, când timpul dă vizibile semne de încălzire. Întărcatul, separarea mieilor și a iezilor de oi și capre pentru a se hrăni singuri, avea loc la Sângiorz. Reproducția ovinelor și caprinelor împarte deci anul solar în două anotimpuri perfect egale: un sezon fertil (împerecherea, gestația, fătatul și întărcatul puilor), între Sâmedru și Sângiorz, și un sezon steril, când animalele se hrănesc bine pentru a supraviețui capriciilor iernii,

între Sângiorz și Sâmedru. Începutul și sfârșitul ciclului de reproducție a ovinelor și a caprinelor, erau marcate de două din cele mai importante sărbători populare, când se efectuau practici specifice înnoirii timpului. Fiind hotare ale timpului – prin poziția lor calendaristică și prin scenariile rituale de înnoire a timpului –, fiecare din ele putea să funcționeze nu numai ca început de anotimp, ci și de an.

După o legendă populară, cele două reprezentări mitice care închid și deschid sezoanele pastorale, ar fi primit de la Dumnezeu cheile vremii cu care Sângiorzul închide iarna și deschide vara, în timp ce Sâmedru închide vara și deschide iarna:

- „Iacă de acum vă încredințez vouă cheile vremii și la porunca mea aveți să închideți, mai devreme sau mai târziu, vremile omului, după cum adică voi vedea purtarea oamenilor!»

Sfinții au primit cu mulțămită cheile și au plecat unul în dreapta, iar altul în stânga, depărtându-se la locul lor. Când se aude croncănit de broaște, Sângiorzul întinde mâna și ia cheile din mâna lui Sâmedru, și mereu închide iarna cu o cheie, iar cu cealaltă deschide primăvara, vremile bune, căci prin glasul broaștei a primit veste și poruncă de la Dumnezeu.

Când toate păsările călătoare sunt duse de la noi, când nu se mai vede pui de broască pe afară și când viscolul turbat se desprinde, scuturând și dezbrăcând codrul de haina sa, Sâmedru, tremurând, întinde mâna și primește cheile din mâna lui Sângiorz, apoi cu grabă închide vremea bună cu o cheie și cu cealaltă deschide iarna, care cade ca un potop asupra lumii. Și Sângiorz și Sâmedru, la rândul lor, poartă cheile tot cu sine, la brâu, ca nu cumva să le fure cineva din ușile vremii și să se joace cu vremea cum le place“ (Marian, 1901, p. 197-198).

Textul ne oferă informații prețioase privind împărțirea semestrială a anului, începuturile și sfârșiturile celor două anotimpuri, funcția de stâlpi de hotar calendaristic a zilelor de Sângiorz și Sâmedru. Surprinzătoare este și intu-

iția populară care aprecia timpul (datele calendaristice ale celor două sărbători) în funcție de spațiu. După ce au primit cheile vremii, sfinții „au plecat unul în dreapta, iar altul în stânga, depărtându-se la locul lor“, adică la șase luni distanță unul de altul. Dacă am aprecia importanța sfinților după numărul legendelor, al credințelor și practicilor tradiționale efectuate în zilele lor de celebrare, atunci Sângiorzul este unul dintre cele mai venerate și însemnate personaje ale calendarului popular. Fiind hotar de timp, scenariul lui ritual se desfășoară pe parcursul mai multor zile (21 aprilie – 1 mai) și are trăsături evidente de înnoire a timpului.

Practicile specifice începuturilor de an și de sezon analizate până acum (Anul nou oficial, cel ritual și cel agrar) apar și în cadrul ritualului care deschide anul (sezonul) pastoral: prezența spiritelor morților, sacrificiul unui animal, pregătirea mâncărilor rituale, aprinderea rituală a focurilor, acte de divinație, observații meteorologice și astronomice, arderea și descoperirea comorilor, abundența actelor de profilaxie, de îngăduință față de supuși și altele.

Curățirea spațiului de forțele malefice

Am amintit deja credința că între Joimari și Rusalii, perioadă în care apare de cele mai multe ori și Sângiorzul, mormintele rămân deschise, iar spiritele morților sălășluiesc printre cei vii. Dintre acestea, spiritele rele, numite strigoi sau strige, la care se adaugă strigoaicele și moroa-nele reprezentând persoane în viață ce se vor transforma, după moarte, conform acelorași credințe arhaice, în spirite malefice, își manifestau agresivitatea prin luarea manei (sporului laptelui de la vite și a rodului holdelor de grâu). Manipularea acestor forțe malefice de către vrăjitoare se realiza prin diferite tehnici, mai ales în noaptea de Sângiorz. Măsurile de prevenire a vrăjitoriilor erau foarte variate: ascunderea sau ungerea cu usturoi a limbilor de meliță cu care se bat și pe care călătoresc strigoaicele,

producerea zgomotelor de buciume, strigăte, afumarea vitelor, a grajdurilor și a stânelor, punerea rugului la fereștrele și ușile adăposturilor de vite, agățarea spinilor la porți, ungerea ugerului vacilor cu usturoi. În Moldova femeile aveau de luptat nu numai împotriva strigoilor ci și împotriva Ielelor care furau în noaptea de Sângiorz inclusiv somnul copiilor etc. Iată o descriere a obiceiului lăsată de Mihai Eminescu: „Încă după-amiaza ajunului de Sf. George, fetele, flăcăii și copiii ies în țarină ori se duc la pădure și se întorc acasă încărcăți cu iederă și cu crengi de rug. Din iederă se împletesc cununi verzi, iar crengile de rug se pun în cruci pe la porți, pe la ferești, pe deasupra ușilor și mai cu deosebire pe la grajdul în care se adăpostesc caii și vitele. Așa e bine; altfel intră ielele și strigele, fură laptele de la vaci, fură somnul copiilor, visul fetelor și norocul băieților. Acolo, unde intrarea este închisă prin rugii înghimpați, nici iele, nici strige nu intră, pentru că văd semnul pe care nu au putere de a-l trece, și vacile dau lapte, copiii dorm duși, fetele se pierd în vise plăcute, iar flăcăii rămân harnici și cu noroc“ (vezi Marian, 1901, p. 213).

Ca la orice sărbătoare importantă de peste an, la Sângiorz se pomeneau morții și li se dădeau de pomană diferite produse alimentare, în special lapte. Această pomană se numea Moșii de Sângiorz (Marian, 1901, p. 182).

Jertfa mielului

Spre deosebire de începutul anului agrar, unde abundă alimentele rituale, la Sângiorz varietatea lor este mai mică. Amintim, de pildă, colacii folosiți în practica magică „Cucu! – Răscucu!“ mielul fript haiducește, alimente mâncate după un anumit ritual de participanții la Alesul Oilor.

Colacul se așeza deasupra găleții de muls, împodobită cu leuștean, salcie și diferite flori. Prin gaura colacului se mulgeau apoi oile din aceeași turmă. La fel se proceda și în cazul în care o vacă făta în perioada cântatului cucului. După terminarea mulsului colacul era luat și ținut cu

câte o mână de doi copii, în general un băiat și o fată, care strigau, sub formă de dialog, de trei ori: „– Cucu! – Răs-cucu!“. Trăgând din colac, copiii îl rupeau în două bucăți. Colacul era mâncat de copiii care l-au rupt, de proprietarii animalelor, de toți participanții la ceremonialul complex care deschidea sezonul pastoral. În unele sate, o parte din colac se frământa, se amesteca cu sare și era dat apoi la oi. Prin această practică magică, generalizată în munții Banatului, se credea că se previne „luatul manei“ laptelui de către cuc.

Animalul sacrificat la debutul anului (sezonului) pastoral era mielul. Acesta se frigea în întregime, „haiducește“, cu ajutorul unui proțap, și se mânca pe pajiște, la stână, rupând bucățile de carne cu mâna, fără folosirea cuțitului.

Colacul folosit la „răscucirea“ vitelor cu lapte, în special a acelor care au fătat primăvara, și mielul fript pot fi considerate alimente sacramentale, un fel de jertfe aduse la două zeități: una agrară și alta pastorală. Semnificațiile agrare și pastorale sunt atât de frecvente în obiceiurile efectuate la Sângiorz, încât pare verosimilă ipoteza conform căreia această sărbătoare a adunat laolaltă două sărbători independente, dar apropiate ca dată calendaristică.

Aprinderea Focului viu

Este greu de dovedit că focurile aprinse la Sângiorz ar avea vreo legătură directă cu ajungerea soarelui la echinocțiul de primăvară, întrucât cele două date calendaristice (Sângiorzul și echinocțiul de primăvară) se găsesc la o distanță de aproximativ o lună de zile. Ca urmare, aceste focuri rituale nu se constituiau într-un agent generator, „ci primenitor, care purifică oamenii, animalele și plantele, arzând și mistuind elementele vătămătoare, de natură materială sau spirituală, care amenință tot ce e purtător de viață cu boală și moarte“ (Frazer, 1980, vol. V, p. 55). Mai mult ca la oricare altă sărbătoare de peste an la care se aprindeau focuri rituale, la Sângiorz scopul lor era, așa

cum reiese din relatările informatorilor și din întreg contextul rito-magic, să distrugă sau să țină în frâu vrăjitoarele răspunzătoare de toate necazurile și calamitățile ce se abăteau asupra oamenilor, a vitelor și recoltelor (boli, grindină, stricăciuni provocate turmelor de către animalele sălbatice și recoltelor de către insecte și păsări de pădure, necăsătorirea fetelor și a flăcăilor etc.).

Menit să purifice spațiul prin lumina, căldura și fumul său, Focul de Sângiorz se deosebea de celelalte focuri rituale de peste an prin tehnologia obținerii lui, numită de popor și de literatura de specialitate „aprinderea focului viu“. Prin foc viu se înțelegea obținerea flăcării în urma frecării unor lemne uscate, după tehnici extrem de arhaice. Atestat pentru prima dată de etnografi în nordul Carpaților Orientali (Niculiță-Voronca, 1903, p. 1202), focul viu avea să fie descoperit ulterior în majoritatea regiunilor României, mai ales în mediile păstorești (Mușlea, 1972, p. 389-396). Elementele etnografice care servesc drept argumente pentru a demonstra că „focul viu“ nu este un foc obișnuit, ci unul ritual, sunt abundente: se aprindea numai de către bărbați, de obicei de tineri necăsătoriți și „neprihăniți“; în sate se aprindea la date fixe, în ajunul Sf. Gheorghe, iar pe munți la data urcării oilor la stâne; focul se păstra aprins până la coborârea turmei; participanții săreau peste foc și, uneori, treceau și animalele prin fumul produs de acesta; la sărirea peste foc se spuneau strigături cu tematică pastorală.

Pentru purificarea spațiului, a animalelor și mai ales a oamenilor, la trecerea pragului în noul an pastoral se foloseau, alături de foc, apa și ramura verde.

Stropitul și scăldatul ritual

Formele de manifestare a obiceiului udatului, stropitului, scăldatului și înrouratului erau foarte variate, apa putând fi „neînceptută“, scoasă dis-de-dimineată din fântână, din râuri și pâraie sau rouă căzută pe iarbă în noaptea de Sângiorz; oamenii, în special fetele și flăcării, se spălau pe față și se scăldau singuri în locuri tainice, sau se stropeau

și se udau reciproc. Udatul este interpretat de informatori ca act de purificare, dar și ca leac contra bolilor, pentru câștigarea vioiciunii, ca vrajă pentru grăbirea căsătoriei și altele. Ilustrăm această bogăție de manifestări etnografice prin câteva exemple consemnate la începutul secolului al XX-lea:

„Păcurarii din unele părți ale Transilvaniei, punându-și cununi pe cap, încep a stropi pământul cu ramuri de laur muiat în aiasmă. După aceea fac foc de brad, rozmarin și laur, în fumul căruia își curăță turmele“ (Marian, 1901, p. 228); „În unele părți ale Bucovinei este datina ca fetele să se roureze în dimineața Sf. Gheorghe pe ochi, adică să se spele cu rouă de pe un câmp curat, anume ca să fie mai dragălașe și mai atrăgătoare. Tot atunci unele fete strâng rouă, care se păstrează și se întrebuințează peste tot anul la diferite boale, altele se duc de se scaldă în vaduri, anume ca să fie curate și ușoare în decursul anului precum cursul lin al apei“; „Fetele pe lângă locuința cărora nu trece nici-o apă curgătoare se scoală în ziua de Sângiorz dis-dimineață, pun un ciubăr lângă fântână, îl umplu cu apă neîncepută și în ciubărul acesta se scaldă, anume ca să fie curate, frumoase, dragălașe și mai bine văzute de toți, mai ales însă de către feciori“; „În munții Apuseni se face în preziua zilei de Sângiorz din mlădițe verzi o stropitoare, numită improor, și aducându-se într-un vas apă curată de la izvor sau râu, în dimineața zilei numite se stropesc cu improorul căsenii, vitele, casa, grajdul și această stropire se numește improorare“; „În Moldova există credința că cine se va spăla în dimineața de Sf. Gheorghe cu rouă, acela toată vara va fi sănătos și nu-i vor ieși pete pe obraz; iar cine se va spăla într-o apă curgătoare în dimineața acestei zile, pe acela tot anul nu-l vor prinde frigurile“ (Marian, 1901, pp. 277, 279, 280, 281).

Armindenul sau Pomul de mai

Creanga de stejar, fag, plop pusă de flăcăi în porțile fetelor și ale sătenilor mai de vază în noaptea de Sângiorz era considerată ca având funcție de oprire a forțelor potriv-

nice, ca și rugul sau brazda înierbată. În mare parte din țară (Transilvania, Banat, Moldova) obiceiul acesta era practicat la Armindenii, sărbătoare apropiată ca dată calendaristică și aflată în strânsă legătură ritologică cu Sângiorzul. După unele informații, ramura verde, numită arminden sau maial, era un brad curățat de ramuri până spre vârf și ornamentat cu motive romboidale. Acesta era înfipt în poarta gospodăriei, unde stătea până se coceau și se secerau grânele (Vulcănescu, 1972, p. 105). De cele mai multe ori se puneă însă la poartă o ramură luată din pădurile de foioase și nu din cele de conifere și purtând, se pare, unele semnificații agrare: „această ramură, prăjină sau arbore înalt, numit arminden, care are numai puține frunze în vârf, se lasă dinaintea casei unde s-a pus până ce pică de sine sau până se macină grâu nou și când pentru prima oară se face pâine din acest grâu, care servește apoi în casă de noroc, atunci se taie și se aprinde cuptorul cu el“ (Marian, 1903, p. 289).

În unele zone etnografice Armindenul, zeu al vegetației, protector al vitelor și cailor, holdelor semănate, viilor și livezilor, care a preluat numele și data de celebrare ale Sfântului creștin Ieremia (1 mai), este sinonim cu Sângiorzul, Pomul de Mai. Substitutul său ritual este Ramura Verde, o prăjină înaltă cu ramuri verzi în vârf sau un copac curățat până la vârf de crengi, tăiată din pădure și prinsă în stâlpii porții sau ai casei, adesea împlântată în pământ, cu funcție magică polivalentă (apotropaică, fertilizatoare). Obiceiurile specifice zilei de Armindenii sunt: împodobirea cu ramuri verzi, substitut al zeului vegetației, a stâlpilor porților și caselor, a intrărilor în adăposturile vitelor și în alte anexe gospodărești pentru protecția oamenilor și animalelor de forța distrugătoare a spiritelor malefice; împlântarea în curte, în mijlocul satului, la stâna de oi, în țarină, între hotare a unei prăjini înalte cu ramuri verzi în vârf sau chiar a unui arbore întreg curățat până spre vârf de crengi și împodobit în cununi de flori și spice de grâu numit Armindenii, Maial, Pomul de Mai; organizarea petrecerilor câmpenești, la iarba verde, la pădure, la vii și livezi

unde se mânca miel fript și se bea vin roșu și amestecat cu pelin pentru schimbarea sângelui și apărarea oamenilor și vitelor de boli, în special de ciumă, cum rezultă dintr-o veche strigătură populară:

„Frunză verde de pelin,
Iată-ne la Armindeni,
Beau mesenii și mănâncă,
Și de ciumă nu li-e frică“

rostogolirea prin iarbă, spălarea pe mâini și pe față cu rouă căzută în noaptea de Armindeni; strigarea pe nume a strigoilor pentru a-i împiedica să fure mana vitelor cu lapte și a holdelor semănate; purtarea pelinului la pălărie, în sân, în buzunare, împodobirea ferestrelor și icoanelor cu ramuri sau frunze de pelin; semănarea primelor cuiburi de fasole și castraveți. Local, Armindeni se considera început de vară și limita calendaristică când se mai putea semăna porumbul.

Obiceiul prinderii ramurii verzi sau împlântării Pomului de Mai a fost amalgamat cu tradiția inspirată de episodul din *Noul Testament* al omorării copiilor de Irod. După ce ar fi tăiat o zi întreagă capetele copiilor, mergând din casă în casă, ar fi pus seara, ca semn, o ramură verde la locuința unde au ajuns și unde urma să înceapă a doua zi măcelul. Dar, în timpul nopții, oamenii au pus ramuri verzi la toate casele, înșelând pe Irod și salvând pe pruncul Iisus (sărbătoarea și obiceiurile de Arminden au fost atestate, sub diferite forme de manifestare, pretutindeni în România). Cultul arborelui și manifestarea lui în special la sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai, sub forma Ramurii Verzi, numită Armindeni, Maial, Steag, Sânjor, Prepeleac, Lemn, Stâlpar, Pom de Mai, a fost atestată în toate zonele locuite de români.

Sângiorzul sau Armindenul este o sărbătoare de primăvară dedicată atât activităților pastorale și agrare, cât și sănătății și veseliei oamenilor. Credița tuturor era că în

perioada Sângiorzului se înnoia nu numai timpul, ci și sângele oamenilor. Se organizau petreceri câmpenești unde se bea vin roșu și rachiu, obligatoriu amestecate cu pelin, și se mânca miel fript.

Pelinul, plantă căreia i se atribuiau numeroase valențe magice, era la loc de cinste: se purta în sân și în buzunare, se puneă pe masă, în pat, printre haine. Pelinul, plantă apotropaică (*Artemisia absinthium* L.) din fam. *Compositae*, utilizată pentru tămăduirea suferințelor (malaria, durerile de stomac, umflăturile, bolile de ochi), pentru vopsitul lânii și confecționarea săpunului, pentru alungarea Ielelor și relelor aduse de acestea (*luatul din Iele, luatul din Rusalii*) și a altor spirite malefice. El se recolta de descântătoare, în raport de boala ce o vindeca, la diferite sărbători calendaristice (Măcinici, Armindenii, Strodu Rusaliilor, Rusalii sau Duminica Mare, Marina) și în anumite momente ale zilei, după un ritual consacrat, adesea dezbrăcată și despletită. Uneori, descântătoarea era însoțită de o altă femeie care interpreta, într-un dialog rolul pelinului:

„– Bună seara, Pelin mare,
Domn mare!
– Mulțumim dumitale, ... ,
– Șezi!
– N-am venit să șez
Și-am venit să scot
Patruzeci și patru de draci ai tăi“
/ ... /.

Femeile curățau locuințele, curțile gospodăriilor, locurile unde slobozeau apa pentru morți la 40 de zile de la înmormântare etc. cu măturile confecționate din tufe de pelin recoltate în ziua de Marina. Mătura de pelin se folosea în practicile magice *de întors* persoana plecată de acasă, boala, răul, spurcul:

„Ieși spurc spurcat.
De la ...
De unde te-ai aninat,
Că eu, descântătoarea,
Cu vin te-am îmbătat,
Cu mătura te-am măturat,
Cu mătura de pelin negru,
Și-n gunoi te-am aruncat ...“

În ținuturile extracarpatiche în ziua de Armindeni se organizau petreceri câmpenești unde se frigea haiducește mielul și se bea vin amestecat cu pelin pentru subțierea și schimbarea sângelui. De altfel, pelinul recoltat la Armindeni după un anumit ritual se păstra de-a lungul anului pentru lecuirea bolilor (Ghinoiu, 2001, p. 147).

Practici divinatorii

Ca orice început de an sau sezon, la sărbătoarea Sângiorzului oamenii din mediile pastorale încercau să scruteze viitorul, să afle ce se va întâmpla în noul an. Cele mai interesante în efectuarea farmecelor și descântecelor erau, și se înțelege de ce, fetele nemăritate.

O practică foarte obișnuită era semănatul ritual al busuiocului care urma să crească mai frumos și să aibă un miros mai plăcut decât busuiocul semănat în alte zile. Busuiocul (*Ocimum basilicum*), plantă ierboasă din familia *Labiatae*, originară din India și China, cu miros caracteristic și foarte puternic, era semănat de fete și femei în ziua de Sângiorz. El era folosit în medicina populară (proprietăți febrifuge, diuretice, antispasmodice), în practicile culturale creștine, în obiceiurile din ciclul familial și ciclul calendaristic. Conform tradiției, planta s-ar fi născut pe urmântul unei tinere fete udat de lacrimile iubitului său, numit Busuioc. Pentru a câștiga calități tămăduitoare și puteri divinatorii, busuiocul trebuia semănat în dimineața zilei de Sf. Gheorghe și apoi plivit, udat, cules și păstrat

după anumite reguli. Se credea că numai acest busuioc este înzestrat cu putere miraculoasă: ajută fetele să afle cum le va fi ursitul (tânăr sau bătrân, frumos sau urât), să fie drăgăstoase și atrăgătoare flăcăilor precum în zicala populară: *A trage unul la altul, cum trage dragostea la busuioc*. Fata care purta busuiocul la brâu, în sân, în păr sau îl pune sub pernă în ajunul marilor sărbători calendaristice își visa ursitul, avea noroc în dragoste și căsătorie, era plăcută și atrăgătoare. Busuiocul este nelipsit din obiceiurile de naștere (prima scaldă, masa Ursitoarelor, botezul copiilor), în obiceiurile prenuptiale (însurătitul și înfărtătitul în vrăjile și farmecele de aflare a ursitei) și nuptiale (împodobirea cu busuioc a vedrei miresei, stropirea de către mireasă a fetelor nemăritate cu busuioc udat cu apă). Strigăturile care însoțesc dansul ritual de nuntă numit Busuiocul, fac aluzie la calitățile lui purificatoare și fertilizatoare:

„De trei ori pe lângă masă,
Să scoatem răul din casă,
Să rămână binele,
Să trăiască mirele!“.

Într-adevăr, busuiocul este cea mai îndrăgită plantă a românilor (Ghinoiu, 2001, p. 31).

Arderea comorilor

Asemănător celorlalte sărbători care funcționau ca hotare de timp, se credea că la Sângiorz cerul se deschide pentru o clipă, iar oamenii care ar surprinde vizual acest moment nocturn ar putea spera că li se vor realiza toate dorințele în noul an. Noaptea de Sângiorz era însă și timpul cel mai favorabil pentru descoperirea comorilor. Se spunea că acum ard comorile curate și necurate, legate și nelegate, vrăjite și nevrăjite și trebuia însemnat locul în mare taină pentru a fi săpat (Marian, 1901, p. 241-258).

Funcția de An nou a Sângiorzului este întărită de informațiile etnografice referitoare la prevederea timpului, de interdicția de a împrumuta diferite bunuri, de practica retezării părului și vârfului cozilor la animale: „Dacă la Sânglorz va fi rouă multă ori va fi pâclă, e semn de an bogat“; „Nu e bine ca în ziua de Sângiorz să dai ceva din casă, că dacă dai, apoi tot dai întregul an“; „În ziua de Sângiorz dis-de-dimineată, înainte de a răsări soarele, se retează vârful cozilor de la toate vitele și părul retezat se îngroapă apoi într-un furnicar de cei mari sau se pune într-o scorbură de răchită, anume ca vitele să se înmulțească ca furnicile și să crească ca răchita“ (Marian, 1901, p. 267-269).

CALENDARUL PASTORAL

Debutul în noul an pastoral presupunea luarea unor măsuri *organizatorice și economice* (închiderea țarinei pentru pășunatul vitelor, învoiala cu ciobanii și văcarii, alcătuirea turmelor de oi și a cetelor de sâmbrași, rezolvarea problemei pășunatului pe timpul verii, tunderea oilor înainte de a fi urcate la munte, construirea țarcurilor și a colibelor), *juridice* (însemnarea oilor și a mieilor cu semnele moștenite de fiecare proprietar din moși-strămoși, măsuratul laptelui pentru fixarea cotei de brânză ce urma s-o primească fiecare proprietar de oi) și, firește, *rituale* (practici magice de purificare a vitelor, a ciobanilor și proprietarilor de oi, de prevenire a stricăciunilor aduse turmei de sălbăticiunile pădurii și a îmbolnăvirii animalelor, de fertilitate și rod bogat etc.). Aceste activități și altele mai mărunte cu greu se pot separa unele de altele: cele economice de cele organizatorice și juridice, iar toate acestea de practicile rituale. În ce categorie și-ar găsi locul, de pildă, prepararea unsorii și ungerea ugerului vitelor, unde valoroase cunoștințe de medicină empirică (folosirea a numeroase plante de leac: usturoi, boz, leuștean, pelin, scaiete, salcie) erau nedespărțite de practicile magice (folosirea unturii de porc negru tăiat la Ignat și străjuit peste noapte până la cântarea cocoșilor, a unturii de lângă inima porcului sărată și afumată pe coș, în amestec cu plantele rupte seara înainte de Todorusalii) (Marian, 1901, p. 231).

Deschiderea anului pastoral. Văratul

După informațiile etnografice ar însemna că la Sângiorz trebuiau îndeplinite zeci și zeci de activități specifice economiei pastorale. Volumul de muncă planificat

pentru o singură zi este mult prea mare, iar condițiile meteorologice pot fi potrivnice îndeplinirii lor. Pe de altă parte, ritmul activității crescătorilor de animale este determinat, în ultimă instanță, de ritmul biologic al animalelor. Suntem în prezența unui interesant mod de planificare a activităților economice și sociale într-o perioadă limită de timp în raport cu derularea fenomenelor astronomice, meteorologice, biologice. Deși această situație se întâlnește frecvent în Calendarul popular, nicăieri nu este mai vizibil ca la Sângiorz, care „e cap de an mare“, „gonește iarna și aduce primăvara“, „aduce vara“, „e începutul anului pastoral“ (Fochi, 1976, p. 282-283). Începutul anului pastoral era, de fapt, o perioadă de timp marcată de mai multe sărbători (Sângiorzul Vacilor, Alesul, Sâmbra Oilor, Marcul Boilor, Armindenul, Ispasul), cu activități economice și practici rituale precise. „În 21 aprilie se înțeleg oierii, adică stăpânii de oi, câte 2-5 inși, care vreau să se însoțească cu turmele și înțelegându-se, fiecare însoțesc oile sale, câte 20-50 sau 100 într-o turmă comună“ (Marian, 1901, p. 230). „Alesul (22 aprilie) e timpul când poporul iese afară la câmp și începe viața păstorească, când se fac strungile și colibele pentru anul curgător. În înțelesul strâns, Alesul este începutul economiei cu oile, întâia mulsoare a acestora, întâiul ales al mieilor de la oi și al iezilor de la capre“ (Marienescu, 1873, p. 238-283). „Oile sunt aduse la munte după cum dă primăvara mai devreme sau mai târziu, de obicei între Sf. Gheorghe și Ispas. Regula generală este însă Ispasul“ (Herseni, 1941, p. 100).

Deși fiecare activitate își avea locul bine precis de tradiția locală și de condițiile fizico-geografice, toate se raportau la sărbătoarea pastorală centrală, Sângiorzul, ziua de sfârșit și început de ciclu calendaristic. Caracterul de sărbătoare unică prin importanță pentru comunitățile rurale cu specific economic pastoral este bine reliefat de un dans ritual executat de păstori numai la Sângiorz și, toamna, la Nunta Oilor sau Nunta Berbecilor. Dansul a fost atestat la începutul secolului al XX-lea în Banat, în același areal

geografic în care Ov. Bîrlea localiza jocuri rituale menite să sporească roadele vegetale, pomicole, viticole și animaliere (Bîrlea, 1982, p. 27). Asemenea dansuri, un fel de vrăji prin care se solicita mărimea recoltelor în raport cu amplitudinea mișcărilor, erau executate în Ținutul Pădurenilor până în preajma celui de al doilea război mondial (Bîrlea, 1982, p. 28). Întrucât dansul pastoral se numea „jocul cu călucenii“, iar cei ce-l executau „jucau călucenește“, înclinăm să credem că a existat o legătură străveche cu *Călușarii*, joc numit de Cantemir *căluceni* (Vuia, 1922, p. 216).

Miezul verii pastorale

Agricultura a fost subordonată unei ideologii lunare, în timp ce păstoritul a fost dependent de o ideologie solară. De altfel, cele mai spectaculoase sărbători și practici tradiționale dedicate Soarelui și focului sunt grupate în calendarul pastoral la miezul verii pastorale, acolo unde patronează Sântilie, un adevărat Helios pentru plaiurile carpatice.

În hagiografia populară, majoritatea legendelor au ca temă amăgirea lui Sântilie de către diavol, care îl îndeamnă să-și omoare părinții. Drept răzbunare, Sântilie, aflat într-o căruță trasă cu cai de foc, gonește prin ceruri pentru a trăsni în stânga și în dreapta cu biciul său de foc pe dracii ascunși prin nori sau, pe pământ, în corpul lupilor, câinilor și pisicilor. După unele legende Sântilie a urcat pe munți și s-a făcut păstor la oi pe o perioadă de trei ani. Deși furtunile, vijeliile, grindina și trăsnetele din luna lui cuptor erau considerate ca manifestări ale mâniei sfântului asupra dracilor, de pe urma lor aveau de suferit oamenii care se alegeau cu recoltele distruse, cu vitele și casele trăsnite. Mai mult temut decât iubit, Sântilie era pomenit de ziua lui și la sărbătorile care îl precedau (Ana-Foca, Pricopul, Panteliile, Ciurica, Circovii de Vară, Marina) sau îl urmau (Ilie-Pălie, Foca, Opârlia, Sf. Ana, Pintilie Călătorul).

Aceste sărbători și obiceiuri formează un ciclu dedicat nu sfântului creștin, prorocului Ilie, ci zeului soarelui și focului venerat de strămoșii noștri și al cărui nume s-a pierdut în negura vremurilor. Pentru a preîntâmpina fenomenele meteorologice provocate de Sântilie, agricultori și păstori „țineau“ și alte zile de peste an. Cele mai multe, rude sau direct subordonate zeului Focului, Sântilie, sunt grupate în iulie, luna lui Cuptor:

- Sărbătoarea *Ana-Foca* este prăznuită, în Calendarul popular, în prima zi a lunii lui Cuptor. Numele zilei provine din amalgamarea sărbătorii Adormirea Sfintei Ana (25 iulie) și a Sfântului Mucenicul Foca (23 iulie). Ea este aducătoare de arșițe solare care pârjolesc și usucă recoltele, în special vița de vie (Transilvania și Banat).

- *Pricupul* (8 iulie) este dedicată reprezentării mitice cu același nume care „pricopește“ sau coace cerealele semănate primăvara (Moldova) și ferește holdele, mai ales cânepa, de grindină și vijelie (Muntenia, Oltenia, Transilvania, Bucovina). Dacă nu-i este respectată cum se cuvine ziua, Pricupul dă arșiță care „pripește“ și usucă cerealele înainte ca acestea „să bage“ bob în spic.

- Năprasnicele reprezentări meteorologice care pârjolesc și ard recoltele în luna lui Cuptor, surori cu Sântilie, celebrate în zilele de 13 și 27 iulie se numesc *Panteliile*. Forța lor distrugătoare putea fi diminuată prin diferite interdicții de muncă, instituite cu 7 zile înainte și cu 7 zile după 20 iulie, ziua de celebrare a zeului focului, Sântilie.

- Ziua nelucrătoare, aducătoare de foc, dedicată unei divinități populare, *Chiric Șchiopul*, a preluat numele și data de celebrare a Sfântului Mucenic Chiric (15 iulie) din Calendarul ortodox. Tradiția a fost consemnată la românii din valea Nistrului de Jos.

- *Ciurica* este o năprasnică reprezentare mitică care dădea dreptul femeilor să-și pedepsească bărbații în ziua ei de celebrare, 15 iulie. În această zi se evitau loviturile de orice fel, certurile și neînțelegerile din familie pentru a nu

avea parte de ele în cursul anului. Amintirea ei este păstrată de unele expresii populare („Astâmpără-te că vine Ciurica!“ sau „Stai cuminte! Capeți Ciurica!“) adresate, ca amenințare cu bătaia, copiilor neastâmpărați (Muntenia, Oltenia).

– *Circovii de Vară* este o sărbătoare de trei zile la mijlocul lunii lui Cuptor (15-17 iulie sau 16-18 iulie) dedicată forțelor diavolești aducătoare de boli neuropsihice în casa oamenilor („luatul din Circovi“ sau „lovitul din Circovi“), de grindină în holde, incendii în gospodărie, lupi și alte fiare sălbatice în turmele de vite. În aceste zile se instituiau severe interdicții de muncă, singura activitate admisă fiind culegerea tulpinilor de pelin și peliniță pentru confecționarea măturilor. Circovii de Vară indică miezul verii pastorale și împart, împreună cu Circovii de Iarnă (16 – 18 ianuarie), anul calendaristic în două anotimpuri egale: vara și iarna (Oltenia, Muntenia, Dobrogea).

– *Păliile* este ziua de 17 iulie, respectată de femei pentru prevenirea incendiilor, frecvente în satul vechi românesc, cu case din lemn și acoperiș din paie (Țara Hațegului).

– *Pârliile* sunt trei divinități feminine, surori cu zeul focului, Sântilie, care distrug (pârlesc) recoltele oamenilor care nu le țin zilele lor de prăznuire: 20-22 iulie (Banat).

– Reprezentarea mitică a Panteonului românesc care pedepsește cu foc, arșiță solară și grindină oamenii care nu-i respectă ziua de celebrare (23 iulie) se numește *Foca*. Sfântul Mucenic Foca, personaj real care a trăit în timpul împăratului Dioclețian, când era respectat și ca patron al corăbierilor, a devenit la români, prin simpla schimbare de sens a numelui, o zeitate aducătoare de mari primejdii, în primul rând de incendii (Moldova, Dobrogea)

– Divinitatea Panteonului românesc celebrată în ziua de 27 iulie, *Pintilie Călătorul* sau Pantelimon, este un important hotar în scurgerea timpului calendaristic. După unele tradiții, la Pintilie Călătorul se sfârșește vara și începe toamna: păsările, în special berzele sau cocostârcii, se

cârduiesc pregătindu-se pentru plecare în țările calde, se întoarce crugul cerului spre toamnă și iarnă, cerbul iese din râu vestind răcirea apei etc. (Moldova). În sâmbăta dinaintea acestei zilei se făceau praznice pentru morți (Bucovina), iar la Câmpulung Muscel se încheia vestitul Bâlci de Sântilie cu obiceiul numit Nunta sau Împerecherea Rudarilor.

Ultima zi a Bâlciului de Sântilie de la Câmpulung Muscel, numită Pantelimon sau Împerecherea Rudarilor este dedicată, în exclusivitate, rudarilor din satele și cătunele de rudari de pe laturile de nord și de sud ale Carpaților Meridionali (județele: Argeș, Dâmbovița, Vâlcea, Brașov și Sibiu) care soseau aici, în număr mare, pentru a face cunoștință și a se căsători. Ceremonialul se compune din mai multe secvențe: sosirea rudarilor în seara sau în dimineața zilei de 27 iulie; gătitul fetelor candidate la căsătorie prin îmbrăcarea lor în costume populare românești; cunoașterea și distracția tinerilor în cursul zilei de 27 iulie; „împerecherea” (căsătoria) tinerilor care se fac nevăzuți în noaptea de 27 / 28 iulie; consfințirea colectivă a căsătoriilor de către obștea lărgită a rudarilor pe platoul pieței din centrul vechi al orașului Câmpulung unde se joacă în special brâul după fluier. Acum, în dimineața zilei de 28 iulie, participanții la târg văd cine cu cine s-a legat. Cu acest prilej se rezolvau și divorțurile: soții plecau, în noaptea de Pantelimon, în compania altor parteneri. În condițiile speciale în care au trăit rudarii de-a lungul Evului Mediu, grupuri izolate, organizate pe familii și neamuri, care se ocupau cu extragerea aurului prin spălarea nisipului aurifer și apoi cu confecționarea produselor specifice din lemn, obiceiul reglementa selecția maritală, evitând căsătoriile incestuoase. În anii 970, când a fost atestat obiceiul în forma descrisă, căsătoriile oficiale, la primărie, și religioase, la biserică, aveau mai puțină importanță ca Împerecherea Rudarilor. Deși fetele și familiile lor și-ar fi dorit căsătorii oficiale, care reglementează soarta viitorilor copii, se supuneau încă unei legi nescrise.

Tunderea mieilor la stânele carpatice de nevestele proprietarilor de oi în preajma zilei de Sântilie, era o activitate practică dar și o întâlnire mult așteptată de ciobani cu soțiile și drăguțele lor. Spre deosebire de oi și berbeci, care se tundeau în sat, înainte de urcarea lor la stână, între Sângeorz și Rusalii, mieii se tundeau la miezul verii pasturale, la pășunile montane. Mișuitul mieilor era prima întâlnire a ciobanilor cu nevestele și drăguțele lor după urcarea turmelor la munte. Spre deosebirea de Mărginimea Sibiului și Țara Oltului de la nord de Carpați unde femeia a ajuns, începând din secolul al XIX-lea, chiar să conducă treburile stânei, la stânele de pe latura sudică a munților ciobanii nu aveau voie să coboare în sat și nici să fie vizitați de parte femeiască până la Sântilie. Pentru prosperitatea turmei, ei trebuiau să rămână „curați” și să nu vadă trup de femeie.

Sântilie era considerat în mediile păstorești miez de vară: ziua lui de celebrare, 20 iulie, marca mijlocul sezonului pastoral care începea la Sângiorz și se încheia după șase luni, la Sâmedru. În această perioadă, când turma prospera, viața păstorilor devenea mult schimbată: singurătate, privațiuni, alt peisaj, altă hrană, altă viață socială. De la urcarea oilor la munte și până la Sântilie „baci, cioban, văcar orice ar fi, nu coboară de la munte la vale, nici nu trebuie să vadă trup de femeie, ci trebuie să rămână curați, căci altfel merge tare rău la stână” (Herseni, 1941, p. 103). Începând din secolul al XIX-lea, interdicția femeilor de a urca la stână a slăbit în unele zone etnografice; în Mărginimea Sibiului femeia a ajuns să conducă chiar treburile stânei.

În condițiile tradiționale, când femeia „nu avea ce căta în urma oii”, soțiile proprietarilor de oi puteau urca la stână numai în preajma zilei de Sântilie pentru „mișuirea” (tunderea) mieilor. Oile și berbecii se tundeau înainte de urcarea la stână, de obicei, între Sângiorz și Rusalii, întrucât după această dată „intră mustăreața din lâna cea bătrână în carnea oii, și apoi miroase carnea, dar afară de aceasta

pornind lâna nouă, așa e de tare lâna, încât nu se poate tunde“ (Marian, 1901, p. 269).

Nedeile – sărbători care se țineau pe plaiurile Carpaților, – se pare că aveau legătură cu celebrarea unei sărbători precreștine, dedicată zeului focului și al soarelui. După creștinarea populației autohtone, peste sărbătoarea păgână s-a suprapus sărbătoarea dedicată lui Sântilie care, conform tradițiilor populare, are atribuțiile specifice unui zeu al focului și al soarelui. Acolo, pe munți, mai aproape de cer și soare, agricultorii sărbătoreau, până în vremurile recente, miezul sezonului agrar la 24 iunie (Sânziene, Drăgaică) sau la 29 iunie (Sânpetru), de mare renume fiind târgul de pe muntele Penteleu, iar ciobanii celebrau miezul sezonului pastoral la 20 iulie (Sântilie) sau 15 august (Sântămărie), dacă timpul favorabil permitea menținerea turmelor la stâne.

Vechimea nedeilor păstorești, care a devenit sinonimă cu Sântilia, este impresionantă, aceasta fiind atestată documentar încă din anul 1373 (Conea, 1937, p. 73). Cu siguranță că la aceste sărbători montane se desfășurau ceremonii complexe dedicate soarelui care, deși se afla în acea perioadă a anului la mare înălțime pe cer, intra într-un declin neîntrerupt până la solstițiul de iarnă. Nedeile au asimilat însă alte funcții sociale, cum ar fi schimbul de produse sau petrecerile pentru tineret. Deși nedeile au coborât de mult în satele de la poalele munților, locurile lor de desfășurare sunt ușor de identificat după toponimia carpatică: Nedeia, Sântilia, Nedeiuț, Nedeuța, Nedeițele etc., însumând, laolaltă, numele a peste 60 de locuri. Indiferent că se numeau Sântilii, bâlciuri, nedei, „târguri de fete“, acestea au funcționat atât ca târguri la care se vindeau în special produse pastorale și se cumpărau produse necesare stânei, cât și ca petreceri pentru tineret. Au existat pe munții noștri și așa-numitele „târguri de fete“, dar nu în înțelesul mercantil al expresiei. Acolo se legau cunoștințe între tinerii care, unii dintre ei, se căsătoreau chiar atunci sau la nedeia viitoare. Semnificația istorică a nedeilor

pastorale se leagă de vechimea și rolul lor în stabilirea legăturilor economice, matrimoniale, culturale dintre românii de pe cei doi versanți ai Carpaților. Nedeile, asemenea drumurilor și potecilor de picior, nu au ținut niciodată seama de hotare. Unele dintre nedei se numeau chiar „târguri de două sau de trei țări“, adică cu participarea satelor din două sau trei țări (principate) românești separate de-a lungul secolelor prin hotare nefirești (Conea, 1937, p. 48).

Coborâte de pe munți, nedeile și Sântiliile au sporit ca număr; fiecare sat și-a instituit nedeie proprie (Țara Hațegului) și, adesea, acestea și-au schimbat numele (rugă, govie, hram). Totuși, prestigiul lor pastoral avea să dăinuie până spre începutul secolului al XX-lea, când fetele din unele sate, de pildă Zăbala din jud. Covasna, erau „băgate în horă“, căpătând astfel statutul de „fată mare bună de măritat“, numai de feciorii coborâți de la stână în ziua de Sântilie. Obiceiul cerea ca înainte cu o zi de „hora Sântiliei“ feciorul care-și băga drăguța în joc să-i facă cadou o furca de tors, frumos sculptată și o „cocuță“ modelată în tipar de caș (Voinești Covasna, 1982). Fetele așteptau cu mare neliniște Hora Sântiliei, întrucât cele care nu erau băgate acum în joc aveau să privească hora de pe margine încă un an și tot atâta, cel puțin, până la căsătorie.

Ce însemnau nedeile pentru locuitorii satelor noastre este bine reliefat de cuvintele lui Ioan Pop Reteganul: „Nedeia e mai luată în seamă ca Crăciunul, Paștele și Rusaliile... Nedeia e și mai mult decât Anul Nou. Nime din popor nu numără anii de la Anul Nou, ci de la nedeie, nime nu dorește mai cu foc ca sosirea nedeii“ (Conea, 1937, p. 48). Cu dorul oarecum potolit, păstorii își continuau activitatea pe plaiurile Carpaților până la începutul lunii septembrie când „La Sântămăria Mare/ Tulesc oile la vale“ (Densușianu, 1922, vol. I, p. 151). Oile pășteau pe pășunile, fânețele, porumbiștile și miriștile din hotarul satelor până la Răscol (dezmembrarea turmei). La Vinerea Mare se amestecau berbecii cu oile pentru împerechere, iar la Sâmedru se încheiau socotelile dintre ciobani și stăpânii de oi.

Iernatul

În satele cu păstorit local oile erau îngrijite până la Sângiorz de fiecare gospodar, în timp ce în satele care au practicat păstoritul transhumant se alcătuiau din nou turmele care porneau la iernat la sute de kilometri distanță (în Bărăgan, Bălțile și Delta Dunării, Peninsula Balcanică, ținuturile Caspice și Caucazului, Câmpia Tisei). În satele cu păstorit transhumant, de mare amplitudine geografică, turmele nu se mai desfăceau toamna, la Sâmedru, ci erau purtate direct spre zonele de iernat. Venirea și plecarea turmelor antrena, într-un fel sau altul, întreaga suflare a satului. Simion Mehedinți a surprins cum nu se poate mai bine semnificația socială a celor două momente:

„După Sf. Gheorghe se stârnea ca din senin un zgomot care întărâta câinii satului... Sute de clopote se auzeau apropiindu-se dinspre răsărit, cu chiot mare și cu sunet prelung de buciume. Apoi se zăreau venind în goană preuci de cai pe jumătate sălbatici, aducând în coamele și cozile lor scai și ciulini din bărăganele Bugeacului, ale Crimeii și Kubanului, unde a înțărcat dracul copiii... Asta era semnul că se apropie din urmă turmele mocanilor din Brețcu, umplând valea Șușiței ca unda unei ape revărsate peste maluri. (Numai alde Ionică Pilă avea vreo 12000 de oi). Cu baciul urmat de câini, înaintau domol, zărindu-se doar colo și colo, în lungul drumului, până departe, câte un măgar cu târhatul grămădit pe șa – plăvi plutitoare –, împreună cu unda turmelor. Zile și săptămâni întregi ținea larma: herghelie după herghelie, turmă după turmă și stăpân după stăpân, cu bacii și scutarii lor.

Până se strecurau prin plaiuri, către stânele din Zboina, Clăbuc și alți munți mai îndepărtați, tot satul era în necurmată fierbere. La toate porțile și la toate pârléazurile grădinilor ieșeau femei cu furca-n brâu ori cu copiii în brațe, să întrebe de rudele plecate la ciobănie. Veștile bune și veștile rele săreau ca scânteile dintr-o curte în altă curte, de la o fereastră la altă fereastră, întâmplări și iarăși întâm-

plări: turme prididite de viscole, ciobani înecați în Dunăre ori în Nistru, tâlhari la drumul mare, morți năprasnice... și câte și câte... Peste zi huia valea de tălângi, de clopote, de zbieratul oilor, de nechezatul cailor și de lătratul câinilor; noaptea, bătrânii fără somn și văduvele rămase cu copiii de gât auzeau gemetul morților, veniți și ei în urma turmelor, iar dimineța babele porneau spre cimitirul din capul satului să tămâie mormintele și să bocească după datină pe cei pieriți fără lumânare, între străini, și îngropați fără comind.

Apoi, către toamnă, după Sântămăria Mare, altă văl-mășeală când oile coborau pentru iernatic, apucând spre Dunăre, spre mare, spre limanurile Buceagului ori spre valea fără iarnă din cotul Balcicului. Alte bucurii, alte întristări și alte lacrimi când băietanii satului se aninau și ei de turmele brețcanilor și porneau în lumea mare“ (Mehedinți, 1946, p. 194-195).

Schița calendarului pastoral, cu început de an la Sângiorz, poate fi completată cu ziua introducerii în turmă a berbecilor (prin Transilvania această activitate se efectua la Arhangheli) (Pamfile, 1914, p. 74) și cu celelalte zile de peste an când se efectuau practici menite să apere turma de sălbăticiuni, în special de lupi (Sânpetru, Circovii Marinei, Teclele, Berbecarii, Osie, Lucinul, Ziua Lupului, Filipii de Toamnă, Filipul cel Șchiop, Sântandrei, Sânpetru de Iarnă, Tănase de Ciumă, Filipii de Iarnă, Stretenie, Martinii de Iarnă). Importanță economică și rituală maximă avea însă Sâmedru, care încheia sezonul de vărat și deschidea sezonul de iernat.

SÂNZIENELE

Solstițiul de vară, ziua cea mai lungă a anului după care începe să scadă puțin, câte puțin, *cu cât sare cocoșul de pe pragul casei sau cu cât se mișcă puiul în găoacea oului* a fost determinat empiric prin observarea atentă a reperelor *terestre*, în special a bioritmurilor stabile ale unor plante (sânziana sau drăgaica), păsări (cucul), insecte (licuricii), și *cosmice* (răsăritul sau asfințitul astrilor și constelațiilor).

Cel mai cunoscut reper pentru scurgerea anuală a timpului a fost cucul, pasăre migratoare care, cum sosește pe plaiurile românești, începe a cânta vestind, la sfârșitul lunii martie, ziua egală cu noaptea, fenomen astronomic numit de popor și *târ înainte – târ înapoi*. Primul cântec al cucului, care corespunde aproximativ cu echinocțiul de primăvară, este marcat în Calendarul popular de *Ziua Cucului*, 25 martie (Blagoveștenia sau Buna Vestire în Calendarul creștin). După trei luni de cântat neîntrerupt, el se oprește brusc la sfârșitul lunii iunie, în perioada solstițiului de vară. Truditorii ogoarelor află că a sosit ziua cea mai lungă a anului, numită în Calendarul popular *Amușitul Cucului*, 24 iunie (Sânzienele sau Drăgaica). Fiind o apariție misterioasă în peisajul cotidian (vine și pleacă, prin migrație, începe și încetează să cânte la date bine precizate în timp), cucul a devenit o pasăre-oracol, implicată în destinul oamenilor; prin locul unde stă când cântă, de câte ori cântă, când este auzit prima oară etc., el prevestește norocul, bogăția, sărăcia, sănătatea, căsătoria muritorilor. Amintirea funcției sale de orologiu calendaristic este păstrată astăzi de numele ceasurilor *cu cuc*, cunoscute orologii ale timpului diurn.

Pentru popoarele vechi începutul anului corespundea cu începutul sau sfârșitul ciclurilor biologice ale plantelor și animalelor de pe urma cărora își câștigau existența. Spre deosebire de Anul Nou fixat de romani la 1 ianuarie și de Anul ritual creștin (Paștele), Anul Nou agrar și Anul Nou pastoral au fost fixate în deplină concordanță cu ritmurile biologice ale plantelor și animalelor specifice latitudinii geografice a României. Deși începuturile de an agrar și pastoral gravitau în preajma echinocțiului de primăvară, acestea se deosebeau fundamental: unul marca începutul ciclului biologic al plantelor (germinarea semințelor) și activitățile economice solicitate de acesta (aratul, semănatul), altul marca perioada fătutului și înțărcatului puilor, precum și unele activități economice specifice (începutul mulsului, tunsul oilor, tăiatul mieilor și altele). Natura a dispus ca la sfârșitul ciclului vegetal, toamna, rolurile să se schimbe: începe ciclul de reproducție al animalelor, pe de o parte, și se maturizează, se coc și se recoltează rodul plantelor, pomilor fructiferi și viței de vie, pe de altă parte. Dintre plantele de cultură, o excepție notabilă face grâul, care se recoltează vara. Sunt indicii antropogeografice și etnologice că în vremurile arhaice, pe actualul teritoriu al României, grâul se semăna numai primăvara, nefăcând excepție din acest punct de vedere de la ciclul biologic al celorlalte plante de cultură.

Marcând perioada împângurii și coacerii semințelor de grâu, secară, orz, deci perioada încheierii ciclului biologic a celor mai importante plante alimentare cultivate de om, zilele de Sânziene, Sânpetru și Rusalii au asimilat un ritual sezonier, asemănător celui de început de an. Ritualul a câștigat în spectaculozitate și datorită apropierii calendaristice a zilei de celebrare a Sânzienelor (24 iunie) de ziua solstițiului de vară. De altfel, unele popoare ale antichității celebrau aici Anul Nou, în preajma solstițiului de vară. La egipteni anul începea în ziua întâi a lunii Thot, când apărea pe cer, înaintea răsăritului soarelui, steaua Sirius. Ziua aceasta corespundea cu 19 iulie din calendarul iulian sau

cu 15 iunie din calendarul gregorian (Daniel, 1976, I, p. 63). În antichitatea greacă anul începea tot la solstițiul de vară, în prima zi a Lunii Noi (Teodorescu, Chiș, 1982, p. 58). Principalele sărbători ale verii se împart în două categorii: cu dată fixă (Sânzienele și Sânpetru) și cu dată mobilă (Rusaliile).

Viața economică devenea atât de intensă în perioada solstițiului de vară, încât locuitorii satelor noastre au fost nevoiți să reducă avalanșa sărbătorilor de la sfârșitul iernii și începutul verii la strictul necesar împlinirii ritualului calendaristic. Deși solstițiul de vară este marcat de un ciclu scurt de renovare a timpului, deschis de Sânziene (24 iunie) și închis de Sânpetru (29 iunie), sărbătorile care îl compun sunt reprezentative pentru structura generală a Calendarului popular.

Vechile sărbători solstițiale din calendarul iulian (Timoteiu, Vartolomeu, Onofreiu, Eliseiu), cu rol deosebit în planificarea activităților agrare, au devenit, o dată cu schimbarea calendarului, „sărbători mărunte“. Grupul de patru sfinți creștini celebrați în zilele de 10 (Sfântul Mucenic Timofte), 11 (Sfântul Apostol Vartolomeu), 12 (Preacuviosul Onufrie) și 14 iunie (Sfântul Proroc Elisei), responsabil în Calendarul popular cu împânguirea și coacerea lanurilor de grâu, este numit Sfinți Mărunți. Pe măsură ce timpul civil și ritual din Calendarul iulian (stilul vechi) rămânea, an de an, în urmă față de timpul astronomic exact, „atribuțiile“ de altă dată ale „sfinților“ de a băga bob spicului de grâu și de a fertiliza holdele semănate nu mai corespundeau cu stadiul de dezvoltare al cerealelor. Astfel, importanța lor calendaristică s-a diminuat treptat, devenind mai puțin însemnați pentru aprecierea și planificarea timpului agrar. Fără să-i uite, poporul i-a făcut răspunzători de provocarea unor fenomene meteorologice negative, frecvente în luna iunie: grindina, vijeliile, furtunile și ploile torențiale. Credințe despre aceste divinități și procesul de decădere a importanței lor în Calendarul

popular au fost atestate în Moldova, Muntenia, Oltenia, Banat, Sudul Transilvaniei:

– Sărbătoarea grâului, ziua solstițiului de vară în calendarul iulian, când se spunea că începe să se usuce rădăcina grâului și să se coacă grâul în spic, a preluat numele și ziua de celebrare ale Sfântului Apostol Vartolomeu din Calendarul ortodox. Când corespundea ca dată calendaristică cu solstițiul de vară, se credea că de la acest hotar astronomic vara se întoarce cu fața la iarnă, că ziua și insolația încep să scadă, în pădure se răsucesce frunza pe ulm, plop și tei, iar pe cer apare constelația Găinușa. Ca personificare a zilei cei poartă numele, *Vartolomeul Grâului* avea trăsăturile unui aprig zeu care îi pedepsea pe cei care îi nesocoteau ziua: bătea piatra, stârnea furtunile și vijeliile (Banat, Oltenia, Muntenia, sudul Transilvaniei).

– Sărbătoarea cu dată fixă (12 iunie), dedicată Sfântului Onofrei, care marca în Calendarul iulian perioada solstițiului de vară, a împânguirii și coacerii lanurilor de grâu și orz se numea *Onofrei*. Sărbătoarea, numită și *Ziua Șoarecilor*, era considerată nefastă pentru rozătoare, mai ales în anii ploioși, și se considera ultimul termen calendaristic când se mai putea semăna hrișca, porumbul, cartofii și legumele (Bucovina).

– Sărbătoarea cu dată fixă (14 iunie) dedicată în Calendarul ortodox Sfântului Proroc Elisei, care indica, pe stil vechi, solstițiul de vară, este numită în Calendarul popular Elisei sau *Eliseiul grâului*. Ca divinitate populară, aceasta „bagă bob“ spicului de grâu, îl împânguiește și îi grăbește coacerea. Cei care îi nesocotesc ziua sunt însă pedepsiți cu furtuni și grindină (Oltenia, Muntenia).

Unele practici efectuate în aceste zile au fost preluate de noile sărbători solstițiale: Sânzienele și Sânpetru.

Sânziana este o plantă erbacee din familia *Rubiaceae*, substitut fitomorf al zânei fecioare care dă miros și leac florilor, rod bogat holdelor grâu și orz. În flora României cele două varietăți de plante, sânziana galbenă (*Galium verum* L.) și sânziana albă (*Galium mollugo* L.)

cresc prin fânețe și livezi, pe marginea drumurilor, prin păduri și pe lângă garduri. Planta are două denumiri zonale: *sânziana* (Oltenia, Banat, Transilvania, Bucovina, Maramureș, nordul Moldovei) și *drăgaica* (Dobrogea, Moldova de sud și centrală, Muntenia). Florile, frumos mirositoare, tulpinile, semințele și rădăcinile au numeroase utilizări în medicina și cosmetica populară, în obiceiurile și actele magice împlinite în ziua înfloririi, 24 iunie, solstițiul de vară.

Din flori de sânziene și spice de grâu se împletește o cunună, substitut al sacrului: purtată pe cap de o fecioară în ceremonialul complex numit Dansul Drăgaicei, este identificată cu zeița Diana; agățată la ferestrele caselor, în stâlpii porților și în crucile de hotar și din cimitire apără oamenii, mormintele și holdele de forțele malefice; aruncată pe acoperișul caselor și șurilor prezice ceea ce i se va întâmpla în cursul anului celui care a confecționat-o, a aruncat-o pe acoperiș sau i-a fost menită de cineva. Fata care pune floarea sub căpătâi în noaptea de sânziene își vede în vis ursitul, femeia care își înfășoară mijlocul cu tulpini de sânziene este ocolită de dureri de șale în timpul secerișului, fecioarele și nevestele care o poartă în sân sau în păr sunt atrăgătoare și dragăstoase.

Prin calitatea sa de a înflori în cea mai lungă zi a anului și cu insolația cea mai puternică, sânziana a devenit reper calendaristic pentru aprecierea stadiului de dezvoltare al culturilor; dacă înflorește înainte de ziua care îi este dedicată, 24 iunie, stadiul vegetal al plantelor este avansat și invers. În nordul României și în zonele de munte la înfloritul sânzienii se începea cositul pajștilor.

Pentru farmacopeea și cosmetica populară florile sunt culese, după un anumit ritual, în zorii zilei de Drăgaică (Sânziană) iar tulpinile, semințele și rădăcinile toamna. Plantele de leac recoltate la Sânziene se legau buchete și, împreună cu o funie de usturoi, se păstrau afară, sub grinda acareturilor, pentru a fi folosite la nevoie. Planta sau anumite părți ale plantei au diverse întrebuințări: pusă

în scaldă întărește copiii debili, zeama obținută din zdrobirea frunzelor vindecă frigurile, plămădită în rachiu vindecă loviturile și vătămarile, cu roua căzută în noaptea de Sânziene și recoltată în zorii acestei zile se tratau diferite boli de ochi și de piele, fetele și femeile tinere care se tăvăleau în noaptea de Sânziene în rouă căzută pe iarbă deveneau mai frumoase și mai dragăstoase etc.

Cununa de Sânziene

Întrucât sărbătoarea Sânzienelor se suprapune peste solstițiul de vară, moment important în derularea timpului calendaristic, aceasta era însoțită de numeroase practici de divinație, de prospectare magică a ceea ce se va întâmpla în viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat. Tehnica cea mai obișnuită consta în împletirea din flori, în special din flori de sânziene, a unei coronițe și aruncarea ei pe casă sau în oborul vitelor. Cununa de Sânziene care împodobește Drăgaica în timpul dansului său nupțial are aceeași semnificație cu colacul din făină de grâu pus de nașă pe creștetul miresei în timpul colăcăriei (înainte de pornirea alaiului nunții la biserică) și cu cununile împărătești puse de preot pe capul mirilor în timpul cununiei creștine: transferul fertilității divine de la un substitut al sacralui (colacul, cununa) la omul profan. Obiceiurile legate de cunună se desfășurau după anumite reguli:

„Se obișnuiește a se face de către fete și flăcăi, în dimineața Sânzienelor, înainte de a răsări soarele, câte o cunună de sânzieni cu care se duc la ocolul vitelor unde o aruncă. Dacă cununa este a unei fete și de cununa se anină mai întâi o vită tânără, ursitul, adică viitorul soț al fetei va fi tânăr; dacă se anină o vită bătrână, viitorul ei ursit va fi om în vârstă“ (Pamfile, 1910, p. 91); „Cununile bărbaților sunt împletite în formă de cruce, iar cele împletite pentru femei sunt rotunde. Fiecare își aruncă cununa sa, iar reprezentanții pe cele ale absenților. Dacă cununa se oprește pe acoperiș, este semn că acel a cui este sau pentru care s-a

menit va avea bucurii, îi va merge bine; dacă, dimpotrivă, va cădea, este semn vădit pentru acela că-i va merge rău și poate chiar că va muri“ (Pamfile, 1910, p. 93); „În Țara Românească, și anume în jud. Brăila, este datină ca românii să-și facă, spre Sânzieni, de cu noapte, o cunună de sulfmă pe care o aruncă apoi pe casă, în bătaia lunii. În zori de zi, înainte de a răsări soarele, merg să-și afle cununa și să-și vadă felul de vite la care vor avea noroc peste an“ etc. (Pamfile, 1910, p. 92-93).

Floarea de sânziene se purta de către fete în păr, în buzunare, în sân, se încingea peste mijloc, se pune sub căpătâi pentru a visa peste noapte ursitul. Din întreaga floră spontană a României, sânziana este, fără îndoială, cea mai îndrăgită. Locul aparte deținut de floarea de sânziene în obiceiurile populare românești nu se datorează mirosului și frumuseții sale, ci valorii de simbol calendaristic. În Maramureș înfloritul sânzienelor indică momentul favorabil pentru începutul cositului fânului, precum și începutul unor activități agricole de vară (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 83), iar în zona Tecuciului funcționa ca un adevărat barometru pentru aprecierea stadiului de dezvoltare a culturilor (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 79).

Făclia de Sânziene

Moment important al sărbătorii de Sânziene este umblatul cu făclia, ceremonial nocturn la care participă ca spectatori întreaga suflare a așezărilor. Făclia este lucrată meșteșugit dintr-un lemn de molid uscat și crăpat la un capăt, unde se fixează rășina de brad cu surcele uscate de molid și fire de cânepă. O dată cu lăsarea serii, copiii și feciorii urcă pe coama dealurilor, se strâng în cerc pentru a-și aprinde făcliile și apoi se așează în linie dreaptă, la o depărtare suficientă unul de altul pentru a nu se arde cu rășina topită ce sare în timpul rotirii făcliilor. Este interesant că făcliile se rotesc numai într-un singur sens, în direcția mersului aparent al soarelui pe bolta cerească.

Strigătul „Făclia măăă ...”, ca și mireasma rășinei arse străbat întreg văzduhul. Prin păduri și pe munți tăietorii de lemne învârtesc, de asemenea, făclii aprinse. Focul și mirosul de rășină purifică nu numai spațiul înconjurător, ci și oamenii care-și trec făcliile printre picioare, ca și cum ar sări peste focuri. Când făclia este pe cale de a se stinge, tinerii coboară spre sat înconjurând țarina și livada, intră în curți și predau făcliile părinților pentru a le împlânta în mijlocul grădinilor, între straturi (Bogdan, Olos, Timiș, 1980, p. 84). Rotocoalele de foc și învârtirea făcliei de la răsărit la apus țin, cu siguranță, de un pronunțat cult solar care ar putea exprima fie bucuria victoriei luminii asupra întunericului, fie speranța oamenilor că pot ajuta Soarele să se mențină la aceeași înălțime pe cer. Mirosul de rășină, mișcarea făcliilor aprinse, purtatul lor în jurul țărinilor și livezilor, aducerea în curți și plantarea, în final, a acestora în mijlocul grădinilor sunt secvențe purificatoare și, probabil, fertilizatoare ale obiceiului.

Dansul Drăgaicei

Zeița agrară, protectoare a lanurilor înspicate de grâu și a femeilor măritate, sinonimă cu Sânziana este, în Muntenia, sudul Moldovei și Dobrogea, Drăgaica. Aceasta se naște la 9 martie, echinocțiul de primăvară în Calendarul iulian, la moartea Babei Dochia, crește și se maturizează miraculos până la 24 iunie, ziua solstițiului de vară în Calendarul gregorian, când înflorește planta ce-i poartă numele, sânziana sau drăgaica, și este invocată de fecioare la vârsta căsătoriei și de neveste cu copii în brațe în timpul dansului ei nupțial, Jocul Drăgaicei. În obiceiurile, credințele și folclorul românesc Drăgaica păstrează amintirea Marii Zeițe neolitice, divinitate lunară, echinocțială și agrară, identificată cu Diana și Iuno în Panteonul roman și cu Hera și Artemis în Panteonul grec. Drăgaica sau Sânziana, numită în diferite zone etnografice Dârdaica, Împărăteasa, Stăpâna Surorilor, Regina Holdelor, Mireasă,

ar umbla pe Pământ sau ar pluti prin aer în ziua solstițiului de vară și s-ar desfăta, cântând și dansând, împreună cu alaiul său nupțial format din zâne fecioare și fete frumoase, peste câmpuri și păduri. În cetele de Drăgaică din sudul Munteniei, fata care joacă rolul zeiței este îmbrăcată ca o mireasă, cu rochie albă și cu cunună împletită din flori de sânziene (drăgaică) pe cap, însemn al cununiei. În timpul ceremoniei nupțiale zeița bagă bob spicului de grâu și miros plantelor de leac, vindecă bolile și suferințele oamenilor, în special bolile copiilor, apără holdele de grindină, furtuni și vijelie, ursește fetele de măritat etc. Dar, când i se nesocotește ziua, ea stârnește vârtejuri și vijelii, aduce grindină, ia oamenii pe sus și îi îmbolnăvește, lasă florile fără leac și miros. După Dansul Drăgaicei din ziua când și Soarele joacă pe cer la amiază, apar primele semne că vara se întoarce spre iarnă: începe să scadă lungimea zilelor și să sporească nopțile, se usucă rădăcina grâului paralel cu coacerea bobului în spic, răsare pe cer constelația Găinușei (Cloșa cu Pui), florile își pierd din miros și din puterea tămăduitoare de boală, cucul încetează să mai cânte, apar licuricii în păduri, se întoarce frunza pe ulm, plop și tei etc. Manifestările cultice de altădată, de cinstire a zeiței agrare, au devenit ocazii de întâlnire și cunoaștere a tinerilor în vederea căsătoriei și, apoi, vestite târguri, bâlciuri și iarmaroace de Drăgaică, Sânziene și de Fete. Zeița agrară la vârsta fecundității și maternității a fost atestată cu numele de Drăgaică în Muntenia, Dobrogea, sudul și centrul Moldovei și cu numele de Sânziană în Oltenia, Banat, Transilvania, Maramureș, Bucovina.

Jocul Drăgaicelor a fost atestat pentru prima dată în Moldova de către Dimitrie Cantemir (Cantemir, 1973, p. 341) și apoi în Muntenia și Dobrogea de răspunsurile primite la chestionarul lansat de N. Densușeanu (Fochi, 1976, p. 116-119). Ov. Bîrlea aprecia că, spre deosebire de Lazăr, unde ritualul este dedus din textul folcloric, ritualul Drăgaicei a fost reconstituit numai din informațiile de natură

etnografică. Versurile, atunci când apar, sunt numai un îndemn la joc (Bîrlea, 1981, vol. I, p. 405).

Ceata era formată din fecioare, două sau patru la număr, din care una sau două îmbrăcate băiețeste. Când avea și steag, ceata număra cinci persoane. Fetele se numeau Drăgaicuțe sau, în Teleorman, Drăgan și Drăgaica. Flăcăul care le cânta din fluier sau cimpoi nu avea nici un rol în desfășurarea jocului. Din recuzita Drăgaicei nu lipsea năframa (marama, basmaua), ce se flutura în timpul dansului. În unele sate din sudul țării cetele purtau un steag împodobit cu basmale colorate, usturoi, spice de grâu, asemănător steagului purtat de călușari. Steagul Drăgaicelor, întâlnit de Horia Barbu Oprișan în județul Teleorman, era făcut dintr-o prăjină de 2-3 m căreia i se atașa în vârf o cruce de lemn. Pe steag, în vîrf, se legau usturoi și flori de drăgaică (sânziene), iar pe brațele crucii se agățau mărgel, brățări, multe tichiuțe și hăinuțe de copii. Când jucau Drăgaicele, mamele le dădeau diferite piese de îmbrăcăminte ale copiilor să le pună pe steag și să le joace (Oprișan, 1972, p. 276). Pelinul și florile de sânziene îi confereau steagului purtat de fetele teleormănence calități apotropaice și purificatoare captate prin acte magice în favoarea copiilor.

În unele sate participantele purtau câte o coasa sau o seceră, amănunt important pentru descifrarea funcției ritomagice a dansului. În scenariul ritual care însoțea cultivarea grâului, începând cu aratul și semănatul și terminând cu recoltatul și pregătirea pâinii, Drăgaicei îi aparținea secvența când holdele de grâu erau „în pârg“, înainte de recoltat. Semnificațiile inițiale ale obiceiului sunt legate de compararea fecioarelor din ceata Drăgaicei cu holdele de grâu aflate în pragul rodirii și transferul fertilității în dublu sens: vegetal și uman. Poziția solstițială a obiceiului îi conferea însă și o valoare rituală în scurgerea timpului. De-a lungul unei îndelungate evoluții, jocul Drăgaicei a devenit un ritual polifuncțional: ajută „să bage bob grâul“, „să coacă holdele“, să apere copiii de boli și altele.

După informațiile mai vechi ceata colinda mai multe sate, în timp ce sursele documentare recente limitează acțiunea ei la nivelul unui singur sat, în vatra sau în vatra și moșia acesteia. Drăgaicele făceau pași dansați, săreau și duelau cu coasele, mai ales atunci când se întâlneau două cete, rupeau bucăți din năframele purtate și le împărțeau pe la casele colindate. Data de desfășurare a Drăgaicei (jocul este atestat în sudul și estul țării unde Sînzienele se numesc Drăgaice) este fixă, 24 iunie, în imediata apropiere a solstițiului de vară, când, după credința populară, Soarele joacă de bucurie în momentul răsăritului. Timpul care se naște la solstițiul de iarnă, marcat de creșterea zilei „cu cât se mișcă puiul în găoace“, ajunge la maturitate la solstițiul de vară. O dată cu maturizarea timpului se maturiza însă și recolta, în special grâul, care urma să fie recoltat. Apariția coasei nu poate avea altă semnificație în acest străvechi obicei decât secerarea (omorârea) plantelor care și-au împlinit menirea parcurgând drumul de la sămânța semănată la sămânța recoltată. De aici până la reprezentarea morții cu coasa în spate cu care seceră neîncetat viețile omenești este numai un pas. Moartea cu coasa este simbolul introducerii omului în marele ritm al naturii: omul este o sămânță care germinează, crește, se înmulțește și moare. Duelul cosmic dintre vară și iarnă, dintre zi și noapte este câștigat într-un an de două ori de forțele benefice și de două ori de forțele malefice. Lupta cu coasele, ca și opoziția dintre dansatoarele perechi amintesc de ceea ce se petrece în alt dans ritual, jucat inițial la echinocțiul de primăvară, Călușarii. Drăgaicele par a reprezenta cele două forțe aflate în permanentă opoziție, dar care își împart victoriile cu exactitate astronomică.

Boul înstruțat

Alaiul nupțial al zeului adorat, în ipostaza zoomorfă a boului împodobit, desfășurat la solstițiul de vară (Sînzienele sau Rusalii), este numit Boul Înstruțat, Boul de

Sânziene, Dracii etc. Scena sângeroasă a cultului preistoric când taurul era sacrificat violent la solstițiul de iarnă, este amintită de moartea simbolică a măștii taurine numită, în unele colinde românești de Crăciun, Turcă sau Boriță (feminine populare ale taurului și bouului) și de răgetul imitat de instrumentul ce-i poartă numele, buhaiul din cetele de Plugușor la Anul Nou. De la moartea și renașterea taurului, substituit al zeului, la solstițiul de iarnă până la nunta divină celebrată la solstițiul de vară, cultul era întreținut prin sărbători și obiceiuri specifice: Marcul Boilor, Sângiorzul Vacilor și altele. Perioada de gestație a vacilor are aceeași lungime cu cea umană: nouă luni. După apariția creștinismului, părinții Bisericii creștine au suprapus peste moartea și renașterea zeului substituit de taur (Mitra sau Dionysos) nașterea Pruncului Iisus (Crăciunul), iar peste alaiul său nupțial, desfășurat probabil la echinocțiul de primăvară, Învierea Mântuitorului. Dacă nașterea zeului precreștin Mitra a fost compatibilă, într-un anumit sens, cu nașterea lui Iisus, motiv pentru care Biserica creștină a tolerat, tacit, dansul ritual al Turcii sau Boriței la Crăciun, alaiul nupțial al zeului taurin nu putea să se desfășoare în paralel cu jertfa lui Hristos la Paște. Din acest motiv, marile sărbători dedicate zeului fertilizator al Universului, substituit de cal (Călușul) sau de taur (Boul Înstruțat) au fost împinse în afara ciclului pascal, la Sânziene (Boul Înstruțat) și la Rusalii (Călușul). Obiceiul se mai păstrează, local, și astăzi. Feciorii aleg un bou și nu un taur să reprezinte tinerețea și vigoarea nestăvilită a zeului din motive practice: ei au nevoie de un animal docil care să se lase împodobit și plimbat pe ulițele satului. Când în unele așezări au dispărut boii de muncă, rolul taurului fecundator a fost preluat de vacile împodobite. Ceremonialul nupțial este structurat pe mai multe secvențe rituale:

– organizarea cetei de feciori și alegerea, cu două săptămâni înainte de „nuntă“, a bouului care va juca rolul zeului. El trebuia să fie alb sau bălțat, cu coarne mari și cu deschidere largă între ele, cu mers frumos și capul ridicat.

Din momentul alegerii, boul se bucură de un tratament privilegiat: este bine spălat, hrănit și țeșălat, mai puțin muncit;

– izolarea boului de lumea profană a satului în noaptea dinaintea ceremoniei nupțiale;

– feciorii priveghează în jurul focului aprins într-o poiană din pădure, păzesc cu mare atenție boul care paște în voie, inclusiv prin semănături, jupoaie coaja cireșilor sălbatici din care își confecționează curelele, carâmburile și coifurile cu care se vor masca, împletesc o cunună din flori de câmp, simbol al cununiei purtat de zeul-mire în timpul ceremoniei, cioplesc o cruce din lemn pe care o va purta boul pe frunte, discută subiecte cu tematică erotică;

– gătitul „mirelui“ în dimineața zilei de nuntă prin îmbrăcarea corpului cu un covor sau cu fețe de masă frumos cusute de fetele din sat, cu brâie, panglici și podoabe obișnuite mirilor, cu clopoței prinși de coarne, cu crucea de lemn prinsă în frunte și cu cununa din flori pe după gât. În satele unde apar în alaiul nupțial mascați, feciorii își pun coifurile pe cap, își înfășoară pulpele picioarelor cu carâmbi, se încing cu curele din scoarță de cireș, se ung pe față cu grăsime și își dau cu cenușă, își caută câte o nuiă lungă și cu câteva frunze în vârf, să șuiere puternic sau să imite răgetul taurului când o rotesc în aer deasupra capului. Unul dintre feciori, numit „Curva“, se îmbracă cu haine femeiești iar un băiat de 10-12 ani, numit „Pădure“, se îmbracă în frunze și crenguțe de stejar și fag. După priveghiul nocturn din pădure și mascarea lor, feciorii devin personaje sacre în anturajul zeului, îl apără și participă alături de el la fecundarea mediului înconjurător;

– formarea alaiului nupțial și intrarea zgomotoasă în sat, după încheierea slujbei la biserică. În satele unde apar mascați, alaiul are următoare ordine: Pădurea care merge înainte, Dracii care înconjoară Curva, taraful lăutarilor și, în fine, Boul Instrușat încadrat de feciori uneori înarmați cu puști din lemn, sau din perechi, fete și feciori. Doi feciori țin în mână câte un corn al boului și îi scutură clopoțeii la

porțile gospodariilor pentru a-și anunța prezența; desfășurarea pe mutește a alaiului nupțial, în ritmul muzicii și în sunetele ciudate scoase din învârtirea nuielilor cu frunze în vârf. Pe melodiile sprintene de joc ale lăutarilor, Dracii țopăie, sar, se apropie cu gesturi grotești de oameni, se strâmbă la ei și îi amenință. Curva își joacă rolul fără reținere, este îmbrățișată și sărutată de Draci, se culcă cu ei pe pământ imitând actul sexual și orgiile din cortegiile dionisiace;

– după ce parcurge întregul sat alaiul revine la gospodăria de unde a fost ales boul. La apropierea alaiului, gazda deschide larg porțile, Boul Înstruțat înconjoară de trei ori masa din mijlocul curții pe care se găsește un blid cu grâu și o sticlă de băutură imitând parcă Dansul Isaiei din ritualul creștin dar și jocul ritual din timpul nunții țărănești numit „De trei ori pe după masă“. I se scot crucea de pe frunte, țesăturile și podoabele de pe corp și apoi este dus să se odihnească;

– feciorii mascați merg la râu unde își dezbracă hainele de Draci și se scaldă în apa sfințită cu o zi înainte de preot. După scaldă lor se grăbesc să intre în râu și alți săteni, convinși că vor deveni sănătoși, voinici și norocoși dacă vor atinge apa în care s-au spălat Dracii din alaiul Boului Înstruțat;

– ospățul cu mâncare, băutură, joc și voie bună.

Ceremonialul a fost atestat, în diferite variante locale și stadii de involuție, în Țara Oltului, Țara Bârsei, Țara Hațegului, Valea Țibleșului, Podișul Târnavelor, Câmpia Transilvaniei, zonele Sibiu, Alba Iulia și altele

Locul aparte al Sânzienelor în Calendarul popular este subliniat, așa cum s-a mai afirmat în paginile anterioare, de culegerea rituală a plantelor de leac (sânziana, usturoiul, cicoarea, cimbrisorul, trifoiul alb, spânzul, sulfina și altele) și de indicarea celei mai mari zile din an, a solstițiului de vară, prin două repere importante: înfloritul sânzienelor și amuțirea cucului. Marcând perioada de coacere a recoltelor de grâu, orz, secară, Sânzienele prezentau

o valoare generală. Cu mult interes era aşteptată sărbătoarea aceasta de către doftoroaiele satelor noastre, pentru a culege diferite plante de leac, şi de către tineri, în special de fete, pentru a afla câte ceva despre problema lor presantă, căsătoria. Prin diferite practici, fetele sperau că îşi vor vedea în vis ursitul şi că vor deveni, scăldându-se în noaptea sau în zorii zilei de Sânziene, în rouă şi apa râurilor, „frumoase şi curate ca apa neîncepută“. Tradiţia maramureşeană susţine că în această zi o frumoasă zână, Frumuşeaua Verii, se scaldă în apa Vişeuului şi apoi se îmbracă într-o rochie lungă, de culoare albă şi lucrată din flori de sânziene. De aceea şi fetele s-ar scălda, la miez de noapte, în apa Vişeuului, în locuri tănuite (Bogdan, Olos, Timiş, 1980, p. 85).

SÂNPETRU DE VARĂ

În ceea ce privește Sânpetru, nu transformarea celor doi sfinți creștini (Pavel și Petru) într-unul păgân este esențială, ci atribuțiile primite de acesta în Calendarul popular, întrucât marchează miezul verii agrare și perioada secerișului. Sânpetru de Vară, a preluat data (29 iunie) și numele Sfântului Apostol Petru din Calendarul creștin. În Panteonul românesc Sânpetru de Vară este despărțit de fratele său, Sânpetru de Iarnă, patron al lupilor, de aproximativ o jumătate de an. În tradiția populară Sânpetru apare fie ca personaj pământean, fie ca divinitate celestă. În vremurile imemoriale, când oamenii erau foarte credincioși, Sânpetru de Vară umbla pe Pământ, singur sau însoțit de Dumnezeu. Adesea, Dumnezeu îl consulta la luarea unor decizii. În povestirile și snoavele populare Sânpetru este un om obișnuit: se îmbracă în straie țărănești; se ocupă cu agricultura, creșterea animalelor și, mai ales, cu pescuitul; i se întâmplă lucruri hazlii pentru calitatea lui de „sfânt“ (i se fură caii sau boii chiar în vremea aratului, petrece și joacă la cârciumă, are o drăguță pescăriță, se îmbată și este bătut de oameni); intră slugă la Diavol; este iscoada lui Dumnezeu pe Pământ și altele. Fiind credincios, foarte harnic și bun sfetnic, Sânpetru este luat de Dumnezeu în cer unde îi încredințează porțile și cheile Raiului. Acolo, fiind mai mare peste cămările cerești, împarte hrană animalelor sălbatice, în special lupilor, fierbe grindina pentru a o mărunți prin topire și a deveni mai puțin periculoasă etc. La marile sărbători calendaristice (Crăciun, Anul Nou, Bobotează, Măcinici, Sângiorz, Sânziene) Sânpetru poate fi văzut de pământeni la miezul nopții, când se deschide pentru o singură clipă cerul, stând la masa împăratească în dreapta lui Dumnezeu. Sânpetru este cel mai cunoscut „sfânt“ al Calendarului popular. Importanța sărbătorii este subliniată de postul care o precede, Postul lui Sânpetru, care, spre deosebire de Postul Paștelui, Postul Crăciunului

și Postul Sântămăriei, are număr variabil de zile. Local, sărbătoarea era anunțată de anumite repere cosmice și terestre: apariția licuricilor, amuțitul cucului, răsăritul constelației Găinușei și altele.

Târgul de fete

Târgul Găinii este o sărbătoare preistorică ținută pe Muntele Găina din Munții Apuseni și dedicată zeiței neolitice Gaea, protectoare a femeilor măritate, sinonimă cu Târgul de Fete. Cultul preistoric al zeiței, identificată de etnologi cu Sânziana, Maica Precesta, Dochia, Drăgaica, este întreținut de români, fără să-și dea seama, prin numeroase sărbători și obiceiuri, unele desfășurate pe munți (Târgul Găinii, pelerinajul de Sântămărie de pe Muntele Ceahlău), altele coborâte în zonele de deal și câmpie (Târgul Drăgaicei de pe Muntele Penteleu coborât la Buzău). Vechimea multimilenară a sărbătorii zeiței Gaea, devenită ulterior Târgul de Fete de pe Muntele Găina, este susținută de argumente astronomice (Cloșca cu Pui, Găinușa sau Cloța, care este văzută pe firmament în perioada solstițiului de vară, când se ține Târgul Găinii), etnologice (Găina, pasăre fantastică, cu aripi și ouă de aur, care apare în unele legende din Munții Apuseni), toponimice (numele Muntelui Găina din Masivul Apuseni) și altele. Întâlnirile solstițiale din Munții Carpați unde se înălțau rugi divinităților celebrate în luna iunie au asimilat de-a lungul timpului funcții noi: schimb de produse, petrecere, distracție. Acestea fac parte din patrimoniul cultural și istoric al Vechii Europe.

Un joc ritual care se desfășura la solstițiul de vară, mai precis la Sânpetru, a fost atestat și la macedo-români. Acesta se numea jocul Sclavilor și era executat numai de tineri de la 14 ani în sus. Deși la prima vedere jocul pare a avea ca temă încercarea puterilor, el are semnificații străvechi care se leagă de ritualul calendarului, de împlinirea și victoria forțelor naturii la solstițiul de vară. Este interesant că unele jocuri ale tinerilor din ținuturile pericarpatice păstrează elemente din jocul Sclavilor (Pamfile, 1910, p. 156-160).

RUSALIILE

Ciclul de sărbători grupate în jurul sărbătorii numită popular Duminica Mare este cunoscut sub numele de Rusalii. Acest ciclu, care marchează încheierea sărbătorilor mobile, se compune de obicei din șase zile: Moșii de Vară sau Sâmbăta Rusaliilor, Duminica Mare, Rusaliile (luni, marți și miercuri) și Joia Nepomenită (ultima joi din ciclul Joilor Verzi). Spre deosebire de Țara Românească și Moldova, în Transilvania și Banat prima zi de Rusalii era celebrată în Duminica Mare. Sub influența creștinismului, mai precis a sărbătorilor pascale, Rusaliile au devenit sărbătorile de vară cu cele mai evidente practici dedicate spiritelor morților. Fiind mereu în iunie, luna solstițiului de vară, Rusaliile au asimilat numeroase elemente specifice renovării timpului. După unele informații etnografice Rusaliile „sunt rupte din Sântoaderi“; au un mod asemănător de a pedepsi oamenii prin „luatul din Rusalii“ și „luatul din Sântoaderi“ (Fochi, 1976, p. 316), au o sărbătoare comună, Todorusale (Mangiuca, 1883, p. 15).

Implicarea Rusaliilor în ritualul scurgerii anuale a timpului este sprijinită, printre altele, de natura lor mitologică. Poporul le considera niște zâne cu puteri extraordinare care zboară prin văzduh și coboară uneori pe pământ pentru a juca și a face rău oamenilor. Spre deosebire de zânele frumoase din basme, Rusaliile erau considerate niște babe hidoase care călătoresc prin aer înarmate cu tot felul de unelte tăioase, niște fecioare gârbove și bătrâne rămase de pe timpul lui Alexandru Împărat, care cântă și joacă în anumite zile pe la răspântii, poieni, puțuri, cruci, hotare. Rusaliile, trei sau nouă la număr, ar fi, conform opiniei lui Tudor Pamfile, sinonime cu lelele cunoscute în popor sub diferite denumiri eufemistice: Milostivele,

Măiestrele, Vântoasele, Bunele, Dânsele, Puternicele, Frumoasele, Fetele Câmpului, Fetele Codrului, Vitezele, Harnicele, Sfintele, Șoimanele și altele. Zânele, denumire generică pentru Rusalii și Iele, întruchipau forțele năprasnice care își arătau adevărata putere producând îmbolnăvirile neuropsihice („luatul minții“, „luatul gurii“, „luatul piciorului“, „luatul șalelor“ sau alte rele) la Armindenii, Sfredelul sau Stratul de Rusalii, Oarbele-Șchioapele și, mai ales, la Rusalii.

Cultul morților și alungarea spiritelor potrivnice

Conform unor credințe populare, spiritele morților care părăseau mormintele la Joimari trebuiau să se înapoieze la locurile veșnice la Rusalii. Se considera că după o petrecere de peste 50 de zile printre cei vii, spiritele morților deveneau foarte agresive când era vorba să se întoarcă în lumea lor subpământeană. Numele (lat. *rosalia*) care ne poartă cu gândul la sărbătoarea romană a rozelor, când se puneau trandafiri pe morminte, credința că până la Rusalii le era permis spiritelor morților să sălășuiască printre cei vii, sinonimia dintre Rusalii și strigoi în descrierea Călușarilor făcută de către Dimitrie Cantemir, atestată și de informațiile etnografice, Moșii de Vară și pomenile date în sâmbăta și duminica Rusaliilor, practicile efectuate cu această ocazie în cimitire și legate de cultul morților (Pamfile, 1910, p. 18-75) ar înclina balanța spre ipoteza că Rusaliile reprezentau spiritele morților devenite rebele când li se încheia permisiunea de a se plimba nestingherite în lumea de aici.

La nici o sâmbătă a morților poporul nu acorda atâta atenție pomenilor ca la Moșii de Rusalii, Moșii cei Mari, Moșii Duminicii Mari sau Moșii de Vară. Spiritele morților trebuiau împăcate cu pomeni abundente pentru a fi determinate să se întoarcă de bunăvoie la locurile lor. De la târgurile specializate femeile își procurau din timp vasele din ceramică și din lemn ce aveau să le împartă pentru

morții din familie. Cofele, cofițele, oalele, ulcelele, străchinile, farfuriile. lingurile se împodobeau cu flori de grădină sau de câmp, se umpleau cu apă, băutură și mâncare gătită pentru a fi date împreună cu colaci, pâine și lumânări pe la vecini, rude, prieteni. Prin unele sate bucovinene, nimeni din cei de-ai casei nu mânca până nu împărțea pentru morți, „pentru că în această zi se cuminică, [...] și dacă unul din neamul celor morți mănâncă, atunci cei morți din neamul său nu se pot cuminica“ (Pamfile. 1910, p. 9), iar în satele din Țara Românească femeile obișnuiau să plângă la morminte, crezând că „păcătoșii se trimit din nou în munca iadului“ (Pamfile, 1910, p. 8). La aromânii din Peninsula Balcanică obiceiul cerea ca pomenile să se dea chiar la morminte, ca la înmormântările propriu-zise (Pamfile, 1910, p. 10). Se considera că sunt și spirite ale morților care, din anumite pricini, nu mai doreau să se întoarcă în morminte. Acesta era, probabil, motivul pentru care, în unele zone ale țării, „seara înspre Duminica Mare trebuia să se ungă ferestrele cu usturoi și leuștean, spre a feri gospodăriile de duhurile rele (Pamfile, 1910, p. 16).

Prinșul verilor și verișoarelor

A doua zi după Moșii de Vară, în Duminica Mare, se obișnuia în Muscel, Argeș, Dâmbovița, Prahova ca fetițele „să se prindă de-a suratele sau de-a verișoarele“, iar băieții „de-a verii“ în cadrul unor ritualuri când se schimbau pomeni și se făceau legăminte până la moarte. Între „verișoarele“ și „verii“ prinși la Duminica Mare se legau prietenii trainice: își spuneau reciproc secretele, se ajutau în viață ca niște adevărați frați și surori. An de an, în această zi, suratele urmau să-și împartă pomeni și să petreacă, iar verii numai să se cinstească. Deși tinerii de vârstă preadolescentă se grupau pe sexe până la moarte, micile comunități de două până la patru persoane deveneau foarte active în perioada nupțială și, în general, în perioada de tinerețe. Obiceiul însurășitului și înfărtășitului se desfășura în

Duminica Mare, deci după sâmbăta Moșilor și înainte de Rusalii, sărbători dedicate spiritelor morților. Apariția pomenii în timpul legământului lasă să se întrevadă o semnificație extrem de interesantă pentru mentalitatea arhaică a poporului nostru: constituirea „aici“ a unor grupe bazate pe sex, vârstă și afecțiune, care urmau să se mențină și „acolo“, după moarte. În socotelile oamenilor cu eternitatea intra, alături de pomenile în alimente, băutură, haine pe care și le dădeau ei înșiși sau urmașii lor, și constituirea unor mici cadre sociale din care să facă parte în postexistență.

Mățuțatul fetelor

Acesta este un legământ juvenil până la moarte între fete, pe alte criterii decât cele de rudenie (prietenie, afinitate sufletească), în ziua de Mătcălău, sinonim cu Însurășitul și Înfărășitul (Datul de-a Verii și Verișoarele, Însoțirea). Ceremonia se desfășoară în casă, în jurul unei mese, sau în grădină, în jurul unui pom fructifer, de obicei un măr înflorit. În cazul în care legământul se face în casă, acesta se compune din următoarele secvențe: înțelegerea între fetele care doresc să se prindă Mățuțe sau Surate, prepararea unei turte din făină de grâu de către o femeie iertată sau o fată curată; alegerea unei gazde care oficiază și legământul; așezarea fetelor în jurul mesei împodobite cu turta coaptă și presărată cu sare; decuparea unei cruci din turta coaptă și înmuierea ei cu atâtea picături de vin câte fete se prind Mățuțe sau Surate; tăierea și împărțirea crucii înmuiate în vin cu un ban de argint, în atâtea bucăți, câte fete se prind surate; mestecarea și înghițirea turtei sacre primită după tăierea ei cu moneda de argint; invocarea solemnă a zeului:

„Mătcălău, Mătcălău!
Roagă-te lui Dumnezeu
Să ne ferească de rău

Că și noi cât vom trăi
În tot anul te-om cinsti
Te-om cinsti cu chiți de flori
L-aste mândre sărbători!
Te-om cinsti și pomeni
Cum Măcuțe ne-om numi
Până-n lume vom trăi!“

Ceremonia se încheie după îmbrățișarea și sărutarea Suratelor, cu un ospăț la care participă părinții și rudele lor apropiate. Banul de argint este tăiat în atâtea bucăți câte fete s-au legat Măcuțe. Bucata primită de o Surată este păstrată cu mare grijă întrucât la înmormântare i se pune în sân pentru a fi recunoscută de celelalte Surate pe „lumea de dincolo“. În timpul vieții Suratele se vizitează, an de an, la Mătcălău, cu care prilej își aduc daruri și buchete de Măcuțe (flori de primăvară). Local, în ziua de Mătcălău, se înfărtăteau, după un scenariu asemănător, și feciorii (Banat).

Lioara

Dansul funerar jucat de obicei de fete în cimitirul satului, într-o zi a morților în a doua zi de Paște, de Dumini-
ca Tomii sau de Rusalii, sinonim cu Jocul pe Morminte, Moara, Mioara, Luminioara, Milioara, Lilioara, Încâlcita, Jocul Felegii, De-a Capătu se numește Lioara. Ceremonialul începe în cimitir, motiv pentru care este numit, local, și Jocul pe Morminte, înconjoară biserica după care se continuă pe ulițele satului, peste câmpuri, spre satele învecinate prin antrenarea și a altor persoane. În timpul jocului rolul suratelor din Lumea de dincolo care poartă nume de flori (Lioara, Viorica, Milioara, Luminioara etc.) este preluat de suratele lor din lumea de aici. Dansul se compune din două secvențe ceremoniale: împărțirea suratelor în două cete inegale (una din cete are o surată în plus); trecerea suratelor din ceata mai mare în ceata cea mai

mică, câte una, în ordinea textului rostit sau cântat de participante sub formă de dialog (fetele din ceata mică sunt invitate să-și aleagă o surată din ceata cea mare) cu scopul, subînțeles, al refacerii echilibrului între Lumea de aici și Lumea de dincolo:

„– Lioară, Lioară,
Flori de milioară,
Ce rându-i de rând
Lioară, Lioară,
De-i mai mult la voi,
Mai puțin la noi?
– Dacă ție-ți pare
Că-i mai mult la noi,
Mai puțin la voi,
Vino și-ți alege
O fată frumoasă,
Cu sprânceana trasă ...“

Urmează formarea perechilor (o surată de aici și alta de dincolo); construirea podului (un fel de tunel) prin ridicarea brațelor suratelor perechi care se țin de o nuia, batistă, feleguță, năframă; trecerea alegorică, dintr-o lume în altă lume, a persoanelor însoțite simbolic pe sub pod (tunel). Textul, rostit sau cântat pe o melodie caracteristică folclorului copiilor sau specifică numai Lioarei, are versurile penta- și hexasilabice, caracteristice poeziei de ritual și, ca urmare, de mare vechime. Melodia este un gen muzical aparte, bine încheiat și sensibil diferențiat de alte genuri.

Jocul printre morminte este atestat și în unele cimitire oltenești în sâmbăta Rusaliilor, zi a anului când acestea devin mai populate ca vetrele de sat. Acolo, după *cântatul* (bocitul) morților dis-de-dimineată, oamenii mănâncă, beau și se distrează ziua întreagă, împreună cu sufletele morților. În Colinele Tutovei Jocul pe morminte a fost transferat din cimitir la priveghiul de înmormântare. Și

În acest caz participanții se împart în două cete: fetele în casa mortului și băieții pe prispă. În unele sate fetele își pun nume de flori și, ca urmare, băieții le cheamă afară strigându-le numele de floare. Băieții, care încep cântecul, strigă, pe rând, toate fetele din casă. Adesea, când în casă rămâne o singură fată, se schimbă rolurile, aceasta cheamă pe cei de afară. În forma veche, fetele din casă erau cheamăte de trei ori, ultima oară fiind strigat mortul. Regulile jocului sunt aceleași, cu observația că în unele variante ultimul nume strigat este mortul:

„ – Tot la noi mai mulți
Și la voi mai puțini,
Dați merioarelor,
Surioarelor!
– Vouă ce vă place,
Poftiți și v-alegeți,
Dați merioarelor
Surioarelor! ...“

(Ciubotaru I. H., 1999).

Sub diferite forme, jocul pe morminte, Lioara, și cântecul de priveghi, Merioare, au trecut astăzi în folclorul copiilor, fiind cunoscute variante, surprinzător de unitare, pe întreg teritoriul României.

Ramura verde

În sâmbăta Rusaliilor feciorii din satele moldovene aduceau din hotar ramuri de tei cu care se împodobeau ferestrele și ușile caselor, stâlpii prispelor și porților. În Oltenia, de pildă în Dolj, ramurile puteau fi și de plop sau stejar. Se considera că acestea aveau puteri nebănuite împotriva forțelor malefice, extrem de virulente la Rusalii și la Joia Nepomenită, când încercau să intre în gospodărie, în casă, în grajduri pentru a ologi oamenii și animalele. În Moldova, cu aceste ramuri se amenințau norii aducători de

grindină, iar în Vâlcea, cu frunzele de tei, mure, soc, jaleș și altele, adunate la Moșii de Vară sau în Duminica Mare, se vindecau diferite boli de-a lungul anului (Pamfile, 1910, p. 12-13).

Teiul este, în spiritualitatea românească, un arbore sacru, substituit fitomorf al zeiței mamă neolitice, protectoare a oamenilor și animalelor. El este invocat în riturile de aducere a ploii, în practicile magice de alungare a pericolelor (boli, furtuni). Din trupul lui divin se confecționează instrumente sacre toaca din lemn, care mângâie și cheamă credincioșii la biserică, buciumul din coajă, cu care sunt alungați strigoii și moroii în noaptea de Sângiorz), icoanele de lemn, biciul împletit din coajă al Mutului, zeu cabalin al cetei Călușarilor. Copăița pentru scalda copilului și leagănul, piese încărcate cu numeroase simboluri, sunt confecționate, de cele mai multe ori, din lemn de tei. Prin calitățile sale apotropaice, el este implicat în practicile magice de întemeiere a așezărilor, de unde și numeroasele nume de sate românești cu rădăcina provenită de la tei (Teiu, Teiuș, Teișani) sau cu numele lui slav (Lipova, Lipnița, Lipovăț, Lipcani). Sub tei este un spațiu ocrotitor pentru om, inaccesibil spiritelor malefice (Dracul, Ielele, Rusaliile). Acolo dorm bolnavii pentru însănătoșire, se efectuează diferite rituri și practici precreștine, se întâlnesc îndrăgostiții. Spre deosebire de arborele sacru care substituie zeul tată indo-european (Stejarul), teiul nu este strănit de Sântilie în timpul furtunilor de vară. Ramurile lui, înfipite printre culturi, în morminte, legate în coarneau vitelor, sau care încing mijlocul femeilor sau împodobesc casele și anexele gospodărești la Rusalii (Duminica Mare) alungă strigoii și moroii. Teiul este la loc de cinste în mai multe sărbători ale Calendarului popular: Sângiorz, Constantin și Elena, Paște, Rusalii (Duminica Mare), Schimbarea la Față. Local, în Oltenia, Duminica Mare este numită Duminica Teiului. Ca o adevărată mamă a naturii, teiul oferă omului nu numai protecție magică, ci și leacuri împotriva bolilor, instrumente cultice și de uz gospodăresc,

fibre de legat. În vremurile cu cataclisme social istorice (invazii, războaie, epidemii) și naturale (inundații, grindină, secetă) din coaja teiului măcinată la râșniță se obținea mălai mâncat, conform cântecului popular, cu dragavei (ștevie):

„Foaie verde de turiță
Hai Drăghici la râșniță
Să râșnim mălai de tei
Să mâncăm cu dragavei“.

Prezent în obiceiurile de Rusalii este și alt pom cu semnificații deosebite în spiritualitatea românească, nukul, arbore sacru (*Juglans regia l.*) din fam. *Juglandaceae*, substitut fitomorf al zeiței vegetației. Părțile trupului său (rădăcina, tulpina, frunza, floarea și fructul) sunt implicate în numeroase practici magice care exprimă ideea morții și renașterii divine. În ceremonialul Lăzărelului din sudul României eroul vegetațional, Lazărel, pleacă de acasă cu oile sau cu caprele, se cațără în copac pentru a doborî frunză animalelor, cade și moare, surioarele îl scaldă în lapte dulce îl îmbracă în frunze de nuc și, în momentul în care i se aruncă scaldă pe sub nuci, mortul se metamorfozează, în hora veselă a lăzăriștelor, în flori și vegetație luxuriantă. Moartea și renașterea anuală a eroului reconstituite de textul folcloric, păstrează amintirea ceremoniilor antice dedicate zeilor vegetației (Dionysos, Adonis, Afrodita, Attis, Osiris). După unele tradiții populare, corpul neînsuflețit al lui Lăzărel a fost găsit și bocit de sora lui mai mare, care era nevasta lui Dragobete și nora Babei Dochia. Frunzele nukului sunt puse în prima scaldă a copilului iar apa este aruncată la rădăcină de nuc pentru ca lăhuza să nască și alți copii; ca să crească, pâinea ne-coaptă este așezată sub țest pe foi de nuc etc. Frunzele de nuc și ramurile de salcie *împroorau* locurile vulnerabile în fața forțelor malefice (casele, anexele gospodărești, porțile și stâlpii gardului, crucile și mormintele din cimitire) în

noaptea de Sângiorz sau erau duse la biserică în zilele de Florii și Duminica Mare (Rusalii) pentru a fi sfințite. Ramurile de *proor* se crede că au puteri miraculoase: aruncate în fântână pe vreme de secetă dezleagă ploile, vindecau bolile copiilor trecuți prin cercul format din ramuri sau scăldați în apa în care s-au fiert frunze de nuc, fertilizau pomii neroditori. Fiind un arbore sacru, el poate fi semănat de păsările cerului și numai plantat de om. Cel care seamănă nucă, va muri când nucul va crește cât grumazul. Ca substitut al unei zeități vegetale ariene, nucul este opusul zeului uranian Sântilie care îl trăsnește, îi usucă sau îi înnegrește miezii de nucă în timpul fulgerelor. Din acest motiv, omul nu trebuie să se adăpostească sub nuci în timpul furtunilor. Nuca, fructul nucului, este o jertfă obișnuită pentru morți; precum grâul (fiert sau colac făcut din făină de grâu) nuca nu poate lipsi din principalele alimente rituale (coliva, Măcinicii) și din darurile primite de copiii colindători la Crăciun. Fără a fi frumoasă, floarea nucului este folosită în descântecele de aflare a ursitei și aducătoare de noroc dacă este purtată la brâu. Din lemnul de nuc se confecționează obiecte purtătoare de simboluri străvechi: jugul boilor, butucii roților de car și, așa cum spune cântecul oltenesc, sicriul la înmormântare:

„Și-am să las cu jurământ
Să-mi facă coșciug de nuc
Și fereastră la mormânt
Să nu putrezesc curând,”

Nucul are, de asemenea, numeroase întrebuințări în medicina și cosmetica populară, în industria casnică (apreciată vopsea vegetală) și altele. Zilele din Calendarul popular în care apar practici legate de nuc sunt: Sfântul Gheorghe (23 aprilie), Florii, Ispas, Duminica Mare (Rusalii), Cârstovul Viilor (14 septembrie, Ziua Crucii).

O altă specie vegetală cinstită la această dată este *socul*, arbust (*Sambucus nigra* l.) sacru din. fam. *Caprifo-*

liaceae specific civilizației lemnului. El își punea pecetea (cercurile obținute prin presarea aluatului cu țevile confecționate din tulpinile de soc) pe colacii antropomorfi la Măcinici și pe alte aluaturi sacre (prescurile) dedicate morților. Împreună cu alte plante sacre (bozul), socul este ars pe rugurile funerare aprinse la Joimari sau la alte sărbători calendaristice. El ar avea înfățișare antropomorfă: rădăcină cu chip de om, tulpini goale în mijloc precum oasele. Locurile unde cresc socii, nefavorabile pentru construirea locuinței, sunt adăposturi preferate, precum streșinile bisericilor, alese de Draci pentru a nu fi trăsniți de Sântilie pe timp de furtună. Bățului de soc i se solicită ajutor în descântecele *pe ursită*:

„Tu, bâț de soc
Să nu-i dea a sta-n loc!
Să-l trântască,
Să-l izbească,
La scrisa lui să-l pornească!“

în cele de influențare a hotărârilor judecătorești:

„– Bună ziua, soc mare,
Domn mare,
Ce rudă e mă-ta cu tată-tău?
– Nimic nu e.
– Nimic să nu se aleagă de la judecată în divan!“

Refuză, în schimb, să-i spună Maicii Precesta unde s-au ascuns spiritele malefice producătoare de suferințe:

„– Bună ziua, Soc mare,
– Mulțumesc dumitale.
– N-ai văzut
De când ai șezut
Pe Deochetoarea cu Deochetoriu,
Pe Frigura cu Frigoriu,

Muma Pădurii cu Pădorioiu,
Striga cu Strigoiu,
Bântuiala cu Bântuitorul,
Metrica cu Metricioiul“

Frunzele, coaja, florile de soc, mai ales cele sfințite la biserică în ziua de Duminica Mare, sunt folosite frecvent în medicina populară.

Plantele cu puteri magice, de care se fereau Rusaliile, erau însă avrămeasca, cristineasca, leușteanul, odoleanul, pelinul, și, firește, usturoiul. Acestea se purtau în zilele de Rusalii la brâu, la pălărie sau în căciulă, în mână sau se puneau pe mese, în pat, sub perne, între haine. În sfârșit, la Rusalii se efectuau numeroase practici de divinație, vrăji și descântece, se credea că ard comorile și se deschide cerul, se făceau pronosticuri meteorologice.

CĂLUȘARI

Dintre toate dansurile rituale românești, cel mai cunoscut a fost și rămâne jocul Călușarilor. Datorită vechimii ancestrale „foarte probabilă preistorică, vădit preromană“ (Bîrlea, 1982, p. 64), în jocul Călușari s-au contopit, prin suprapunerea unor sărbători celebrate la date diferite, două reprezentări mitologice principale: una legată de venerarea Ielelor (Rusaliilor, Vântoaselor etc.) și cealaltă de cultul cabalin. Jocul Călușari cuprinde însă și alte elemente compozite a căror asociere pare a fi de mare vechime. Ne referim, de pildă, la cultul morților care este, în cazul Călușarilor, dependent de cultul cabalin, bine structurat ritual. Substratul cabalin este sprijinit de elemente evidente, ușor de recunoscut: numele jocului („călucean“ în Moldova și în Banat, „căluș“ în Banat și Transilvania, „căluș“ și „călușar“ în Oltenia și Muntenia); numele de „căluș“ sau „cal“ al unor piese de recuzită (steagul în Vâlcea, falusul cioplit în lemn și purtat de mut în Vâlcea); purtatul pintenilor de către toți membrii cetei de călușari; săriturile ca peste cal efectuate de membrii cetei înainte de constituirea acesteia; figurile din timpul dansului care imită tropăitul cailor. Aceste detalii „arată nu numai o strânsă dependență de cal, ci chiar o încercare de a se integra în speța cabalină, deși într-o formă mai evoluată decât cea observată la unele populații din celelalte continente“ (Bîrlea, 1982, p. 43).

Călușul este un ceremonial de mare spectacol în care Mutul Călușului, zeu cabalin și protector al cailor și sezonului călduros al anului, petrece și se desfătă împreună cu anturajul său divin, ceata călușarilor, în săptămâna Rusaliilor sau a Călușului. Dansul cuprinde practici și formule magice, dansuri și acte rituale executate de o ceată masculină strict ierarhizată: Mut, vătaf, ajutor de vătaf, stegar,

călușari de rând. Starea euforică și coeziunea mistică între participanți, legați prin jurământ de credință și complicate rituri de consacrare, sunt obținute prin executarea, până la epuizare fizică și psihică, a dansurilor sacre după melodii de joc cântate de lăutari, care nu fac parte din ceată. Astfel, dansurile călușărești au același efect ca bețiile rituale de la Anul Nou (Revelionul, Îngropatul Crăciunului, Iordănitul Femeilor).

Jocul Călușului poartă cu sine funcții și semnificații diferite ca vechime și semnificație: *petrecerea zeului cabalin* substituit de o mască purtată de Mut, de o efigie (steagul Călușului), un totem (Ciocnitul Călușului) în care apar excese, urme ale unor practici orgiastice; *transferul magic al fertilității* divine prin vrăjirea, în timpul jocului, a bolovanului de sare, dat apoi vitelor pentru prăsire și înmulțire, și a blidului cu semințe pentru însămânțarea și rodnicia ogoarelor; *grăbirea căsătoriei* și fertilizarea simbolică a tinerelor neveste prin intrarea lor în hora călușarilor și prin atingerea lor cu phalusul purtat de Mut; *vindecarea persoanelor luate din Rusalii, luate din Căluș* etc. prin transferul magic al sufletului sănătos de la oala de lut spartă cu bățul de Mut sau vâtaf, de la puiul de găină sacrificat violent sau de la călușarul supus unei morți rituale (*doborârea călușarilor*), la omul bolnav; *jucatul copiilor* purtați în brațe în hora Călușului sau săritul lor, întinși pe pământ, de către călușari pentru alungarea bolilor, în special a frigurilor; *alungarea lelelor* sau Rusaliilor prin amenințarea lor cu diferite arme preistorice (bețe, săbii din lemn, arcuri cu săgeți), prin scenele războinice (*Războiul*), prin plantele vrăjite (pelinul, usturoiul), prin impetuozitatea dansurilor călușărești care imită, adesea, mersul la trap sau în galop al cailor, prin formule indescifrabile și zgomotoase produse de zurgălăi și clopoței și altele.

Zeul cabalin

Călușul este un zeu cabalin, protector al cailor și sezonului călduros al anului care se naște și moare sim-

bolic la Rusalii. La apariția creștinismului tainele Călușului se desfășurau la echinocțiul de primăvară, în perioada fătutului și împerecherii cailor (martie - aprilie). Scenariul ritual al nașterii și morții divinității precreștine a fost împins în afara Ciclului pascal (Caii lui Sântoader la Lăsatul Secului de Paște, iar Călușarii la Rusalii) pentru a lăsa loc liber comemorării de către creștini a morții și Învierii Mântuitorului.

Rolul zeului cabalin este jucat în ceremonialul Călușului de Mut și are ca efigii Steagul Călușului și Ciocul Călușului. Anturajul său divin este format din ceata ierarhizată a călușarilor (vătaf, ajutor de vătaf, stegar, călușari), bărbați viguroși care, prin piesele de port, nume, imitarea tropăitului și galopului, gesturi etc., caută să semene sau să se confunde cu caii. Pe ansamblul Calendarului popular, zeul cabalin are vârste și înfățișări variate, în consonanță cu scurgerea timpului: Sântoaderul cel Mare este un fecior îmbrăcat în straie țărănești dar cu coadă de cal în cioareci și cu copite în opinci; Sângiorzul este un tânăr războinic care alungă spiritele malefice, în special strigoii; Sântilie este matur și biciuie dracii din carul său cereasc tras de telegari voinici. Mutul Călușarilor deși poartă pe față mască de om bătrân sau de țap, are legat la brâu un phalus cabalin cu care fertilizează, prin simpla atingere, nevestele fără copii.

Ceremonialul călușarilor, desfășurat în săptămâna Rusaliilor, este o reducere a Anului solar la câteva zile, perioadă în care zeul Căluș își trăiește fulgerător viața: *Nașterea Călușului* la Strodul Rusaliilor, numită Legarea Steagului, Alegerea Steagului, Ridicarea Steagului, Jurământul; *Jocul Călușarilor* în zilele de Rusalii, când petrece și se desfătă zeul împreună cu anturajul său divin; *moartea Călușului*, în ziua numită Marțea Ciocului, care poartă diferite denumiri (Spargerea Călușului, Îngroparea Călușului, Veșnica Pomenire, Dezlegarea Călușului, Frângerea Călușului la Marțea Ciocului).

Asemănător cetelor de feciori care colindă la Crăciun cu Turca, Borița, Cerbul, Brezaia, Capra, actele și practicile magice au finalități diferite: luptă împotriva Ielelor sau Rusaliilor, vindecă bolile provocate de acestea (*Luatul din Iele*), fertilizează holdele de grâu, cirezile de vite și femeile sterile. Călușul, numit în unele zone Zău (*Zeu*) a fost atestat, ca emblemă și notă distinctivă a românilor, în întreg spațiul carpato-danubiano-pontic. Aria lui de răspândire, la nord și la sud de Dunăre, se suprapune peste o parte a teritoriilor locuite de traci, ramură importantă a indo-europenilor.

Ciocul Călușului

Efigie a zeului cabalin purtată în timpul jocului de Mut sau vâtaf, confecționată la legatul (nașterea) Călușului și înhumată sau dată pe apă la spartul (moartea) Călușului se numește Ciocul Călușului. Acesta este confecționat dintr-un lemn răsucit sau cioplit în formă de cioc și gât de pasăre de baltă, de cap și gât de cal, de cap de lup, de bot de câine și cap de om, este îmbrăcat într-o piele de iepure în care se bagă diferite plante de leac și măsura călușarilor luată pe fire de ață. În zilele în care se joacă Călușul, efigia lui este purtată în traistă sau în brațe numai de Mut sau vâtaf, niciodată de un alt călușar. În timpul jocului, Ciocul este așezat în fața lăutarilor sau lângă Steagul Călușului și asistă la spectacolul dat în cinstea lui. Dacă nu este fixat într-un băț (unele cete bănățene de călușari), Ciocul este ascuns privirilor profanilor sau i se arată, în anumite momente, capul scos din traistă. Pretutindeni unde apare, Ciocul Călușului, acesta este considerat ca ceva diavolesc, mai temut și respectat decât crucea creștină, care, numai prin simpla atingere poate îmbolnăvi și lua mințile oamenilor. El este folosit, de unele cete, în practica magică de doborâre a călușarilor. La Marțea Ciocului substitutul zeului este înmormântat într-un loc tainic, de obicei în locul unde a fost confecționat (movilă, tumul funerar etc.). Această

ceremonie funerară, numită Spartul Căluşului, Dezlegarea Steagului, Veşnica Pomenire cuprinde gesturi şi acte rituale de un rar arhaism. După trecerea unui an de zile, în ziua de Strodul Rusaliilor, Ciocul era dezgropat. În cazul că pielea iepurelui putrezea, aceasta era înlocuită cu alta nouă. Ciocul Căluşului a fost atestat în Oltenia şi Banat.

Legatul Căluşului

Naşterea simbolică a Căluşului, zeu cabalin substituit de o mască tăcută în zorii zilei de Strodul Rusaliilor, în Sâmbăta Rusaliilor, înainte de asfinţitul Soarelui, sau în dimineaţa Duminicii de Rusalii, se numeşte Legatul Căluşului. Căluşarii mergeau, împreună cu lăutarii, în moşia satului, la o movilă care, de obicei, este un tumul funerar, la o apă curgătoare sau stătătoare (lac, baltă), într-un loc tainic din pădure sau câmpie unde se desfăşura, în condiţii ezoterice. Ceremonia se numea, de la zonă la zonă, Ridicarea Steagului, Legarea Steagului, Săritul Căluşului. Membrii cetei, curaţi trupeşte şi sufleteşte, îmbrăcaţi ca într-o zi obişnuită, îşi aduceau fiecare hainele şi recuzita rituală: Mutul venea cu phalusul cioplit din lemn, uneori cu o mască zoomorfă, cu haine peticite şi o armă preistorică (băţ, sabie sau paloş din lemn, arc cu săgeţi); vătaful cu costumul şi băţul de căluşar, uneori gârbaciul, unealta caracteristică călăreţului şi crescătorului de cai, căpăţâni de usturoi, pelin, obiectele necesare funcţionării Ciocului Căluşului; stegarul cu hainele şi băţul de căluşar, obiectele necesare confecţionării steagului (o prăjină de 4 - 5 m, o năframă albă, panglici, aţă roşie); căluşarii obişnuiţi veneau numai cu costumele şi beţele de căluşari. Lăutarii, nefăcând parte din ceata Căluşului, îşi aduceau numai instrumentele; ei nu îmbrăcau costumul de căluşar şi erau îndepărtaţi când se desfăşura marea taină a naşterii Căluşului.

Actele, gesturile și dansurile rituale, formulele și practicile magice sunt grupate în mai multe secvențe ceremoniale:

– *nașterea divinității cabaline*, local numită Zău, substituită în ceremonialul Călușului de masca tăcută a Mutului sau Blojului, și a cetei sale ierarhizate de călușari, un fel de semizeii cabalini (vătaful Călușului, ajutorul de vătaf, stegarul, Călușarii), prin dezbrăcarea pe mutește, purificarea prin spălatul și stropitul cu apă, câștigarea imunității față de Rusalii sau de Iele prin mestecarea și înghițirea usturoiului și pelinului, adesea, prin băutul apei din ulciorul umplut la 7 fântâni sau izvoare din hotar, îmbrăcarea hainelor de călușari și răspunsul în cor, cu armele ridicare în sus (bețele Călușarilor, sabia Mutului), la salutul călușăresc, poate formulă magică sau jurământ de credință, adresată de Vătaf: „Hălăi șal!”. Întreaga ceremonie se desfășoară sub conducerea și stricta supraveghere a vătafului. Lăutarii sunt îndepărtați, în așa fel încât să nu vadă și să nu audă tainele Călușului;

– *confecționarea efigiei divine*, Ciocul Călușului purtat apoi de Mut, și efigiei cetei în ansamblul său, Steagul Călușului, purtat de Vătaf, Stegar sau un alt Călușar;

– *jurământul de credință* pentru respectarea Legii Călușului depus, uneori, pe uscat, la o movilă sau pe malul unei ape, cu mâinile pe Ciocul Călușului sau pe Steagul Călușului, alteori, în apă, într-o baltă sau lac cu palmele mâinilor suprapuse și scufundate în apă;

– *garantarea unității și solidarității mistice* prin însemnarea înălțimii sau luarea măsurii tuturor călușarilor pe prăjina Steagului sau pe o ață și introducerea ei în Ciocul Călușului, ridicarea Steagului, culcat pe pământ, în poziție verticală cu participarea întregii cete;

– *părăsirea lumii profane și intrarea în lumea sacrului* prin trecerea Călușarilor pe sub Steagul Călușului sau prin poarta divină formată din doi stâlpi sacri, prăjina Steagului și corpul Mutului, și atingerea călușarilor cu phalusul Mutului;

– *inițierea divinității cabaline și a cetei sale* prin sărarea peste Steagul Călușului, culcat pe pământ, peste bețe, peste călușari, prin executarea tuturor dansurilor călușești care urmau să fie jucate în zilele de Rusalii, prin nechezatul ritual, răspunsul la comenzi etc.;

– *uitarea și fuga rituală* de la locul ceremoniei, ascunderea în pădure sau în lanuri de grâu și apoi întâlnirea întâmplătoare a călușarilor, care-și povestesc unul altuia că au fost la târg, că au făcut comerț etc. Deși au participat la Legatul Călușului și au mestecat cu toții usturoi, ei nu pomenesc nimic deaspre ceea ce au făcut acolo, conform expresiei populare *nici usturoi n-a mâncat, nici gura nu-i miroase*. Elemente disparate ale scenariului ritual împlinit la nașterea sezonieră a Călușului au fost atestate în toate provinciile românești. Unele sunt practicate și astăzi de cetele de Călușari din sudul României (Dolj, Olt, Teleorman, Vlaşca, Argeș, Muscel, Vâlcea, Giurgiu, Ilfov).

Desfătarea zeului

Masca tăcută în ceata Călușarilor, substitut al Călușului, zeu protector al cailor și sezonului călduros al anului, și fertilizator al mediului înconjurător, se numește Mut, Căluș, Bloj, Ciocar. Personaj ciudat și misterios, este îmbrăcat în haine peticite, poartă la brâu un phalus cioplit în lemn, iar pe cap o mască din piele întoarsă de capră, barbă de țap, căciulă de ied sau se mânjește pe față. Este înarmat cu un paloș din lemn sau o altă armă preistorică (băț, arc cu săgeți, topor, bici sau gârbaci, unealtă a călărețului și crescătorului de cai). În traista agățată de umăr poartă Ciocul Călușului, totem al divinității cioplite în lemn, și numeroase leacuri pentru vindecarea bolilor. Bărbatul care joacă rolul Mutului nu este ales; el se impune prin calități excepționale înnăscute, sau dobândite, de dansator, atlet, acrobat și artist desăvârșit. De aceea, autoritatea indiscutabilă a Mutului se manifestă atât la nivelul cetei Călușarilor, cât și al obștei satești, în perioada Rusaliilor,

când se joacă Călușul, și a întregului an. Prin modul de a se îmbrăca și, mai ales, prin ceea ce face sau știe să facă, Mutul polarizează atenția și interesul asistenței: joacă pe mâini, cu picioarele în sus, pe pământ și pe coama caselor, se cațără în vârful arborilor înalți și fără crengi, pe acoperișul clădirilor, execută acrobații de care se tem și artiștii sub cupola cercului. Mutul este însă temut și respectat pentru spiritul divin pe care îl întruchipează de călușari și de ceilalți membrii ai obștei satești. În timpul jocului Mutul se amuză, joacă, se desfată, face, după legea lui, tot ceea ce își dorește: nu răspunde la comenzile Vătafului, iese și îi pedepsește, lovindu-i cu paloșul pe spate, îmbrățișează și sărută fetele și femeile căsătorite, execută tot felul de năzdrăvănii cu phalusul etc. El este Zeul cel mare iar ceata de călușari anturajul său divin. Un singur lucru îi este interzis: să vorbească în zilele când se joacă Călușul. Încălcarea interdicției se pedepsea aspru, uneori cu moartea.

Ipoteza conform căreia ființele mitologice reprezentate de călușari ar fi fost din totdeauna legate de Rusalii (Iele) este puțin probabilă: jocul călușarilor încetează înainte de lăsarea serii, în timp ce Rusaliile își începeau dansurile și poceau oamenii după lăsarea serii; unii din membrii cetei de călușari puteau fi luați ei înșiși de Rusalii dacă încălcau anumite interdicții; călușarii reparau numeroase rele provocate de Iele etc. Din cele mai multe informații etnografice reiese că ceata de călușari este un antidot împotriva forței năprasnice a Ielelor, grupate în cete de câte trei sau nouă.

Întrebarea care se pune este dacă cele două forțe opuse (masculine – feminine, diurne – nocturne) reprezentate de Călușari și Iele au fost celebrate din totdeauna la aceeași dată calendaristică. Despre sărbătoarea rozelor, strămoșa romană a Rusaliilor, se știe că era celebrată în luna mai și avea semnificații legate de cultul morților. Sărbătorile romane de venerare a spiritelor morților în luna mai au stat, probabil, la baza credinței românești de mai târziu că nu este bine să se facă nunți în această lună. Dacă ar fi existat

la Rosalia din calendarul vechi roman un joc ritual de mare spectacol, cum este dansul Călușarii, cu siguranță că ar fi rămas consemnat. Dar, cum informațiile de această natură lipsesc, se poate afirma că obiceiul este autohton sau că a aparținut întregului areal sud-est european. De aici decurge concluzia că în ciclul sărbătorilor grupate în jurul Duminicii Mari apar reprezentări mitologice de dublă origine: romană (Rusaliile) și traco-dacă (Călușarii).

Este curios faptul că unele dintre cele mai mari sărbători precreștine încadrează cu exactitate ciclul sărbătorilor mobile: Caii lui Sântoader, la intrarea în postul Paștelui, și Rusaliile, la încheierea sărbătorilor pascale. Cu siguranță că locurile sărbătorilor precreștine au fost altele și că întemeietorii calendarului bisericesc le-au eliminat din ciclul sărbătorilor pascale, fiind considerate incompatibile cu drama Hristologică. Astfel, așa cum s-a mai precizat pe baza materialelor etnografice, locul Sântoaderelor a fost la echinocțiul de primăvară. Întrucât complexul de sărbători și obiceiuri precreștine dedicate Sântoaderilor cădea în postul Paștelui, a fost scos în afara ciclului pascal, la Lăsatul secului, iar în locul lui a fost fixată o sărbătoare creștină, Buna Vestire (Blagoveștenia). Acolo, la echinocțiul de primăvară, aveau loc probabil și alte obiceiuri și practici preistorice, inclusiv jocul Călușarilor, scos din ciclul pascal și mutat la Rusalii. Astfel, curățirea spațiului de forțele malefice care au sălășuit de-a lungul iernii se realiza cu ajutorul Cailor lui Sântoader (încurarea cailor la Sântoader este numai un exemplu), iar alungarea Ielelor și repararea relelor produse de acestea se efectuau cu ajutorul călușarilor. Animalul protector, calul, era invocat de către oameni de două ori: să înfrângă spiritele morții din anotimpul friguros, strigoii, al căror patron era lupul, și spiritele morții din anotimpul călduros, ielele, ale căror patroane erau Zânele sau Rusaliile.

VI

SĂRBĂTORILE ECHINOCTIULUI DE TOAMNĂ

ÎMBĂTRÂNIREA TIMPULUI CALENDARISTIC

ANUL NOU BIBLIC

Apariția sărbătorilor de renovare a timpului în lunile de toamnă nu este o surpriză etnologică; în această perioadă își încheie ciclul biologic majoritatea plantelor, în timp ce unele animale de-abia își încep ciclul de reproducție. Cele mai evidente elemente, specifice unei sărbători de renovare a timpului, sunt grupate la și în preajma zilei de 26 octombrie, la Sâmedru. Cultura populară a păstrat însă și amintirea anului nou biblic, ce începea la 1 septembrie, și a unui început de an la sfârșitul lunii noiembrie și începutul lunii decembrie, Anul Nou dacic.

Până în secolul al XVIII-lea curtea domnească și biserica foloseau anul oficial care începea la 1 septembrie, iar anii se numărau „de la crearea lumii“, presupusă a fi avut loc cu 5508 ani înainte de nașterea lui Iisus. Pentru a afla un anume an creștin trebuia ca din totalitatea unei date să se scadă 5508 ani, dacă evenimentul ce interesa se petrecuse între 1 ianuarie și 31 august, și 5509 ani, dacă evenimentul se consumase între 1 septembrie și 31 decembrie inclusiv (Hasdeu, 1887, tom. II, p. 127). Acest calcul îl fac frecvent istoricii care folosesc documentele emise de cancelaria domnească până în secolul al XVIII-lea.

În ziua de 1 septembrie biserica creștină celebrează pe Cuviosul Simeon Stâlpnicul. Fără să-i acorde prea mare importanță, poporul îl numea Simion Stâlpnicul sau, și mai simplu, Stâlpnicul, dedicându-i mai multe povestiri care nu au nimic cu atribuțiile sale de sfânt: „Se numește astfel fiindcă toată viața lui a șezut numai într-un stâlp înalt“ sau „din pricină că toată viața lui a stat într-un picior pe un stâlp înalt și cu mâinile ținea pământul să nu cadă“; „Sf. Simion ține, se zice pe alocuri, cerul și pământul, adică stâlpii pământului ce stau pe peștele din mare“ (Pamfile,

1914, p. 43). Asemănător altor sărbători care cad în luna septembrie, deci în preajma echinocțiului de toamnă (Sântămărie, Ziua Crucii, Teclele), în ziua aceasta se efectuau numeroase observații și previziuni meteorologice: Sf. Simion „ține anul; cum e ziua lui, așa e tot anul“. „Dacă dimineața e ploioasă, va fi primăvara ploioasă. Dacă e la amiază frumos, va fi anul bun. Dacă toată ziua e ploaie sau soare, va fi tot) anul ploios sau secetos. Dacă este Sf. Simion posomorât, toamna e rea și n-au chip oamenii să-și strângă grânele“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 393). Preziceri meteorologice eficiente se efectuau însă prin observarea stadiului de dezvoltare a viermilor din gogoșile de stejar: „cine știe să caute în ziua de Simion Stâlplnicul, e ca și cum ar căuta în zodie. Dacă viermele va fi zburat pe această vreme, e semn că anul va fi secetos, uscăcios. Dacă viermele va fi cu aripi, anul va fi potrivit în roade. Dacă aripile nu-i vor fi crescute încă, anul viitor va fi bogat în roade“ (Pamfile, 1914, p. 44).

Practicile și credințele populare legate de Simion Stâlplnicul sunt departe de a se constitui într-un ritual de renovare a timpului asemănător celor deja analizate (Anul nou, Mucenicii, Lăsatul Secului, Paștele, Sângiorzul, Sânzienele) sau cel care va fi dezbătut în continuare (Anul nou dacic). După urmele lăsate în obiceiurile și tradițiile orale de Anul Nou biblic (bisericesc), se poate afirma că acesta a influențat mai puțin structura Calendarului popular.

Maica Domnului în Calendarul popular

La trecerea de la vară la toamnă Calendarul popular păstrează amintirea unui străvechi început de an, marcat de moartea și renașterea Zeiței Mumă peste care părinții Bisericii creștine au suprapus moartea (Adormirea) și nașterea Fecioarei Maria. Inversând evenimentele care deschid și închid viața sfintei, mai întâi moartea (15 august) și apoi nașterea (8 septembrie), Biserica creștină a preluat, de fapt,

modelul preistoric: moare mai întâi reprezentarea mitică ajunsă la vârsta senectuții, în cazul de față Sântămăria Mare, și apoi se naște Sântămăria Mică. Textele religioase îndeamnă să ne bucurăm la nașterea Fecioarei Maria: *Să trâmbițăm duhovnicește...; Ioachim se veselește și Ana prăznuiește; Să dănțuiască toată făptura, să se veselească și David...* etc. (*Mineiul pe septembrie*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984, p. 98 – 116). Cu toate acestea, românii întâmpină cu mai mare bucurie celebrarea morții, Sântămăria Mare (15 august), nu a nașterii, Sântămăria Mică (8 septembrie).

Fecioara Maria este identificată în Panteonul românesc în mai multe ipostaze: Sântămăria Mare (15 august), Sântămăria Mică (8 septembrie) și cu sinonimele Maicii (Precesta Mare și Precesta Mică). Importanța calendaristică a Sântămăriei Mari este subliniată de postul de două săptămâni care o prefățează (1-14 august), de pelerinajele organizate la mănăstirile cu același hram, de deschiderea unui important sezon de nunți (16 august - 14 noiembrie), de începerea târgurilor și iarmaroacelor de toamnă, de praznicele de pomenire a morților și pomenile date pentru cei în viață. Perioada dintre cele două Sântămării, numită *Între Sântămării*, se considera timp optim pentru semănăturile de toamnă, „campanie de semănat“ determinată de bătrâni prin observarea, începând cu noaptea de Sânziene 23 / 24 iunie, evoluției pe cer a constelației Găinușei. Acum se încheia văratul oilor la munte (*La Sântămăria Mare / Tulesc oile la vale!*), bărbații își schimbă pălăria cu căciula (*A venit Sântămărie / Te-ai p... în pălărie!*), se interzice scăldatul în apa râurilor spurcată de cerb și dormitul pe prispa sau în târnațul casei, în sudul țării se angajau pândarii la vii și se luau măsuri de protecție magică a podgoriilor împotriva păsărilor, se „băteau“ (culegeau) nucii.

Sântămăria Mare este cea mai îndrăgită divinitate feminină a Panteonului românesc, invocată și astăzi de fete pentru grăbirea căsătoriei, de femei pentru ușurarea

nașterii, de păgubiți pentru prinderea hoților, de descântătoare pentru vindecarea bolilor etc. Ea are trăsăturile *Născătoarei*, a Marii Zeițe neolitice, invocată în momentele de grea cumpănă ale omului. În basme ajută eroinele să iasă din impas, dar le pedepsește cu asprime când îi încalcă ordinele, vindecă boli grele, redă vederea fiicei orbite de mama vitregă, înzestrează fecioara vrednică și ascultătoare și o căsătorește cu fiul de împărat etc. În unele tradiții Maica Domnului, adesea identificată cu astrul nopții, Luna, sau cu Pământul, se roagă de Dumnezeu să nu prăpădească lumea, să nu izgonească vânturile cu avantajele care le aduc acestea oamenilor.

Conform tradiției creștine, Fecioara Maria a fost născută miraculos. Părinții ei, Ioachim, descendent al unui neam împărătesc, și Ana, descendentă din neamul lui David, erau defăimați și huliți că nu aveau copii. Ioachim se roagă lui Dumnezeu în munți iar femeia lui, *stearpă și neroditoare*, în grădină să le dea rod sfânt pântecelui. După unele tradiții populare, Ana ar fi rămas însărcinată mirosind sau sărutând o frunză de păr sau o floare, credință care avea să genereze și sintagma *copil din flori* pentru nașterea nelegitimă. După alte tradiții s-ar fi născut din *durere de inimă*, dintr-o mamă de șapte ani și un tată de șaptezeci și șapte. Pruncul Iisus, el însuși zămislit miraculos, din sărutul unei icoane găsite într-o fântână, este născut de Maica Domnului în grajdul Moșului Crăciun, zeu la vârsta senectuții care se opune venirii Fiului pe lume. Venirea Fiului, prin naștere, însemna, în mentalitatea celor vechi, plecarea (moartea) Moșului. Maica Domnului binecuvântează boii, vacile, oile și porcii pentru că au încălzit-o și hrănit-o în timpul nașterii, rândunelele pentru că au dat vestea că va învia Iisus, ciocârlanul șchiop pentru că l-a văzut pe Mântuitor răstignit, el însuși fiind lovit cu o piatră. În schimb, a blestemat calul pentru că a ronțait și tropăit în timpul nașterii sau că a mâncat fânul în care a fost ascuns Pruncul, păianjenul pentru că a întrecut-o la tors, lemnarul pentru că i-a făcut lui Iisus crucea grea, iar pe feciorul agresiv, numit

Năvalnicul, care a speriat-o când mergea la moliftă, la 40 de zile de la naștere, îl transformă în buruiană folosită în farmecele de dragoste etc.

După aproximativ un ciclu lunar scurs de la moartea Fecioarei, creștinii îi celebrează nașterea. Unele din obiceiurile specifice Sântămăriei Mici au fost preluate de sărbătoarea vecină, Înălțarea Sfintei Cruci (14 septembrie) numită în Calendarul popular Ziua Crucii și, local, Ziua Șarpelui. La aceste sărbători se făceau observații astronomice și pronosticuri meteorologice, se culegeau plante de leac și altele. Foarte interesante sunt credințele românești despre șarpe, unul dintre cele mai vechi simboluri calendaristice ale omenirii. Șarpele este una din primele divinități ale omenirii, atestată de arheologi încă din paleolitic. Semnificația exclusiv malefică este relativ târzie și este legată de mitul biblic. Omorârea lui se pedepsea cu moartea unei persoane, femeie dacă murea șerpoaica, bărbat dacă murea șarpele, iar apariția șarpelui în pragul casei ara considerat semn de moarte: Oamenii mai cred că "Șarpe este la toată casa; unde este șarpe e noroc în casă, merge bine și nici un rău, nici un farmec nu se prinde. Ferească Dumnezeu să-l omori, că îndată moare unul din gospodari. Acela se cheamă șarpe de casă. S-au văzut astfel de șerpi bând lapte din strachină, de-a valma cu copiii. Copiii le dădeau cu lingura peste cap, plângând că le mănâncă laptele, dar șerpii mâncau înainte, nu se supărau" (Moldova, Muntenia).

Unele credințe se referă la Șarpele blestemat de Dumnezeu: „Șarpele nu a fost de la început șarpe. A fost om și locuia la Dumnezeu în cer, dar l-a blestemat și l-a făcut șarpe când a înșelat-o pe Eva"; „În cer, la Dumnezeu, sunt de toate lighioanele, numai șerpi nu. Șarpele dintâi era zburător, avea aripi și picioare, ședea în cer și era bun la Dumnezeu. Dar, el a primit duh rău într-însul și a învățat-o pe Eva de au păcătuit. Dumnezeu s-a mâniat și i-a dat afară din Rai, atât pe dânsii (Eva și Adam), cât și pe șarpe. Șarpelui i-a luat picioarele, i-a tăiat aripile și l-a aruncat pe

Pământ blestemându-l să se târâie ca funia, iar când îl va durea capul să iasă la drum, că va veni popa și îi va face agheasmă să-i treacă. De aceea iese șarpele la drum, iară omul merge cu măciuca de-i dă în cap și-l omoară“; „Șarpele e degetul Diavolului. Avea el un deget mai șurubar și s-a gândit oare ce ar putea face dintr-însul? «Ia să-l tai să-mi fac mie un ajutor» zise el, și cum l-a aruncat pe pământ a început a umbla. S-a făcut șarpe“ (Bucovina).

Relațiile dintre om și natură erau reglementate după reguli care aveau ca efect menținerea unui echilibru între componentele mediului geografic. Spre deosebire de Calendarul bisericesc, dedicat Sfintei Treimi și câtorva mii de sfinți, omul satului tradițional își împărțea zilele Calendarului popular cu plantele (Nunta Urzicilor, Ziua Grâului), păsările (Ziua Cucului, Dragobete, Constantin Graur, Marțea Ciorilor etc.) și animalelor (zile ale ursului, lupului, calului, șarpelui etc.). Iată o credință despre interdicția de a omorî șarpele: „Dacă găsești șarpe după Ziua Crucii n-ai voie să-l omori. Numai până în această zi se poate omorî, pe urmă e păcat. La Ziua Crucii intră dihăniile în pământ, iar șarpele care a mușcat pe cineva, om sau vită, nu-l primește pământul să intre înapoi, și umblă rătăcind în toate părțile, iese la drum să-l omoare omul“.

Cele două Sântămării încadrează calendaristic Anul Nou Biblic (1 septembrie), presupusa *Facere a lumii* (anul 5508 î. H.). Multe din trăsături specifice Anului Nou Biblic și ale mitului creației paterne a Lumii au fost preluate de Sântămăriile românești, purtătoare ale mitului creației materne a Lumii.

SÂMEDRU ÎNCEPUT DE AN SAU DE SEZON PASTORAL

Ritualul care deschidea al doilea sezon pastoral, iernatul, se desfășoară de-a lungul a două săptămâni: 14 - 27 octombrie. Ziua de 14 octombrie, numită de popor Vinerea Mare, deschidea un ciclu de 12 vineri de peste an care prefațeau sărbători importante, în general praguri ale timpului.

Zeița Venera

În Panteonul românesc Vinerea Mare este o reprezentare mitică identificată în Panteonul roman cu Zeița Venera, inițial protectoare a vegetației și fertilității. Biserica creștină de rit oriental a suprapus peste ziua de celebrare a Zeiței Venera pe Cuvioasa Paraschiva (14 octombrie), numită de popor Vinerea Mare, după modelul Fecioarei Maria (numită Sfântămăria Mare). Marele pelerinaj de la Biserica Trei Ierarhi din Iași cu hramul Cuvioasei Paraschiva, care adună astăzi zeci de mii de credincioși, reprezintă o replică creștină la cultul preistoric închinat Zeiței Mumă de origine neolitică, prezentă în Calendarul popular sub diferite nume (Maica Precesta, Dochia, Zâna Bătrână, Muma Pădurii, Muma Caloianului, Vinerea Mare etc.). Ea este invocată de femeile lipsite de rod, pentru tămăduirea bolilor, căsătoria fetelor, nașterea ușoară a copiilor etc. În zonele pastorale în care la Vinerea Mare se slobozesc berbecii în turmele de oi pentru împerechere ziua este numită și Năpustitul Berbecilor sau Nunta Oilor.

Vinerea Mare (Sfânta Paraschiva) a preluat nu numai locul calendaristic al zeiței Venera, ci și funcția acesteia de

hotar între vara și iarna pastorală. Acum se deschideau țarile pentru pășunatul devălmaș, se intensificau pregătirile pentru pornirea turmelor la iernat (Câmpia Română, Bălțile și Delta Dunării, Peninsula Balcanică, Câmpia Tisei, Ținuturile Caspice și Stepele Kubanului), se angajau ciobanii pentru noul sezon pastoral, se slobozeau berbecii în turmele de oi, numiți arieți pe perioada împerecherii, se deschideau vestite târguri unde se valorificau produsele pastorale și altele (Ghinoiu, 2001, p. 165). La încheierea ciclului, pe 27 octombrie, în unele zone ale țării se serba o sfântă Paraschiva care, împreună cu cea de pe data de 14 octombrie, formează o sărbătoare dublă numită Vinerelele. Aceste zile sunt de fapt și hotarele timpului consacrat ritualurilor specifice începutului de an sau de anotimp pastoral cu punctul culminant la Sâmedru.

Povestirile în care apare Sâmedru țin de două civilizații distincte: pastorală și agrară. De cele mai multe ori Sâmedru este însă un cioban, nedezipit de turma care o paște „într-un mijloc de codru, necălcăt de picior omenesc” și care moare la stâna oilor. Într-o poveste culeasă din zona Muscelului, Sâmedru se metamorfozează în porc, adică în străvechea reprezentare mitică a spiritului grâului. În poveste se spune că un unchiaș și o mătușă, neavând copii, au plecat într-o bună zi, unul într-o parte, celălalt în altă parte în speranța că vor găsi un suflet pe care să-l crească. Mersul pe jos nu a fost în zadar pentru că unchiașul a găsit un purcel. Când împăratul care domnea în acea țară a dorit să-și mărite fata, nici un fecior n-a izbutit s-o ia, întrucât probele ce trebuiau să le treacă depășeau puterile lor. Singurul care a trecut de toate încercările, a fost purcelul uncheașului. Făcând pe placul împăratului, purcelul se căsătorește cu fata acestuia. Noapte de noapte purcelul lepăda pielea și devenea un flăcău frumos, precum soarele. Dar, într-o noapte nevastă-sa i-a aruncat pielea în jăratec. Supărat din cale afară, flăcăul i-a spus că el este Sâmedru și că va pleca în lume, iar ea să-l caute până l-o găsi, căci numai atunci va putea naște copilul. Se zice că l-a găsit

după nouă ani și, de atunci au trăit împreună până la moarte. În calendarul popular Sâmedru este un zeu al Panteonului românesc, patron al iernii pastorale, care a preluat numele și data de celebrare ale Sfântului Dumitru, Marele Mucenic de la Tesalonic (26 octombrie) din calendarul ortodox. Împreună cu Sângiorzul, Sâmedru împarte Anul Pastoral în două anotimpuri simetrice: vara între 23 aprilie și 26 octombrie, cu miez al timpului la Sântilie (20 iulie), și iarna între 26 octombrie și 23 aprilie cu miez al timpului la Sânpetru de Iarnă (16 ianuarie). În opoziție cu Sângiorzul, care încuie iarna și înfrunzește codrul, Sâmedru încuie vara și desfrunzește codrul.

Focul lui Sâmedru

Practicile legate de cultul morților, fără a atinge formele de manifestare de la Crăciun, Măcinici, Sântoader, Sângiorz, Paște și Rusalii, apar bine evidențiate și în sâmbăta dinaintea lui Sâmedru, adică la Moșii de Toamnă, numiți și Moșii cei Mari sau Moșii lui Sâmedru. În calendarul popular această zi este una dintre cele mai importante sâmbete ale morților. Ofrandele care se dau acum pentru sufletele morților (grâu fiert, colaci, unt, untură, lapte, brânză, fructe) indică, fără îndoială, ocupația celor care le fac. Interesantă este și formula de invocare a spiritelor morților spusă în ținutul Almăjului și prin care li se cerea acestora, în schimbul pomenilor date, ajutor, belșug și spor în casă:

„Voi moși strămoși
Să-mi fiți tot voioși,
Să-mi dați spor în casă,
Mult pe masă,
Cu mult ajutor
În câmpul cu flori“

(Radulescu C., Mihalache, 1909, p.62).

Focul lui Sâmedru este scenariul morții și renașterii anuale a divinității prin tăierea și incinerarea unui pom în noaptea de 25/26 octombrie. Păstorii români, asemănător popoarelor de origine celtică din nord-vestul Europei, au celebrat, până în vremurile recente. Anul Nou la o lună după echinocliul de toamnă, la sfârșitul lunii octombrie și începutul lunii noiembrie. Elemente străvechi ale acestui calendar, împărțit în două anotimpuri egale, iarna patronată de Sâmedru, reprezentare mitică care desfrunzește codrul, și vara patronată de fratele acestuia, Sângiorz care înfrunzește codrul, supraviețuiesc sub formă de sărbători, obiceiuri, acte rituale și practici magice în mediile pastorale din România. Toamna târziu, oierii din unele sate carpatice și subcarpatice celebrează, fără să mai cunoască semnificația obiceiului, moartea și renașterea lui Sâmedru, zeu de origine indo-europeană care a preluat numele și data de celebrare ale Sf. Mare Mucenic Dimitrie de la Tesalonic din Calendarul creștin. Ceremonialul cuprinde, printre altele, moartea violentă a zeului îmbătrânit la sfârșit de an prin tăierea unui arbore din pădure urmată imediat de renașterea acestuia prin incinerarea trupului neînsuflețit (butucul sau trunchiului copacului) în noaptea de 25 / 26 octombrie. Băieții în vârstă de 7-14 ani din satele culoarului Rucăr-Bran încep pregătirile, cu sprijinul și supravegherea discretă a flăcăilor, cu 2-3 săptămâni înainte de aprinderea focului: aduc din pădure o mare cantitate de cetini de brad, aleg și amenajează locul unde se va aprinde Focul lui Sâmedru.

În după amiaza zilei de 25 octombrie cetele de copii însoțite de câte 2-3 feciori, merg în pădure, aleg pomul care va fi incinerat, îl doboară, îl curăță de crengi și îl aduc pe locul unde se va aprinde rugul funerar. Trupul neînsuflețit al zeului (butucul sau trunchiul copacului), numit par, fixat în poziție verticală și îmbrăcat cu cetină verde, se numește Focul lui Sâmedru. Înălțimea acestuia este, uneori, cât turla bisericii din sat. O altă tehnică de amenajare a rugului este capra construită din trei lemne lungi, adunate la vârf și prinse cu stinghii, îmbrăcată asemenea parului în haină de sărbătoare din cetină de brad. La lăsarea serii, în

liniște și cuprinși de emoții, copiii aprind Focul. Când rugul începe să lumineze cerul, copiii izbucnesc în strigăte de bucurie, adresând invitația la cea mai mare sărbătoare a anului: Hai la Focu lui Sâmedru! În jurul rugurilor se adună, pe vecinătăți copii, tineri, maturi și bătrâni. Toată suflarea satului participă la taina renașterii zeului prin ritul funerar de incinerare. Femeile împart, ca la o înmormântare obișnuită, covrigi, fructe și băutură. În timp ce trupul divin este mistuit de flăcări, cei prezenți beau, mănâncă, glumesc, cântă și joacă. Focul lui Sâmedru este un Revelion unde se celebrează moartea și renașterea, prin incinerare, a unei vechi divinități geto-dace. Vâlvătaia focului întreținută toată noaptea de cei prezenți cu cetină de brad este însoțită de invitația: Hai la Focu lui Sâmedru! Un moment așteptat cu mare interes este renașterea divinității adorate care corespunde cu prăbușirea parului sau caprei rugului funerar. Prin direcția în care cad tăciunii aprinși, părți ale trupului divin, se apreciază care dintre feciori sau fete urmează să se căsătorească în noul an. La plecare, participanții luau cenușă, cărbuni aprinși și alte resturi ale rugului funerar pentru a fertiliza grădinile și livezile. Sub pavăza zeului renăscut, oamenii din Carpați încep un nou an pastoral. Cu unele deosebiri locale, obiceiul aprinderii Focului lui Sâmedru se practică în mai multe localități din nordul județelor Argeș, Dâmbovița și Vâlcea.

Ziua soroacelor

Pentru a se putea aprecia bogăția roadelor în anul viitor, exista și la Sâmedru preocuparea firească a oamenilor de a afla știri despre mersul vremii la începutul unităților mai mari de timp (an, anotimp, lună): „Prin jud. Muscel, ciobanii care vor să afle dacă iarna va fi moinoasă sau geroasă, își aștern dulama în mijlocul oilor și se uită ca să vadă ce fel de oaie se va culca pe dânsa. Dacă se va culca oaie neagră, e semn pentru ei că iarna va fi bună; dacă se va culca o oaie albă, după socotința lor, iarna va fi aspră”; „Tot prin aceste părți oamenii se uită să vadă cum e luna. Dacă luna va fi plină și cerul senin, iarna va fi bună;

dacă, dimpotrivă, luna va fi plină și cerul va fi acoperit cu nori, dacă ar ploua sau ar ninge, aceste semne arată că iarna va fi aspră, că zăpezile vor fi grele, iar gerul va fi strașnic“ (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 71); „Când ultima oaie care iese din strungă la muls e neagră, a doua zi plouă, se întunecă; dacă e albă, se face timp frumos, se luminează“ (Herseni, 1941, p. 98).

Sâmedru se considera ziua soroacelor pentru diferite slujbe și închirieri. Tot atunci se făceau și noi învoieli, prilej de adălmășuri și veselie. Această zi, când expiră vechile înțelegeri făcute la Sângiorz și se încheie altele noi, este bine caracterizată de zicala populară: „La Sâmedru ciobanii își caută stăpânii“. Nerespectarea înțelegerilor vechi aducea și supărări, de unde și zicala: „La Sângiorz se încaieră câinii, / La Sâmedru se bat stăpânii“.

Împărțirea anului pastoral în două anotimpuri, vara de la Sângiorz până la Sâmedru și iarna de la Sâmedru până la Sângiorz, este susținută nu numai de obiceiurile populare, ci și de unele creații folclorice. Semnificativ în acest sens este paralelismul făcut de popor între sfinții care deschid cele două anotimpuri: Sântoader, Sângiorz, Dochia, pe de o parte, și Sâmedru, Sf. Paraschiva, pe de altă parte. Reținem atenția cititorului cu o legendă culeasă din Transilvania: „Sunt două babe care umblă totdeauna cu câte un Făt-Frumos alături și anume: Baba Dochia și Baba Paraschiva. Baba Dochia cu Sântoader, Baba Paraschiva cu Sâmedru. Amândoi Feți-Framoșii au, după unii câte șapte, după alții câte nouă și iarăși după alții câte 12 cai... Sântoader vine întotdeauna înfocat și călduros ca un Făt-Frumos, iar Baba Dochia plouată și morocănoasă. Asemenea și Sâmedru cu Baba Paraschiva“ (Marian, 1899, p. 35).

Argumentele care sprijină ipoteza conform căreia Sâmedru a funcționat ca început de anotimp țin nu numai de domeniul culturii populare, ci și de cel economic (sfârșitul văratului și începutul iernatului, încheierea fermentației vinului, ziua soroacelor) și biologic (începutul ciclului de reproducție a oilor și a caprelor, desfrunzitul codrului și altele).

ANUL NOU DACIC

Perioada calendarului popular cuprinsă între 14 noiembrie și 7 decembrie, care adună laolaltă numeroase sărbători, obiceiuri, acte rituale și practici magice dedicate lupului, este identificată, pe criterii etnologice, cu Anul Nou *dacic*. Multe din tradițiile unor străvechi începuturi de an, precum Anul Nou agrar, celebrat primăvara, la Baba Dochia, și Anul Nou dacic, celebrat toamna târziu, la Moș Andrei și Moș Nicolae, au migrat, de-a lungul secolelor, la solstițiul de iarnă, unde sărbătorim astăzi Crăciunul, Anul Nou contemporan. Datele calendaristice ale sfinților „moși” (Moș Crăciun, Moș Ajun, Moș Nicolae, Moș Andrei, Moș Martin) și „babă” (Baba Dochia) indică în calendarul popular începuturi preistorice de an sau anotimpuri. Divinitățile ajunse la vârsta senectuții sunt praguri ale timpului care marchează, simbolic, moartea anului vechi și renașterea anului nou. „Sfinții” bătrâni, zei și zeițe ale Panteonului carpatic, au fost uzurpați de generația sfinților creștini care le-au luat nu numai locul (zilele) de celebrare, ci și vârsta și, în parte, atribuțiile. Din acest motiv, Calendarul popular românesc este populat de o lume fantastică de sfinți îmbrăcați în haine precreștine (Sângiorz, Sântoader, Sântandrei etc.) și de zei îmbrăcați în haine creștine (Crăciun). Spre deosebire de Anul Nou contemporan unde apar Moș Ajun și Moș Crăciun (24 și 25 decembrie), reprezentări mitice care sugerează prin vârsta înaintată apropierea timpului morții și renașterii după 365 de zile, 366 de zile în anii bisecți, peste Anul Nou dacic au fost plasați alți „moși”, *Moș Andrei* (30 noiembrie) și *Moș Nicolae* (6 decembrie), iar peste Anul Nou agrar o „babă”, Baba Dochia (1 – 9 martie, Zilele Babei Dochia).

Relatând informația lăsată de Strabon conform căreia dacii se numeau *doi* (304: VII, 3, 12), tradiția consemnată de Hesychius că *dos* era numele frigian al lupului și că din rădăcina indo-europeană *dhâu* (a strânge, a sugruma) au derivat *Dousdava* (orașul sau cetatea lupilor) numele unui oraș în Moesia Inferior (sudul Dunării), lidia-nul *Kandaules*, numele zeului trac al războiului, *Kandon*, zeul *Daunus* etc. Mircea Eliade este de părere că dacii se numeau ei înșiși lupi, sau *cei care sunt asemenea lupilor*. Ipoteza savantului conform căreia existența unei confreriri războinice, intitulată *dacii* (lupii) de la care ar fi primit strămoșii noștri numele etnic, este justificată! Indiferent *de originea eponimului lor – epitet ritual al tineretului războinic sau poreclă a unui grup de imigranți victorioși – dacii erau conștienți de raportul între lup și război dovadă simbolul stindardului lor* (Eliade, 1980, p. 31). Nicolae Iorga acceptă, la rândul său, în ultima lui sinteză asupra istoriei României (Iorga, 1937, I, p. 21) interpretarea dată de W. Tomaschek care a pus în legătură numele *daci* cu *dava* și a tradus etnonimul strămoșilor noștri cu “locuitori ai davelor”.

Motivele pentru care dacii și-au ales ca totem lupul și nu un alt animal, de pildă pe cel mai puternic dintre ele, ursul, sunt lămurite, în parte, de bogatul material etnografic românesc. Locuitorii satelor de munte, cei care au de-a face cu lupul, spun că la vederea lui simți *că ți se ridică părul măciucă pe creștetul capului*, în vreme ce sperietoarea *fii cuminte că vine lupul* este obișnuită pentru copiii neascultători. Într-adevăr, la latitudinea geografică a României lupul este cea mai feroce fiară.

Perioada de renovare a timpului

Ciclul sărbătorilor cuprinse între 14 noiembrie și 6 decembrie, deși concentrează numeroase elemente rituale specifice unui scenariu de renovare a timpului, nu deschide sau închide, așa cum ne-am fi așteptat, un sezon sau un an

economic (agrar, pastoral). Dar chiar această excepție de la regula generală e un semn că scenariul ritual de la sfârșitul lunii noiembrie și începutul lunii decembrie ține de un strat de credințe foarte vechi, probabil vestigii ale culturii geto-dace. Acum începe o avalanșă de sărbători dedicate lupului, animal totemic al dacilor și al altor popoare antice, încep Filipii de Toamnă, zeități păgâne sărbătorite și moștenite până la sfârșitul secolului al XIX-lea pe linie matri-liniară. După unele credințe populare, în această perioadă calendaristică ar începe adevărata iarnă.

Ca orice început de perioadă calendaristică, acest an nou ritual cuprindea o suită de obiceiuri care se cereau efectuate pe parcursul mai multor zile. Perioada se deschidea pe data de 14 noiembrie, la Filipii de Toamnă și Lăsatul Secului de Crăciun, și se încheia pe data de 6 decembrie, la Sănnicoară. Între aceste limite poporul sărbătorea încă două zile importante: 21 noiembrie, Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, numită în Calendarul popular Ovidenia sau Filipul cel Șchiop, iar pe 30 noiembrie, când cădea Sântandrei.

Filipii de Toamnă, patroni ai anotimpului friguros

Așa cum am menționat, poporul sărbătorește un număr variabil de Filipi (Filipi, Pilipi, Cilipi, Hilipi), rezervându-le una sau mai multe zile în perioada 12-23 noiembrie. Importanța sărbătorii este subliniată de numărul zilelor rezervate celebrării acestor interesante reprezentări mitice (1-7 zile) care nu au nimic comun cu sfântul creștin Filip din calendarul ortodox. Dacă ar fi să stabilim rangul sărbătorilor după numărul zilelor dedicate, atunci Filipii s-ar situa pe primul loc, la egalitate cu Sântoaderii.

Nu sunt probe convingătoare că Filipii ar reprezenta în mitologia românească forțele pozitive, ale binelui gospodăriei și casei, așa cum înclina să creadă I. Bianu (Pamfile, 1914, p. 113). Este adevărat că aceștia erau ținuți

cu strășnicie de femeile căsătorite și de văduve și se moșteneau pe linie matriliniară. Dar câte zeități păgâne care aduceau numai rău oamenilor nu erauenerate de români? Filipii sunt legați, fără îndoială, de lupi, cele mai feroase carniere din România, căroră le deschideau ciclul anual de reproducție. Conform tradiției, lupii pedepseau oamenii, în special pe crescătorii de animale care încălcau osumedenie de interdicții instituite în zilele dedicate Filipilor. Ei erau un fel de patroni ierarhizați după putere, cel mai mare și cel mai rău fiind Filipul cel Șchiop sau Gădinețul Șchiop sărbătorit fie la Ovidenie, fie la Sântandrei. Totuși, poporul a pus stăpân peste lupi un alt sfânt, Sânpetru de Iarnă: „Precum fiecare om are un sfânt ca patron, așa au și lupii patronul lor și acela e Sânpetru de Iarnă, care pică totdeauna la miezul iernii. Și precum fiecare sfânt se îngrijește de oamenii care îi poartă numele ca să le meargă bine și să aibă toate cele trebuincioase, așa și Sânpetru se îngrijește de toți lupii, împărțind în noaptea spre numele său fiecăruia hrana de peste an“ (Marian, 1898, p. 233). După unele tradiții, Sântandrei și Sânpetru de Iarnă ar fi fost frați buni (Hasdeu, 1887, tom. II, p. 118). Filipii sunt conducători ai lupilor căroră le ordonă să mănânce animalele oamenilor care au făcut ceva nepermis de ziua lor. Credințele și practicile magice care însoțesc Filipii de Toamnă sunt de o bogăție impresionantă, producând nedumerire în rândul culegătorilor de etnografie și folclor de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Iată ce scrie în acest sens cunoscutul folclorist mucelean Constantin Rădulescu-Codin: „Dar eu mă cruceștare de Filipii aceștia! De unde or mai fi ieșit și ei, că-n calendar nu-i nici o pomeneală de Filip ori de Pilip. Și cât sunt de ținuți, doamne, Pilipii! Șase zilișoare în rând femeile nu dau gunoiul afară, încât se strânge o tână de gunoi după ușă. Nu împunge una o dată cu acul și nu pune mâna pe nimic, «că e rău de lup»! Îți ia lupul oițele din bă-tătură! Să te ferească Dumnezeu să isprăvești de moară-n Pilipi, să ți se stingă focul în vatră, ori să-ți lipsească ceva

din casă, că nu te lipești de vecine, de te-ar vedea mort de foame ori înghețat scut. Afurisite lighioane trebuie să mai fie și lupii aceștia! Vezi d-ta, de unde să știe ei c-ai ținut Pilipii, ca să se uite cu jind la oițele și la porcii d-tale, fără să le poată mânca, iar pe ale mele, care n-am ținut Pilipii, să mi le mănânce?!“ (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 89).

Credința foarte răspândită că simpla pronunțare a numelui unui animal răufăcător poate atrage apariția lui neașteptată (Candrea, 1928, p. 23) a decis, probabil, ca cele mai mari sărbători ale lupilor să se numească Filipi, după un sfânt preluat ad-hoc din calendarul bisericesc. La începutul sec. al XX-lea lupul era numit prin Banat gădineț, iar prin Oltenia (Dolj) gavăt (Pamfile, 1914, p. 117). De altfel, aceeași funcție magică a cuvântului avea să dea naștere la zeci de termeni sinonimi pentru Iele, draci, moarte, ciumă etc. cu care poporul „dezmierea“ forțele potrivnice. Totuși, Filip nu este un cuvânt sinonim cu lup, gavăt, gădineț; raportul ar fi asemănător cu cel stabilit între Scaraschi (Dracul cel Bătrân) și Aghiuță (Dracul cel Mic). Omul, în lupta sa cu neînduplecata fiară, a inventat sisteme ingenioase de vânatoare, a construit adăposturi sigure pentru animalele domestice, a organizat creșterea vitelor în turmă, cireadă, herghelie. Mijloacele practice de apărare erau însă însoțite de numeroase practici magice: „În această zi se lipește gura sobii, ca să se lege și gura lupului și, prin urmare, să nu strice vitele“; „Prin unele părți ale jud. Dolj, în tot timpul celor trei zile, cât durează pe acolo Filipii, se ține atârnată de lemnul coșului o secure cu scop ca întreaga familie să fie ferită de pagube“; în această zi „nu este bine să desfaci deloc foarfecele, că se deschide gura lupului“ (Pamfile, 1914, p. 117-118) etc.

După aproximativ 70 de zile, începând cu data de 25 sau 30 ianuarie și până pe data de 2 februarie (stil vechi), poporul sărbătorea în Muntenia, Oltenia, Banat și, parțial, în Bucovina, o nouă categorie de Filipi, numiți Filipii de Iarnă sau Martinii de Iarnă. Dacă Filipii de Toamnă deschideau perioada de împerechere a lupilor, Filipii de

Iarnă o încheiau. Acolo unde Filipii nu erau cunoscuți ca patroni ai lupilor, locul lor era luat de Sf. Trifon (Trif Nebunul, Trifonul Viilor, Trifonul Viermilor). Trif este un zeu autohton, patron al lupilor, omizilor, lăcustelor, viermilor și gândacilor, sinonim cu Trif Nebunul, Trifonul Viermilor care, sub influența Bisericii creștine, a preluat numele Sfântului Mucenic Trifon și data lui de celebrare (1 februarie). În Calendarul popular el indică perioada fătutului urșilor (Martinii de Iarnă, Ziua Ursului) și punerii în mișcare a sevei în butucii viței de vie și în tulpinile pomilor fructiferi (Arezanul Viilor). Activitatea practică obișnuită în această zi era sfințirea apelor și apoi stropirea pomilor (Bucovina, Moldova, Muntenia, Banat).

În ținuturile carpato-dunărene lupul a avut același rol ca leul, tigrul și jaguarul în civilizațiile tropicale sau ecuatoriale, sau ca ursul în civilizațiile din ținuturile septentrionale. Prin ferocitatea sa manifestată mai ales de-a lungul iernii, lupul a devenit simbolul morții, frigului și întinericului. El devorează nu numai oamenii și animalele după urma căroră aceștia își câștigau existența, ci și aștrii care le măsurau timpul, precum Luna și Soarele. Vârcolacii ar fi monștrii proveniți din al treilea sau al șaptelea copil născut de aceeași fată mare, care mănâncă sau întuneacă Luna și Soarele, aștrii care măsoară timpul și luminează Pământul. Ei ar locui în văzduh, printre nori sau deasupra norilor. Când mușcau Luna și Soarele în timpul eclipselor, Vârcolacii erau alungați prin bătutul tablei și fiarelor vechi, prin rugi și mătăanii închinat lui Dumnezeu. Iarna se puteau transforma în oameni, coborau peste câmpuri și făceau rele celor întâlniți în cale. Credința în vârcolaci, local numiți și Țidira (Maramureș, Bistrița-Năsăud), a fost atestată în toate zonele etnografice românești.

Spiritele lupilor, Filipii de Toamnă și Filipii de Iarnă, adevărate zeități licomorfe marcând reperul esențial în ciclul biologic al lupilor, reproducerea, sunt profund implicate în scurgerea anuală a timpului. Obiceiurile și tradițiile românești lasă să se întrevadă că Filipii de Toamnă sunt în relație directă cu începerea ciclului de reproducție al lupi-

lor și cu începutul iernii: la Ovidenie, când se se celebra frecvent și Filipul cel Șchiop, se credea prin Bucovina că începe iarna (Niculiță-Voronca, 1903, p. 888); sfinții din perioada aceasta sunt moși care poartă epitetul „de iarnă” (Moș Andrei de Iarnă) sau aduc negreșit omătul (Sânnicoară). Aceștia exprimă îmbătrânirea timpului și perspectiva apropiată a morții. Opinia că o dată cu așezarea omătului, sarcină ce revenea lui Sânnicoară, începea adevărata iarnă este subliniată în numeroase informații etnografice. În noaptea de 15 / 16 ianuarie lupii s-ar strânge la urlători (loc de trecere al lupilor) unde încep să cânte urlând, invocând divinitatea lor Sânpetru de Iarnă, să vină pentru a le împărți tainul (prada) pentru noul an. Acesta poposește pe un cal alb și împarte fiecărui lup prada: un miel, o oaie, o căprioară, un om etc. Nimic din ceea ce le-a promis stăpânul lor, nu scapă de colțul lupului. În calendarul popular apar și alte divinități ale lupului, precum Lucinul (18 octombrie), care nu fac parte din scenariul de înnoire a timpului la Anul Nou dacic.

Între Filipi și Sântoaderi sunt asemănări bine evidențiate de materialul etnografic românesc: și unii și alții au statutul unor zei sau semizei care acționează în cete de mărimi diferite, de cele mai multe ori numărul lor fiind șapte; li se dedică sărbători de mai multe zile, în funcție de numărul Filipilor sau Sântoaderilor sărbătoriți; cel mai de temut Filip sau Sântoader este infirm (Filipul cel Șchiop, Sântoaderul cel Șchiop); sunt personaje mitice înfricoșătoare, sărbătorite mai ales de către femei și, adesea, lăsate moștenire pe linie maternă; sunt sărbătoriți în perioadele care marchează timpul de împerechere a animalelor al căror spirit îl reprezintă (Filipii de Toamnă pentru lupi, Sântoaderii pentru cai). Totuși, perioadele de timp în care își manifestau puterea erau diametral opuse: Filipii împreună cu haitele de lupi domneau peste lunile de iarnă, în timp ce Sântoaderii cu caii lor purtau destinele verii. Care să fi fost data întâlnirii Filipilor cu Sântoaderii, a iernii cu vara, în vremurile străvechi, anterioare răspândirii creștinismului, este greu de precizat. Este de presupus că această confruntare a forțelor naturii (iarna cu vara), din

care iarna ieșea întotdeauna învinsă, să fi avut loc în preajma echinocțiului de primăvară. În calendarul popular întâlnirea și confruntarea dintre Filipi și Sântoaderi avea loc în prima zi după Lăsatul Secului, la jujeu sau la alungarea câinilor, ruda domestică a lupilor, urmând ca a doua zi, marțea, să înceapă domnia Sântoaderilor. Tărbacul câinilor este o practică magică de alungare simbolică a lupului, întruchipare a iernii, în prima zi după Lăsatul Secului de Paște. Câinii sunt prinși și chinuiți prin mijloace violente (răvăritul, datul în Jujeu sau în ărbacă etc.). Când scăpau cu fuga, ei se refugiau în hotarul satului de unde, după ce urlau câteva zile la vederea oamenilor, se întorceau istoviți pe la casele lor. Prin acest obicei, păstrat încă în unele sate din sudul țării, oamenii credeau că pot alunga iarna patronată de lup, pentru a lăsa loc verii, patronată de o altă mare divinitate a Panteonului românesc, calul. A doua zi după tărbacul câinilor, marțea, începe sezonul patronat de cal, deschis de Săptămâna Caii lui Sântoader. Lăsatul Secului este însă o dată calendaristică pascală, în calculul căreia intră data echinocțiului de primăvară și data apariției pe cer a unei anumite faze lunare.

Elemente celtice și dacice în Calendarul popular

Se pare însă că Sâmedru a fost, în vremuri străvechi, nu numai început de anotimp, ci și început de an nou. În favoarea acestei ipoteze ar pleda și calendarul celtic, a cărui structură este cunoscută sigur. Popoarele celtice, care trăiau în partea nord-vestică a Europei, au avut un an împărțit în două anotimpuri (iarnă și vară) despărțite prin două hotare ale timpului: 1 mai și 1 noiembrie (Ziua Tuturor Sfinților). Diferența de opt zile între Sângiorz și 1 mai, pe de o parte, și de patru zile între Sâmedru și 1 noiembrie, pe de altă parte, compensează, într-un fel, diferența de latitudine geografică între ținuturile carpato-ponto-danubiene și ținuturile celtice, unde desprimăvăratul își face apariția ceva mai târziu.

Acceptând corespondența celor două perechi de date, din calendarul celtic și calendarul popular românesc, J. G.

Frazer scria: „dacă aceste termene au relativ puțină însemnătate pentru agricultorul european, ele sunt deosebit de importante pentru crescătorul de vite căci, la apropierea verii, el își scoate vilele pe câmp să pască iarba fragedă, iar când se apropie iarna le aduce înapoi, în adăpostul și căldura grajdurilor. În consecință, nu pare lipsit de temei că împărțirea celtică a anului în două semestre, la începutul lunii mai și la începutul lunii noiembrie, să-și fi avut originea în vremurile când celții erau în primul rând un popor de păstori, a cărui hrană depindea de cirezile sale, și, ca urmare, marile epoci ale anului erau legate pentru el de momentul când vitele ieșeau din gospodării la începutul verii și când se întorceau din nou în grajduri, o dată cu sosirea iernii. Chiar în Europa centrală, departe de regiunile ocupate acum de celți, se pot regăsi clar urmele unei împărțiri similare a anului... Dintre cele două sărbători, Ziua Tuturor Sfinților era cea mai importantă încă din vechime deoarece celții par a fi considerat că anul începe mai degrabă din această zi decât de la data sărbătorii beltane. În insula Man, adevărată reședință în care limba și civilizația au rezistat cel mai mult asediului invadatorilor saxoni, ziua de 1 noiembrie, stil vechi, a fost considerată ziua Anului nou până în timpurile din urmă. Astfel, în Man cete de oameni mascați colindau în Ziua Tuturor Sfinților, stil vechi, cântând un anumit cântec «Hogmany», care începea cu cuvintele: «Noaptea asta este noaptea Anului nou, Hogunnaaa»!“ (Frazer, 1980, vol. V, p. 25-27).

Acceași ocupație, creșterea animalelor, și aproximativ aceleași condiții geografice oferite de latitudinile medii ale continentului european au generat un calendar asemănător, cu început de an toamna, la sfârșitul lunii octombrie. Ipoteza conform căreia populația străromânească, probabil și cea dacică, a avut în uz, asemănător celților, un calendar cu început de an toamna, celebrat în ziua în care se sărbătorește astăzi Sâmedru, este confirmată și de dansul ritual al păstorilor bănațeni, executat numai de două ori pe an: la împerecherea oilor, și, după șase luni, la alesul sau formarea turmei (Marian, 1901, p. 240).

SÂNTANDREI

Sântandrei este o mare divinitate geto-dacă peste care creștinii au suprapus pe Sfântul Apostol Andrei cel Întâi chemat, ocrotitorul României. El a preluat numele și data de celebrare ale Apostolului Andrei (30 noiembrie), cel care a predicat în primele decenii după nașterea lui Iisus pe pământurile Daciei. El trebuie să se fi bucurat de mare respect de vreme ce ziua lui de celebrare a înlocuit o importantă divinitate precreștină, personificare a lupului. Numele zeului uzurpat s-a pierdut. Noaptea de Sântandrei (29 / 30 noiembrie) și ciclul de înnoire a timpului, care se suprapun peste perioada calendaristică a Dionisiacelor Câmpenești și cu fermentarea vinului în butoaie la popoarele tracice, păstrează numeroase urme precreștine.

Până la începutul secolului al XX-lea se organizau în Colinele Tutovei, în noaptea de Sântandrei, petreceri de pomină ale tinerilor, asemănătoare cu Revelionul. Pentru a fi feriți de acțiunea malefică a moroilor și strigoilor, tinerii camuflau și ungeau cu mujdei de usturoi ferestrele și ușile casei unde se desfășura petrecerea înainte de lăsatul serii. De altfel, petrecerea se numea, local, *Noaptea Strigoilor*, timp nefast, când *strigoii vii* (oamenii care se nasc cu căiță, cu coadă – o vertebră în plus, din legături incestuoase etc.) își părăsesc trupurile fără știrea lor, iar *strigoii morți* ies din sicrie, morminte și cimitire pentru a provoca suferințe oamenilor, pocesc și sug sângele celor vii, leagă sau iau puterea bărbaților, strică taurii, răspândesc molimele, fură sporul vitelor, se joacă cu lupii și urșii etc. În acest timp, petrecerea tinerilor în vatra satului, numită și *Păzitul Usturoiului*, era în toi.

Fetele aduceau câte trei căpățâni de usturoi, le puneau laolaltă într-o covată pentru a fi păzite de o bătrână la

lumina lumânării. Complet izolați de lumea din afară, stăpânită de forțele malefice, tinerii se distrau, cântau, jucau, beau, adesea peste măsură, mâncau, glumeau, ca la un adevărat revelion. Amintim că această izbucnire de bucurie se desfășura în chiar postul Nașterii Domnului (Postul Crăciunului). Dimineața, pe lumina zilei, tinerii ieșeau în curtea casei unde covata cu usturoi era jucată în mijlocul horei de un flăcău. Se împărțea usturoiul și, în mare veselie, se întorceau pe la casele lor. Începea un nou an. Usturoiul privegheat se păstra ca ceva sfânt, la icoană, și se folosea peste an ca leac pentru vindecarea bolilor, pentru prinderea farmecelor și descântecele etc.

Bocetul Andreiului

La cei vechi, moartea și renașterea divinității adorate și deci a timpului anual cu care aceasta se confunda, era substituită de un sacrificiu sacru (pom, animal, pasăre, om și chiar a unui obiect însuflețit simbolic). Un obicei care atestă suprapunerea sărbătorii creștine a Apostolului Andrei peste Anul Nou dacic este obiceiul atestat la românii din Transnistria numit *Bocetul Andreiului*. Fetele, după confecționarea unei păpuși din cârpe, numită Andreiu, substituit al anului vechi, o așezau pe laviță (pat) ca pe un mort și o jeleau. Lipsește marele sacrificiu, jertfa rituală a animalului care personifică divinitatea, specifică oricărui început de an. Este posibil ca una din tradițiile care a migrat din toamnă, de la Anul Nou dacic la Anul Nou contemporan, celebrat la solstițiul de iarnă, să fi fost sacrificiul porcului. De altfel, unul din numele purtate de lup în zilele lui de celebrare, gădineț, în special la Filipi când începe împerecherea pentru înmulțire, este purtat și de porcul tânăr, numit popular și godin, godineț.

Noaptea strigoilor

Apariția celor doi sfinți-moși, Moș Andrei și Moș Nicolae, începutul iernii și punerea în mișcare a haitelor de

lupi sunt semne evidente de îmbătrânire și degradare a timpului calendaristic. Ordinea se deteriorează neîncetat, ajungând în noaptea de 29 spre 30 noiembrie, în Noaptea Strigoilor, la starea simbolică de haos, cea de dinaintea creației. Este o noapte de spaimă, întrucât spiritele morților ies din morminte și, împreună cu strigoii vii, „care în această noapte își părăsesc culcușurile lor, fără să aibă vreo știință despre aceasta“ (Pamfile, 1914, p. 127), se iau la bătaie pe la hotare, răspântii de drumuri și prin alte locuri necurate. Duelurile sângeroase cu limbile de la melițe și coasele furate din gospodăriile oamenilor se prelungesc până la cântatul cocoșilor, când spațiul se purifică, duhurile morților se întorc în morminte, iar sufletele strigoilor vii revin în trupurile și paturile părăsite fără știința lor. În anumite situații, strigoii se manifestau violent față de oamenii care nu-și luau anumite măsuri de protecție: „Când strigoii morți nu au cu cine să se războiască, se duc pe la casele oamenilor unde încearcă să sugă sângele celor ce au nenorocul să le cadă în mâini. Pentru ca să nu se poată apropia de case, oamenii, – e grija gospodinelor mai ales –, mănâncă usturoi în această seară, se ung pe corp tot cu usturoi, sau numai pe frunte, în piept, pe spate și pe la încheieturile trupului. La casă se ung cercevelele ferestrelor, pe unde strigoii ar putea să intre sau să se uite în casă, făcându-se semnul crucii și tot astfel urmează și la ușă și horn, pe unde de asemenea ea crede că strigoii pot intra și ieși din casă“ (Pamfile, 1914, p. 128). Se credea că sunt și strigoi care nu doreau să facă rău. Aceștia „fac hori pe la răspântiile drumurilor, unde joacă cu strășnicie până la cântatul cocoșilor“ (Pamfile, 1914, p. 128). Strigoii sunt de două categorii: vii și morți.

Strigoii vii sunt spirite ale oamenilor, femei sau bărbați, care își părăsesc trupurile noaptea, mai ales la Sântandrei (Noaptea Strigoilor), Sângiorz și în alte împrejurări. Cauzele pentru care numai o parte din oameni devin strigoi în viață sunt diverse: copiii născuți cu coadă (o vertebră în plus), cu tichie, dintr-o legătură incestuoasă, al treilea copil din flori născut de o femeie etc. Mama comunica ea însăși

taina copilului născut strigoi pentru ca acesta să-și avertizeze copiii să-i împlinească fără greș practicile de destrigoire la moarte. Activitatea lor cea mai intensă este în Noaptea Strigoilor (29/30 noiembrie) când își părăsesc în somn corpul, ies din casă pe horn sau pe ușă, se rostogolesc de trei ori pentru a se întrupa într-un animal (lup, câine, pisică, porc, berbec, găină, broască), încalecă pe melițe, butoaie, cozi de mătură pentru a merge în locuri numai de ei știute (între hotare, răspântii de drumuri, poieni din păduri) unde se întâlnesc cu strigoii morți. Acolo redevin oameni, se bat cu limbile de meliță, se zgârie, se rănesc până iese învingător unul din ei, care le va fi conducător un an de zile. Se bocesc unii pe alții, își vindecă pe loc rănilor, se întrupează din nou în animale și pornesc împăcați spre case înainte de primul cântat al cocoșilor. În ajunul Sângiorzului, la Mânecătoare (noaptea de 22/23 aprilie), își părăsesc din nou trupurile pentru a merge să fure mana holdelor, laptele vitelor, să strice taurii, să lege sau să ia puterea bărbaților etc. În cele două nopți oamenii se ungeau cu mujdei de usturoi, ascundeau melițele, întorceau vasele cu gura în jos, produceau zgomote, îi strigau pe nume, aprindeau focuri, păzeau cu atenție vitele și pășunile etc. În Moldova, noaptea se numea Păzitul Usturoiului și se celebra ca un revelion. Sunt argumente etnofolclorice care sprijină ipoteza că în această perioadă a anului dacii celebrau Anul Nou. Tinerii satului, fete și băieți, se adunau în cete de 10 -12 persoane la o casă mai mare, căreia îi ungeau, la lumina zilei, ușile și ferestrele cu usturoi. Participanții, care nu părăseau până dimineața casa, petreceau ca la un revelion: mâncau, se cîsteau, adesea peste măsură, jucau, glumeau. Dimineața ieșeau cu lăutarii în curte unde jucau covata cu căpățâni de usturoi adus de fete și păzit noaptea de o bătrână. Petrecerea se încheia cu împărțitul usturoiului între participante care îl păstrau la icoană, pentru a-l folosi la vindecarea bolilor, pentru farmecele de dragoste etc.

Strigoii morți sunt spirite ale morților care nu ajung în Lumea de dincolo din anumite motive: au fost Strigoi în

viață, au fost oameni obișnuiți, dar li s-a greșit sau nu li s-au făcut rosturile la înmormântare. Ei se întorc printre cei vii, în special printre rudele apropiate, pentru a le provoca mari suferințe: aduc moarte, boală, molime în animale, grindină. După locul unde apar și relele care le aduc, strigoii morți pot fi, după locul unde acționează, de apă și de uscat, de vite și de stuți, de ploi și de foc. În cazul în care prezența strigoiului se considera evidentă prin efectele produse de acesta (era auzit, visat, apăreau anumite semne pe mormânt), se proceda la descoperirea și anihilarea lui prin diferite practici de *dres* sau de destrigoire (Ghinoiu, 1999, p. 285-289).

Atmosfera devenea și mai apăsătoare datorită unei importante zile a lupului fixată de tradiție pe data de 30 noiembrie, la Sântandrei. În această zi lupul își poate îndoi gâtul țepăn, devine și mai sprinten, astfel că prada, indiferent că este animal domestic sau om, nu mai are scăpare (Pamfile, 1914, p. 135-137). Ca urmare, acum trebuia să se ia măsuri suplimentare de pază a vitelor și să se efectueze diverse practici magice de apărare împotriva lupilor. Se considera că nici un alt moment al anului nu era atât de prielnic pentru transformarea oamenilor în pricolici, oameni cu înfățișare de lupi sau câini, ca în ajunul și în ziua de Sântandrei.

Pricolicii sunt suflete ale oamenilor care își părăsesc trupul în timpul nopții, se rostogolesc de trei ori și capătă înfățișare de lup sau de altă vietate (câine, porc cal, bivol, pisică, șarpe, broască). Spre deosebire de vârcolaci care călătoresc prin văzduh, pricolicii se deplasează pe pământ. Ei nu se întrupează în vietăți sfinte (arici, oaie, cerb, porumbel, rândunică, albină). Adesea, sunt oameni din sat recunoscuți după înfățișarea și comportamentul animalului-pricolici. Trăiesc puțin, cât lupul sau animalul în care se metamorfozează. Într-una din legende pricoliciul este un tânăr căsătorit care, mergând pe drum cu soția, se face nevăzut, revine sub formă de câine și se repede s-o muște. Nevastă-sa se apără cu brâul și îl alungă lovindu-l cu secera. În final, pricoliciul este recunoscut după scamele

catrinței rămase între dinți. În alte legende pricoliciul este fratele cel mic care pleacă de acasă și este recunoscut tot după scamele hainelor rămase printre dinți. O dată pe an, în Noaptea Strigoilor (29 / 30 noiembrie), s-ar întâlni cu strigoii morți, care își părăsesc și ei mormintele, pentru a-și alege, prin luptă, stăpânul. Pe timp de iarnă ar intra în haita lupilor, ia conducerea și atacă oamenii și turmele de vite.

Pentru pericolul închipuit ce l-ar fi adus strigoii, pricolicii și lupii la Sântandrei, practicile de prevenire și apărare erau asemănătoare cu cele efectuate la Sângiorz. Informațiile etnografice nu atestă însă la Sântandrei aprinderea focurilor, fumigațiile, stropitul și scăldatul cu apă, strigătele și producerea zgomotelor, pomenile pentru îmbunarea morților ieșiți din morminte și altele. Lipsesc, în general, practicile active de alungare a spiritelor malefice; alimentele rituale și ungerea cu usturoi, ascunderea coaselor și a limbilor de meliță sunt mai mult acțiuni de apărare pasivă. Forțelor malefice nu li se declara război deschis, ca la Bobotează, Sângiorz, Joimari, Sânziene, întrucât șansa de izbândă era minimă în condițiile în care puterea aliaților, întunericul și frigul, creștea neîncetat până la solstițiul de iarnă.

Aflarea ursitei

Ca la orice început de an, prisoseau practicile magice de aflare a ursitei, adică a viitorului soț. Fata de măritat prepara o „Turtucă de Andrei“, turtiță subțire din făină de grâu, foarte sărată, coaptă pe plita sobei și o mânca înainte de culcare. Băiatul care venea în vis să-i aducă apă ca să-și potolească setea urma să o ceară de nevastă în cursul anului. Alte fete, după ce soseau acasă de la Păzitul Usturoiului, semănau câte un cățel de usturoi privegheat într-un cocoloș de aluat. După modul cum încolțea și creștea usturoiul semănat, se făceau anumite pronosticuri matrimoniale. Timpul era însă favorabil și pentru observații meteorologice și astronomice. Unii bătrâni, neștiutori de

carte dar „cititori“ în stele, observau cerul în noaptea de Ovidenie sau de Sântandrei și *noroceau anul*, prevestind dacă va fi bogat sau sărac, ploios sau secetos, dacă va fi pace sau război etc. Obiceiul de a semăna în noaptea de Sântandrei grâu într-o oală de pământ pentru a interpreta rodnicia ogoarelor în noul an este practicat și astăzi.

Covașa. Băutură rituală

Prin Colinele Tutovei, la Ovidenie sau la Sântandrei, se prepara din mălai și făină, uneori numai din mălai de porumb sau de mei, o băutură fermentată numită covașă. Literatura etnografică descrie două tehnici de preparare a covașei; din mălai și făină sau numai din mălai. În primul caz se luau mălai și făină, în părți egale, se amestecau și se opăreau cu apă clocotită până se obținea un fel de terci. După două ore, amestecul acesta se punea într-o puțină și se turna apă caldută până se obținea un lichid vâscos ce putea trece prin ciurul cu care se cernea mălaiul. Conținutul se amesteca foarte bine și se lăsa apoi să fermenteze, la loc cald, până a doua zi când se fierbea, la foc potrivit, într-un ceaun, până se mai îngroșa. Gustul băuturii era dulce-acrișor, asemănător cu cel al brăgii. Covașa se punea prin străchini sau oale și se împărțea prin vecini „pentru ca vacile să fie lăptoase, iar laptele să fie smântânos“ (Pamfile, 1914, p. 145). În alte sate covașa se numea bragă și se prepara numai din mălai, care se opărea și se făceau patru turte; două turte se coceau, două rămâneau crude. După ce turtele coapte se răceau, erau frământate într-o puțină, se amestecau cu mălaiul rămas necopt și se turna apă clocotită. Conținutul se amesteca, se puneau câteva felii de lămâie și se lăsa să fermenteze până a doua zi, când era bun de băut. În zona Covurluiului din Moldova Centrală se spunea că fiecare om „este dator să mănânce covașă, în această zi, pentru ca să fie ferit de strigoi“ (Pamfile, 1914, p. 146). Prepararea băuturii la o anumită dată calendaristică, împărțirea acesteia prin vecini, credința că cel care o bea este ferit de strigoi sau că vacile îi vor da lapte mai

mult și mai bun sunt elemente care îi confereau covașei valențe de aliment ritual.

Acte de divinație

Spiritele morților care mișunau pretutindeni la Sântandrei, favorizau actele de divinație. Asemănător altor sărbători sezoniere de peste an, cele mai preocupate să valorifice ocazia oferită de Noaptea Strigoilor păreau tot fetele, cu nelipsita lor grijă, căsătoria. Practicile de divinație efectuate la fântână, la cotețul porcului, la gardul și poarta gospodăriei, la masa încărcată cu usturoi etc. aveau unul și același scop: aflarea ursitului, a calităților lui (tânăr – bătrân, frumos – urât, bogat – sărac). Aceste acte magice erau săvârșite în taină, de fiecare fată în parte, sau „pe față“, cu participarea mai multor fete. Foarte interesant din punct de vedere etnologic este obiceiul consemnat în fostul județ Covurlui și numit „facerea turtei de Andrei“: „fetele mari, care se adună la casa uneia pentru facerea turtei de Andrei, aduc apă cu gura. Pentru colacul de Andrei aduc apă neînceptută. La turtă se pun în aceeași măsură apă, sare și făină, măsurându-le acestea cu o coajă de nucă. Fiecare fată își coace turtă sa pe vatră și apoi o mănâncă, așteptând peste noapte voinicul care va veni în vis să-i dea apă pentru astâmpărarea setei ce-i pricinuiește turtă“ (Pamfile, 1914, p. 140-141).

Elemente de ritual specifice renovării timpului apar, mai ales în Moldova, la Ovidenie. Acum, ca și la Anul Nou, Sângiorz, Paște se credea că cerul se deschide și vorbesc animalele; se făceau previziuni și pronosticuri meteorologice, se începeau vrăjile și farmecele al căror punct culminant era atins în noaptea de Sântandrei.

Sânnicoară sau Moș Nicolae

Distanța de numai șase zile care separă Sântandreiul de Sânnicoară a favorizat o vie circulați a motivelor și practicilor rituale, astfel că cercetătorul întâmpină serioase

dificultăți când încearcă stabilirea semnificațiilor calendaristice. Sântandreiul este plasat într-un timp sumbru, învăluit de spiritele malefice care devin extrem de violente în „Noaptea Strigoilor“. Puterea forțelor potrivnice începe să scadă după miezul nopții, la cântatul cocoșilor. Lumea ce părea că merge spre prăbușire este salvată însă în fiecare an de Sânnicoară, personaj mitologic imaginat ca un moș cu barbă albă, călare pe cal, a cărui atribuție principală era vegherea porții cerului dinspre apus, pe unde încearcă soarele să se strecoare în ținuturile de miazănoapte. Același rol îl avea, susține legenda, Sântoaderul care păzea poarta dinspre răsărit a cerului.

Moș Nicolae este o personificare la vârsta senectuții, a timpului îmbătrânit care a preluat din Calendarul creștin numele și data de celebrare ale Sf. Nicolae (6 decembrie), personaj real (episcop din Myra, mort probabil în anul 342), apărător al dreptei credințe în Iisus. În tradițiile românești Moș Nicolae are atribuții străine de statutul său ierarhic: apare pe un cal alb, aluzie la prima zăpadă care cade la începutul iernii, păzește Soarele care încearcă să se strecoare pe lângă el spre tărâmurile de miazănoapte pentru a lăsa lumea fără lumină și căldură, este iscoada lui Dumnezeu pe lângă Drac, ajută văduvele, orfanii și fetele sărace la măritat, este stăpânul apelor și salvează de la înec corăbierii, apără soldații pe timp de război, motiv pentru care este invocat în timpul luptelor. În nopțile marilor sărbători, când se deschide cerul pentru o clipă, oamenii pot să-l vadă stând la Masa Împărătească în dreapta lui Dumnezeu. Moș Nicolae împarte astăzi, asemănător lui Moș Crăciun, daruri celor mici. Mai veche este însă tradiția pedepsirii copiilor neascultători cu nuielușa lăsată în încălțările lor în noaptea de 5/6 decembrie. Ca sfânt, Moș Nicolae a fost mai darnic cu pedepsele decât cu recompensele. Conform tradiției creștine, el pedepsea pe cei care se abăteau de la dreapta credință lovindu-i cu nuiaua peste mâini. Ziua de 6 decembrie încheie ciclul de sărbători și practici magice, dedicate în special lupilor și spiritelor morților-strigoi, început la mijlocul lunii Noiembrie (Filipii de Toamnă, Filipul cel Șchiop, Ovidenia, Lăsatul

Secului de Crăciun, Noaptea Strigoilor și Sântandrei) și încheiat la începutul lunii decembrie (Zilele Bubatului, Varvara, Moș Andrei), specific unui străvechi început de an autohton, probabil Anul Nou dacic.

Fiecare ocupație mai importantă își avea în Panteonul românesc un „sfânt” protector: păstorii pe Sângiorz, agricultorii pe Maica Precesta, marinarii pe Sânnicoară etc. Minerii au ales-o pe Varvara descrisă de numeroase legende minerești:

„Minerii pe aici lucrau așa cum au apucat, toată săptămâna și se odihneau doar duminica. Nu știau și nu le era frică de sărbătorile și duhul minei. Până într-o zi, într-un prag de iarnă, când toți minerii erau în mină. Și cum lucrau ei acolo, s-a auzit un glas care se văita:

– Nu mai dați că mă doare, nu mai dați!

– Tale, nea Mitică, ce crezi? Râde cineva de noi!

Cine-o fi?

Când începeau lucrul, văicăreala le lua puterea din brațe și rămâneau cu uneltele în aer. Prin oase li se scurgea un fel de răceală. Deodată, din grămada de cărbuni o ieșit o fată frumoasă și i-a întrebat aspru:

– De ce lucrați azi, în ziua mea de cinstire? Nu știți că am puterea să vă surp mina și să vă apăr de nenorociri? Eu sunt Varvara, vă apăr clipă de clipă viața și voi nu-mi cinstiți ziua!

Cărbunele s-a deschis și-a cuprins-o din nou. N-a mai lucrat nici un miner în ziua aceea. Era 4 decembrie. Și data asta a trecut din tată în fiu ca zi a Varvarei. Un miner, când moare, primul lucru pe care-l amintește urmașilor este cinstirea acestei sărbători. În ziua aceasta nu intră nimeni în mină, e veselie mare. Varvarei îi plac petrecerile, glumele și cântecul. Un blestem o ține închisă în cărbune și numai o zi pe an răsuflă și se bucură și ea“.

Dovada cea mai bună pentru a demonstra că o sărbătoare poate avea semnificații diferite este Varvara. Ea poate fi zână, femeie bătrână, stăpână peste bolile copilăriei etc. Sărbătoarea de trei zile (3-5 decembrie), numită zilele Bubatului, este respectată de mame pentru a le feri copiii de variolă (bubat) și de alte boli.

Spre deosebire de mineri, Varvara este prăznuită de agricultori și păstori ca stăpână a bubatului (variolei) și a altor boli ale copilăriei. Ea a preluat numele și data de celebrare ale Sfintei Mare Mucenițe Varvara din Calendarul ortodox (4 decembrie). Pentru a opri creșterea „bubatului” și întărirea lui ca sâmburii, copii nu mâncau în ziua ei semințe fierte sau coapte de fasole, linte, mazăre, dovleac, porumb (Bucovina, Moldova, Basarabia).

Sânnicoară reproduce un vechi nume propriu, gr. Nikólaos, folosit în Grecia antică cu multe secole înaintea erei noastre. „Nikólaos se încadrează într-o bogată familie de compuse al căror prim element este *nik-* (verbul *nikao-* «a învinge», substantivul *nike-* «victorie»), semnificația acestuia explicând în bună măsură favoarea de care se bucura numele și, implicit, frecvența lui în onomastica greacă” (Ionescu C., 1975, p. 219). Tradițiile populare românești par a nu fi străine de semnificațiile străvechi ale numelui grecesc. Sărbătoarea de pe șase decembrie prefigura victoria binelui asupra răului, a luminii asupra întunericului: „la Sf. Nicolae se întoarce noaptea la ziuă cu cât se sucește pui-u-n găoace” (Radulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 91), spune o zicală musceleană. Aceleași simboluri optimiste apare și din legenda ardeleană despre Sânnicoară și Sântoader, păzitori ai Soarelui, ca și din tradiția bucovineană care susține că Sânnicoară poate fi văzut în noaptea de Anul Nou „în lumina mare, atunci când cerurile se deschid de trei ori” (Pamfile, 1914, p. 157). Legende și tradiții dedicate lui Sânnicoară, în esență precreștine, vorbesc de puterea sa neobișnuită invocată de soldații care porneau la luptă, de ajutorul dat, ca stăpân al apelor, corăbierilor; de sprijinul acordat fetelor sărace la măritat, de grija purtată sufletelor etc. Dacă la informațiile etnografice și folclorice de mai sus adăugăm contextul favorabil în care este prezentat Sânnicoară în colinde, ca și poziția sa privilegiată în Panteonul românesc, putem afirma că acesta a fost un personaj mitologic al cărui cult se aseamăna cu cel al Sântoaderului, Sângiorzului, Sântiliei și Sâmedrului. Sunt indicii că unele atribuții ale lui Sânnicoară au fost preluate, treptat, de sărbătorile vecine: Sântandrei și de sărbătorile de iarnă.

HORA ANOTIMPURILOR

Sintetizând și generalizând datele expuse privind mitologia lupului, calului și ursului, animale profund implicate în ritualul Calendarului popular, se poate conchide că ele au comportamente și cicluri de reproducere care i-au ajutat pe carpato-dunăreni să împartă anul în trei sezoane: iarna, deschisă de împerecherea lupului; vara de împerecherea calului; toamna de împerecherea ursului. Aceste animale erau considerate mari divinități ce își manifestau puterea peste aproximativ patru luni fiecare, perioadă când erau temute și proslăvite. La începutul secolului al XX-lea românii încă le mai acorda sărbători și le împărțea ofrande. Pentru a face distincție între animalul-sălbăticiune și animalul-zeitate, în zilele lor de sărbătoare nu li se pronunța numele; în platforma Luncanilor ursul se numea „Al mare” (Apolzan, 1987, p. 158), iar în Oltenia și Banat, lupul se numea „gadină”, „gădineț”.

Schimbarea anotimpurilor era imaginată ca o confruntare, pe viață și pe moarte, între zeii sezonieri. Anotimpul patronat de lup debuta la mijlocul lunii noiembrie, la începerea împerecherii lor, și se încheia, după patru luni, în perioada fătutului, la sfârșitul lunii martie. Lupta dintre iarnă și vară, personificate prin lup și cal, era câștigată, la sfârșitul lunii martie și începutul lunii aprilie, în perioada de împerechere a cailor, de anotimpul luminii și căldurii. După un interval de alte patru luni, la începutul lunii august, la Macavei sau Ziua Ursului se schimbau din nou anotimpurile: domnia calului și a verii se încheia cu victoria ursului și a toamnei. Cultul ursului, deși s-a bucurat de mare respect în zonele carpatice, fiind o forță care aducea nu numai dezastre în prisăci, în turmele de vite și livezi, ci și schimbarea anotimpurilor, a scăzut treptat, ast-

fel că sărbătorile ce îi sunt dedicate în Calendarul popular sunt întrecute, ca număr și importanță, de sărbătorile dedicate calului și lupului.

În satele de munte din zona vesticelor cetăți dacice de la Grădiștea de Munte, Sarmisegetusa Dacica, Blidaru, Costești, Piatra Roșie activitățile economice sunt rânduite și astăzi pe trei anotimpuri: sfârșitul iernii și începutul primăverii; primăvara și vara; apropierea toamnei și începutul iernii (Apolzan, 1987, p. 138-139). Împărțirea anului în trei sezoane, cifră care are, în Calendarul popular, semnificația lunară, simbolismul lunar al animalelor-zeități (lupul, ursul), denumirea unică, pentru astrul și luna calendaristică, numărul mare al sărbătorilor cu ajun și al ciclurilor de sărbători formate din trei zile, începerea unor activități economice și, uneori, efectuarea practicilor rituale în zilele sau nopțile cu Lună Nouă sau Lună Plină și alte date etnografice vin să sprijine ipoteza că dacii au avut în uz, la cucerirea romanilor, un calendar lunar-solar.

Procesul de desacralizare a acestor trei zeități sezoniere s-a desfășurat simultan cu dezintegrarea calendarului. Rolul calului, ursului și lupului ca repere în scurgerea anuală a timpului s-a păstrat și în calendarul solar străromânesc și românesc, cu două sau patru anotimpuri, iar cultul lor a fost valorificat și revalorificat de creația folclorică (credințe, legende, povești, basme etc.) și plastica țărănească. Sărbătorile românești țin de un calendar solar-lunar, structurat la început pe două și apoi pe patru anotimpuri. Ele se adună precum boabele pe ciorchinele de strugure în jurul echinocțiilor și solstițiilor.

În concluzie, vârsta timpului calendaristic și împreună cu acesta a întregului univers de lucruri și fenomene din mediul înconjurător supuse unor ritmuri anuale de dezvoltare, se aprecia luând ca bază de calcul data de celebrare a Anului, a Marelui Zeu. Această sărbătoare, unica ca semnificație și importanță în Calendarul popular, vehiculată de-a lungul secolelor și mileniilor între echinocții și solstițiul de iarnă datorită unor complicate procese sincretice, o

adevărată sinteză a culturii populare. Anul Nou contemporan, celebrat la solstițiul de iarnă a fost introdus în Dacia în perioada cuceririi romane, înlăturând, oficial, anul autohton sărbătorit toamna sau la începutul iernii. În lunga perioadă de nesiguranță economică și politică generată de marile migrații ale mileniului I, Anul Nou a început să fie sărbătorit la echinocșiul de primăvară (anul agrar) sau o lună mai târziu (anul pastoral).

Anul nou biblic, deși a fost utilizat de biserică și cancelaria domnească în perioada medievală românească, nu a fost asimilat ca dată de renovare a timpului calendaristic de către popor. Încercarea Bisericii de a impune Paștele ca dată de înnoire a timpului a eșuat, întrucât ar fi rezultat un calendar inexact, iar anii ar fi avut un număr variabil de zile. Revenirea la Anul Nou sărbătorit în perioada solstițiului de iarnă s-a efectuat treptat, lăsând, ca amintire, la datele anterioare de renovare a timpului, sărbători, obiceiuri și scenarii rituale de mare vechime.

ANEXA 1

APRECIEREA ȘI MĂSURAREA TIMPULUI LA ROMÂNI

ANOTIMPURILE

ANOTIMPUL, subdiviziune a anului, sinonim cu sezon calendaristic. Spre deosebire de calendarul civil care are o structură cuaternară (primăvară, vară, toamnă și iarnă), calendarul vechi popular avea o structură binară (vară și iarnă).

După data de debut a anotimpurilor, acestea pot fi astronomice, cu început în zilele de echinocții și solstiții, și oficiale sau civile, cu început în prima zi a lunilor cu echinocții și solstiții (primăvară la 1 martie, vara la 1 iunie, toamna la 1 septembrie, iarna la 1 decembrie). În calendarele vechi populare anotimpurile agrare debutau în preajma echinocțiilor calculate pe stil vechi (vara la Măcinici sau Sfinți, iarna la Ziua Crucii sau Cârstovul Viilor) și cu miezul sau puterea timpului în preajma solstițiilor calculate, de asemenea, pe stil vechi (Ziua Grâului sau Eliseiul Grâului pentru vară și Sânnicoară sau Moș Nicolae pentru iarnă). Anotimpurile și miezurile timpului pastoral începeau, în comparație cu cele agrare, cu o lună mai târziu (vara la Sângiorz, iarna la Sâmedru; miezul verii pastorale la Sântilie, miezul iernii pastorale la Sânpetrul Lupilor sau Sânpetrul de Iarnă).

ANOTIMPURILE AGRARE, subdiviziuni ale calendarului agrar împărțit, în vechime, în două anotimpuri de bază: vară și iarnă.

ANOTIMPURILE ASTRONOMICE, subdiviziuni ale timpului calendaristic care încep la datele exacte ale echinocțiului de primăvară (primăvara astronomică), solstițiului de vară (vara astronomică), echinocțiului de toamnă (toamna astronomică) și solstițiului de iarnă (iarna astronomică).

ANOTIMPURILE CIVILE, subdiviziuni ale anului care încep în prima zi a lunilor cu echinocții și solstiții: 1 martie (primăvara), 1 iunie (vara), 1 septembrie (toamna) și 1 decembrie (iarna).

ANOTIMPURILE PASTORALE, subdiviziuni ale vechiului calendar pastoral care împărțeau anul numai în două sezoane: vară și iarnă.

VREMURILE ANULUI, subdiviziuni ale timpului calendaristic, sinonime cu anotimpurile, care împart anul în raport cu fenomenele astronomice (echinocții și solstiții), cu modificările vizibile din flora și fauna înconjurătoare și cu activitățile agrare, pastorale, pomiviticele, apicole etc. în două sezoane egale ca număr de zile și opuse ca semnificație: vara, care simbolizează lumina, căldura, fertilitatea, împlinirea vieții și iarna, care simbolizează întunericul, frigul, sterilitatea și moartea.

Întrucât timpul a fost perceput și compartimentat cu ajutorul sărbătorilor diferit de lucrătorii ogoarelor și de crescătorii de animale, în satele românești au funcționat două calendare parțiale (agrar și pastoral), cu două anotimpuri (vară și iarnă) fiecare.

LUNILE ANULUI *

APRILIE, luna a doua în calendarul vechi roman, cu început de an la 1 martie, și luna a patra în calendarele iulian și gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Numele popular al lunii, *Prier*, înseamnă timp favorabil, prielnic holdelor și turmelor de vite. Când vremea e înșelătoare, cu timp friguros și secetos pentru semănături, luna aprilie anunță sărăcia și se numește *Traista-n Băț*, iar prima zi a acesteia este dedicată păcălitului oamenilor.

În luna aprilie se continuau arăturile și semănăturile de primăvară, se închideau țarinesele pentru pășunatul devălmaș, se formau turmele, se cădea la învoială cu ciobanii și văcarii, se tundeau oile înainte de a fi urcate la munte, se reparau sau se construiau țarcurile și oboarele pentru vite etc. Sărbătorile cu dată fixă și sărbătorile cu dată mobilă (vezi Calendarul popular) cuprind obiceiuri cu semnificații polivalente din care se detașează Paștele, sărbătoarea centrală a calendarului festiv creștin, și Sângiorzul, străvechi început de an pastoral.

AUGUST, luna a șasea în calendarul, roman cu început de an la 1 martie și luna a opta în calendarele iulian și gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Din anul 8 î. e. n., când luna a șasea a anului (*Sextilis*) devine luna a opta, poartă numele împăratului roman Augustus. În graiul românesc luna august poartă mai multe denumiri zonale: August, Augustru, Măselariu, Gustar, Secerar și altele.

August fiind o perioadă a anului încărcată cu numeroase și importante activități economice ce se cereau a fi împlinite la timp și cu mare rapiditate (secerișul, întreținerea culturilor, coasa a doua a fânului), calendarul popular are un număr relativ mic de sărbători (*Ziua Ursului*, *Macaveii*, *Probejenie*, *Sântămărie Mare*, *Sântion de Toamna*).

* Sunt prezentate în ordine alfabetică, nu cronologică

DECEMBRIE, luna a zecea în calendarul roman cu început de an la 1 martie și luna a 12-a în calendarele iulian și gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Denumirea populară a lunii, Neios, sugerează timpul favorabil ninsorilor abundente. Luna Decembrie este o perioadă de odihnă și relaxare a oamenilor cu multe sărbători și obiceiuri specifice sfârșitului și începutului de an (vezi Calendarul popular), cea mai importantă fiind Crăciunul. Ca o curiozitate, cel mai cunoscut nume popular al lunii decembrie, Andrea (Indrea, Undrea), păstrează amintirea unei divinități din luna precedentă, Sântandrei (30 noiembrie).

FEBRUARIE, ultima lună a calendarului roman cu început de an la 1 martie și luna a doua a calendarelor iulian și gregorian, cu început de an la 1 ianuarie. Denumirea populară a lunii, Faur (Făurariu, Făurar), este legată de meșterii fauri, lucrători ai fierului, care pregăteau, în această perioadă, uneltele de muncă, ascuțeau sau confecționau fiarele sau cuțitele de plug.

În luna februarie se încheiau, de obicei, șezătorile și, împreună cu acestea, distracțiile tinerilor din serile și nopțile lungi de iarnă. Apropierea sezonului agrar aducea în prim plan preocupările economice: îngrijirea atentă a vitelor de muncă, pregătirea semințelor pentru semănat și a uneltelor de arat. Peisajul spiritual al satului românesc cuprindea, în această lună, un număr impresionant de sărbători cu dată fixă și cu dată mobilă (vezi Calendarul popular) dintre care se detașează, ca importanță, Ziua Ursului sau Martinul cel Mare, străvechi început de an viticol și pomicol.

IANUARIE, luna a II-a în calendarul roman cu început de an la 1 martie și prima lună în calendarele iulian și gregorian dedicată lui Ianus, zeul cu două fețe: una orientată spre anul care se încheie și alta spre anul care vine. Denumirile populare zonale ale lunii se referă fie la practica magică de întocmire a calendarelor meteorologice (din foi de ceapă sau din coji de nucă) în noaptea Anului Nou (Cărindar sau Călındar), fie de gerurile năpraznice de la miezul iernii (Gerar). În luna ianuarie se încheiau petrecerile începute încă de la sfârșitul lunii noiembrie, se reluau activitățile legate de industria casnică și șezătorile, întrerupte în perioada sărbătorilor de iarnă, și se deschidea, în special în mediile pastorale, un important sezon de nunți. Sărbătorile din această lună (vezi Calendarul popular) cuprindeau obiceiuri și practici arhaice, specifice începutului de an nou, cu numeroase acte rituale de propitiere, profilaxie și divinație.

IULIE, luna a cincea în calendarul roman cu început de an la 1 martie și a șaptea în calendarele iulian și gregorian, cu început de an la 1 ianuarie, dedicată lui Iulius Caesar, reformatorul și întemeietorul calendarului ce-i poartă numele.

Întrucât în luna iulie se înregistrează cele mai ridicate temperaturi ale anului, i se spune, local, luna lui Cuptor. Sărbătorile și obiceiurile dedicate secerișului, activităților pastorale și manifestărilor naturii potrivnice omului (grindina, furtunile, trăsnetele și incendiile produse de acestea) sunt subordonate lui Sântilie, mare divinitate în panteonul românesc, identificată cu Hellios, zeul focului și soarelui în mitologia greacă. Divinitățile populare din luna iulie (vezi Calendarul popular) sunt fie rude, frați și surori, cu Sântilie, fie vizitii la trăsura cu roțile de foc ale «sfântului». În anii cu luna iulie secetoasă, peisajul spiritual al satului românesc era completat cu obiceiuri, ceremonii și procesiuni menite să aducă ploaia, cele mai cunoscute fiind Paparuda și Caloianul.

IUNIE, luna a patra în calendarul roman cu început de an la 1 martie și luna a șasea în calendarele iulian și gregorian cu început de an la 1 ianuarie, dedicată zeiței Iuno, soția lui Jupiter și protectoarea femeilor măritate. Întrucât în această lună se coc cireșele, primele fructe ale anului, iunie se numește, local, Cireșar sau Cireșel.

În luna iunie, perioada solstițiului de vară, când ziua devine cea mai lungă și insolația cea mai puternică din întreg anul, timpul calendaristic și vegetația ajung la maturitate. Totuși, recoltele, oricât de promițătoare ar părea, sunt în luna iunie o făgăduință, nu o certitudine; orice furtună, vijelie, ploaie torențială însoțită de grindină poate devasta lanurile de grâu, rodul livezilor și viței de vie. În războiul dintre forțele naturii, omul, neștiind de partea cui va fi în final victoria, a preamărit, dedicându-le sărbători și obiceiuri (vezi Calendarul popular) atât sfinților creștini îmbrăcați în haine precreștine (Timoftei, Vartolomeu, Elisei, Sânpetru), cât și divinităților păgâne îmbrăcate în haine creștine (Drăgaica sau Sânziana).

MAI, luna a treia în calendarul roman cu început de an la 1 martie și luna a cincea în calendarele iulian și gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Denumirile populare ale lunii indică fie timpul frumos al florilor (Florar, Florariu), fie exuberanța vegetației (Frunzar). Timpul suficient de călduros și precipitațiile abundente și lipsite de grindină făgăduiau un an bogat în roade și explică zicala populară «mai e Rai!».

Pe ogoare, în livezi, grădini și podgorii activitatea este în toi, iar turmele de oi, cirezile de vite și prisăcile au randament economic maxim. Sărbătorile populare, puține cu dată fixă și mai numeroase cu dată mobilă (vezi Calendarul popular), cuprind obiceiuri și practici sezoniere specifice primăverii.

MARTIE, prima lună a calendarului roman cu început de an la 1 martie și a treia în calendarele iulian și gregorian cu început de an la 1 ianuarie, dedicată lui Mars, zeul războiului. Denumirile zonale ale lunii păstrează, de obicei, rădăcina cuvântului original (Mart, Mărțișor, Marțiu) sau exprimă trezirea la viață a naturii înconjurătoare și încolțirea seminței semănate (Germinar, Germinariu).

În luna mai se începea aratul și semănatul, se curățeau livezile și grădinile, se scoteau stupii de la iernat și se «retezau» fagurii etc. Sărbătorile cu dată fixă și cu dată mobilă (vezi Calendarul popular), în special Măcinicii sau Sfinții, străvechi început de an agrar, cuprindeau obiceiuri de mare vechime și frumusețe.

NOIEMBRIE, luna a noua în calendarul roman cu început de an la 1 martie și a 11-a în calendarele iulian și gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Denumirile populare zonale ale lunii indicau căderea promoroacei și a brumelor groase (Brumar, Brumarul Mare, Promorar sau perioada fermentării și limpezirii vinurilor (Vinicer, Vinar).

În luna noiembrie se făceau ultimele pregătiri pentru iarnă, se începeau șezătorile și se intensificau activitățile legate de industria casnică. Sărbătorile populare cuprindeau numeroase obiceiuri, acte și practici magice care simbolizau îmbătrânirea și degradarea timpului calendaristic, motiv pentru moartea și renașterea lui la sărbătorile de iarnă.

OCTOMBRIE, luna a opta în calendarul roman cu început de an la 1 martie și a 10-a în calendarele iulian și gregorian cu început de an la 1 martie. Denumirea populară a lunii, Brumărel, anunță primele brume și răcirea timpului.

Activitatea economică, bogată și foarte variată (strângerea ultimelor roade de pe câmp, din vii, livezi și grădini, deschiderea țărinelor pentru pășunatul devălmaș, sorocul înțelegerilor încheiate la Sângiorz, împerecherea oilor și pornirea turmelor pe drumurile de iernat, intensificarea schimburilor cu produse agrare, pastorale și meșteșugărești etc.) se reflectă și în peisajul spiritual care cuprinde importante sărbători (vezi Calendarul popular), obiceiuri și practici magice.

SEPTEMBRIE, luna a șaptea în calendarul roman cu început de an la 1 martie și a noua în calendarele iulian și gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Denumirile populare ale lunii caracterizează meteorologic timpul care dă evidente semne de răcire (Răpciune), de unde și zicala «În luna Răpciuni»/ «Cad copiii pe tăciuni!», și economic, indicând începutul culesului și stoarcerii strugurilor pentru vin (Vinițel, Vinimeriu). Sărbătorile și obiceiurile sunt specifice ritualului de

schimbare a anotimpurilor, recoltării roadelor și semănatului cerealelor de toamnă.

ZILELE SĂPTĂMÂNII *

DUMINICA, singura zi a săptămânii care poartă un nume creștin (Dies Dominica – Ziua Domnului). În credințele și folclorul românesc Duminica apare ca un personaj mitic: «femeie sfântă» (Covurlui, Iași, Vaslui, Dolj); «ființă omenească» (Neamț, Caraș-Severin); «cea mai mare Maică Sfântă» (Tutova, Botoșani); «călugăriță» (Iași, Sălaj); «doamnă mare la care se închină toate zilele săptămânii și de la care primesc ordine ce să facă fiecare» (Fălciu); «zeiță vie» (Tecuci); «soră mai mare a celorlalte zile» (Iași, Neamț, Vaslui). Sfânta Duminică ar locui dincolo de Apa Sâmbetei în palate de aur (Neamț), în păduri neumblate de oameni (Botoșani, Vaslui) și este îmbrăcată în haine albe. Ea s-ar arăta oamenilor, în vis sau în realitate, pentru a-i sfătui cum să alunge bolile și să prevină pagubele (Vaslui). Poate să apară însă în chip de femeie, cu picioare de găină, dacă oamenii mănâncă de dulce în zilele de post (Neamț), zgâriată, împunsă, tăiată și sângerată dacă femeile au spălat rufe și au tors sau au cusut de ziua ei (Romanați). Duminica își serbează ziua nelucrând (Făgăraș), se roagă și mănâncă o dată la 7 zile (Tecuci), e făcătoare de minuni, aduce numai bine oamenilor. Adesea, apare ca un râu care înconjoară Raiul, spre deosebire de Apa Sâmbetei care înconjoară Iadul. În ziua de Duminică sunt interzise descântecele cu excepția celor de dragoste și aflare a ursitei (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul și centrul Moldovei). Vitele născute în această zi se numeau Duman, Dumaia. Spre deosebire de Duminica obișnuită calendarul popular mai cuprinde: Duminica Tânără, Duminica Floriilor, Duminica Tomei, Duminica Mare și altele.

JOI, a patra zi a săptămânii dedicată de romani zeului și planetei Jupiter. La români joia este o personificare ce-i poartă numele: «femeie sfântă» (Dorohoi); «fecioară frumoasă care apără lumea de ploii mari și de grindină» (Iași, Tutova); o femeie sfântă și binevoitoare, soră cu Duminica, Vinerea și Miercurea etc. Joia ar locui printre nori, în ceruri (Constanța, Iași, Olt), în păduri netăiate și păzite de fecioare (Tutova) de unde își manifestă puterea miraculoasă asupra holdelor, vitelor, bolilor etc. Zonal, joia era, în secolul al XIX-lea, respectată ca o zi de sărbătoare. În Maramureș și Bucovina erau interzise șezătorile, în schimb devenea slobodă pentru nunți și, în general, pentru dragoste.

* Sunt prezentate în ordine alfabetică, nu cronologică.

Sărbătorile și obiceiurile calendaristice sprijină ipoteza că joia a funcționat în spațiul carpato-ponto-danubian ca sărbătoare a săptămânii, dedicată cultului și odihnei, singură sau alături de duminică,

LUNI, primă zi a săptămânii dedicată Lunii, singurul satelit natural al Pământului, și patronată de sfinții Petru și Pavel (Iași), sau de arhanghelii Mihail și Gavril (Neamț). Ca personaj mitologic, Sf. Luni era invocată pentru vindecarea animalelor, mai ales a aceloră născute în ziua de luni și botezate Lunilă sau Lunaia. Pretutindeni ziua de luni poartă noroc începerii activităților specifice industriei casnice (tors, dărăcit, nevădit, țesut, croit), în special a aceloră de durată, care nu puteau să fie încheiate într-o singură zi (țesutul, cusutul sau brodatul iei sau cămășii). Se interzicea, în schimb, negoțul, «datul pe datorie», împrumutul bunurilor materiale, mersul la pețit și înmormântarea morților. Lunea era timpul cel mai favorabil efectuării practicilor de medicină populară (Muntenia, Dobrogea, Moldova). Pentru sănătatea și prosperitatea oamenilor și turmelor de vite în ziua de luni se ținea post, uneori mai sever decât miercurea și vinerea (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova). Despre omul născut lunea se credea că este urât, dar foarte sănătos și norocos. Calendarul popular cuprinde mai multe zile de luni cu statut de sărbători: Lunea Curată, Lunea Păstorilor, Spolocania.

MARȚI, a doua zi a săptămânii dedicată zeului Mars și planetei Martie. Spre deosebire de sâmbăta dedicată morților (postexistența), de miercurea, joia, vinerea, duminica și lunea dedicate viilor (existența), românii au rezervat ziua de marți celor care se vor naște (preexistența). Sub influența mitului biblic, oamenii credeau că în ziua de marți s-ar fi urzit lumea și pământul (Moldova centrală, Gorj, Hunedoara). Se considera o zi rea (Muntenia, Oltenia, Moldova de sud), fără noroc (Moldova centrală), aducătoare de nenorociri în cele trei «ceasuri rele» (Oltenia, Muntenia, Moldova), nefastă pentru începerea unor activități importante (aratul, semănatul, construirea casei sau fântânii etc.). Din aceste motive erau interzise nunțile, logodnele, mersul la pețit. Ziua este patronată de două ciudate reprezentări mitice feminine: Marțolea și Marțiseara. În calendarul popular apar numeroase zile de marți cu statut de sărbători: Mătcălăul, Marțea Vaselor, Marțea Ciorilor, Marțea Dracului, Marțea Strâmbă, Marțea Trăsnetului, Paparuda, Marțea Țestelor. După Paști și, uneori, după Rusalii, urmau cicluri de trei sau șase zile de marți «oprite» pentru unele activități economice, dar favorabile pentru altele.

MIERCURI, ziua a treia a săptămânii dedicată de romani zeului și planetei Mercur. Ca personificare a zilei ce-i poartă numele, românii o considerau o sfântă mai puțin importantă ca duminica și vinerea, dar

mai însemnată decât luna, marțea, joia și sâmbăta. În credințele și folclorul românesc apare ca o sfântă bătrână (Neamț), slabă și necăjită (Iași), îmbrăcată în alb (Vaslui) sau, dimpotrivă, dezbrăcată și despletită (Suceava). Locuința ei s-ar afla în cer (Fălciu), în pustiu (Tecuci), în păduri (Botoșani, Vaslui), în chilii (Tutova, Botoșani) sau în palate mari (Neamț). Se preocupă de hrana animalelor sălbatice iar când apare în vis vindecă bolnavii (Vaslui). Animalele născute în ziua de miercuri se numeau Miercan, Miercana. În ziua de Sf. Miercuri nu se făceau nunți, nu se mergea în pețit, erau interzise petrecerile și distracțiile. Mai multe miercuri de peste an aveau statut de sărbători: Miezul Păresimilor, Miercurea Strâmbă.

SÂMBĂTA, ultima zi a săptămânii dedicată de romani zeului și planetei Saturn. Românii de pretutindeni o consideră o zi nefastă pentru cei vii, fără noroc, cu unul sau mai multe ceasuri rele, dar favorabilă pentru spiritele morților care primeau ofrande și erau invocate în timpul vrăjilor și practicilor magice. Vitele născute sâmbăta se numeau Sâmbotin sau Sâmbotina. În calendarul popular apar numeroase sâmbete ca sărbători ale morților: Moșii de Piftii, Moșii de Iarnă, Moșii de Vară, Moșii de Toamnă, Sâmbăta lui Lazăr, Sâmbăta Floriilor, Sâmbăta Sântoaderului și altele.

VINERI, ziua a cincia a săptămânii dedicată de romani zeiței Venera și planetei Venus. Pentru români, exceptând duminica, vinerea este cea mai importantă zi a săptămânii. Ca personificare a zilei ce-i poartă numele vinerea este cea mai bătrână sfântă dintre surorile ei, soră cu sfânta Duminică, «o femeie bună», «o bătrână schivnică», «zgâriată și sângerată pentru că lucrează femeile în ziua ei» etc. Ea este protectoarea femeilor căsătorite pe care le ajută la naștere, căsătorește fetele, poartă de grijă animalelor sălbatice. Sf. Vineri ar umbla îmbrăcată în alb sau negru și ar locui în munți (Argeș, Suceava), în păduri (Argeș, Buzău, Neamț, Tecuci), în pustiu (Neamț, Iași), în ostroavele mării, în cer, în lumea cealaltă. Era invocată în rugăciuni, vrăji și descântece pentru căsătoria fetelor, pentru prosperitatea vitelor și holdeilor, pentru sănătate și respectată prin post sever. Unele zile de peste an erau celebrate ca sărbători (V. Seacă, V. Mare, Izvorul Tămăduirii, V. Ciumei), altele formau cicluri de trei, nouă sau douăsprezece vineri cu diferite semnificații religioase și interdicții de muncă.

REPERE PENTRU MĂSURAREA TIMPULUI DIURN

AMIAZA, moment al culminației superioare a Soarelui, sinonim cu nămiează, prânz bun, la cruce, crucea-amiezii, în răscruce, în răscru-

cea cerului, miezul zilei care indică ora 12. Conform tradiției populare, la amiază Soarele isprăvește urcușul, se odihnește o clipă, mănâncă un colț de prescură, bea un pahar de vin și începe coborâșul. Asemănător Soarelui, truditorul ogorului trebuie să întrerupă lucrul și să mănânce.

APUSUL SOARELUI, hotar al scurgerii timpului diurn care marchează coborârea Soarelui sub linia orizontului, sinonim cu sfînțit, asfînțit, scăpătatul Soarelui.

CEASUL BUN, moment favorabil la nașterea copilului care primește o stea care îi va călăuzi viața, strălucind pe cer, până la moarte. Omul nu este un nimeni pe Pământ și în Cosmos. La venirea și plecarea lui participă, prin schimbări spectaculoase (aparitia și căderea stelelor), întregul Universul. Măreția acestei dimensiuni a existenței românești este exprimată de versurile Mioriței *Că la moartea mea / V-a cădea o stea!* și de credința țăranilor din Bărăgan care spun și astăzi, când văd pe cer traiectoria luminoasă a unei comete, că a mai murit un om. Românul leagă viitorul copilului nu numai de ceea ce i-a ursit Ursitoarea, ci și de împrejurările nașterii timpul nocturn sau diurn, poziția zilei de naștere în timpul săptămânal, lunar, sezonal și anual. Cercetările de medicină și astrobiologie modernă confirmă de altfel existența unor raporturi între manifestarea proceselor biologice, inclusiv nașterea, și ritmurile terestre și cosmice. Bioritmurile cercetate cu atâta interes de știința contemporană este deci o redescoperire ele au fost cunoscute pe cale empirică cu multe secole și milenii în urmă. Zilele săptămânii și ale anului favorabile pentru naștere se considerau duminicile și marile sărbători. În ceea ce privește timpul diurn, se prefera începutul zilei, după primul cântat al cocoșilor, deci între miezul nopții și ivirea zorilor.

CEASUL RĂU, duh malefic al timpului care umblă, îmbolnăvește, îndeamnă la rău, pocește, omoară pe cei ce-i ies în cale, sinonim cu Ceasul Slab. Aproximarea Ceasului Rău poate fi recunoscută prin țiuitul produs în timpul zborului. El poate apare în orice zi a anului. Dar, spre deosebire de duminică, luni, miercuri, joi și vineri care au câte un singur Ceas Rău, marțea și sâmbăta au, fiecare, câte trei. Pentru a se feri de răul ce-l aduce, omul se închină invocându-l pe Dumnezeu: *Doamne ajută!* Dacă, totuși, cineva căpăta Ceasul Rău, acesta putea fi scos din corp prin descântec. Acesta înșiră relele și timpul producerii lor, avantajele ce le va avea dacă va părăsi corpul omului și va merge unde este trimis, dar și pericolele ce-l așteaptă dacă se va mai întoarce: *Ceas rău cu pocitură, / Ceas rău cu săgetătură, / Ceas rău cu spaimă, / Ceas rău de cu seară, Ceas rău de miezul nopții, / Ceas rău de cu ziua, / Să te duci pe munți, / Pe sub munți / C-acolo-s a tale curți, / C-a-*

colo-s mese așternute, / Și pahare umplute, / Și scaune așternute / Pentru tine sunt gătite. / Acolo să trăiești, / Acolo să vecuiești, / De Ion să nu gândești, / Că tu de nu te vei duce / Și de nu te vei îndepărta / ... / 99 de sulite oi lua / Și te-oi însulița / Și te-oi înspăimânta / Și te-oi îndepărta; / .../.

CHINDIE, reper aproximativ pentru aprecierea timpului «curs între Amiază și Apusul Soarelui, sinonim cu ojină și cina mică, reprezentând orele 14-16.

FAPTUL ZILEI, moment matinal pentru aprecierea timpului, sinonim cu dis-de-dimineață și dimineață. Faptul zilei are durata timpului scurs între Răsărit și Prânzul Mic când Soarele urcă o sulită pe cer.

LA TOACĂ, reper diurn pentru măsurarea timpului diurn marcat de apropierea Soarelui de linia orizontului, când se bate seara toaca la biserică și se încetează lucratul pământului.

PRÂNZUL MARE, reper solar pentru aprecierea timpului diurn, sinonim cu subamiaza, care indică aproximativ ora 11.

PRÂNZUL MIC, reper solar pentru aprecierea timpului diurn, sinonim cu Prânzișor și Prânzuț, care indică, pe timpul verii, orele 8-9. La prânzul mic soarele urcă trei sulite pe cer, ceea ce reprezintă a treia parte din urcuș.

RĂSĂRIT, hotar al scurgerii timpului diurn care marchează începutul zilei și apariția Soarelui la orizont.

SULIȚA PE CER, subunitate pentru aprecierea spațială a timpului diurn, echivalentă cu aproximativ o jumătate de oră, cu care se măsoară urcușul sau coborâșul soarelui pe bolta cerului. Ziua de vară are 18 sulite lungime: nouă de la răsărit până la amiază (faptul zilei – o sulită, prânzul mic – trei sulite ș.a.m.d) și nouă de la amiază până la apusul soarelui.

ZIUA CIVILĂ, timpul scurs între două răsărituri consecutive ale Soarelui. Întrucât între răsăritul Soarelui la solstițiul de iarnă și la solstițiul de vară e o diferență de aproximativ cinci ore, ziua civilă începe, spre deosebire de ziua astronomică, și ziua oficială, la ore diferite.

ZIUA OFICIALĂ, timpul scurs între două miezuri de noapte consecutive. Ziua oficială începe la ora 0 și se încheie la orele 24.

ZIUA RITUALĂ, reminiscență a vechiului calendar lunar, egală cu perioada de timp scursă între două apusuri consecutive ale Soarelui. Întrucât între apusul Soarelui la solstițiul de iarnă și la solstițiul de vară e o diferență de aproximativ cinci ore, ziua în calendarul popular începe, spre deosebire de ziua oficială și ziua civilă, la ore diferite. Cele mai importante sărbători populare sunt pefățate de ajunuri și au, ca urmare, același început cu ziua rituală.

ZIUA SOLARĂ ADEVĂRATĂ, timpul scurs între două culminații superioare consecutive ale Soarelui care începe și se sfârșește la miezul zilei.

ZIUA SOLARĂ, prima unitate de măsurat timpul oferită de Cosmos pământeanului, consecință directă a mișcării de rotație a Pământului în jurul axei sale. Ziua solară, împărțită în zi-lumină și noapte, poate începe la miezul nopții (calendarul civil, oficial), la miezul zilei (ziua solară adevărată), dimineța (ziua civilă) și seara (ziua rituală).

REPERE COSMICE PENTRU APRECIEREA TIMPULUI NOCTURN

CALEA RĂTĂCIȚILOR, denumire a constelațiilor Ophiucus și Șarpele care șerpuiesc pe cer în toate direcțiile. Pe Calea Rătăciților ar merge sufletele neliniștite ale oamenilor păcătoși în, așteptarea judecării de apoi (Neamț).

CALUL, definire populară a constelației Leul (Dorohoi).

CARUL MARE, denumire populară a constelației Ursa Mare, cel mai cunoscut reper pentru orientarea în timp și spațiu în nopțile senine. Cele patru stele ale trapezului ar reprezenta roțile carului, iar cele trei stele în linie dreaptă ar forma Proțapul (Oiștea sau Tânjeaua) carului (Constelația este cunoscută pretutindeni în România).

CASA CU OGRADA, denumire populară a Coroanei Boreale. Steaua geamănă a constelației ar reprezenta casa iar stelele din cerc împrejmuirea (gardul) curții sau ogrăzii (Neamț, Dorohoi).

CĂRĂUȘUL, denumire populară a astrului aflat în imediata apropiere a stelei a doua din Proțapul Carului Mare. Căraușul ar fi omul care merge pe jos, pe lângă boii înjugați la car îndemnându-i cu biciul (Neamț, Buzău).

CEI TREI CRAI, denumire populară a stelei din mijlocul constelației Orion, sinonimă cu Tresfetitele.

CINGĂTOAREA REGELUI, denumire populară pentru trei stele din mijlocul constelației Orion, sinonimă cu Tresfetitele (Ialomița).

CIOBANUL CU OILE, denumire populară a constelației Lira. Ciobanul, personificat de steaua Vega, este urmat de turma de oi formată din alte patru stele. La apariția pe cer a Ciobanului cu Oile, păstorii încetau postul și mâncau brânză în zilele de miercuri și vineri (Prahova, Neamț).

CLOȘCA CU PUI, grup de stele din constelația Taurului, sinonimă cu Găinușa (Argeș, Prahova, Brașov, Neamț, Dorohoi).

CLOȚA, grup de stele din constelația Taurului, sinonimă cu Găinușa (Oltenia).

COASA, denumire populară a constelației Cefeu. Cele șapte stele ale constelației desenează pe cer coada (coporâia), mânerul (piciorul) și fierul coasei (Dorohoi).

COBILIȚA CIOBANULUI, denumire populară pentru constelația Lebăda. Cobilița Ciobanului răsare și apune în același timp cu Ciobanul cu Oile (Neamț, Prahova).

COMOARA, denumire populară a stelei Polux din constelația Gemeni care străbate cerul de la răsărit la apus în timpul lunilor de toamnă (Brașov, Neamț).

CONSTELAȚIE, grup convențional de stele care apar apropiate pe bolta cerului. La începutul secolului al XX-lea românii cunoșteau 38 de constelații de pe harta cerului și se orientau în raport de apariția și dispariția lor, de înălțimea și poziția atinsă pe firmament.

CORNUL CAPREI, denumire populară a constelației Capricornul. Tunetul și fulgerul din direcția Cornului Caprei erau semne sigure că va veni ploaia (Muntenia, Oltenia, Moldova).

CRUCEA MICĂ, denumire populară a constelației Delfinul, reper important pentru orientarea oamenilor în nopțile senine (Ialomița, Tulcea, Neamț, Botoșani).

CRUCEA MIEZULUI NOPTII, denumire populară pentru constelația Lebăda care indică oamenilor miezul nopții (Dorohoi).

CRUCEA, denumire populară a constelației Lebăda. La vederea pe cer a acestei constelații țăranii se rugau, făcând semnul crucii (Argeș, Olt, Neamț).

DEȘTEPTĂTORUL, stea din constelația Taurului la răsăritul căreia încep cocoșii a cânta pentru a trezi oamenii la muncă și a alunga spiritele malefice cuibărite în timpul nopții (Vâlcea).

DRUMUL ROBILOR, denumire populară pentru Calea Lactee care ar îi indicat drumul de întoarcere al robilor luați de împăratul Traian din Dacia și de turci din Țările românești (Oltenia, Muntenia, Moldova, Bucovina).

DRUMUL, denumire populară pentru Calea Lactee. Pe acest drum al cerului ar circula sufletele curate ale morților, dar și Sântiile care trăsnește dracii din trăsură cu biciul său de foc (Sudul Transilvaniei).

ECHINOX, intersenția eclipticii cu ecuatorul ceresc când ziua devine egală cu noaptea. Echinoxul de primăvară este punctul la care se află Soarele aproximativ la 21 martie, iar echinoxul de toamnă, la 23 septembrie. Acest spectaculos fenomen astronomic este numit de români și *târ înainte – târ înapoi*.

FATA MARE DIN HORĂ, denumire populară a stelei gemene din constelația Coroana Boreală (Ialomița, Prahova, Botoșani).

FRAȚI, denumire populară a stelelor Castor și Polux din constelația Gemeni (Olt, Neamț).

GĂINUȘA, denumire populară a Pleiadelor, grup de stele din constelația Taurului care se constituie, prin datele calendaristice ale apariției și dispariției de pe firmament, prin orele de răsărit și asfințit în nopțile senine într-un reper fundamental pentru aprecierea timpului nocturn și sezonul, pentru planificarea unor activități economice (începutul semănatului grâului de toamnă). Locuitorii satelor «pândeau» (observau) răsăritul și poziția pe cer a Găinușei în nopțile de Sânziene. Duminica Mare, Postul Sânpetrului pentru aprecierea norocului, rodului ogoarelor și pentru prosperitatea turmelor de vite (M-ții Apuseni, Vâlcea, Brașov, Botoșani etc.).

GEMENI, constelație pe harta cerului din care poporul a reținut pentru orientare pe timpul nopții numai două stele: Castor și Polux (Olt, Prahova, Argeș, Neamț).

GRAPA, denumire populară pentru constelația Ursa, Mică sinonimă cu Carul Mic (Dorohoi).

GREBLA, denumire populară pentru un grup de stele din constelația Orion, sinonim, cu Rarița (Brașov, Ialomița).

HORA, denumire populară pentru Coroana Boreală, Steaua geamănă ar fi Fata Mare din Horă, stelele mici, cercul horei iar steaua din mijlocul cercului Lăutarul (Ialomița, Prahova, Botoșani).

ÎMPĂRATUL, denumire populară pentru Steaua Polară (Neamț, Olt).

JGHEABUL PUȚULUI, denumire populară pentru constelația Andromeda.

LUCEAFĂRUL CEL MARE DE MIEZUL NOPTII, denumire populară a stelei Vega din constelația Lira, sinonim cu Luceafărul cel Frumos (Prahova, Neamț).

LUCEAFĂRUL DE MIAZĂNOAPTE, denumire populară a planetei Marte (Brașov).

LUCEAFĂRUL DE SEARĂ, denumire populară a planetei Venus în momentul apariției pe firmament în timpul serii. Luceafărul de Seară se confundă, uneori, cu Steaua Ciobanului (Buzău, Neamț, Brașov).

LUCEAFĂRUL DE ZIUĂ, denumire populară a planetei Venus la apariția ei pe firmament înainte de ivirea zorilor (Brașov, Prahova).

LUCEAFĂRUL PORCESC, stea din constelația Taurului la răsăritul căreia încep a grohăi porcii, semn pentru gospodari că se apropie ivitul zorilor (Olt, Vâlcea, Prahova, Neamț).

LUPĂRIA, denumire populară, sinonimă cu Haita de lupi, identificată, nesigur, cu constelația Leul Mic.

OCOL, denumire populară a constelației Vizitiul (Dorohoi).

ORION, constelație de pe harta cerului care oferă țăranului numeroase repere pentru aprecierea și măsurarea timpului nocturn. Stelele constelației sunt grupate în diferite formații asemuite cu uneltele agricole (Rarița, Plugul, Grebla, .Secera) și meșteșugărești (Sfredelul, Spițelnicul).

PLANETA, corp ceresc de o formă apropiată unei sfere, lipsit de lumină proprie, care se rotește în jurul Soarelui. Sistemul nostru solar are nouă planete care poartă nume de zei: Mercur, Venus, Pământ (Terra Mater), Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun și Pluton. Unele planete poartă denumirea populară de Luceafăr (de Ziuă, de Seară, de Miază-noapte) și funcționează ca adevărate orologii pentru aprecierea și măsurarea timpului nocturn.

PLUGUL, denumire populară pentru un grup de stele din constelația Orion, sinonim cu Rarița (Dorohoi).

PLUGUȘORUL, denumire populară pentru Ursa Mică, sinonim cu Carul Mic (Buzău).

PORCARUL, stea din constelația Taurului, sinonimă cu Luceafărul Porcesc (Neamț).

PROȚAPUL, denumire populară pentru cele trei stele așezate în linie dreaptă din Constelația Ursa Mare, sinonim cu Oiștea și Tânjeaua.

PUȚUL CU JGHEAB, denumire populară pentru două constelații de pe harta cerului: Pegasul și Andromeda. Cele patru stele din trapezul Pegasului formează ghizdele puțului, iar stelele din Andromeda jgheabul.

RARIȚA, denumire populară pentru un grup de stele din constelația Orion. Răsăritul Rariței indică agricultorului și crescătorului de animale sfârșitul nopții, aproximativ ora patru dimineața (Moldova, Muntenia, sudul Transilvaniei).

SECERA, denumire populară pentru un grup de stele din constelația Orion, (Neamț).

SFREDELUL MARE, grup de patru stele din constelația Orion (Brașov, Buzău, Neamț, zona Munților Apuseni).

SFREDELUL PĂMÂNTULUI, denumire populară pentru un grup de trei stele din constelația Vizitiul. (Teleorman, Dorohoi).

SFREDELUL RUSALIILOR. stea luminoasă din constelația Taurului care apare și dispare de pe firmament la aceleași date calendaristice cu Găinușa (Brașov).

SOLSTIȚIU, momentul când Soarele atinge cea mai mare declinație boreală (21 iunie, solstițiul de vară, cea mai lungă zi în emisfera nordică) și australă (21 decembrie, solstițiul de iarnă, cu cea mai lungă noapte din an). Data aproximativă a solstițiului de vară era comunicată țăranului de mai multe repere terestre: amuțitul cucului (ziua când înceta cucul a mai cânta), apariția licuricilor prin păduri, înfloritul plantei numită Sânzienă sau Drăgaică.

SPIȚELNICUL MARE, grup de patru stele din constelația Orion, sinonim cu Sfredelul Mare.

STÂLPUL, denumire populară pentru Steaua Polară (Prahova).

STEA, masă gazoasă incandescentă, de formă sferică, în stare de plasmă, de dimensiune uriașă.

STEAUA CIOBANULUI, denumire populară pentru Steaua Polară, sinonimă cu Stâlpul, Împăratul.

STELELE CIOBANULUI, grup de stele din constelația Taurului, sinonim cu Găinușa. Când Stelele Ciobanului ajung La Toacă, locul pe cer al Soarelui de unde se bate seara toaca la biserică, păstorii știau că s-au săturat oile de păscut (Neamț).

TÂR ÎNAINTE - TÂR ÎNAPOI, denumire populară a echinocțiului de primăvară sau de toamnă, când ziua devine egală cu noaptea. Intersecțiile eclipticii cu ecuatorul ceresc la aproximativ 21 martie (echinocțiul de primăvară) și la 23 septembrie (echinocțiul de toamnă) erau cunoscute de români prin intermediul diverselor repere terestre: Ziua Cucului (ziua echinocțiului de primăvară, când începe cucul a cânta), întoarcerea unor păsări migratoare și altele.

TOIEGELE, denumire populară pentru trei stele din constelația Orion, sinonimă cu Tresfetitele (Mehedinți). În unele zone cele trei stele, personifică sfinții Vasile, Grigore și Ioan (Tulcea).

ȚAPUL, denumire populară pentru constelația Capricornul.

UCIGĂ-L TOACA, denumire populară a stelei din constelația Carului Mare (Ursa Mare), sinonimă cu Căraușul. Ucigă-l Toaca ar fi diavolul care mănâncă boii carului (Neamț).

URSUL MARE, denumire populară a constelației Ursa Mare. Cele patru stele așezate în trapez formează corpul ursului, iar stelele așezate în linie, gâtul și capul acestuia (Neamț).

VĂCARUL, denumire populară a unei stele din Carul Mare, sinonimă cu Căraușul sau Ucigă-l Toaca. Celelalte stele din constelația Ursa Mare ar fi boii pășcuți de Văcar (Buzău).

ZORILĂ, denumire populară a stelei Sirius din constelația, Câinele Mare. Zorilă este singura stea vizibilă cu ochiul liber după ivirea zorilor. Vara, în timpul muncilor agricole, lumina lui Zorilă se îngâna cu lumina Zorilor de Zi (Muntenia, Moldova).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Almașu Mare, jud. Caraș-Severin, informație de teren înregistrată în anul 1980.

Amzulescu Alex., *Cântecul epic românesc. Tipologie și corpus de texte poetice*, Editura Academiei, București, 1981.

Amzulescu Alex., *Repere și popasuri în cercetarea poeziei populare*, Editura Minerva, București, 1989.

Anuarul astronomic, București, Centrul de Astronomie și Științe spațiale, 1982.

Apolzan Lucia, *Aspecte ale culturii spirituale. Obiceiuri, practici și simboluri specifice gospodăriei pastoral-agricole din Platforma Luncanilor, jud. Hunedoara*, în „Sargeția”, 1982-1983, Deva, 1983

Auboyer Jeannine, *Viața cotidiană în India antică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Avădanei Ana, *Despre schimbarea calendarului*, în „Hidrologie și meteorologie”, anul II, nr. 3, 1957

Avram V., *Creștinismul cosmic – o paradigmă pierdută? Mit și ortodoxie în tradiția românească*, Editura Saeculum, Sibiu, 1999

Avram V. *Constelația magicului. O viziune românească a existenței*, Universitatea Creștină Năsăud, 1994

Bădescu Ilie, Ghinoiu Ion, Buruiiană Claudia (coord.), *Sociologia și etnografia comunităților rurale. Studii de caz: Slătioara, un sat de sub Măgură*, Fundația Națională pentru Civilizație Rurală „Niște Țărani”, București, 1999.

Bădescu Ilie, *Teoria Latențelor*, Editura IDOGEP – EUXIN, București, 1997.

Bălașa Marin Marian, *Colinda – Epifanie și sacrament*, Editura Minerva, București, 2000.

Bălă Paul, Chețan Octavian, *Mitul creștin. Filiații și paralele*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972

Bernea Ernest, *Contribuții la problema calendarului în satul Cornova*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, anul XX, nr. 1-4, 1932

Bilțiu Pamfil, *Armindenul în Zona Lăpuș*, în REF, nr. 3, 1993.

Bilțiu Pamfil, Bilțiu Maria, *Izvorul minunilor*, Baia Mare 1999.

Bîrlea Ovidiu, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, Editura Cartea Românească, 1982

Bîrlea Ovidiu, *Folclorul românesc*, vol. I, București, Editura Minerva, 1981

Bîrlea Ovidiu, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Blaga Lucian, *Izvoade*, București, Editura Minerva, 1972

Bloch Raymond, Jean Cousin, *Roma și destinul ei*, vol. I—II, București, Editura Meridiane, 1985

Bobancu Șerban, Samoilă Cornel, Poenaru Emil, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia*, București, Editura Academiei, 1980

Bocșe Maria, *Grâul – finalitate și simbol în obiceiurile cu caracter agrar din valea Bârgăului*, în „Anuarul de Etnografie al Transilvaniei”, Cluj-Napoca, 1977

Bogdan I., Olos M., Timiș N., *Calendarul Maramureșului*, Baia Mare, 1980

Bria Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă*, (București), Editura Institutului biblic, 1981

Buhociu Octavian, *Folclorul de Iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, Editura Minerva, 1979

Butură Valer, *Cultura spirituală românească*, Editura Minerva, București, 1992.

Butură Valer, *Enciclopedie de etnobotanică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979

Butură Valer, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978

Candrea I. Aurel, *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București, Cultura Națională, 1928

Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Academiei, 1973

Caraman Petru, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, Editura Minerva, 1983

Caraman Petru, *Pământ și apă. Contribuție etnologică la studiul simbolicei eminesciene*, Iași, Junimea, 1984

Caraman Petru, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi. Contribuție la studiul mitologiei creștine din orientul Europei*, Iași, 1931

Cartoian N., *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1974.

Călători străini despre Țările Române, vol. VI, (partea I Paul de Alep, partea a II-a Evlia Celebi), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Chamoux Francois, *Civilizația elenistică*, vol. I-II, București, Editura Meridiane, 1985

Chelcea I., *Obiceiuri de peste an în două sate din Almăj*, în „Sociologie românească”, nr. 3-4, 1939

Chevalier Jean, Gherbrant Allain, *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, Paris, Editura Seghers, 1973

Ciobanu Stanca, *Text și context în urarea de An nou*, în „Revista de etnografie și folclor”, nr. 1, 1980

Ciubotaru I. H., *Marea trecere*, Editura Grai și Suflor – Cultura Națională, București, 1999.

Ciubotaru I.H., *Valea Șomuzului: monografie folcloristică*, Univ. Alex. I. Cuza, Iași, 1991.

Ciubotaru S., *Nunta în Moldova*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2000.

Ciubotaru Silvia, *Implicații arhaice ale torsului*, în „Anuarul de Folclor”, V - VII, Cluj - Napoca, 1987.

Cociu Mihai, Cociu Maria, *Tainele comportamentului animal*, București, Editura Albatros, 1982

Comanici Germina, Maier Radu, *Un obicei calendaristic între tradiție și contemporaneitate. Boul înstruțat*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, nr. 3, 1981

Comanici Germina, Popescu Alex., Stoica Lia, *Focurile de peste an*, „Revista de etnografie și folclor”, nr. 1, 1971

Comanici Germina, *Semnificații străvechi legate de cultul focului oglindite în calendarul popular românesc*, în „Buletinul Atlasului Etnografic al României”, nr. 8, 1980, Gonsiliul Culturii și Educației Socialiste.

Conea Ion, *Clopotiva, Un sat din Hațeg*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940

Conea Ion, *Din geografia istorică și umană a Carpaților*, București, Socec, 1937

Cós Károly, *Vechi forme de muncă agricolă în câteva sate din jurul Clujului*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965-1967”, Cluj-Napoca, 1967

Coșbuc George, *Elementele literaturii populare*, Editura Dacia, 1986

Cotta V., Bodea M., *Vânatul României*, București, Editura Agrosilvică, 1969

Crețu Vasile Tudor, *Ethosul folcloric - sistem deschis*, Timișoara, Editura Facla, 1980

Cuceu I., Cuceu Maria, *Vechi obiceiuri agrare românești*, Editura Minerva, București, 1988.

Cuceu I., *Obiceiuri și credințe în legătură cu ocupațiile tradiționale în Gârbău, jud. Sălaj*, în AMET, 1971-1973.

Cuceu I., *Probleme actuale în structura culturii tradiționale*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000

Cucu-Oancea Ozana, *Trăirea sărbătorilor. Între meditație și petrecere*, Editura Eminescu, București 200e

Daniel Constantin, *Civilizația Egiptului antic*, București, Editura Sport-Turism, 1976

Daniel Constantin, *Civilizația sumeriană*, București, Editura Sport-Turism, 1983

Daniel Constantin, *Cultura spirituală a Egiptului antic*, București, Cartea Românească, 1985

Daniel Constantin, *Gândirea feniciană în texte*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979

Daniel Constantin, *Orientalia miribila*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Dascălu Doina, Pleșa Teodor, *Date inedite cu privire la structura și semnificația obiceiurilor de primăvară - Tocma și Nunta Cornilor*, în „Tibiscus”, 1976-1978, Timișoara, 1978

Dăncuș Mihai, *Contribuții la cunoașterea unui obicei de Anul Nou în Maramureș*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1971-1973“, Cluj, 1973

Densușianu Ovid, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915

Densușianu Ovid, *Viața pastorească în poezia noastră populară*, vol. I, București, Editura Casa Școalelor, 1922

Drîmbă Constantin, *Timpul și măsurarea lui*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951

Drogeanu P. Paul, *Practica fericirii*, Editura Eminescu, București, 1985

Dumitrescu I., Bogdan A., Năfrămiță M., Turliuc O., *Reproducția animalelor domestice*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976

Durand Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, Editura Univers, 1977

Eliade M., *Traité d'histoire des religions*, Paris, Payot, 1949

Eliade Mircea, *Aspecte ale mitului*, București, Editura Univers, 1978

Eliade Mircea, *De la Zamolxis la Genghis-Han*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980

Eliade Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I (1981), vol. II (1986), vol. III (1988), București, Editura

Evseev Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura Amarcord, Timișoara, 1997.

Evseev Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1994.

Filip V., *Universul colindei românești în perspectiva unor structuri de mentalitate arhaică*, Editura Saeculul I.O., București, 1999.

Fochi Adrian, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976

Focșa Gheorghe, *Țara Oașului. Studiu etnografic. Cultură materială*, vol. II, București, Muzeul Satului, 1975

Frazer J. George, *Creanga de aur*, vol. I-V, București, Editura Minerva, 1980

Frîncu Teofil, Candrea George, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1888

Frobenius Leo, *Paideuma*, București, Editura Meridiane, 1985

Fundulea, jud. Călărași, informații de teren înregistrate în anii: 1967, 1983 și 1984

Garofild C., *Agricultura veche*, București, 1943

Gălușcă-Tatiana Crișmaru, *Rituale pastorale*, în „Revista de etnografie și folclor“, nr. 1, 1979

George-Al Sergiu, *Filosofia indiană în texte*, București, Editura Științifică, 1971

George-Al Sergiu, *Limba și gândire în cultura indiană. Introducere în semiologia indiană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Georgescu Fl., *Întrebări și răspunsuri la probleme de educație ateistă a tineretului*, București, Editura Politică, 1975

- Gheorghiu, V., *Noțiuni de cronologie calendaristică și calculul pascal*, București, 1936
- Ghica Dimitrie, *Calendarul la popoarele antichității* (conferință) București, 1894
- Ghinoiu I., *Cercetări etnografice privind comportamentul demografic*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, nr. 1., 1979
- Ghinoiu I., *Lumea de aici, Lumea de dincolo*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999
- Ghinoiu I., *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997
- Ghinoiu I., *Panteonul românesc. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001
- Ghinoiu I., *Perspective etnologice de descifrare a calendarelor autohtone*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, nr. 2, 1980
- Ghinoiu I., *Popasuri etnografice românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
- Ghinoiu I., *Vârstele timpului*, Editura Meridiane, București, 1998
- Ghinoiu I., *Zile și Mituri. Calendarul țăranului român*, Editura Pro, București, 2000
- Gimbutas Marija, *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, traducere de Sorin Paliga, prefață și note de Radu Florescu, Editura Meridiane, București, 1989.
- Giuglea Alexandru, *Lămurirea calendarului*, București, Editura Cartea Românească, 1927
- Gourhan-Leroi André, *Gestul și cuvântul*, vol. I-II, București, Editura Meridian, 1983
- Graur Tiberiu, *Sistematica culturii populare*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1974-1977”, Cluj-Napoca, 1977
- Grimal Pierre, *Civilizația romană*, vol. II, București, Editura Minerva, 1973
- Hasdeu B. P., *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice a românilor*, tom. II, București, Socec, 1887
- Herseni Traian, *Cultura psihologică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980
- Herseni Traian, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977
- Herseni Traian, *Probleme de sociologie pastorală*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1941
- Herseni Traian, *Sociologie. Teorie generală a vieții sociale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982
- Ionașcu I. și Pall Fr., *Elemente de cronologie medievală românească*, extras din „Documente privind istoria României”, vol. I, *Introducere*, București, Editura Academiei, 1956
- Ionescu Cristian, *Mică enciclopedie onomastică*, București, Editura Enciclopedică Română, 1975
- Ionescu Ion, *Agricultura română din jud. Putna*, București, 1869

- Ionescu Iov, *Calendar vecinic*, București, 1859
- Ionică I. Ion, *Drăguș - un sat din Țara Oltului. Manifestări spirituale. Reprezentarea cerului*, București, Institutul de Științe Sociale, 1944
- Iorga N., *Histoire des Roumains*, I, București, 1937, apud M. Eliade, *op. cit.* p. 21.
- Ispas Sabina, *Flori dalbe de măr*, Editura Academiei, București, 1987.
- Kahane Mariana, Georgescu-Stănculeanu Lucilia, *Cântecul Zorilor și Bradului. Tipologie muzicală*, Editura Muzicală, București, 1988.
- Kernbach Victor, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1983
- Kernbach Victor, *Miturile esențiale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978
- Larionescu Sanda, *Cultul marșilor la sărbătorile de peste an în câteva sate din jud. Caraș-Severin. Text, funcție și limbaj*, în „Tibiscus“, Etnografie, 1976-1978, Timișoara, 1978
- Lăpușnicu Mara, jud. Caraș-Severin, informație de teren înregistrată în anul 1981
- Lips Iulius, *Obârșia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii*, București, Editura Științifică, 1964
- Lorinț Florica, Belcin-Pleşna Cornelia, *Însemne despre destin*, în „Anuarul IEF“, Serie Nouă, tom. 4, 1993.
- Lungu Alex., *Orologiile biologice*, București, Editura Științifică, 1968
- Maier Radu, *Stupăritul în zona Bistrița-Năsăud*, în „Almanahul stuparului“, București, Asociația Crescătorilor de Albine din R.S. România, 1984
- Mangiucă Simion, *Călindariu iulianu, gregorianu și poporalu român pe anul 1883*, Oravița, Tipografia Iulus Wunder, 1882
- Manolache D., *Andrei, Sânpetrul lupilor*, Editura Anastasia, București, 2000.
- Marcus Solomon, *Țîmpul*, București, Editura Albatros, 1985
- Marian Sim. Fl., *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor. Studiu folcloristic*, București, Institutul de Arte Grafice, 1903
- Marian Sim. Fl., *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II (*Păresimile*), București, Institutul de Arte Grafice, 1899
- Marian Sim. Fl., *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. III (*Cincizecimea*), București, Institutul de Arte Grafice, 1901
- Marian Sim. Fl., *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. I (*Cîrnilegile*), București, Institutul de Arte Grafice 1898
- Marian Sim. Fl., *Ornitologia*, vol. I, Siret, 1883
- Marinescu Ath. M., *Alesul*, în Familia, an. IX, Pesta, 1873
- Mârza Traian, *Folclor din Bihor*, Editura Muzicală, București, 1985.
- Mehedinți Simion, *Premize și concluzii la Terra*, București, Imprimeria Națională, 1946
- Moise Ilie, *Contribuții privind cunoașterea obiceiului Prinsul verilor și văruteilor*, în „Studii și Comunicări“, Sibiu, Asociația folcloriștilor și etnografilor, 1981

Moraru Georgeta, *Permanențe etnografice în structura ocupației agricole la români*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, nr. 1, 1979

Mușlea I., *Cercetări etnografice și de folclor*, București, Editura Minerva, 1972

Mușu Gh., *Din mitologia tracilor*, București, Editura Cartea Românească, 1982

Mușu Gh., *Lumini din depărtări. Civilizații prehelene și micro-asiatice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981

Naideș, jud. Caraș-Severin, informație de teren înregistrată în anul 1981
Niculiță-Voronca Elena, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegier, 1903

Novăceanu Darie, *Precolumbia. Teritoriul miturilor astrale*, București, Editura Sport-Turism, 1975

Oișteanu A., *Motive și semnificații simbolice în cultura tradițională românească*, Editura Minerva, București 1989.

Oișteanu A., *Mythos și Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, Editura Nemira, București, 1997.

Olinescu Marcel, *Mitologie românească*, Editura Casa Școalelor, București, 1944.

Olteanu Antoaneta, *Metamorfozele sacrului. Dicționar de mitologie populară*, Editura Paideia, București, 1998.

Olteanu Antoaneta, *Mitologie comparată*, Editura Paideia, București, 1998.

Onișor Theodor, *Vânătoarea de albine sau bărcuțul în regiunea Năsăudului*, în „Carpați” anul III, 1945

Oprisan Horia Barbu, *Monografia folclorică a Teleormanului*, 1971

Paler Octavian, *Caminante*, București, Editura Eminescu, 1980

Pamfile Tudor, *Agricultura la români*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român”, București, Socec, 1913

Pamfile Tudor, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român”, București, Socec, 1915

Pamfile Tudor, *Mitologie românească. Dușmani și prieteni ai omului*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român”, București, 1916

Pamfile Tudor, *Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român”, București, Socec, 1914

Pamfile Tudor, *Sărbătorile de vară la români. Studiu etnografic*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român”, București, Socec, 1910

Papahagi Tache, *Mic dicționar folcloric*, București, Editura Minerva, 1978

Pârvan Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-român*, București, Socec, 1911

Pavelescu Gheorghe, *Cercetări asupra magiei la romanii din Munții Apuseni*, București, Institutul Social Român, 1945

Petrovici Emil, *Folclor din Valea Almăjului*, în „Anuarul arhivei de folclor”, an. III, 1935

- Pippidi D. M., (coordonator), *Dicționar de istorie veche a României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976
- Pippidi D. M., *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, București, Editura Științifică, 1969
- Poirier Jean, (coordonator), *Ethnologie générale*, Paris, Gallimard, 1968
- Pop I. Reteganul, *Povești din popor*, Sibiu, 1895
- Pop Mihai, Anul Nou. *Lectura unui discurs ceremonial*, în *Calendarul Maramureșului*, Baia Mare, 1976
- Pop Mihai, *Mitul mării treceri*, în *Folclor literar*, vol. II, Timișoara, 1968
- Pop Mihai, Ruxăndoiu Pavel, *Folclor literar românesc*, București, Editura Pedagogică, 1967
- Popescu Alexandru, *Tradiții de muncă românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986
- Popescu Ștefan, *Ritmurile biopsihice ale omului modern*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, Colecția „Știința pentru toți”, 1981
- Popovici Eusebiu, *Istoria bisericească universală*, vol. II, Cernica, 1926
- Preda Constantin (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, Editura Enciclopedică, București, 2000.
- Proiect de lege pentru introducerea calendarului apusean drept calendar al statului*, București, 1900
- Răduică Aurel, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII-XVIII)*, în *Civilizația medievală românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985
- Răduică Georgeta, Răduică. Nicolin, *Calendare și almanahuri românești, 1731-1918. Dicționar bibliografic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
- Rădulescu-Codin C., Mihalache D., *Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credințele și unele tradiții legate de ele. Culegere de prin părțile Muscelului*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român”, București, Socec, 1909
- Rizescu-Brănești N., *Imul și cânepa în România*, București, 1944
- Rohde Erwin, *Psiché*, București, Editura Meridiane, 1985
- Roșeanu Teodor, *Timpul și măsurarea lui*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1964
- Russu I. I., *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dac și componența latino-romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
- Sacerdoțeanu Aurelian, *Introducere în cronologie*, București, Tipografia Carpați, 1943
- Sanie Silviu, *Culte orientale în Dacia romană. Cultele siriene și palmiriene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
- Scurtu V., *Cercetări folclorice în Ugocea Românească*, în „Anuarul Arhivei de folclor” VI, 1942
- Simenschy Theofil, *Cultură și filosofie indiană în texte și studii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978
- Stahl H. Henri, *Eseuri critice*, București, Editura Minerva, 1983
- Stănilă George, *Sisteme calendaristice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980

Stoica Georgeta, Boceș Maria, *Dicționar de artă populară*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985

Stoica-Vasilescu Lia, *Câteva considerații asupra focului lui Sâmedru în „Revista de etnografie și folclor”, nr. 5, 1969*

Șăineanu Lazăr, *Basmele române*, București, Editura Univers, 1978

Șăineanu Lazăr, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, Scrisul Românesc, 1929

Șezătoarea, an. VIII și XII, 1904: informație de teren culeasă din jud. Argeș și Vâlcea

Ștefanucă P. V., *Cercetări folclorice în valea Nistrului de Jos*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, an. IV, 1937

Teodorescu G. Dem., *Încercări critice asupra unor credințe, datini și moravuri ale poporului român*, București, 1874

Teodorescu Nicolae, Ghiș Gheorghe, *Cerul - o taină descifrată*, București, Editura Albatros, 1982

Trebici Vl., Ghinoiu I., *Demografia etnografică a României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986

Tufescu Victor, *Oameni din Carpați*, București, Editura Sport-Turism, 1982

Tutuc I., *Cosmografie*, București, 1910

Văduva Ofelia, *Semnificații străvechi ale unor forme și motive ornamentale perpetuate în contemporaneitate*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, nr. 3, 1981

Vlăduțiu Ion, *Etnografia românească*, București, Editura Științifică, 1973

Voinești-Covasna, informație de teren înregistrată în anul 1982

Vuia Romulus, *Originea jocului călușari*, în „Dacoromania”, anul II, 1922

Vuia Romulus, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, București, Editura Minerva, 1981

Vulcănescu Mircea, *Dimensiunea românească a existenței. Schiță fenomenologică*, în „Caiete critice”, nr. 1-2, supliment la „Viața Românească”, 1983

Vulcănescu Romulus, *Coloana cerului*, București, Editura Academiei, 1972

Vulcănescu Romulus, *Etnologie juridică*, București, Editura Academiei, 1970

Vulcănescu Romulus, *Mitologie românească*, București, Editura Academiei, 1985

Vulpe Radu, *Dacia romană și Scythia Minor*, în *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oțetea, București, Editura Științifică, 1972

Zaharia Elena, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, Editura Academiei, 196

Zăbala, jud. Covasna, informație de teren înregistrată în anul 1980

C U P R I N S

CAP. I. CALENDARUL POPULAR	5
Calendarul, instrument de măsurare a timpului	7
Rădăcini istorice	14
Sincretism păgâno-creștin	25
Natură și cultură în Calendarul popular	35
 CAP. II. REPERE NATURALE PENTRU MĂSURAREA TIMPULUI	40
Determinări empirice ale unităților de măsurat timpul	43
Orologiul cosmic	48
Soarele	50
Ziua solară	53
Anotimpul	55
Anul solar	58
Luna	65
Triada și trimorfismul lunar	66
Săptămâna	
Luna calendaristică	69
Anul lunar	74
Orologiul biologic	77
Păsările și animalele	77
Cucul	79
Barza	82
Gaia	83
Cocoșul	85
Lupul	87
Ursul	94
Calul	97
Insectele și reptilele	103
Plantele	108
Ghiocelul	108
Brândușa	108
Sânziana sau Drăgaica	110

Orologiul social	111
Preexistența	112
Existența	113
Postexistența	125

CAP. III. SĂRBĂTORILE SOLSTIȚIULUI DE IARNĂ.

NAȘTEREA TIMPULUI CALENDARISTIC 131

Anul, primul zeu al omenirii	133
Anul nou civil	135
Ciclul morții și renașterii	136
Jertfa prin substituție a divinității adorate	137
Porcul	138
Stejarul	139
Colacul din făină de grâu	141
Întoarcerea spiritelor morților	144
Stingerea și aprinderea rituală a luminii și a focului	147
Ospețe funerare	149
Colindatul	150
Masca, substitut al al Anului care moare și renaște	151
Strigatul peste sat	156
Acte de propitiere	158
Acte de profilaxie și purificare	160
Acte de divinație	163
Previziuni meteorologice	164
Îngropatul Crăciunului	165
Îngropatul Anului vechi	170
Boboteaza, încheierea ciclului sărbătorilor de Crăciun	172

Împrumuturi mediteraneene și orientale la sărbătorile solstițiului de iarnă	174
Saturnaliile romane	175
Larentalia și Compitalia	176
Calendele lui Ianuarie	178
Nașterea zeului Mithra	181
Leneele grecești	181

CAP. IV. SĂRBĂTORILE ȘI OBICEIURILE

ECHINOCTIULUI DE PRIMĂVARĂ.

TINEREȚEA TIMPULUI 183

Anul ritual creștin	185
Timpul renovării	187
Sacrificii rituale	188

Mielul	189
Oul	189
Pasca	192
Deschiderea mormintelor și cerului	192
Strigatul peste sat	195
Aprinderea focurilor rituale	198
Ramura de salcie	200
Spiritul de îngăduință și toleranță	202
Acte de purificare	203
Junii brașoveni	205
Perioada de înnoire a timpului	205
Purificarea spațiului	206
Mese rituale	207
Moartea și renașterea simbolică a timpului	207
Fertilizarea mediului înconjurător	209
Anul nou agrar	211
Lăsatul Secului de Paște	212
Săptămâna Nebunilor	213
Noaptea Revelion a Lăsatului de Sec	215
Săptămâna Caii lui Sântoader	217
Alungarea spiritului iernii	218
Cucii	219
Scalda rituală	220
Însurășitul și înfărtășitul	222
Încuratul cailor	223
Dochia	226
Dragobete, fiul Dochiei, zeu al dragostei pe plaiurile românești	228
Zilele Babei Dochia	230
Mărțișorul, funie a anului	233
Măcinicii	235
Focurile echinocțiale	236
Acte rituale pentru alungarea frigului	237
Jertfe antropomorfe	238
Beția rituală	239
Pronosticuri climatice și meteorologice	239
Calendarul activităților agrare	241
Aratul	242
Tânjaua de pe Mara	242

Semănatul	245
Întreținerea culturilor	246
Paparuda, zeiță pluviometrică	247
Caloianul	251
Recoltatul	253
Calendarul culegerii plantelor de leac	255
Calendarul apicol	267
Pregătirea stupilor pentru vărat	268
Roitul	268
Recoltatul mierii	269
Albinăritul de pădure	270
Pregătirea stupilor pentru iernat	271
Calendarul pomi-viticol	273
Omul și pomul	273
Omul și bradul	275
Vița de vie	278
Anul nou pastoral	283
Curățirea spațiului de forțele malefice	285
Jertfa mielului	286
Aprinderea Focului viu	287
Stropitul și scaldă rituală	288
Armindenul sau Pomul de mai	289
Practici divinatorii	293
Arderea comorilor	294
Calendarul pastoral	296
Deschiderea anului pastoral. Văratul	296
Miezul verii pastorale	298
Iernatul	305
CAP. V. SĂRBĂTORILE SOLSTIȚIULUI DE VARĂ.	
MATURIZAREA TIMPULUI	307
Sânzienele	309
Cununa de Sânziene	314
Făclia de Sânziene	315
Dansul Drăgaicei	316
Boul înstruțat	319

Sânpetru de Vară	324
Târgul de fete	325
Rusaliile	326
Cultul morților și alungarea spiritelor morților	327
Prinsul verilor și verișoarelor	328
Mătușatul fetelor	329
Lioara -	330
Ramura verde	332
Călușarii	338
Zeul cabalin	339
Ciocul Călușului	341
Legatul Călușului	342
Desfătarea zeului	344
CAP 6. SĂRBĂTORILE ECHINOCTIULUI DE TOAMNĂ.	
ÎMBĂTRÂNIREA TIMPULUI CALENDARISTIC	347
Anul nou biblic	349
Maica Domnului în calendarul popular	350
Sâmedru. Început de an sau de sezon pastoral	355
Focul lui Sâmedru	357
Ziua soroacelor	359
Anul nou dacic	361
Perioada de renovare a timpului	362
Filipii de toamnă, patroni ai anotimpului friguros	363
Elemente celtice și dacice în Calendarul popular	368
Sântandrei	370
Bocetul Andreiului	371
Noaptea strigoilor	371
Aflarea ursitei	375
Covașa. Băutură rituală	376
Acte de divinație	377
Sânnicoară sau Moș Nicolae	377
Hora anotimpurilor	381
ANEXA 1. APRECIEREA ȘI MĂSURAREA TIMPULUI LA ROMÂNI	384
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	399

Blăniștea de Vară	324
Clănuș de Ipe	325
Cluj-Napoca	326
Căminul morților și îngroparea spiritelor morților	327
Plănușă veșilor și vârcolacilor	328
Străpănușul fetei	329
Lăcaș -	330
Străpănuș verde	332
Cluj-Napoca	333
Cluj-Napoca	334
Cluj-Napoca	341
Lăcașul Clujului	342
Desfășurarea zărilor	343

CAPITOLUL SĂRBĂTORILE ECHINOCTIULUI DE TOAMNĂ	
(MĂRĂTRĂNIREA TIMPULUI CALENDARISTIC)	347
Anul nou vechi	349
Masa Domnului în calendarul popular	350

Sărbătorile începutului de an nou de vară păsător	353
Focușul Sărbătorii	357
Zua porcărilor	358

Anul nou de vară	361
Yarica de dezmătare a corpului	362
Plănușă de toamnă, pătruni și antropofagii terestre	363
Elemente culturale și deosebite în Calendarul popular	364

Șarandrei	370
Șarandrei	371
Nouăzeci și nouă	371
Afărușul	375
Coșul, Măgarul dăruș	376
Apa de diavoli	377
Trăncăniș sau Măgarul	377

Șarandrei	381
Șarandrei	381

Șarandrei	381
Șarandrei	381
Șarandrei	381

Editură

Tipografie

București

Telefon: 420 59 04

093 26 04 91

Tipografie: 781 21 52

Ca cercetător al culturii populare mi-a plăcut să *rătăcesc*, să merg și pe alte cărări decât cele bătătorite de înaintași. Dacă în știință mergi pe calea bătătorită de alții, nu te rătăcești, dar descoperi ceea ce au descoperit aceștia înaintea ta. De aceea, și prin acest volum, ***Sărbători și obiceiuri românești***, am dorit să găsesc ieșiri la lumină. Preocuparea mea constantă a fost și rămâne de a scrie lucrări accesibile și pentru părinții mei, țărani din Bărăgan, dar să împace, pe cât posibil, și exigențele specialiștilor: etnologi, sociologi, istorici, filosofi. În măsura în care aceste cărți vor contribui cu ceva la descifrarea miracolului dăinuirii multimilenare a românilor la Carpați și Dunărea de Jos, îmi voi aprecia utilitatea în *lumea de aici* și, împăcat, mă voi pregăti de plecare în *lumea de dincolo*.

151 150.000